

Jürgen Habermas
(* 1929)

přednášel na univerzitách v Heidelbergu (od r. 1961) a ve Frankfurtu nad Mohanem (od r. 1964). Poté byl ředitelem Ústavu Maxe Plancka pro výzkum životních podmínek vědeckotechnického světa (od r. 1971) a od r. 1983 přednášel opět na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem. V současné době je emeritním profesorem filosofie na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem a přednáší filosofii na Northwestern University. Habermas patří mezi nejvýznamnější a nejvlivnější myslitele v oblasti sociálních a humanitních věd na konci 20. století a zabývá se především historickým a systematickým výzkumem v oblasti morální, sociální, politické a právní teorie.

Výběrová bibliografie: *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962); *Theorie und Praxis* (1963); *Erkenntnis und Interesse* (1968); *Technik und Wissenschaft als Ideologie* (1968); *Zur Logik der Sozialwissenschaften* (1970); *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus* (1973), česky *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu* (2000); *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus* (1976); *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981); *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln* (1983); *Der philosophische Diskurs der Moderne* (1985); *Nachmetaphysisches Denken* (1988); *Erläuterungen zur Diskursethik* (1991); *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats* (1992); *Die Einbeziehung des Anderen: Studien zur politischen Theorie* (1996); *Die postnationale Konstellation* (1998); *Wahrheit und Rechtfertigung* (1999).

MORÁLNÍ
A POLITICKÁ
FILOSOFIE

(8)

JÜRGEN HABERMAS

Strukturální přeměna veřejnosti

Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti

FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR

Překlad originálu do českého jazyka
a jeho vydání spolufinancovala
nadace Open Society Fund Praha
a CEU Press Budapešť

Wolfgangu Abendrothovi s vděčností

Univerzita Karlova v Praze
Filosofický ústav
Filosofická fakulta
Ústav dějiny věd
Ústav dějiny filosofie

5/02/930

© Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1990
Translation © Alena Bakešová, Josef Velek, 2000
© FILOSOFIA-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, 2000
nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR

ISBN 80-7007-134-6

Obsah

Předmluva k novému vydání z roku 1990	9
Předmluva k prvnímu vydání	51
I. Úvod: Propedeutické vymezení typu občanské veřejnosti	
§ 1 Výchozí otázka	55
§ 2 K typu reprezentativní veřejnosti	59
Exkurs: Konec reprezentativní veřejnosti, ilustrovaný na příkladu Viléma Meistera	69
§ 3 Ke vzniku občanské veřejnosti	71
II. Sociální struktury veřejnosti	
§ 4 Základní nárys	87
§ 5 Instituce veřejnosti	91
§ 6 Měšťanská rodina a institucionalizace soukromí ve vztahu k publiku	108
§ 7 Literární veřejnost a její vztah k veřejnosti politické	118
III. Politické funkce veřejnosti	
§ 8 Model anglického vývoje	125
§ 9 Kontinentální varianty	136
§ 10 Občanská společnost jako sféra soukromé autonomie: soukromé právo a liberalizovaný trh	145
§ 11 Rozporná institucionalizace veřejnosti v občanském právním státě	152

IV. Občanská veřejnost – idea a ideologie	
§ 12 Public opinion – opinion publique – veřejné mínění: k prehistorii toposu	165
§ 13 Publicita jako princip zprostředkování politiky a morálky (Kant)	183
§ 14 K dialektice veřejnosti (Hegel a Marx)	201
§ 15 Ambivalentní pojetí veřejnosti v teorii liberalismu (John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville)	215
V. Sociální přeměna struktury veřejnosti	
§ 16 Tendence prolínání veřejné sféry a soukromé oblasti	231
§ 17 Polarizace sociální sféry a sféry intimity	244
§ 18 Od publika, které kulturu posuzuje, k publiku, které ji konzumuje	254
§ 19 Rozmazaný půdorys: vývojové linie rozpadu občanské veřejnosti	273
VI. Politická přeměna funkce veřejnosti	
§ 20 Od žurnalistice soukromých pisatelů k veřejným službám masmédií – reklama jako funkce veřejnosti	281
§ 21 Princip publicity a jeho změněná funkce	299
§ 22 Vytvořená veřejnost a neveřejné mínění: volební chování obyvatelstva	319
§ 23 Politická veřejnost v procesu sociálněstátní transformace liberálního právního státu	333
VII. K pojmu veřejného mínění	
§ 24 Veřejné mínění jako fikce ústavního práva – a sociálněpsychologické zrušení tohoto pojmu	351
§ 25 Pokus o sociologické vysvětlení	361
Odkazy na literaturu	371
Jmenný rejstřík	387
Věcný rejstřík	397

Předmluva k novému vydání z roku 1990

Podnětem nového vydání této knihy byly vnější okolnosti. Nakladatelství Luchterhand, jemuž vděčím za podporu při vydávání mých prvních knih, změnilo majitele, což si vyžádalo změnu nakladatele.

Čím více jsem byl při první opakované četbě této knihy po téměř třiceti letech v pokušení provádět změny, škrtat a doplňovat, tím jasněji jsem si uvědomoval, že to není možné: první zásah do textu by mě nutil k vysvětlení, proč nepřepracovat celou knihu. To by však bylo nad síly autora, který se mezitím věnoval jiným věcem a nedržel krok s rozvětvenou badatelskou literaturou. Již tehdy bylo mé zkoumání výsledkem syntézy mnoha příspěvků různých disciplín, jejichž zvládnutí by dnes bylo o to obtížnější.

Rozhodnutí k nezměněné reedici rozebraného 17. vydání snad ospravedlní dva důvody. Za prvé neustálá poptávka po publikaci, která v různých studijních programech zdomácněla jako jakási učebnice; za druhé aktuálnost, kterou před našima očima dala strukturální přeměně veřejnosti opožděná revoluce ve střední a východní Evropě.¹ Ve prospěch aktuálnosti tohoto tématu – a jeho mnohotvárného zpracování – svědčí také přijetí knihy v USA, kde byl její překlad v anglickém jazyce² publikován se zpožděním teprve v minulém roce.³

1/ Habermas, J., *Die nachholende Revolution*. Frankfurt/M. 1990.

2/ Habermas, J., *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Boston, MIT Press 1989.

3/ Při této příležitosti se v září 1989 na University of North Carolina v Chappel Hill konala živá a pro mne mimořádně poučná konference, jíž se vedle sociologů, politologů a filosofů účastnili také historici, literární vědci, odborníci v oblasti komunikace a antropologové.

Prležitosti nového vydání bych chtěl využít k několika komentářům, které nemají ani tak přemstit časový odstup generací, jako jej spíše ozřejmit. Výzkum i teoretické otázky prodělaly od doby svého vzniku koncem 50. a počátkem 60. let určité změny, což je zcela obvyklé; s tím, jak se chýlil ke konci Adenauerův režim, měnil se také mimovědní kontext dobového zkušenostního horizontu, z něhož čerpá svou perspektivu i sociálněvědní výzkum; změnila se konečně má vlastní teorie, i když spíše pokud jde o stupeň komplexnosti než o základní rysy. Na základě prvního a nepochybně pouze povrchního seznámení s příslušnými tematickými oblastmi bych chtěl ony změny alespoň ilustrativně připomenout a dát tak podnět k dalším studiím. Výstavbu knihy přitom budu sledovat potud, že se budu nejprve zabývat historickým vznikem a pojetím občanské veřejnosti (kap. I. až III.), poté strukturální přeměnou veřejnosti, a to jak z hlediska transformace sociálního státu, tak z hlediska změny, kterou struktury komunikace prodělaly vlivem masmédií (kap. V. a VI.). Následně pojednám o teoretické perspektivě výkladu a jeho normativních implikacích (kap. IV. a VII.), přičemž si budu klást otázku, jak může předkládaná studie přispět k řešení otázek, které dnes opět zaujímají důležité místo v teorii demokracie. Má kniha byla vnímána především z tohoto aspektu, i když ani ne tak při svém prvním vydání, jako spíše v souvislostech studentské revolvy a neokonzervativní reakce, kterou tato revolva vyvolala. Tu a tam se přitom stávala předmětem polemik, a to jak zleva, tak i zprava.⁴

vé. Jim všem děkuji za podnětné připomínky. (Konferenci organizoval Craig Calhoun a texty byly publikovány in: Calhoun, C. (ed.), *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT Press 1992; pozn. překl.)

4/ Jäger, W., *Öffentlichkeit und Parlamentarismus. Eine Kritik an Jürgen Habermas*. Stuttgart 1973; s ohledem na recenze srv. Görtzen, R., *J. Habermas: Eine Bibliographie seiner Schriften und der Sekundärliteratur 1952-1981*. Frankfurt/M. 1981, s. 24 n.

I. Vznik občanské⁵ veřejnosti a její pojetí

(I) Mým hlavním cílem, jak je možné odvodit z předmluvy k prvnímu vydání, bylo rozpracovat ideální typ občanské veřejnosti z historických kontextů anglického, francouzského a německého vývoje v 18. a raném 19. století. Vypracování pojmu, který odpovídá určité epoše, vyžaduje stylizované zdůraznění charakteristických rysů společenské reality, která je daleko komplexnější. Jako při každém sociologickém zobecnění jsou volba, statistická závažnost a zvažování dějinných trendů a příkladů problémem, který v sobě skrývá velká rizika především tehdy, když člověk nevyhází tak jako historik z pramenů, nýbrž když se spíše opírá o sekundární literaturu. Ze strany historiků mi byly oprávněně vytykány „empirické nedostatky“. Mírným uklidněním je pro mne příznivé hodnocení Geoffa Eleye, který ve svém obsáhlém a podrobně doloženém příspěvku na výše zmíněné konferenci tvrdí: „Při opětovném čtení knihy... je překvapivé sledovat, jak je argumentace pevně a dokonce podnětně odůvodněna historicky, s ohledem na omezenost tehdejší literatury.“⁶

Základní rysy mé analýzy potvrzuje souhrnný výklad H. U. Wehlera podložený velkým množstvím literatury. V Německu se koncem 18. století vytvořila „malá, avšak kriticky diskutující veřejnost“.⁷ Z obecného čtenářského publika, složeného především z obyvatel měst a měšťanů a přesahujícího obec učenců, z publika, které už intenzivně nečte stále dokola několik málo standardních

5/ Německé pojmy „Bürger“, „bürgerlich“ překládáme do češtiny podle daného kontextu jako občan, občanský, měšťan, měšťanský, buržoa, buržoazní; pozn. překl.

6/ Eley, G., *Nations, Publics, and Political Cultures. Placing Habermas in the Nineteenth Century*. Rukopis 1989. (Text byl pod stejným názvem publikován in: Calhoun, C. (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, c.d., s. 294; pozn. překl.)

7/ Wehler, H. U., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Bd. 1. München 1987, s. 303-331.

děl, nýbrž zvyká si číst i nové publikace, takřka ze středu soukromé sféry vzniká relativně hustá síť veřejné komunikace. Prudkému nárůstu počtu čtenářů odpovídá značně rozšířená produkce knih, časopisů a novin, více spisovatelů, vydavatelství a knihkupectví, zakládání knihoven, čítáren a především čtenářských společností jakožto sociálních středisek nové čtenářské kultury. Nyní je také uznávána závažnost spolků, které vznikaly v době německého pozdního osvícenství; svůj význam pro budoucí vývoj získaly spíše díky svým organizačním formám než díky svým zjevným funkcím.⁸ Osvětové společnosti, vzdělávací spolky, tajné zednářské lóže a iluminátské spolky byly sdruženími, jež vznikala na základě svobodných, tj. soukromých rozhodnutí svých zakládajících členů, členství bylo dobrovolné a praktikovaly se v nich egalitární formy styku, svobodná diskuse, větší nové rozhodování atd. Tato do jisté míry ještě výlučně měšťanská sdružení se mohla stát místem osvojování norem politické rovnosti budoucí společnosti.⁹

Francouzská revoluce pak iniciovala posun veřejnosti, jež byla zpočátku veřejností literární a kulturně kritickou, k veřejnosti politické. Platí to nejen pro Francii,¹⁰ nýbrž také pro Německo. „Politizace společenského života“, vzestup tisku reprezentujícího různé názory, boj proti cenzuře a za svobodu projevu, to vše až do poloviny 19. století charakterizuje změnu funkce expandující sítě veřejné komunikace.¹¹ Cenzurní politika, jíž se státy Německého spolku až do roku 1848 brání institucionalizaci politické veřejnosti, jen o to jistěji vtahuje literaturu a kritiku do víru politizace. Peter U. Hohendahl

8/ Dülmen, R. von, *Die Gesellschaft der Aufklärer*. Frankfurt/M. 1986.

9/ Eder, K., *Geschichte als Lernprozess?* Frankfurt/M. 1985, s. 123 n.

10/ Srv. příspěvky Etienna Françoise, Jacka Censera a Pierra Réta ke knize Koselleck, R./Reichardt, R. (Hg.), *Die französische Revolution als Bruch des gesellschaftlichen Bewußtseins*. München 1988, s. 117 n.

11/ Wehler, H. U., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, c.d., Bd. 2, s. 520-546.

vychází z mého pojetí veřejnosti a tento proces podrobně sleduje; přerov začínající strukturální přeměny raně liberální veřejnosti ovšem spatřuje již v selhání revoluce roku 1848.¹²

G. Eley upozorňuje na nové výzkumy anglických sociálních dějin, které dobře zapadají do navrženého teoretického rámce analýzy veřejnosti, protože zkoumají procesy vytváření tříd, urbanizace, kulturní mobilizace a vzniku nových struktur veřejné komunikace v linii oněch voluntary associations, jež vznikly v 18. století,¹³ a také na základě lidového liberalismu v Anglii 19. století.¹⁴ Transformaci veřejnosti, která je zpočátku určena vzdělaným měšťanstvem, jež se zajímá o literaturu a o kritické posuzování kulturních záležitostí, ve sféru, jež je ovládána masmédií a masovou kulturou, objasňují především Williamsovy sociologické výzkumy komunikace.¹⁵

Eley současně opakuje a zdůvodňuje námitku, podle níž moje přílišná stylizace občanské veřejnosti vede k neoprávněné idealizaci, a to nejen pokud jde o přílišné zdůraznění racionálních aspektů veřejné komunikace zprostředkované čtením a podněcované rozhovory. O publiku v singuláru je chybné hovořit i tehdy, vycházíme-li z určité homogenity občanského publika, které mohlo v případě střetu stran spatřovat základ konsensu, jehož lze dosáhnout alespoň v principu, ve společném třídním zájmu, ať už jakkoli skupinově rozrůzněném. Bez ohledu na vnitřní rozrůzněnost občanského publika, kterou lze při změně zorného úhlu pozorovat i v mém modelu, se rýsuje jiný obraz tehdy, když *od počátku* počítáme s veřejnostmi, které si navzájem konkurují a přitom přihlíží-

12/ Hohendahl, P. U., *Literarische Kultur im Zeitalter des Liberalismus 1830-1870*. München 1985, zvl. kap. II a III.

13/ Plumb, J. H., *The Public, Literature and the Arts in the Eighteenth Century*. In: Marrus, M. R. (ed.), *The Emergence of Leisure*. New York 1974.

14/ Hollis, P. (ed.), *Pressure from without*. London 1974.

15/ Williams, R., *The Long Revolution*. London 1961; též, *Communications*. London 1962.

me k dynamice procesů komunikace, jež jsou z dominantní veřejnosti vyloučeny.

(2) O „vyloučení“ ve Foucaultově smyslu lze hovořit tehdy, jde-li o skupiny, které hrají *konstitutivní* roli při vytváření určité veřejnosti. „Vyloučení“ získává jiný, méně radikální smysl, jestliže tytéž struktury komunikace současně vytvářejí více arén, kde vedle hegemonistické občanské veřejnosti vystupují jiné subkulturní či třídně specifické veřejnosti s vlastními premisami, které již neumožňují snadný kompromis. Na první případ jsem svého času vůbec nebral ohled, o druhém případě jsem se sice v předmluvě zmínil, hlouběji jsem se jím však nezabýval.

S ohledem na jakobínskou fázi Francouzské revoluce a na chartistické hnutí jsem hovořil o zárodcích „plebejské“ veřejnosti a domníval jsem se, že ji mohu pomínout jako variantu občanské veřejnosti, která byla v dějinném procesu potlačena. Avšak v návaznosti na průkopnické dílo E. Thompsona *Making of the English Working Class*¹⁶ se vynořila celá řada zkoumání týkajících se francouzských a anglických jakobínů, Roberta Owena a praxe raných socialistů, chartistů a také levicového populismu ve Francii na počátku 19. století. Tyto studie staví do jiného světla politickou mobilizaci vesnických nižších tříd a městského dělnického obyvatelstva. Günter Lottes zkoumal – v přímé konfrontaci s mým pojetím veřejnosti – teorii a praxi anglického radikalismu v pozdním 18. století na příkladu londýnských jakobínů. Ukazuje, jak se pod vlivem radikální inteligence a v podmínkách moderní komunikace z tradice lidové kultury vyvinula nová politická kultura s vlastními organizačními formami a praktikami: „Vznik plebejské veřejnosti představuje zvláštní fázi historického vývoje životní souvislosti maloburžoazie a nižších vrstev. Na jedné straně je variantou měšťanské veřejnosti,

16/ Thompson, E., *Making of the English Working Class*. London 1963.

protože se řídí jejím předobrazem. Na druhé straně je něčím více, protože rozvíjí emancipační potenciál měšťanské veřejnosti v novém sociálním kontextu. Plebejská veřejnost je do jisté míry veřejností měšťanskou, jejíž sociální předpoklady byly zrušeny.“¹⁷ Vyloučení nižších vrstev, které byly kulturně a politicky mobilizovány, již způsobuje pluralizaci vznikající veřejnosti. Plebejská veřejnost se vytváří vedle veřejnosti hegemonistické a jako její doplněk.

Jinou funkci má vyloučení lidu v tradičních formách reprezentativní veřejnosti. Lid zde tvoří kulisu, před níž panské stavy, šlechta, církevní hodnostáři, králové atd. prezentují sebe sama a své postavení. Tím, že je lid vylučován z reprezentovaného panství, stává se nutnou podmínkou konstituování této reprezentativní veřejnosti.

Stále ještě se domnívám, že tento typ veřejnosti (který jsem v § 2 pouze naznačil) tvoří dějinné pozadí moderních forem veřejné komunikace. Tento kontrast by mohl uchránit Richarda Sennetta před tím, aby svou diagnózu rozpadu měšťanské veřejnosti stavěl na chybném modelu. Sennett totiž přenáší rysy reprezentativní veřejnosti na klasickou měšťanskou veřejnost; podceňuje specificky měšťanskou dialektiku niternosti a veřejnosti, která se v 18. století prosadila také literárně tím, že bylo soukromí měšťanské intimní sféry vztaženo k publiku. Jelikož oba typy veřejnosti dostatečně nerozlišuje, domnívá se, že je schopen doložit správnost své diagnózy konce „veřejné kultury“ rozkladem forem estetické hry rolí neosobní a ceremonializované sebereprezentace. Avšak maskované vystoupení, které zakrývá soukromé pocity a subjektivno vůbec, patří do vysoce stylizovaného rámce reprezentativní veřejnosti, jejíž konvence zanikly již v 18. století, kdy se měšťanské soukro-

17/ Lottes, G., *Politische Aufklärung und plebejisches Publikum*. München 1979, s. 110; srv. též Negt, O./Kluge, A., *Erfahrung und Öffentlichkeit. Zur Organisationsanalyse bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*. Frankfurt/M. 1972.

mé osoby samy utvářejí jakožto publikum, a tím se stávají nositeli nového typu veřejnosti.¹⁸

Teprve velké dílo M. Bachtina *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance* mi dovolilo nahlédnout *vnitřní* dynamiku lidové kultury.¹⁹ Je zřejmé, že tato kultura nebyla v žádném případě pouze kulisou, tedy pasivním rámcem vládnoucí kultury, nýbrž byla periodicky se vracející, násilnou revoltou rozvrhu, který směřoval proti hierarchicky uspořádanému světu panství s jeho oficiálními svátky a disciplínami každodennosti.²⁰ Teprve tento podrobný pohled ukazuje, jak mechanismus vylučování, který vymezuje a potlačuje, současně vyvolává opačné účinky, jež nelze neutralizovat. Jestliže stejné hledisko aplikujeme na občanskou veřejnost, jeví se vyloučení žen z tohoto (znovu) muži ovládaného světa jinak, než jsem to viděl kdysi.

(3) Neexistovaly žádné pochybnosti, pokud jde o patriarchální charakter nukleární rodiny, která tvořila jak jádro soukromé sféry občanské společnosti, tak i zdroj nových psychologických zkušeností subjektivitu zaměřené na sebe samu. Narůstající feministická literatura však během doby vyostřila naše vnímání patriarchálního charakteru samotné veřejnosti – veřejnosti, která brzy překročila podobu čtenářského publika, jehož součástí byly i ženy, a přejala politické funkce.²¹ Vzniká otázka, zda byly ženy z občanské veřejnosti vyloučeny

18/ Sennett, R., *The Fall of Public Man*. New York 1977.

19/ Bachtin, M., *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha 1975.

20/ Davis, N. Z., *Humanismus, Narrenherrschaft und Riten der Gewalt*. Frankfurt/M. 1987, zvl. kap. 4; k tradicím svátků, které se odehrávají v opozici vůči vládnoucí kultuře a sahají daleko za renesanci srv. Heers, J., *Vom Mummenschanz zum Machttheater*. Frankfurt/M. 1986.

21/ Hall, C., *Private Persons versus Public Someones: Class, Gender and Politics in England, 1780-1850*. In: Steedman, C./Urwin, C./Walkerdine, V. (eds.), *Language Gender and Childhood*. London 1985, 10 n.; Landes, J. B., *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca 1988.

stejným způsobem jako dělníci, rolníci a „chátra“, tedy „nesamostatní“ muži.

Oběma kategoriím byla odepřena rovnoprávná aktivní účast na politickém vytváření mínění a vůle. Občanská demokracie se tak v podmínkách třídní společnosti od počátku dostává do rozporu se zásadními premisami svého sebeporozumění. Tato dialektika může být ještě uchopena v pojmech marxistické kritiky panství a ideologie. Z tohoto hlediska jsem zkoumal, jak se změnil vztah veřejnosti a soukromé sféry v procesu, jenž vedl k rozšíření politických práv a ke kompenzaci určitých třídních znevýhodnění v sociálním státě. K této strukturální přeměně politické veřejnosti nicméně došlo bez toho, že by byl ovlivněn patriarchální charakter společnosti jako celku. Rovnost občanských práv, která se konečně stala vymožeností 20. století, sice dala ženám, ženám dosud nepriviligovaným, šanci vybojovat si zlepšení svého společenského postavení. Avšak i když se ženám díky politické rovnoprávnosti dostalo zlepšení, která s sebou nese sociální stát, ještě se tím eo ipso nezměnilo ono postavení nepriviligovaných, které souvisí s nepsanými rozdíly mezi pohlavími.

Postupný rozsáhlý pokrok v emancipaci, za který feminismus bojuje posledních dvě stě let, je podobně jako sociální emancipace námezdně pracujících projevem univerzalizace občanských práv. Avšak na rozdíl od institucionalizace třídního konfliktu se změny vztahu mezi pohlavími netýkají pouze ekonomického systému, nýbrž dotýkají se jádra soukromé oblasti nukleární rodiny. Svědčí to o tom, že vyloučení žen bylo pro politickou veřejnost určující i v tom smyslu, že byla nejen nahodile ovládnuta muži, nýbrž že pohlavím byla určena i její struktura a vztah k soukromé sféře. Vyloučení žen mělo na rozdíl od vyloučení nepriviligovaných mužů strukturální význam.

Tuto tezi zastává Carol Patemanová ve svém důležitém článku, který poprvé vyšel v roce 1983. Patemanová dekonstruuje ospravedlnění demokratického právního státu ve smluvních teoriích, aby tak prokázala, že se

moderní přirozené právo staví kriticky k *paternalistickému* vykonávání panství jen kvůli tomu, aby *modernizovalo patriarchát* ve formě jakéhosi bratrského panství: „Patriarchalismus má dvě roviny: paternální (otec/syn) a maskuliní (manžel/manželka). Političti teoretici mohou prezentovat výsledek teoretického boje jako vítězství smluvní teorie, protože zamlčují pohlavní či manželský aspekt patriarchátu, který se jeví jako cosi nepolitického či přirozeného.“²² C. Patemanová zůstává skeptická k rovnoprávné integraci žen do politické veřejnosti, jejíž struktury dodnes zůstávají v zajetí patriarchálních charakteristik soukromé sféry, která se vyhýbá veřejné tematizaci: „Nyní, kdy feministický boj dosáhl bodu, v němž jsou ženy po formální stránce téměř občansky rovnoprávné, se ukazuje protiklad mezi rovností, jež je vytvořena podle mužských představ, a skutečným sociálním postavením žen jakožto žen.“²³

Tento přesvědčivý výklad samozřejmě nepopírá práva na neomezenou inkluzi a rovnost, jež jsou zabudována do sebestopornosti liberální veřejnosti, nýbrž odvolává se na ně. Foucault chápe pravidla vytváření mocenského diskursu jako mechanismus vylučování, který konstituuje své vlastní „jiné“. V těchto případech neexistuje žádná komunikace mezi těmi, kdo se diskursu účastní, a těmi, kdo stojí mimo. Neexistuje žádný společný jazyk účastníků diskursu a těch druhých, kteří protestují. Tímto způsobem lze pojmut vztah reprezentativní veřejnosti tradičního panství k zavržené kontrakultuře prostého lidu: lid se musel pohybovat a vyjadřovat v ně-

22/ Pateman, C., *The Fraternal Social Contract*. In: Keane, J. (ed.), *Civil Society and the State*. London 1988, s. 105; ve stejném smyslu Gouldner, A. W., *The Dialectic of Ideology and Technology*. New York 1976, s. 103: „Integrace patriarchálního systému rodiny se systémem soukromého vlastnictví byla základním odůvodněním soukromí; sféry, která obvykle nikomu nemusela skládat účty, ani poskytování informací o svém chování, ani jeho ospravedlněním. Soukromé vlastnictví a patriarchát tak byly nepřímou základem veřejnosti.“

23/ Tamtéž, s. 122.

jakém jiném univerzu. V tomto systému proto byly kultura a kontrakultura vzájemně propojeny takovým způsobem, že zánik jedné vedl k zániku druhé. Občanská veřejnost se naproti tomu artikuluje v diskurzech, na které mohlo navázat nejenom dělnické hnutí, nýbrž také ono „jiné“, které vyloučila, tedy feministické hnutí, a tak diskursy – a struktury samotné veřejnosti – zevnitř transformovat. Univerzalistické diskursy občanské veřejnosti od počátku stavěly na premisách, které jsou sebereflexivní; nezůstaly imunní vůči kritice zevnitř, protože jsou, na rozdíl od diskursů Foucaultova typu, schopny vlastní transformace.

(4) Oba nedostatky, o kterých se zmínil G. Eley, mají důsledky pro ideálně typický model občanské veřejnosti. Jestliže novodobá veřejnost zahrnuje různé arény, v nichž je možné se více či méně diskursivně přit o tom, co produkuje tisk, tedy o kultuře, informaci a zábavě; jestliže si v těchto arénách navzájem konkurují různé strany volně sdružených soukromých osob a dominující měšťanské publikum v nich od počátku naráží na publikum plebejské a jestliže kromě toho bereme vážně feministickou dynamiku vyloučených druhých, pak je model rozporné institucionalizace veřejnosti v občanském právním státě (model rozpracovaný v § 11) pojat příliš strnule. Napětí, která vznikají v liberální veřejnosti, musejí jasněji vystupovat jako možnosti její vlastní transformace. Pak může i kontrast mezi ranou politickou veřejností (do poloviny 19. století) a mocensky ovládnutou veřejností v masových demokraciích sociálních států poněkud oslabit svou podobu protikladu mezi idealisticky zveličovanou minulostí a kulturně kriticky karikovanou přítomností. Tento implicitně normativní sklon mnohé recenzenty zmatl. Příčinou bylo nejen vlastní východisko kritiky ideologie, k němuž se ještě vrátím, nýbrž také oslabení aspektů, o nichž jsem se sice zmínil, avšak nedocenil jsem jejich závažnost. Chybné zvážení nicméně nezpochybňuje hlavní linie transformačního procesu, který jsem demonstroval.

II. Strukturální přeměna veřejnosti - tři revize

(1) Strukturální přeměna veřejnosti je úzce spjata s transformací státu a ekonomie. Tuto transformaci jsem svého času pojal v teoretickém rámci, jenž byl předznamenán v Hegelově filosofii práva, rozpracován mladým Marxem a počínaje Lorenzem von Steinem získal svou specifickou podobu v tradici německého státního práva.

Státoprávní konstrukce vztahu veřejné moci, která zajišťuje svobody, k sociálněekonomické oblasti, která je organizována soukromým právem, čerpá ze dvou zdrojů: na jedné straně z liberální teorie základních práv předbřeznového období, která - s jasnou politickou intencí - trvala na ostrém oddělování veřejného a soukromého práva, na druhé straně z důsledků selhání „německé dvojí revoluce z let 1848/49“ (Wehler), tj. z budování právního státu bez demokracie. Toto opoždění stupňovitěho vytváření občanské rovnosti, které je pro Německo typické, vystihl E. W. Böckenförde takto: „Tím, že je ‚stát‘ postaven proti ‚společnosti‘, vzniká problém *podílu* společnosti na státní rozhodovací moci a jejím vykonávání... Stát poskytuje individuím a společnosti občanské svobody, udržuje je v této svobodě tím, že vytváří a zajišťuje nový obecný právní řád, jednotlivci a společnost však nezískali žádnou *politickou* svobodu, tj. žádný podíl na politické rozhodovací moci, jež se ve státě koncentruje, a žádnou institucionalizovanou možnost jejího aktivního ovlivňování. Stát jakožto organizace panství do jisté míry stavěl sám na sobě, tj. sociologicky se opíral o monarchii, úřednictvo a vojsko, zčásti také o šlechtu, a jako takový byl organizačně a institucionálně ‚oddělen‘ od společnosti reprezentované měšťanstvem.“²⁴ Toto historické pozadí také vytváří

24/ Böckenförde, E. W., Die Bedeutung der Unterscheidung von Staat und Gesellschaft im demokratischen Sozialstaat der Gegenwart. In: týž, *Staat, Gesellschaft, Freiheit*. Frankfurt/M. 1976, s. 190 n.

kontext zvláštního zájmu o veřejnost, jejíž politická funkčnost se projeví teprve v té míře, v níž učiní z hospodářských občanů státní občany, kteří budou schopni vyrovnávat, případně zobecňovat své zájmy a účinně je uplatňovat tak, že se státní moc přetvoří v prostředek sebeorganizace společnosti. To měl na mysli mladý Marx, když hovořil o pohlčení státu společností, která se sama stala politickou. Idea takovéto sebeorganizace, která je regulována veřejnou komunikací svobodně sdružených členů společnosti, vyžaduje (v primárním smyslu) překonání onoho „oddělení“ státu a společnosti, které nastínil Böckenförde.

S tímto státoprávním oddělením je spojen ještě jiný, obecnější význam, totiž ono vydělení ekonomie řízené tržními mechanismy z premoderních řádů politického panství, které od raného novověku doprovázelo pozvolné prosazování kapitalistického způsobu výroby a vytváření novodobých státních byrokracií. Z retrospektivního liberálního pohledu je cílem tohoto vývoje autonomie „občanské společnosti“ v Hegelově a Marxově smyslu, tj. ekonomická samoregulace sociálněekonomické oblasti, která je organizována soukromým právem a garantována právem státním. Tento model progresivního oddělování státu a společnosti, který již nereaguje na specifický vývoj v německých státech 19. století, nýbrž je spíše převzat z prototypu anglického vývoje, se pro mne stal pozadím pro analýzu *změny trendu*, k níž dochází v pozdním 19. století. Toto spojení státu a ekonomie totiž podkopává základy sociálního modelu občanského soukromého práva a liberálního chápání základních práv.²⁵ Faktickou negací směřování k oddělení státu a společnosti jsem na základě její právní reflexe koncipoval jednak jako „zestátnění společnosti“, k nimž dochází v důsledku intervencionistických politik státu, který se nyní stal aktivním.

25/ Grimm, D., *Recht und Staat der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt/M. 1987.

Toto vše už bylo prozkoumáno mnohem přesněji. Na tomto místě chci pouze připomenout teoretické hledisko, které vzniká, srovnáváme-li *normativní* smysl sebeorganizace společnosti, jež radikálně demokraticky překonává oddělení státu a sociálněekonomické oblasti, s *realitou* funkcionálního propojení obou systémů. Nechal jsem se vést hlediskem potenciálu společenské sebeorganizace, jenž je obsažen v politické veřejnosti, a zajímaly mě zpětné vlivy, které měl komplexní vývoj k sociálnímu státu a organizovanému kapitalismu ve společnostech západního typu, a sice zpětné vlivy

- na soukromou sféru a sociální základy soukromé autonomie (2);
- na strukturu veřejnosti, stejně jako na složení a chování publika (3); a konečně
- na proces legitimizace samotné masové demokracie (4).

Pokud jde o tyto tři aspekty, obsahuje můj výklad v kapitolách V až VII určité slabiny.

(2) V novodobých přirozenoprávních koncepcích, ale také v sociálních teoriích skotských morálních filosofů, byla občanská společnost (civil society) vždy kladena proti veřejné moci či vládě (government) jako sféra, která je *zcela* soukromá.²⁶ Podle vlastního chápání raněmoderní občanské společnosti, která byla stavovsky stratifikována, mohly být do soukromé sféry „občanské společnosti“ řazeny bez rozdílu jak sféra směny zboží a společenské práce, tak i domácnost a rodina, jež byly zbaveny produktivních funkcí. Obě sféry byly strukturovány ve stejném smyslu; postavení a svoboda rozhodování soukromých vlastníků ve výrobním procesu tvořily základ soukromé autonomie, jejíž odvrácenou psychologickou stránkou byla intimní sféra nukleární rodiny. Pro

26/ Habermas, J., Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie, a také Naturrecht und Revolution, oba články in: *týž, Theorie und Praxis*. Frankfurt/M. 1971, s. 48 n. a 89 n.; Keane, J., Despotism and Democracy. The Origins of the Distinction between Civil Society and the State 1750-1850. In: *týž, Civil Society and the State*. London 1988, s. 35 n.

ekonomicky závislé třídy tato úzká strukturální souvislost nikdy neexistovala. Avšak teprve s nastupující sociální emancipací nižších vrstev a s masovou politizací třídních protikladů v 19. století došlo také v životním světě měšťanských sociálních vrstev k tomu, že se do jejich obecného povědomí dostala *protikladná* struktura obou oblastí – rodinné intimní sféry a systému povolání. To, co bylo později pojato jako směřování k „organizační společnosti“, jako osamostatnění organizační roviny vůči síti jednoduchých interakcí, jsem v § 17 popsal jako „polarizaci sociální a intimní sféry“. Nedochozí pouze k vydělení soukromé oblasti života definované rodinou, sousedskými kontakty, družnostmi, neformálními vztahy vůbec; současně dochází k její přeměně v závislosti na povaze sociálních vrstev a v důsledku dlouhodobých tendencí, jakými jsou urbanizace, byrokratizace, podniková koncentrace a konečně přechod k masové spotřebě doprovázené větším množstvím volného času. Na tomto místě mne však nezajímají empirické aspekty této změny struktury životní zkušenosti, které je třeba doplnit, nýbrž teoretické hledisko, z něhož jsem svého času popsal změnu statusu soukromé sféry.

Společenským základem soukromé autonomie mas po univerzalizaci rovných občanských práv již nemohlo být disponování soukromým vlastnictvím, jak tomu bylo v případě autonomie oněch soukromých osob, které se ve sdruženích občanské veřejnosti shromáždily v publikum občanů. Uvolnění potenciálu společenské sebeorganizace, který je presumptivně obsažen v rozšiřující se veřejnosti, by tedy vyžadovalo, aby kulturně a politicky mobilizované masy efektivně využily svých práv na komunikaci a účast. Avšak dokonce i v ideálně příznivých podmínkách komunikace by bylo možné od ekonomicky nesamostatných mas očekávat příspěvek ke spontánnímu vytváření mínění a vůle jen v míře, v níž by získaly rovnocennou náhradu za společenskou nezávislost soukromých vlastníků. Masy bez vlastnictví již přece nemohou získat kontrolu nad sociálními podmínkami své soukromé existence participací na trhu statků a kapitálů

lu, který je organizován soukromoprávně. Zajištění jejich soukromé autonomie bylo odkázáno na sociálně-státní garance statusu. Tato odvozená soukromá autonomie by však mohla být ekvivalentem původní soukromé autonomie, která byla založena na disponování soukromým vlastnictvím, jen v té míře, v níž by občané jakožto klienti státu blahobytu získali statusové garance, které si *sami* propůjčují jakožto občané demokratického státu. A to se mi před třiceti lety zase zdálo možné jen v té míře, v níž se demokratická kontrola rozšíří na celý hospodářský proces.

Tato úvaha zapadala do kontextu státoprávního sporu, který propukl v 50. letech a jehož hlavními představiteli byli Ernst Forsthoff a Wolfgang Abendroth. Z hlediska právní dogmatiky v něm šlo o to, zda lze princip sociálního státu sloučit se zděděnou výstavbou právního státu.²⁷ Zatímco škola Carla Schmitta²⁸ zastávala názor, že struktura právního státu může být zachována jedině tehdy, bude-li mít zajištění klasických právních svobod bezpodmínečnou přednost před nároky na záruky sociálního státu, Abendroth naproti tomu chápal princip sociálního státu jako prioritní hermeneutickou maximu interpretace ústavy a současně jako maximu jednání politického zákonodárce. Idea sociálního státu měla sloužit jako páka radikálně demokratického reformismu, který ponechává přechod k demokratickému socialismu přinejmenším jako otevřenou možnost. Cílem Základního zákona Spolkové republiky, jak se domníval Abendroth, má být „rozšíření materiální ideje demokratického právního státu – tedy především zásady rovnosti a jejího spojení s myšlenkou participace v ideji sebeurčení – na celý hospodářský a sociální

27/ Forsthoff, E. (Hg.), *Rechtsstaatlichkeit und Sozialstaatlichkeit*. Darmstadt 1968.

28/ Forsthoff, E., Begriff und Wesen des sozialen Rechtsstaates; Huber, E. R., Rechtsstaat und Sozialstaat in der modernen Industriegesellschaft; oba in: Forsthoff, E. (Hg.), *Rechtsstaatlichkeit und Sozialstaatlichkeit*, c.d., s. 165 n. a 589 n.

řád“.²⁹ Z tohoto hlediska však politická veřejnost pouze připravuje půdu pro zákonodárce, který je predeterminován teoreticky a ústavoprávně a který předem ví, jakým způsobem má demokratický stát splnit své poslání „obsahového utváření sociálního řádu“, totiž prostřednictvím „zásahu státu do onoho vlastnictví ..., které umožňuje soukromou kontrolu velkých výrobních prostředků, a tím demokraticky nelegitimizovatelné panství nad hospodářskými či sociálními mocenskými pozicemi“.³⁰

Jakkoli lpění na dogmatech liberálního právního státu neodpovídalo změnám sociálním vztahům, přece jen Abendrothův fascinující program prozrazuje i slabiny hegelomarxistického myšlení v chápání totality. I když se můj odstup vůči tomuto východisku během doby prohloubil, nemůže tato okolnost nijak zmenšit mou intelektuální i osobní vděčnost, kterou k Wolfgangu Abendrothovi pocituji a kterou jsem již vyjádřil věnováním této knihy. Musím pouze konstatovat, že funkcionálně rozrůzněná společnost nemůže být přiměřeným způsobem pojata v holistických konceptech společnosti. Bankrot státního socialismu, který dnes sledujeme, opět potvrdil, že moderní, trhem regulovaný hospodářský systém nemůže být libovolně převeden z monetárního mechanismu na administrativní moc a na demokratické vytváření vůle bez toho, že by byla ohrožena jeho schopnost výkonu. Zkušenosti se sociálním státem, který naráží na své meze, kromě toho zvýšily naši vnímavost vůči fenoménům byrokratizace a zprávnění. Tyto patologické efekty jsou důsledkem státních intervencí do oblastí jednání, jejichž struktura je taková, že se vzpírají právně-administrativnímu způsobu řízení.³¹

29/ Viz níže, s. 338.

30/ Abendroth, W., Zum Begriff des demokratischen und sozialen Rechtsstaates. In: Forsthoff, E. (Hg.), *Rechtsstaatlichkeit und Sozialstaatlichkeit*, c.d., s. 123 n.

31/ Kübler, F. (Hg.), *Verrechtlichung von Wirtschaft, Arbeit und sozialer Solidarität*. Baden-Baden 1984; Habermas, J., Law and Morality. In: *The Tanner Lectures*. Cambridge 1988, Vol. VIII, s. 217-280.

(3) Ústředním tématem druhé poloviny knihy je vlastní strukturální přeměna veřejnosti, která je úzce spjata s integrací státu a společnosti. Infrastruktura veřejnosti se změnila spolu se změnami forem organizace, odbytu a spotřeby jednak knižní produkce, která se rozšířila, profesionalizovala a zaměřila na nové vrstvy čtenářů, a jednak novinové a časopisecké produkce, která prodělala i změnu obsahu; a ještě jednou se tato infrastruktura změnila s rozvojem elektronických masmédií, s novým významem reklamy, s rostoucím propojením zábavy a informace, se silnější centralizací všech oblastí, s rozpadem liberálních spolků, přehledných komunálních veřejností atd. Zdá se, že tyto tendence jsou vystiženy správně, i když jsou dnes již k dispozici podrobnější zkoumání.³² Spolu s komercionalizací a rozšířením komunikační sítě, se vzrůstajícími potřebami kapitálu pro publicistické zázemí a pro narůstající stupeň jeho organizace se zvýšila regulace komunikačních cest a šance přístupu k veřejné komunikaci byly vystaveny silícímu selektivnímu nátlaku. Tak vznikla nová kategorie vlivu, totiž mediální moc, která postupuje manipulativně a princip publicity olupuje o jeho nevinnost. Veřejnost, která je masmédií předem strukturována a současně ovládána, přerůstá v mocensky ovládnutou arénu, v níž se pomocí výběru témat a příspěvků neusiluje pouze o vliv, nýbrž o řízení proudů komunikace, které ovlivňují jednání a jejichž strategické záměry jsou pokud možno skryté.

Realistický popis a analýza mocensky ovládnuté veřejnosti nesporně zakazují nekontrolované vměšování hodnotících hledisek; cenou za tento zákaz však nemůže být ani empirické zploštění důležitých rozdílů. Proto jsem provedl rozlišení jednak mezi kritickými funkcemi autonomně regulovaných, horizontálně propojených, inkuzivních a více či méně diskursivně vytvářených pro-

cesů komunikace, jejichž nositeli jsou slabé instituce, a jednak mezi oněmi funkcemi ovlivňování rozhodnutí spotřebitelů, voličů a klientů ze strany organizací, které intervenují do masmediální veřejnosti, aby tak mobilizovaly kupní sílu, loajalitu či volební chování lidí. Tyto *extrahující* zásahy do veřejnosti, která je už vnímána jen jako prostředí toho kterého svébytného systému, narážejí na veřejnou komunikaci, která se spontánně obnovuje ze zdrojů životního světa.³³ To jsem měl na mysli, když jsem tvrdil, že „veřejnost, která se uplatňuje v podmínkách sociálního státu, je třeba chápat jako proces sebevytváření; musí se teprve postupně ustavit v konkurenci s onou druhou tendencí, která v nesmírně rozšířené sféře veřejnosti obrací princip veřejnosti proti sobě samé a redukuje jeho kritickou účinnost“.³⁴

Vcelku bych trval na popisu změněné infrastruktury mocensky ovládnuté veřejnosti, zatímco analýza a především mé hodnocení změněného chování publika vyžadují revizi. Ohlédnou-li se zpátky, nacházím pro to různé důvody. Sociologie chování voličů byla, přinejmenším v Německu, teprve v počátcích. Zpracovával jsem tehdy své vlastní primární zkušenosti z prvních volebních kampaní, které byly vedeny podle marketingových strategií na základě výsledků výzkumu veřejného mínění. Předpokládám, že podobně šokující zkušenosti mohlo mít také obyvatelstvo NDR s polními taženými západních stran, které pronikaly na jeho území. Také televize ve Spolkové republice teprve zapouštěla kořeny; seznámil jsem se s tím až o několik let později v USA, proto jsem své sociologické poznatky nemohl kontrolovat zkušenostmi z první ruky. Jasně se také projevil silný vliv Adornovy teorie masové kultury. Deprimující výsledky empirického výzkumu na téma „student a politika“,³⁵ který byl právě tehdy

32/ Williams, R., *Television: Technology and Cultural Form*. London 1974; týž, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London 1983; Prokop, D. (Hg.), *Medienforschung*. Bd. I: Konzerne, Macher, Kontrolleure. Frankfurt/M. 1985.

33/ Srv. Langenbucher, W. R. (Hg.), *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München 1974.

34/ Viz níže, s. 345-346.

35/ Habermas, J./Friedeburg, L. von/Oehler, Ch./Weltz, F., *Student und Politik*. Neuwied 1961.

dokončen, kromě toho mohly být dalším důvodem podcenění pozitivního vlivu formálního školního vzdělání, zvláště rozšiřujícího se vzdělání sekundárního, které podporuje kritiku a kulturně mobilizuje. Proces, který Parsons později nazval „revolucí ve vzdělání“, ovšem tehdy ve Spolkové republice ještě neprobíhal. Konečně je zřejmé, že chybí všechno to, co se během doby stalo předmětem velké pozornosti pod označením ‚politická kultura‘. Ještě v roce 1963 se G. A. Almond a S. Verba pokusili pojmut ‚civic culture‘ na základě několika proměnných, které se týkají postojů.³⁶ Dokonce ani šířeji pojatý výzkum hodnotových změn, jenž vychází z knihy RONALDA INGLEHARTA *The Silent Revolution*,³⁷ se ještě nerozšířil na celé spektrum politických mentalit, které se staly kulturními samozřejmostmi a v nichž je dějinně zakotven potenciál reakce masového publika.³⁸

Krátce řečeno, má diagnóza přímého vývoje od politicky aktivního publika k privatizovanému publiku, „od publika, které kulturu posuzuje, k publiku, které ji konzumuje“, je příliš zjednodušená. Příliš pesimisticky jsem tehdy posuzoval schopnost rezistence a především kritický potenciál masového publika, které svými kulturními zvyky vystupuje z třídních omezení, je pluralitní a vnitřně široce rozrůzněné. Spolu s ambivalentním růstem propustnosti hranic mezi triviální a vyspělou kulturou a s „novou intimitou mezi kulturou a politikou“, která je právě tak dvojnásobná a nevede k pouhému přizpůsobení informace zábavě, se změnila také měřítka samotného posuzování.

Na obsáhlou literaturu k sociologii politického chování nemohu vůbec odkázat, protože jsem ji sledoval jen spo-

36/ Almond, G. A./Verba, S. (eds.), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in five Nations*. Princeton 1963; srv. tíž (eds.), *The Civic Culture Revisited*. Boston 1980.

37/ Inglehart, R., *The Silent Revolution*. Princeton 1977.

38/ Srv. naproti tomu Bellah, R. N. et. al., *Habits of the Heart*. Berkeley 1985.

radicky.³⁹ Pro strukturální přeměnu veřejnosti je neméně důležitý výzkum médií, zvláště sociologická zkoumání sociálního působení televize v oblasti komunikace.⁴⁰ Svěho času jsem byl odkázán na výsledky výzkumné tradice, u jejíhož zrodu stál Lazarsfeld,⁴¹ která byla v 70. letech ostře kritizována pro své individualisticky behavioristické východisko, jež se omezovalo na psychologii malých skupin.⁴² Na druhé straně bylo rozvíjeno ideologicko-kritické východisko se silnějším empirickým důrazem⁴³ a pozornost výzkumu komunikace se zaměřila jednak na institucionální kontext médií,⁴⁴ jednak na kulturní kontext recepce.⁴⁵ Změnu perspektivy vůči starším výkladovým modelům, které ještě počítaly s lineární posloupností účinků, velmi dobře dokládá Stuart Hall svým rozlišením tří různých interpretačních strategií posluchačů, kteří se buďto podřizují struktuře nabídky, nebo jí opouňují anebo ji spojují s vlastními výklady.

39/ Např. Barnes, S. H./Kaase, M. (eds.), *Political Action - Mass Participation in Western Democracies*. Beverly Hills 1979.

40/ Srv. jubilejní sešit Ferment in the Field. *Journal of Communication*, 1983, 33. Za odkazy na literaturu děkuji Rolfu Meyersohnovi, který již desetiletí pracuje v oblasti sociologie masmédií a masové kultury.

41/ Souhrnně Klapper, J. T., *The Effects of Mass Communication*. Glencoe 1960.

42/ Gitlin, T., Media Sociology: The Dominant Paradigm. *Theory and Society*, 1978, 6, s. 205-253; k tomu srv. obhajobu E. Katze: *Communication Research since Lazarsfeld. Public Opinion Quarterly*, Winter 1987, s. 25-45.

43/ Lodziak, C., *The Power of Television*. London 1986.

44/ Gitlin, T., *The Whole World is Watching*. Berkeley 1983; Gans, H., *Deciding What's News*. New York 1979; přehled podává Tuchmann, G., Mass Media Institutions. In: Smelser, N. (ed.), *Handbook of Sociology*. New York 1988, s. 601-625. Z hlediska celospolečenského je poučný článek Calhoun, C., Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration. *Social Theory*, 1988, 6, s. 219-241.

45/ Hall, St., Encoding and Decoding in the TV-Discourse. In: tíž (ed.), *Culture, Media, Language*. London 1980, s. 128-138; Morley, D., *Family Television*. London 1988.

(4) V poslední kapitole knihy jsem se pokusil spojit obě linie: empirickou diagnózu rozpadu liberální veřejnosti a normativní hledisko radikálně demokratické vize, která vychází z funkcionálního propojování státu a společnosti, jež se objektivně odehrává takřka nad hlavami účastníků, a která toto propojování využívá ke svým účelům. Oba tyto aspekty se odrážejí v protichůdném pojmání „veřejného mínění“. V normativní teorii demokracie si veřejné mínění zachovává jednotu kontrafaktické veličiny jakožto státoprávní fikce; v empirických zkoumáních mediálního výzkumu a sociologie komunikace tato veličina dávno zanikla. Chceme-li však pojmut způsob legitimizace, k němuž fakticky dochází v masových demokraciích sociálních států, bez toho, že bychom se vzdali rozlišení mezi autochtonními a mocensky ovládanými procesy veřejné komunikace, musíme přihlížet k oběma aspektům.

Na základě tohoto záměru lze vysvětlit model masmediálně ovládnuté arény, který byl provizorně rozvržen na konci knihy, arény, v níž se vzájemně střetávají protichůdné tendence. Stupeň mocenského ovládnutí se měl poměřovat tím, nakolik jsou neformální, neverejná mínění (tj. ony kulturní samozřejmosti, které tvoří kontext životního světa a základ veřejné komunikace) spoutána koloběhem masmediálně vytvořených formálních kvaziveřejných mínění (na která se ekonomie a stát pokoušejí působit jako na události prostředí systému) nebo tím, do jaké míry budou obě oblasti zprostředkovány kritickou publicitou. Jako nositele kritické publicity jsem si svého času dovedl představit jen vnitřně demokratizované svazy a strany. Zdálo se mi, že středisky oživlé veřejné komunikace mohou být vnitrostranické a vnitrosvazové veřejnosti. Tento závěr vyplynul ze směřování k organizační společnosti, v níž o souhlas pasivních mas v polycentrické veřejnosti již nesoupeří sdružená individua, nýbrž členové organizovaných kolektivů, kteří zápasí o rovnováhu moci a zájmů, a to jak mezi sebou, tak především s masivním komplexem státních byrokracií. Na základě stejných premis například

ještě v 80. letech rozpracoval svou teorii demokracie Norberto Bobbio.⁴⁶

Spolu s tímto modelem se nicméně opět dostává do hry onen pluralismus nesmiřitelných zájmů, který již liberální teoretiky podnítl k námitkám proti „tyranii většiny“. Tocqueville a J. S. Mill se snad přece jen příliš nemýlili, když věřili, že raně liberální představa diskursivního vytváření mínění a vůle je jen zastřenou mocí většiny; z normativních hledisek chtěli veřejné mínění připustit nanejvýš jako instanci omezující moc, v žádném případě jako prostředek možné racionalizace moci vůbec. Je-li tomu skutečně tak, že by „strukturálně nepřekonatelný antagonismus zájmů vymezil úzké hranice veřejnosti, jejíž kritické funkce byly reorganizovány v zájmu sociálního státu“,⁴⁷ pak by zajisté nestačilo obvinít liberální teorii z ambivalentního chápání veřejnosti, jak jsem to učinil v § 15.

46/ Bobbio, N., *The Future of Democracy*. Oxford 1987.

47/ Viz níže, s. 347.

III. Změněný teoretický rámec

Nicméně i nadále se domnívám, že můj celkový záměr byl správný. Masové demokracie sociálních států si v souladu se svým normativním sebeporozuměním mohou činit nárok na kontinuitu se zásadami liberálního právního státu pouze potud, berou-li vážně příkaz politicky činné veřejnosti. Pak je však nutné ukázat, jak má být ve společnostech našeho typu umožněno, aby „publikum uvedlo do chodu kritický proces veřejné komunikace prostřednictvím organizací, které jej mediálně vytvořily“.⁴⁸ Tyto otázky mě na konci knihy přivedly zpět k onomu problému, o němž jsem se sice zmínil, jímž jsem se však přiměřeným způsobem nezabýval. Příspěvek *Strukturální přeměny veřejnosti* k současné teorii demokracie by musel být nejasný, kdyby byla výsledkem „nepřekonané plurality konkurujících si zájmů. Tato pluralita vyvolává pochybnosti, zda z ní vůbec někdy může vzejít nějaký takový obecný zájem, aby v něm veřejné mínění mohlo najít své měřítko.“⁴⁹ S teoretickými prostředky, které jsem měl tehdy k dispozici, jsem tento problém nemohl vyřešit. K vytvoření teoretického rámce, v němž dnes mohu tuto otázku nově formulovat a alespoň naznačit odpověď, byly nezbytné další kroky. Několika krátkými poznámkami bych chtěl připomenout zastávky na této cestě.

(1) Pouze na první pohled by se mohlo zdát, že *Strukturální přeměna veřejnosti* byla napsána ve stylu deskriptivních dějin společnosti, tak jak je chápal Max Weber; z dialektiky občanské veřejnosti, která určuje výstavbu knihy, jasně vyplývá, že jde o kritiku ideologie. Ideály měšťanského humanismu, které určují sebeporozumění intimní sféry i veřejnosti a které jsou vyjádřeny klíčovými pojmy, jako je subjektivita a sebeuskutečnění, racionální vytváření mínění a vůle, osobní a politické sebe-

48/ Viz níže, s. 345.

49/ Viz níže, s. 347.

určení, prostoupily instituce ústavního státu natolik, že jako utopický potenciál poukazují také za ústavní skutečnost, která je přitom popírá. Dynamika dějinného vývoje by měla být podněcována i tímto napětím mezi idejí a skutečností.

Tato myšlenka však svádí nejen k určité idealizaci občanské veřejnosti, která překračuje legitimní metodický smysl idealizace v ideálně typickém vytváření pojmů; opírá se také, přinejmenším implicitně, o základní předpoklady filosofie dějin, které byly vyvráceny civilizovaným barbarstvím 20. století, pokud se tak nestalo již dříve. Jestliže tyto měšťanské ideály mizí, jestliže se vědomí stává cynickým, přestávají platit ony normy a hodnotové orientace, o nichž musí kritika ideologie, chce-li na ně apelovat, předpokládat, že o nich panuje obecná shoda.⁵⁰ Proto jsem navrhl položit normativní základy kritické teorie společnosti hlouběji.⁵¹ Teorie komunikativního jednání má uvolnit potenciál rozumu, který je součástí samotné komunikativní praxe každodenního života. Tím se současně připravuje cesta pro rekonstruktivně postupující sociální vědu, která identifikuje *celou šíři* kulturních a sociálních racionalizačních procesů a sleduje je až *za horizont* novodobých společností; pak už nejsme nuceni pátrat po normativních potenciálech pouze v určité formaci veřejnosti, která odpovídá dané epoše.⁵² Nutnost stylizace jednotlivých prototypů institucionálně ztělesněné komunikativní racionality odpadá ve prospěch empirického přístupu, jenž uvolňuje napětí abstraktního protikladu mezi normou a skutečností. Na rozdíl od klasických předpokladů historického materialismu nadto vystupují do popředí relativní strukturální

50/ Ke kritice Marxova pojmu ideologie srv. Keane, J., *Democracy and Civil Society. On the Predicaments of European Socialism*. London 1988, s. 213 n.

51/ Benhabib, S., *Norm, Critique, Utopia*. New York 1987.

52/ Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 2. Frankfurt/M. 1981, s. 548 n.

autonomie a vnitřní dějiny kulturních výkladových systémů a tradic.⁵³

(2) Perspektiva teorie demokracie, která vedla mé zkoumání strukturální přeměny veřejnosti, vycházela z Abendrothova pojetí dalšího vývoje demokratického a sociálního právního státu k socialistické demokracii; obecně zůstala v zajetí pojetí společnosti, které už bylo zpochybněno, tj. že společnost a její sebeorganizace mají být chápány jako totalita. Společnost, která spravuje sebe samu a která všechny oblasti života, včetně své ekonomické reprodukce, programuje na základě plánujícího zákonodárství, měla být integrována prostřednictvím politické vůle suverénního lidu. Avšak předpoklad, že celek společnosti může být pojat jako asociace ve velkém, která na sebe samu působí prostřednictvím práva a politické moci, ztratil jakoukoli přesvědčivost vzhledem k vysokému stupni komplexnosti funkcionálně rozrůzněných společností. Holistická představa společenského celku, k němuž zespolečenštěná individua patří jakožto členové obsáhlé organizace, zvláště narazila na realitu trhem regulovaného hospodářského systému a mocí řízeného správního systému. V knize *Technik und Wissenschaft als ‚Ideologie‘*⁵⁴ jsem se ještě pokoušel na základě teorie jednání rozlišit systém jednání státu a ekonomie, a to podle měřítek účelně racionálního jednání na jedné straně a komunikativního jednání na straně druhé. Tato příliš zkratkovitá analogie mezi systémy jednání a typy jednání vedla k nesrovnalostem.⁵⁵ Ty mě již v knize *Problemy legitimacy v pozdním kapitalismu*⁵⁶ podnítily k tomu, abych spojil koncept životního světa, tak

53/ Habermas, J., *Historischer Materialismus und die Entwicklung normativer Strukturen*. In: týž, *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt/M. 1976, s. 9-48.

54/ Habermas, J., *Technik und Wissenschaft als ‚Ideologie‘*. Frankfurt/M. 1968.

55/ Honneth, A., *Kritik der Macht*. Frankfurt/M. 1985, s. 265 n.

56/ Habermas, J., *Problemy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha 2000.

jak byl uveden v knize *Logik der Sozialwissenschaften*,⁵⁷ s konceptem systému, který zachovává své hranice. V *Theorie des kommunikativen Handelns*⁵⁸ z toho vychází dvojestupňovité pojetí společnosti jakožto životního světa a jakožto systému.⁵⁹ Toto pojetí bylo nakonec pro pojetí demokracie rozhodující.

Ekonomii a státní aparát od té doby chápu jako systémově integrované oblasti jednání, které již zevnitř nelze demokraticky přetvořit, tj. nelze je převést na modus politické integrace bez toho, že by došlo k narušení jejich vlastní systémové logiky, a tím i jejich funkční schopnosti. Potvrdil to kolaps státního socialismu. Radikální demokratizace se nyní spíše vyznačuje přeskupením sil uvnitř „dělby moci“, která zůstává v zásadě zachována. Nová rovnováha přitom nemá být vytvořena mezi státními mocemi, nýbrž mezi různými zdroji společenské integrace. Cílem již není přímé „zrušení“ kapitalisticky osamostatněného systému hospodaření a byrokraticky osamostatněného systému panství, nýbrž demokratické tlumení kolonizujících *zásahů* systémových imperativů do oblastí životního světa. Tím se upouští od představy odcizení a přivlastnění objektivizovaných bytostných sil, jak byla prezentována filosofií praxe. Cílem radikálně demokratické změny procesu legitimizace je nová rovnováha mezi mocemi společenské integrace, takže se sociálněintegrační síla solidarity – „produktivní síla komunikace“⁶⁰ – může prosadit proti „mocem“ obou dalších zdrojů řízení, tj. proti penězům a administrativní moci, a tak může nastolit požadavky životního světa, které jsou orientovány na užité hodnoty.

(3) Sociálněintegrační síla komunikativního jednání má své místo především v oněch partikulárních formách

57/ Habermas, J., *Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt/M. 1967.

58/ Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*, c.d.

59/ K námitkám srv. mou „odpověď“ in: Honneth, A./Joas, H. (Hg.), *Kommunikatives Handeln*. Frankfurt/M. 1986, s. 377 n.

60/ Srv. mé interview s H. P. Krügerem in: Habermas, J., *Die nachholende Revolution*, c.d., s. 82 n.

života a oněch životních světech, které jsou spojeny s konkrétními tradicemi a konstelací zájmů – Hegelovými slovy ve sféře „mrvnosti“. Energie těchto souvislostí života, které zakládají solidaritu, se však bezprostředně nepřenášejí na politickou rovinu demokratických procedur vyrovnávání moci a zájmů. Zvláště to platí pro posttradiční společnosti, kde nelze předpokládat homogenitu základních přesvědčení a kde presumptivně společný třídní zájem ustupuje nepřehledné pluralitě životních forem, které si vzájemně konkurují, jsou však stejně legitimní. Je zřejmé, že v intersubjektivním pojetí pojmu solidarity, který dorozumění váže na nároky na platnost, jež je možné kritizovat, a tím na schopnost individuálních a odpovědných subjektů vyjádřit svůj nesouhlas, již odpadají běžné konotace jednoty a celku. Výraz „solidarita“ však ani v tomto abstraktním pojetí nesmí vyvolávat představu chybného modelu rousseauovského vytváření vůle, který by měl určit podmínky, za nichž by se empirická vůle oddělených občanů mohla *bezprostředně* přeměnit v rozumnou vůli morálních občanů státu zaměřenou na obecné blaho.

Rousseau toto očekávání ctností (očekávání od počátku iluzorní) opíral o dělbu rolí mezi ‚bourgeois‘ a ‚citoyen‘, která činí z ekonomické nezávislosti a rovnosti šanci předpoklady statusu autonomních občanů. Sociální stát toto oddělení rolí neguje: „V moderních západních demokraciích se tento vztah obrátil: demokratické vytváření vůle se stává nástrojem podpory sociální rovnosti ve smyslu pokud možno rovného rozdělování sociálního produktu mezi individua.“⁶¹ U. Preuss oprávněně zdůrazňuje, že se dnes v politickém procesu kříží veřejná role občana se soukromou rolí klienta byrokracií státu blahobytu: „Masová demokracie státu blahobytu vytvořila paradoxní kategorii ‚zspolečenštěné soukromé

61/ Preuss, U., Was heißt radikale Demokratie heute? In: Forum für Philosophie (Hg.), *Die Ideen von 1789 in der deutschen Rezeption*. Frankfurt/M. 1989, s. 37-67.

osoby‘, kterou obvykle označujeme jako klienta a která splývá s rolí občana v té míře, v níž se společensky rozšiřuje.“⁶² Demokratický univerzalizmus se přetváří v „zobecněný partikularismus“.

V § 12 jsem již kritizoval Rousseauovu „demokracii neveřejného mínění“, protože obecnou vůli pojímá spíše jako „konsensus srdcí než argumentů“. Morálka, kterou Rousseau od občanů očekává a kterou vkládá do motivů a ctností jednotlivců, musí být naopak zakotvena ve vlastním procesu veřejné komunikace. Tuto klíčovou myšlenku vyjádřil B. Manin: „Je nezbytné radikálně změnit perspektivu, která je společná jak liberálním teoriím, tak demokratickému myšlení: zdrojem legitimacy není předem určená vůle individuí, nýbrž spíše samotný proces jejího utváření, tj. diskuse... Legitimní rozhodnutí nereprezentuje vůli všech, nýbrž je výsledkem diskuse všech. Jedná se o proces, v němž je utvářena vůle každého a který prokazuje svoji legitimitu spíše svým výsledkem než sumou již vytvořených vůlí. Deliberativní princip je jak individualistický, tak demokratický... Musíme trvat na tom – i když riskujeme, že budeme odporovat dlouhé tradici –, že legitimní právo je výsledkem obecné diskuse, a nikoli výrazem obecné vůle.“⁶³ Tíže důkazu se tím z morálky občanů přesouvá na takové procedury demokratického vytváření mínění a vůle, které mají zdůvodnit očekávání, že bude možné dosáhnout rozumných výsledků.

(4) „Politická veřejnost“ jakožto souhrn oněch podmínek komunikace, za nichž může dojít k diskursivnímu vytváření mínění a vůle publika občanů, tak vyhovuje jako základní pojem normativně pojaté teorie demokracie. V tomto smyslu definuje J. Cohen pojem „delibera-

62/ Tamtéž, s. 48.

63/ Manin, B., On Legitimacy and Political Deliberation. *Political Theory*, 1987, 15, s. 351 n. Manin se explicitně neodvolává na *Strukturální přeměnu veřejnosti*, ale na *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Srv. jeho pozn. č. 35, s. 367.

tivní demokracie“ takto: „Pojetí deliberativní demokracie je zakotveno v intuitivním ideálu demokratického sdružení, v němž k ospravedlnění pojmů a podmínek sdružování dochází veřejnou argumentací a zdůvodňováním mezi sobě rovnými občany. Občané v takovémto řádu sdílejí závazek, že problémy kolektivní volby budou řešit veřejným zdůvodňováním a své základní instituce považují za legitimní, jestliže vytvářejí rámec pro svobodnou veřejnou diskusi.“⁶⁴ Tento diskursivní pojem demokracie důvěřuje politické mobilizaci komunikace a používání její produktivní síly. Pak je ale třeba ukázat, že je vůbec možné racionálně, tj. ve společném zájmu dotčených, řídit konfliktní společenské záležitosti; a za druhé je třeba vysvětlit, proč se pro toto rozumné vytváření vůle hodí prostředek veřejných argumentací a vyjednávání. Jinak by si své oprávnění zachoval liberální model se svou premisou, že „vyrovnání“ vzájemně nesmířitelných zájmů nemůže být ničím jiným než výsledkem strategicky vedeného boje.

John Rawls, Ronald Dworkin, Bruce Ackermann, Paul Lorenzen a K.-O. Apel podpořili v posledních dvou desetiletích svými argumenty možnost racionálně rozhodovat o prakticko-politických otázkách, je-li jejich povaha morální. Tito autoři rozpracovali „morální hledisko“, na jehož základě lze nestranně posuzovat, co je v tom kterém případě v obecném zájmu. Ať už zásady univerzalizace a morální principy formulovali a zdůvodňovali jakkoli, mohly tyto široce pojaté diskuse ukázat, že zobecnění zájmů – a přiměřené užití norem, jež takovému obecnému zájmu ztělesňují⁶⁵ – lze opírat o dobré důvody. Kromě toho jsme společně s K.-O. Apelem⁶⁶ rozpracovali východisko

64/ Cohen, J., *Deliberation and Democratic Legitimacy*. In: Hamlin, A./Pettit, Ph. (eds.), *The Good Polity*. Oxford 1989, s. 12-34; ani Cohen se neodvolává na *Strukturální přeměnu veřejnosti*, ale na mé tři pozdější publikace (v anglickém jazyce) – viz jeho pozn. č. 12, s. 33.

65/ Günther, K., *Der Sinn für Angemessenheit*. Frankfurt/M. 1987.

66/ Nyní srv. Apel, K.-O., *Diskurs und Verantwortung*. Frankfurt/M. 1988.

diskursivní etiky,⁶⁷ podle níž je nejhodnější procedurou řešení morálně-praktických otázek argumentace. Tím je také zodpovězena druhá z obou zmíněných otázek. Diskursivní etika si nečiní nárok pouze na to, že by mohla obecný morální princip získat z normativního obsahu nutných pragmatických předpokladů argumentace vůbec. Samotný tento princip spíše poukazuje k diskursivnímu řešení normativních nároků na platnost; platnost norem totiž váže na možnost racionálně odůvodněného souhlasu ze strany všech těch, kteří mohou být těmito normami dotčeni, pokud sami zaujímají roli účastníků argumentace. Podle této představy je vysvětlení politických otázek, pokud jde o jejich morální jádro, závislé na institucionálním uspořádání praxe veřejné argumentace.

I když se základní politické otázky skoro vždy týkají také aspektů morálních, nemají samozřejmě morální povahu v žádném případě všechny otázky, které vyžadují rozhodnutí politických instancí v souladu s institucionální definicí. Politické spory se často týkají empirických otázek, interpretací věcných záležitostí, vysvětlení, prognóz atd. Na druhé straně velmi důležité problémy, tzv. otázky existence, často vůbec nejsou otázkami spravedlnosti, nýbrž týkají se, jakožto otázky dobrého života, eticko-politického sebeporozumění – ať už se jedná o společnost jako celek či o jednotlivé subkultury. Většina konfliktů konečně vzniká z kolize skupinových zájmů a odpovídajících problémů rozdělování, které mohou být řešeny pouze cestou kompromisů. Avšak toto rozlišení v rámci otázek, které vyžadují politická rozhodnutí, nepochybně ani prioritu morálních úvah, ani argumentační formu celku politické komunikace. Empirické a hodnotové otázky často nelze oddělit a je zřejmé, že vyžadují argumentační zpracování.⁶⁸ Eticko-politické

67/ Habermas, J., *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, c.d., kap. III, odd. 2; též, *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt/M. 1983.

68/ Habermas, J., *Towards a Communication Concept of Rational Collective Will-Formation*. *Ratio Juris*, July 1989, 2, s. 144-154.

sebe porozumění tomu, jak chceme žít jakožto příslušníci určitého kolektivu, musí být přinejmenším v souladu s morálními normami. Vyjednávání se musejí opírat o výměnu argumentů; a to, zda vedou k *férovým* kompromisům, v podstatě závisí na procedurálních podmínkách, které musejí být posuzovány morálně.

Východisko diskursivní etiky má tu přednost, že může specifikovat předpoklady komunikace, které musejí být splněny v různých formách argumentace a ve vyjednávání, jestliže od výsledků takovýchto diskursů máme očekávat, že budou rozumné. Toto východisko tím otvírá možnost, aby na normativní úvahy navázaly úvahy empiricko-sociologické.

(5) Protože diskursivní pojem demokracie musí být v první řadě přesvědčivým způsobem vysvětlen v rámci normativní teorie, zůstává nezodpovězena otázka, jak lze v podmínkách masových demokracií sociálních států institucionálně uspořádat diskursivní vytváření mínění a vůle takovým způsobem, že je možné přemostit propast mezi uvědomělými vlastními zájmy a orientací na obecné blaho, mezi rolemi klienta a občana. Do komunikativních předpokladů každé argumentační praxe jsou nepochybně zabudovány požadavky nestrannosti a očekávání, že účastníci zpochybní a transcendují své preference, ať už byly jejich původní preference jakékoli; splnění obou předpokladů se dokonce musí stát rutinou. Moderní přirozené právo na tento problém odpovědělo tím, že zavedlo legitimní právní přinucení. A následný problém, který z této odpovědi vyplývá, totiž jak může být morálně spoutána politická moc, která je nezbytná pro právní přinucení, řešil Kant idejí právního státu. Rozpracování této ideje v diskursivní teorii vyúsťuje v představu, že se právo podruhé aplikuje na sebe sama: musí zajistit i diskursivní modus, podle něhož má vytváření a aplikace právních programů probíhat v podmínkách argumentace. To implikuje institucionalizaci právních procedur, které zajišťují aproximativní naplnění náročných předpokladů komunikace pro férová vyjednávání a nenásilné argumentace. Tyto idealizující

předpoklady vyžadují úplnou inkluzi všech osob, jichž se to může týkat, rovnoprávnost stran, nenásilnost interakce, otevřenost vůči tématům a příspěvkům, revidovatelnost výsledků atd. Právní procedury v této souvislosti slouží k tomu, aby selektivní tlaky prostorového, časového a věcného druhu, které vznikají v reálné společnosti, byly uplatněny uvnitř komunikativní pospolitosti, jež je pokládána za ideál.⁶⁹

Například většinové pravidlo lze chápat jako uspořádání, které umožňuje sloučit diskursivní vytváření vůle, jež je konečným zaměřeno na pravdu, s nátlakem k časově vymezenému vytváření vůle. Podle diskursivně etického přístupu si většinové rozhodování musí zachovat vnitřní vztah k argumentační praxi, z čehož vyplývají další institucionální opatření (jako např. požadavek zdůvodnění, pravidlo rozdělení důkazního břemene, opakované čtení návrhů zákonů atd.). K většinovému rozhodnutí smí dojít pouze takovým způsobem, že jeho obsah může platit jako racionálně motivovaný, avšak zpochybnitelný výsledek diskuse o správném řešení problému, diskuse, která je dočasně ukončena pod tlakem rozhodování. Z téhož hlediska právní institucionalizace obecných podmínek komunikace pro diskursivní vytváření vůle lze chápat také jiné instituce, např. pravidla uspořádání a způsobu práce parlamentních orgánů, odpovědnosti a imunit zvolených zástupců, dále politický pluralismus systému více stran, tlak na lidové strany, aby programově reagovaly na různá uskupení zájmů atd.

Diskursivně teoretické rozluštění normativního smyslu existujících institucí kromě toho otevírá perspektivu pro zavedení a přezkoušení *nových* institucionálních uspořádání, která by mohla působit proti přetváření občanů v klienty. Tato uspořádání musejí vytvořit odstupňovanou distanci mezi oběma rolemi tím, že naruší omezený koloběh mezi vlastními, bezprostředními preferencemi a zobecněným partikularismem svazově organi-

69/ Srv. mé *Tanner-Lectures*, c.d., s. 246 n.

zovaných zájmů. K tomu také patří originální idea spojení „mnohostranného pořádání preferencí“ s hlasováním voličů.⁷⁰ Takovéto podněty se musejí opírat o analýzu překážek zabudovaných do existujících uspořádání, které podmiňují apolitičnost občanů a brání jim, aby v myšlenkách reflexivně překračovali horizont vnímání svých krátkodobých vlastních zájmů. Jinými slovy: diskursivně etické dešifrování demokratického smyslu institucí právního státu musí být doplněno kritickým zkoumáním mechanismů odcizení občanů vůči politickému procesu, které působí v masových demokraciích sociálního státu.⁷¹

(6) Normativní obsah pojmu demokracie, který se týká diskursivních procesů vytváření hodnot a norem ve veřejných komunikacích, se však nevyčerpává vhodným institucionálním uspořádáním v rovině demokratického právního státu. Spíše poukazuje za formálně *uspořádané* procesy komunikace a rozhodování. Vytváření mínění, které je organizováno v korporacích a které vede k odpovědnému rozhodování, může dostat cíli kooperativního hledání pravdy pouze v té míře, v níž je schopno *ustřebávat* volně proudící hodnoty, témata, příspěvky a argumenty politické komunikace, která jej *obklopuje*. Toto vytváření mínění musí být ústavně umožněno, nemůže však být formálně organizováno jako celek. Očekávání rozumných výsledků, které je zdůvodněno diskursivně teoreticky, se spíše zakládá na souhře institucionálně ustaveného politického vytváření vůle se spontánními, mocensky neovládanými proudy veřejné komunikace, která není programována na vytváření závěrů, ný-

70/ C. Offe rozpracoval tuto myšlenku ve svém obsahově bohatém článku: Bindung, Fessel, Bremse. Die Unübersichtlichkeit von Selbstbeschränkungsformeln. In: Honneth, A./McCarthy, Th./Offe, C./Wellmer, A. (Hg.), *Zwischenbetrachtungen*. Frankfurt/M. 1989, s. 739-775 a opírá se o článek R. E. Goodina: Laundering Preferences. In: Elster, J./Hylland, A. (eds.), *Foundations of Social Choice Theory*. Cambridge 1986, s. 75-101.

71/ Offe, C./Preuss, U. K., Can Democratic Institutions Make Efficient Use of Moral Resources? Rukopis 1989.

brž na odhalování a řešení problémů, a v tomto smyslu je *neorganizovaná*. Jestliže máme ideu suverenity lidu realisticky aplikovat na vysoce komplexní společnosti, musí se oprostít od konkretistického výkladu svého ztělesnění ve fyzicky existujících, participujících a spolurozhodujících členech nějakého kolektivu.

Přímé rozšíření formálních možností spoluurčovat a participovat na rozhodování vede za určitých okolností pouze k zintenzivnění „zobecněného partikularismu“, tj. k onomu privilegovanému prosazení zvláštních lokálních a skupinových zájmů, které poskytovalo argumenty demokratickému elitismu od Burkeho až k Weberovi, Schumpeterovi a neokonzervativním myslitelům současnosti. Tomu se dá předejít procedurálním pojetím suverenity lidu jako souhrnu podmínek, které mají umožnit diskursivní procesy veřejné komunikace. Zcela rozptýlená suverenity lidu může být „ztělesněna“ již jen v oněch asubjektivních, nicméně náročných formách komunikace, které regulují proud politického vytváření mínění a vůle takovým způsobem, že její falibilní výsledky obsahují očekávání praktické rozumnosti.⁷² Tato suverenity, která je přetvořena v proud komunikace, se prosazuje v moci veřejných diskursů, jež odhalují celospolečensky závažná témata, interpretují hodnoty, přispívají k řešení problémů, produkují dobré důvody a znehodnocují důvody špatné. Tato mínění samozřejmě musejí být nějak ztvárněna v usneseních demokraticky uspořádaných korporací, protože odpovědnost za usnesení s praktickými důsledky vyžaduje institucionální zakotvení. Diskursy nevládnou. Vytvářejí komunikativní moc, která nemůže nahradit moc administrativní, nýbrž může ji pouze ovlivnit. Tento vliv se omezuje na poskytování a odnímání legitimacy. Komunikativní moc nemůže nahradit systémovou vnitřní logiku veřejných byrokra-

72/ Habermas, J., Volkssouveränität als Verfahren. Ein normativer Begriff der Öffentlichkeit? In: Forum für Philosophie (Hg.), *Die Ideen von 1789 in der deutschen Rezeption*, c.d., s. 7-36.

cií, které ovlivňuje v „modu obležení“. Jestliže se suverenita lidu takto rozplývá v procedurách, zůstává prázdné i ono symbolické místo moci, které od roku 1789, tedy od revolučního odstranění paternalistických forem panství, vytváří vakuum a není obsazováno novými symbolizacemi toho druhu, jako je lid či národ, jak tvrdí U. Rödel v návaznosti na Claude Leforta.⁷³

IV. Občanská společnost nebo politická veřejnost

Za takto upřesněných a změněných premis se můžeme konečně vrátit k popisu politické veřejnosti, v níž se kříží přinejmenším dva procesy – jednak komunikativní vytváření legitimní moci a jednak manipulativní využití moci médií k vytváření masové loajality, spotřebitelské poptávky a „poddajnosti“ vůči systémovým imperativům. Otázka základu a zdrojů neformálního vytváření mínění v autonomních veřejnostech, která zůstala otevřena, nyní již nemůže být zodpovězena odkazem na garance statusu v sociálním státě a na holistický požadavek politické sebeorganizace společnosti. Na tomto místě se spíše uzavírá kruh mezi strukturální přeměnou veřejnosti a oním dlouhodobým trendem, který teorie komunikativního jednání pojala jako racionalizaci *životního světa*. Politicky činná veřejnost nepotřebuje pouze institucionální garance právního státu, je také odkázána na vstřícnost kulturních tradic a socializačních vzorců, na politickou kulturu obyvatelstva, které je *přivyklé* svobodě.

Ústřední otázka knihy je dnes diskutována pod heslem „nové odhalení občanské společnosti“. Všeobecný poukaz na „vstřícnost“ odlišně organizovaných životních světů a jejich potenciál kritické reflexe nestačí. Musí být konkretizován nejenom s ohledem na vzor socializace a kulturní tradice. Liberální politická kultura, která je zakotvena v motivech a hodnotových orientacích, nesporně vytváří vhodnou půdu pro spontánní veřejné komunikace. Avšak ještě důležitější jsou formy styku a organizace, institucionalizace podpory mocensky neovládnuté politické veřejnosti. Tomuto problému jsou věnovány poslední analýzy C. Offeho, který používá pojem „asociativních vztahů“ k tomu, „aby globální kategorie životní formy a životního světa, které mají diskursivní etice zajistit oporu v sociální skutečnosti, konfrontoval s kategoriemi, jež mají spíše sociologickou povahu“.⁷⁴ Vágní pojem

73/ Rödel, U./Frankenberg, G./Dubiel, H., *Die demokratische Frage*. Frankfurt/M. 1989, kap. IV.

74/ Offe, C., *Bindung, Fessel, Bremse. Die Unübersichtlichkeit von Selbstbeschränkungsformeln*, c.d., s. 755.

asociativních vztahů nikoli náhodou navazuje na onen „spolkový život“, který ve své době tvořil sociální stratum občanské veřejnosti. Připomíná také význam výrazu „občanská společnost“ (Zivilgesellschaft), který se již stal zcela běžným a který, na rozdíl od moderního překladu pojmu ‚societas civilis‘ – ‚občanská společnost‘, jenž je obvyklý od Hegela a Marxe, již nezahrnuje sféru ekonomie řízené trhy práce, kapitálu a statků. V příslušných publikacích však marně hledáme jasné definice. Institucionální jádro „občanské společnosti“ nicméně tvoří nestátní a neekonomické svazky na dobrovolném základě, které sahají, můžeme-li nesystematicky vyjmenovat alespoň některé příklady, od církví, kulturních spolků a akademií přes nezávislá média, sportovní spolky, debatní kluby, občanská fóra a občanské iniciativy až k profesním sdružením, politickým stranám, odborům a alternativním institucím.

J. Keane těmto asociacím připisuje úkol, případně funkci „zachovat a nově definovat hranice mezi občanskou společností a státem prostřednictvím dvou nezávislých a simultánních procesů: rozšiřování sociální rovnosti a svobody a nového uspořádání a demokratizace státu“. ⁷⁵ Jedná se tedy o asociace, které vytvářejí mínění. Nepatří do administrativního systému, jak je tomu v případě politických stran s vysokým stupněm zestátnění, jsou však politicky účinné prostřednictvím svého publicistického vlivu, protože se buď přímo podílejí na veřejné komunikaci, nebo svým příkladem implicitně přispívají k veřejné diskusi díky programovému charakteru svých činností, jak je tomu např. v případě alternativních projektů. Offe podobným způsobem připisuje asociativním vztahům funkci vytvářet vhodné kontexty pro politickou komunikaci, která dostatečně dobrými argumenty připravuje občany „k odpovědnému jednání“: „Jednat odpovědně znamená, že ten, kdo jedná,

metodicky záužívá vůči vlastnímu jednání současně přezkušující perspektivu expertů, zobecněného druhého a vlastního já ve futurum exactum, a tímto způsobem věcně, sociálně a časově stvrzuje kritéria jednání.“ ⁷⁶

Konjunktura pojmu občanská společnost vyplynula především z disidentské kritiky totalitárního zničení politické veřejnosti ve společnostech státního socialismu. ⁷⁷ Důležitou roli přitom hraje komunikativně teoretický pojem totalitarismu, který rozpracovala Hannah Arendtová. Především toto pozadí umožňuje pochopit, proč různé asociace, v nichž se utvářejí mínění a kolem nichž se mohou vytvářet autonomní veřejnosti, zaujímají v občanské společnosti prominentní postavení. Právě tuto komunikativní praxi občanů podřizuje totalitární panství kontroly aparátu tajné policie. Revoluční změny ve východní a střední Evropě tyto analýzy potvrdily. Nikoli náhodou byly rozpoutány reformní politikou, která vystupuje pod praporem „glasnosti“. Jako v nějakém velkolepém sociálněvědním experimentu byl aparát panství revolucionizován rostoucím tlakem pokojně postupujících občanských hnutí, což lze dobře dokumentovat na příkladu NDR. A právě z nich se v první řadě vytvářela infrastruktura nového řádu, jehož kontury se rýsovaly již v ruinách státního socialismu. Průkopníky revoluce byla ona dobrovolná sdružení v církvích, skupinách ochránců lidských práv, opozičních kruzích, kterým šlo o ekologické a feministické cíle, proti jejichž latentnímu vlivu musela totalitární veřejnost – ve snaze udržet svou stabilitu – vystupovat vždy mocensky.

Jiná situace je ve společnostech západního typu. Zde se dobrovolná sdružení vytvářejí v institucionálním rámci demokratického právního státu. A vzniká zde jiná otázka, kterou nelze zodpovědět bez obsáhlého empiric-

⁷⁵/ Keane, J., *Democracy and Civil Society. On the Predicament of European Socialism*, c.d., s. 14.

⁷⁶/ Offe, C., *Bindung, Fessel, Bremse. Die Unübersichtlichkeit von Selbstbeschränkungsformeln*, c.d., s. 758.

⁷⁷/ Srv. příspěvky J. Rupnika, M. Vajdy a Z. A. Pelczynskiho in: Keane, J. (ed.), *Civil Society and the State*, c.d., třetí část.

kého výzkumu: zda a v jakém rozsahu dává masmediálně ovládaná veřejnost nositelům občanské společnosti šanci úspěšně konkurovat mediální moci politických a hospodářských narušitelů, tedy změnit, inovativně uvolnit a kriticky filtrovat spektrum hodnot, témat a důvodů, které jsou regulovány vnějším vlivem. Zdá se mi, že pojem politicky činná veřejnost, který byl rozpracován ve *Strukturální přeměně veřejnosti*, ještě stále skýtá vhodnou analytickou perspektivu pro uchopení tohoto problému. A. Arato a Jean Cohenová z tohoto důvodu navazují na architektoniku „systému a životního světa“, která byla rozvržena v teorii komunikativního jednání, ve svém pokusu o produktivní použití pojmu občanské společnosti pro současnou teorii demokracie.⁷⁸

Na závěr chci upozornit na originální studii, jejímž předmětem je působení elektronických médií na změnu struktury jednoduchých interakcí. Název *No Sense of Place* má odůvodnit tvrzení, že se rozpadají ony struktury, v nichž zespolečenštěná individua doposud vnímala svá sociální postavení a v nichž se sama lokalizovala. Tentokrát se dokonce rozvolňují i sociální hranice, které tvořily elementární nástroje životní koordinace prostoru a historického času: „Mnoho rysů našeho ‚informačního věku‘ svědčí o tom, že se přibližujeme nejprimitivnějším sociálním a politickým formám: společnosti lovců a sběračů. Stejně tak jako nomádi, lovci a sběrači nemáme loajální vztah k teritoriu. Také oni mají malý ‚mysl pro místo‘; zvláštní aktivity nejsou pevně fixovány na určitá fyzická prostředí. Nedostatek hranic jak ve společnostech lovců a sběračů, tak v elektronických společnostech, vede k mnoha nápadným paralelám. Jsou to společnosti lovců a sběračů (ze všech typů společností, které známe a které předcházely našemu vlastnímu ty-

78/ Arato, A./Cohen, J., *Civil Society and Social Theory. Thesis Eleven*, 1988, 21 (Special Issue on ‚Civil Society versus The State‘), s. 40-67; tiž, *Politics and the Reconstruction of the Concept of Civil Society*. In: Honneth, A./McCarthy, Th./Offe, C./Wellmer, A. (Hg.), *Zwischenbetrachtungen*, c.d., s. 482-503.

pu), které mají sklon k největšímu egalitarismu s ohledem na role mužů a žen, dětí a dospělých, vůdců a vedených. Obtíže se zachováním mnoha oddělených míst či odlišných sociálních sfér vedou k tomu, že je každý zaplétán do záležitostí kohokoliv druhého.“⁷⁹ Nepředvídané potvrzení této jednoduché teze opět nabízejí revoluční události roku 1989. Přeměny v NDR, v Československu a v Rumunsku tvoří řetěz událostí, který není pouze historickým děním přenášeným televizí, nýbrž sám se odehrává *v modu* televizního přenosu. Masmédia byla rozhodující nejen jako celosvětový zdroj náказы. Na rozdíl od 19. a raného 20. století byla také fyzická přítomnost mas, které demonstrují na náměstích a ulicích, schopna vytvořit revoluční moc pouze v té míře, v níž byla prostřednictvím televize přeměněna ve všudypřítomnou událost.

Vzhledem k normalitě západních společností je však teze o masmediálním rozrušování sociálně definovaných hranic, kterou zastává J. Meyrowitz, příliš jednostranná. Námitky jsou nasnadě. Ona dediferenciace a destruktu-race, která do našeho životního světa vstupuje společně s elektronicky vytvořenou globální všudypřítomností událostí a se synchronizací heterogenních chronologií, má zajisté závažné důsledky pro vnímání sebe sama. Toto mizení hranic však jde ruku v ruce se zmnožením současně specifikovaných rolí, s pluralizací životních forem a individualizací životních rozvrhů. Vykořenění souvisí s konstrukcí vlastních komunitárních vazeb příslušnosti a původu, egalizace s bezmocí vůči nepřehledné systémové komplexnosti. Jsou to spíše vzájemně se prolínající komplementární vývojové procesy. Masmédia tak vyvolávají *protikladné* efekty i v jiných dimenzích. Mnohé nasvědčuje tomu, že demokratický potenciál veřejnosti, jejíž infrastruktura je určována rostoucími selektivními tlaky elektronické masové komunikace, je ambivalentní.

79/ Meyrowitz, J., *No Sense of Place*. Oxford 1985.

Tím chci říci, že pokud bych se měl dnes ještě jednou pustit do zkoumání strukturální přeměny veřejnosti, nevěděl bych, jaký výsledek by to mělo pro teorii demokracie – snad ten, že by bylo příležitostí pro méně pesimistické hodnocení a pro méně vzdorovitý, čistě postulující výhled než tehdy před třiceti lety.

Frankfurt nad Mohanem, březen 1990

J.H.

Předmluva k prvnímu vydání

Úkolem předkládaného zkoumání je analýza typu „občanské veřejnosti“.

Specifické obtíže spojené s předmětem zkoumání si vyžádaly specifické zpracování. Komplexnost tohoto předmětu předně nedovoluje, abychom se omezili výlučně na metodické postupy jednoho jediného oboru. Kategorii veřejnosti je třeba spíše zkoumat na onom širokém poli, které kdysi určovalo hledisko tradiční „politiky“;¹ v hranicích každé jednotlivé sociálněvědní disciplíny, pokud ji bereme samu o sobě, se tento předmět ztrácí. Problémy, které vyplývají z integrace sociologických a ekonomických, státoprávních a politologických, sociálnědějinných a ideovědějinných aspektů, jsou zjevné: za současného stavu diferenciací a specializací sociálních věd bude sotva kdo moci „ovládnout“ více těchto disciplín, už vůbec nemluvě o všech.

Druhá zvláštnost metody vyplývá z nutnosti postupovat zároveň sociologicky i historicky. „Občanskou veřejnost“ chápeme jako kategorii typickou pro určitou epochu; nelze ji vyjmout z nezaměnitelných dějin vývoje oné „občanské společnosti“, která vzniká v evropském pozdním středověku, a přenést ji jako ideální typ na formálně stejné konstelace libovolných dějinných situací. Tak jako se pokoušíme ukázat, že například o „veřejném mínění“ je možné v přesném smyslu slova hovořit

1/ Srv. Hennis, W., Bemerkungen zur wissenschaftsgeschichtlichen Situation der politischen Wissenschaft. In: *Staat, Gesellschaft, Erziehung*. Bd. 5, s. 203 nn.; též, *Politik und praktische Philosophie*. Neuwied 1963; srv. též mé pojednání Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie. In: Habermas, J., *Theorie und Praxis*. Neuwied 1963, s. 13 nn.

až v Anglii pozdního 17. století a ve Francii 18. století, tak také „veřejnost“ zkoumáme jako historickou kategorii. Tím se náš postup a limine liší od východiska formální sociologie, jejíž dnešní nejpokročilejší stadium je charakterizováno takzvanou strukturálně funkcionální teorií. Sociologické zkoumání dějinných trendů se na druhé straně udržuje na určitém stupni obecnosti, na němž lze jedinečné procesy a události citovat pouze exemplárně, totiž interpretovat je jako příklady společenského vývoje, který jednotlivý případ přesahuje. Tento sociologický postup se od přísného historického přístupu, jak se zdá, odlišuje větší svobodou posuzování historického materiálu; kromě toho je schopen dostat stejně přísnými kritérii strukturální analýzy celospolečenských souvislostí.

Po těchto dvou předběžných metodologických poznámkách je třeba upozornit ještě na jednu výhradu týkající se věci samé. Zkoumání se omezuje na strukturu a funkci *liberálního* modelu občanské veřejnosti, na jeho vznik a proměny; týká se tedy těch rysů jisté historické konstelace, které se staly dominantními, a pomíjí variantu *plebejské* veřejnosti, která byla v dějinném procesu takřka potlačena. V onom stadiu Francouzské revoluce, které je spojeno s Robespierrovým jménem, vystupuje veřejnost, tak říkajíc na okamžik, ve funkci, která z ní sňala literární háv – jejím subjektem již nejsou „vzdělané stavy“, nýbrž nevzdělaný „lid“. Nicméně i tato plebejská veřejnost, která skrytě přežívá jak v chartistickém hnutí, tak především v anarchistických tradicích kontinentálního dělnického hnutí, se nadále orientuje podle intencí občanské veřejnosti a stejně jako ona zůstává duchovním dědicem 18. století. Proto je třeba ji přísně odlišovat od plebiscitně akklamativní formy reglementované veřejnosti vysoce rozvinutých diktatur industriálních společností. Z formálního hlediska mají obě určité společné rysy; ale od literárně určené veřejnosti publika rozvažujících soukromých osob se svým způsobem i odlišují – jedna je aliterární, druhá takřka postliterární. Shoda jistých plebiscitních jevových forem je

klamná nikoli proto, že obě varianty občanské veřejnosti, v naší souvislosti stejně opomíjené, převzaly na různých stupních společenského vývoje také různé politické funkce.

Naše zkoumání předkládá stylizovaný obraz liberálních prvků občanské veřejnosti a jejich přeměn v sociálním státě.

Děkuji Deutsche Forschungsgemeinschaft za velkorysou podporu. Tato práce, s výjimkou § 13 a 14, byla předložena Filosofické fakultě v Marburgu jako habilitační práce.

Frankfurt nad Mohanem, podzim 1961

J.H.

I. ÚVOD: PROPEDEUTICKÉ VYMEZENÍ TYPU OBČANSKÉ VEŘEJNOSTI

§ 1

Výchozí otázka

Způsob, jakým užíváme slov „veřejný“ a „veřejnost“, svědčí o tom, že jejich význam je rozmanitý, často i soupeřící. Pocházejí z různých dějinných období, a pokud je synchronně aplikujeme na poměry panující v industriálně vyspělé občanské společnosti, jejímž základem je sociální stát, jejich spojení bude o to nejasnější. Zdá se však, že tytéž poměry, které se staví proti zažitému jazykovému úzu, přece jen užití těchto slov, ať už jakkoli konfušní, vyžadují, ba vyžadují jejich terminologické zvládnutí. Trvá na tom totiž nejen běžná řeč, zvláště její charakterizována žargonem byrokracií a masmédií; ani vědy, především jurisprudence, politologie a sociologie, nejsou zjevně schopny nahradit přesnějšími určeními tradiční kategorie, jako jsou kategorie „veřejný“ a „soukromý“, „veřejnost“, „veřejné mínění“. Toto dilema, což je ironické, mělo neblahé následky především pro disciplínu, jejímž předmětem je přímo veřejné mínění: to, co měl vlastně postihnout výzkum veřejného mínění, se vlivem zásahu empirických technik rozvolnilo jako veličina, kterou postihnout nelze,¹ nicméně sociologie z toho nevyvozuje důsledek, že by se měla těchto kategorií zcela vzdát; veřejné mínění zůstává i nadále jejím tématem.

Určité záležitosti označujeme jako „veřejné“ tehdy, jsou-li, na rozdíl od uzavřených společností, přístupné všem – tak jako mluvíme o veřejných prostorách či

^{1/} Viz níže, s. 354 nn.

o veřejných budovách. Avšak mluvíme-li o „veřejných budovách“, nemáme na mysli pouze jejich obecnou přístupnost; nemusí být dokonce ani veřejně přístupné; jsou jednoduše sídlem státních institucí a jako takové jsou veřejné. Stát je „veřejná moc“. Přívlastek veřejná získává díky své úloze pečovat o veřejné, společné blaho všech svých oprávněných členů. Opět jiný význam má toto slovo tehdy, když se například mluví o „veřejném (oficiálním) přijetí“; při takovýchto příležitostech se rozvíjí síla reprezentace, do jejíž „veřejnosti“ vstupuje něco z veřejného uznání. Význam se nicméně posouvá, řekneme-li, že se někdo veřejně proslavil; veřejnost určité pověsti či dokonce slávy pochází z jiných epoch než veřejnost „dobré společnosti“.

Ještě stále jsme se však nedotkli nejčastějšího používání této kategorie ve smyslu veřejného mínění, pobouřené či informované veřejnosti, tedy významů, které souvisejí s publikem, publicitou a publikováním. Subjektem této veřejnosti je publikum jakožto nositel veřejného mínění; ke kritické funkci tohoto publika se vztahuje publicita, např. veřejnost přítomná při soudních jednáních. V oblasti masmédií samozřejmě publicita svůj význam změnila. Plní funkci veřejného mínění, stává se však také atributem toho, co k sobě veřejné mínění poutá: tj. atributem public relations, oněch úsilí, kterým se nově začalo říkat „práce s veřejností“ a která se zaměřují na vytváření takovéto publicity. – Sama veřejnost se prezentuje jako určitá sféra – proti soukromé oblasti stojí oblast veřejná. Někdy se tato oblast projevuje jednoduše jako sféra veřejného mínění, která je přímo postavena proti veřejné moci. Podle okolností řadíme k „orgánům veřejnosti“ státní orgány nebo také média, která, jako např. tisk, slouží v publiku ke komunikaci.

Sociálnědějinná analýza významového syndromu „veřejného“ a „veřejnosti“ by mohla různé historické vrstvy jazyka uchopit v sociologických pojmech. Poučný je již první etymologický poukaz na veřejnost. V Německu se toto substantivum vytvořilo ze staršího adjektiva „ve-

řejný“ teprve v průběhu 18. století jako obdoba pojmů publicité a publicity;² ještě koncem století se tohoto slova užívalo tak málo, že se nad ním může Heynatz pozastavovat.³ Vyžaduje-li veřejnost své pojmenování teprve v této době, můžeme předpokládat, že se – alespoň pokud jde o Německo – tato sféra vytvořila a že převzala svou funkci teprve tehdy; patří specificky k „občanské společnosti“, která se v téže době etablovala v souladu se svými vlastními zákony jako oblast zbožního styku a společenské práce. Nicméně o „veřejném“ a o tom, co není veřejné, tedy co je „soukromé“, se mluvilo již dlouho předtím.

Jde o kategorie řeckého původu, které se nám dochovaly v římské tradici. V rozvinutém řeckém městském státě je sféra polis, která je společná (koiné) svobodným občanům, přísně oddělena od sféry oikos, která náleží každému jednotlivě (idia). Veřejný život, bios politikos, se odehrává na náměstí, agoře, není však nutně svázán s místem: veřejnost se konstituuje jak v rozhovoru (lexis), který na sebe také může vzít formu porady či soudu, tak ve společném konání (praxis), ať už jde o vedení války, či o bojové hry. (K zákonodárství jsou často povoláváni cizinci; nepatří vlastně k veřejným úkolům.) Politický řád je, jak známo, založen na patrimoniálním otrokářském hospodářství. Občané sice nemusejí produktivně pracovat; účast na veřejném životě však závisí na jejich soukromé autonomii jakožto pánů domu. Soukromá sféra je vázána na dům nejen podle svého jména (řeckého jména); movitý majetek a disponování pracovní silou nahrazují moc nad domácím hospodářstvím a rodinou právě tak málo, jako by naopak chudoba a nevlastnění otroků bylo již samo o sobě překážkou přístupu k polis – vyhnanství, vyvlastnění a zničení domu znamenají totéž. Postavení v polis se tedy

2/ *Deutsches Wörterbuch der Brüder Grimm*. Bd. VII. Leipzig 1889; heslo „Öffentlichkeit“, s. 1183.

3/ *Weigands Deutsches Wörterbuch*. Bd. II, Gießen 1910, s. 232.

zakládá na postavení oikodespoty. Pod záštitou jeho panství se odehrává reprodukce života, práce otroků, služba žen, zrození i smrt; říše nutnosti a pomíjivosti zůstává pohroužena ve stínu soukromé sféry. Proti ní vystupuje veřejnost, kterou sami Řekové chápou jako říši svobody a stálosti. To, co je, se projeví až ve světle veřejnosti, všem se všechno zviditelňuje. Ve vzájemném rozhovoru občanů se o něčem jedná, věci dostávají svou podobu; ve vzájemném sporu sobě rovných se prosazují ti nejlepší a dosahují svého bytostného určení – nesmrtnosti v podobě slávy. Tak jako jsou v hranicích oikos cudně skryty životní nouze a vše, co je nezbytné k udržení života, tak polis nabízí volné pole pro čestné vyznamenání: občané se stýkají jako rovní s rovnými (homoioi), každý se však snaží vyniknout (aristoiēin). Ctnosti, jejichž katalog kodifikuje Aristotelés, se osvědčují jediné ve veřejnosti, v ní docházejí svého uznání.

Tento model helénské veřejnosti, jak se nám ve stylizované podobě dochoval v tradici sebeinterpretace Řeků, má od renesance, spolu se vším takzvaně klasickým, vlastní normativní sílu – a podržel si ji až do dnešních dnů.⁴ Tím, co po celá staletí zachovávalo jeho kontinuitu, právě kontinuitu s dějinami ducha, není společenská formace, která je jeho základem, nýbrž samotný ideologický vzor. Nejprve se, během celého středověku, kategorie veřejného a soukromého, veřejnosti chápané jako res publica, tradovaly v definicích římského práva. Technicky účinný význam v právním smyslu však nacházejí teprve se vznikem moderního státu a oné sféry občanské společnosti, která je od něj oddělena. Slouží jak politickému sebeporozumění, tak i právní institucionalizaci společnosti, která je ve specifickém smyslu slova občanská. V průběhu doby, asi před sto lety, se však její společenské základy opět zachvěly; tendence rozpadu veřejnosti se nedají přehlédnout: zatímco její sféra se stále

4/ Naposled u H. Arendtové: *The Human Condition*. Chicago 1958.

velkolepěji rozšiřuje, její funkce se neustále oslabuje. Veřejnost je nicméně i nadále principem organizace našeho politického řádu. Je zjevně něčím více a něčím jiným než cípem liberální ideologie, který by sociální demokracie mohla bez jakékoli újmy odhodit. Jestliže se komplex, který dnes, dosti konfuzně, podřazujeme pod označení „veřejnost“, podaří historicky uchopit v jeho strukturách, smíme doufat, že sociologickým objasněním tohoto pojmu systematicky uchopíme naši vlastní společnost v jedné z jejich ústředních kategorií.

§ 2

K typu reprezentativní veřejnosti

Po dobu trvání evropského středověku nebyl římským právem formulovaný protiklad mezi publicus a privatus⁵ nikterak závazný, ačkoli byl běžný. Právě choulostivý pokus o aplikaci na právní poměry feudálního pozemkového vlastnictví a lenního panství nám bezděky skýtá nepřímý důkaz toho, že protiklad mezi veřejností a soukromou sférou podle antického modelu (nebo podle modelu novodobého) neexistoval. Také zde ovšem hospodářská organizace společenské práce činí středobodem veškerých vztahů panství panský dům; postavení pána domu ve výrobním procesu nicméně nelze srovnávat se „soukromou“ mocí oikodespoty či pater familias. Pozemkové vlastnictví (a z něj odvozené lenní panství) ještě může být, včetně jednotlivých panských práv, pojato jako iurisdictio; nepodrobuje se protikladu mezi soukromou dispozicí (dominium) a veřejnou autonomií (imperium). Existují nižší a vyšší „vrchnosti“, nižší

5/ Srv. k tomu Kirchner, J., *Beiträge zur Geschichte des Begriffs „öffentlich“ und „öffentliches Recht“*. Disertační práce. Göttingen 1949, s. 2. Res publica je držba, která je obecně přístupná lidu (populus), res extra commercium, jež je vyňata z práva platného pro privati a jejich vlastnictví; např. flumen publicum, via publica atd. (tamtéž, s. 10 nn.).

a vyšší „privilegia“, ale žádný status, který lze nějak definovat soukromým právem a z něhož by soukromé osoby mohly tak říkajíc vystoupit na veřejnost. Pozemkové vlastnictví, které bylo v pozdním středověku plně rozvíjeno, se v Německu stává soukromým vlastnictvím až v 18. století, v průběhu osvobození sedláků od feudálních povinností. Moc v domácnosti není soukromým panstvím, ať už ve smyslu klasického či moderního občanského práva. Jestliže jsou tyto kategorie přenášeny na společenské poměry, které neskýtají žádný základ pro oddělení veřejné sféry a soukromé oblasti, nastávají obtíže: „Chápeme-li půdu jako sféru veřejnosti, pak máme, pokud jde o dům a moc vykonávanou pánem domu, co dělat právě s veřejnou mocí druhého řádu, která je zajisté z hlediska jí nadřazené moci mocí soukromou, avšak přesto ve velmi odlišném smyslu než v moderním soukromém právním řádu. To také vysvětluje, že ‚soukromé‘ a ‚veřejné‘ vrchnostenské pravomoci splývají v neoddělitelnou jednotu, takže jsou obě projevem jednotné moci, nelze je oddělit od půdy a je s nimi možné zacházet jako s řádně nabytými soukromými právy.“⁶

Výrazy starogermánské právní tradice, jako ‚gemeinlich‘ a ‚sunderlich‘, ‚common‘ a ‚particular‘ však do jisté míry odpovídají klasickým výrazům ‚publicus‘ a ‚privatus‘. Onen protiklad se týká pospolitých prvků, pokud přežily ve feudálním způsobu výroby. Občina je veřejná, publica; studna, tržiště jsou veřejně přístupné společnému užívání, loci communes, loci publici. Proti tomu ‚společnému‘, od něhož vede jazyková linie ke společnému nebo veřejnému blahu (common wealth, public wealth), stojí ‚zvláštní‘. Je to toto oddělené ve smyslu soukromého, které máme dnes na mysli při ztotožňování zvláštních zájmů se zájmy soukromými. V rámci feudálního uspořádání se na druhé straně zvláštní týká také toho, kdo byl obdařen zvláštními právy, imunitami a privilegii; z tohoto hlediska je to, co je zvláštní a oddělené,

6/ Brunner, O., *Land und Herrschaft*. Brno 1943, s. 386 n.

výjimka vůbec, jádrem pozemkového panství, a tím současně toho, co je ‚veřejné‘. Jakmile si kategorie germánského a římského práva osvojuje feudalismus, jsou používány jinak – common man je private man. Tento vztah nám připomíná užívání výrazu common soldier ve smyslu private soldier – prostý člověk bez postavení, bez toho, že by měl zvláštní moc rozkazovat, moc, která je pak interpretována jako ‚veřejná‘. Ve středověkých listinách se výraz ‚panský‘ používal jako synonymum k publicus; publicare znamená: zabrat pro pána.⁷ Ve významové dvojznačnosti slov ‚obecný‘ (common) jakožto společný, tj. všem (veřejně) přístupný, a obecný, tj. vyloučený ze zvláštního práva, totiž práva panského, vůbec z (veřejného) postavení, se až dodnes odráží integrace prvků pospolitě organizace ve struktuře společnosti, jejímž základem je pozemkové vlastnictví.⁸

Veřejnost jakožto svébytná oblast, která by byla oddělena od soukromé sféry, se ve feudální společnosti pozdního středověku nedá sociologicky prokázat, tedy nedá se prokázat na základě institucionálních kritérií. Nicméně ne náhodou jsou atributy panství (např. knížecí pečeť) označovány jako ‚veřejné‘; nikoli náhodou se anglický král těší označení ‚publicness‘⁹ – existuje totiž veřejná reprezentace panství. Tato *repräsentativní veřejnost* se nekonstituuje jako sociální oblast, jako sféra veřejnosti, je spíše, pokud bychom mohli použít tento termín, jakýmsi atributem statusu. Status pozemkového pána, ať už na jakémkoli stupni, je vůči kritériím ‚veřejný‘ a ‚soukromý‘ neutrální; ale jeho vlastník jej veřejně reprezentuje: ukazuje se, představuje se jako ztělesnění

7/ Kirchner, J., *Beiträge zur Geschichte des Begriffs „öffentlich“ und „öffentliches Recht“*, c.d., s. 22.

8/ Pomijíme problém pozdně středověkého panství měst: města, která většinou patřila knížeti, jsou na úrovni ‚země‘ integrální součástí feudalismu. V raném kapitalismu však svobodná města přejímají rozhodující roli při vytváření občanské veřejnosti. Srv. níže § 3, s. 71 nn.

9/ *The Oxford Dictionary*. Vol. VII. 1909, 2.

nějaké ‚vyšší‘ moci.¹⁰ Pojem této reprezentace si podržel svou platnost i v nejnovejších ústavních doktrínách. Podle nich se reprezentace může „odehrát pouze ve sféře veřejnosti ... neexistuje reprezentace, která by byla ‚soukromou záležitostí‘“.¹¹ Neviditelné bytí se údajně zviditelní prostřednictvím veřejně přítomné osoby pána: „... něco mrtvého, něco méněcenného či bezcenného, něco nízkého nemůže být reprezentováno. Chybí mu vystupňovaný způsob bytí, které je schopné povznesení do veřejného bytí, do existence. Slova jako velikost, vznešenost, majestátnost, sláva, hrdost a čest se pokoušejí vystihnout tuto zvláštnost bytí, které je schopné reprezentace.“ Zastoupení, např. ve smyslu reprezentace národa nebo určitého mandanta, nemá co dělat s touto reprezentativní veřejností, která je svázána s konkrétní existencí pána a dává jeho autoritě určitou „auru“. Jestliže vladař kolem sebe shromáždí světské a duchovní pány, rytíře, preláty a města (nebo, jak tomu ještě bylo až do r. 1806 v Německé říši, jestliže císař pozve na sněm knížata a biskupy, říšská hrabata, říšská města a opaty), pak nejde o shromáždění delegátů, které re-

10/ K historii pojmu ‚reprezentace‘ srv. poukazy H. G. Gadamera (*Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960, s. 134, pozn. č. 2): „Římanům tak důvěrně známé slovo získává ve světle křesťanských myšlenek o inkarnaci a corpus mysticum zcela nový význam. Reprezentace už neznamena zobrazení nebo obrazové znázornění ..., nýbrž znamená teď zastoupení ... Repraesentare znamená ponechání přítomnosti ... Na právním pojmu reprezentace (v církevním právu) je nejdůležitější to, že persona repraesentante je pouze to, co je představováno a zobražováno a že reprezentant, který vykonává její práva, je na ní přesto závislý.“ Srv. také dodatek na s. 476: „Repraesentatio ve smyslu představení na scéně - což ve středověku může pouze znamenat: v náboženské hře - najdeme již ve 13. a 14. století ... Repraesentatio však přesto neznamena něco jako provedení, nýbrž až do 17. století je jím míněna prezentovaná přítomnost samého božství.“

11/ Schmitt, C., *Verfassungslehre*. Berlin 1957, s. 208 nn.; k lokalizaci tohoto středověkého pojmu veřejnosti v dějinách myšlení srv. Dempf, A., *Sacrum Imperium*. Darmstadt 1954, zvl. kap. 2: „Formy veřejnosti“, s. 21 nn.

prezentuje někoho jiného. Pokud kníže a jeho zemské stavy „jsou“ zemí, místo aby ji pouze zastupovali, mohou být reprezentanty v určitém specifickém smyslu; reprezentují své panství „před“ lidem, místo pro lid.

Rozvíjení reprezentativní veřejnosti je svázáno s atributy osoby: s insigniemi (odznaky, zbraně), zevnějškem (oděv, účes), projevem (forma pozdravu, gesta) a rétorikou (forma oslovení, obřadná řeč vůbec),¹² stručně - s přísným kodexem „urozeného“ chování. Ten v pozdním středověku krystalizuje v dvorní systém ctností, christianizované formě aristotelských ústředních ctností, která heroické ctnosti zmiňuje v ctnosti rytířské. Příznačné je, že fyzický aspekt zcela neztrácí svůj význam ani v jedné z těchto ctností - neboť ctnost se musí ztělesnit, musí být možné ji veřejně prezentovat.¹³ Tato reprezentace se uplatňuje zejména při turnaji, který je obrazem jezdecké bitvy. Jistě, také veřejnost řecké polis zná agonální představování areté; avšak veřejnost dvorskou-rytířskou reprezentace, která se plně rozvíjí spíše o svátcích, ve „svátečních dnech“ než ve dnech soudních jednání, není sférou politické komunikace. Jako aura feudální autority signalizuje určitý sociální status. Chybí jí proto i zvláštní „místo“, které by bylo možné určit: rytířský kodex jednání je jako norma společný všem pánům, od krále až po zemany; neřídí se jím pouze při definované příležitosti na definovaném místě, na-

12/ Carl Schmitt poznamenává, že k reprezentativní veřejnosti patří rétorická formule stejně jako k občanské veřejnosti patří diskuse: „Rozhodující právě není nediskutující a nekritická promluva, nýbrž, dále se to tak říci, promluva reprezentativní ... Pohybuje se ve své vlastní architektonce, aniž by upadala do nějakého diskursu, nějakého diktátu, či nějaké dialektiky. Její velká dikce je více než hudba; je to lidská důstojnost, která se ukázala v racionalitě hovoru mluvčího. To vše předpokládá určitou hierarchii, neboť duchovní ohlas velké rétoriky vychází z víry v reprezentaci, kterou si žádá řečník.“ (Týž, *Römischer Katholizismus und politische Form*. München 1925, s. 32 n.)

13/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*. Bd. 1. München 1953, s. 216.

příklad „v“ nějaké veřejnosti, nýbrž stále a všude, kde uplatňují svá panská práva, a tím reprezentují.

Místo své reprezentace – církev – mají ze všech pánů pouze duchovní, za horizontem světských záležitostí. V církevním rituálu, liturgii, mších, procesích ještě i dnes přežívá reprezentativní veřejnost. Říká se, že posledními pilíři reprezentace byly: anglická Sněmovna lordů, pruský generální štáb, Francouzská akademie a Vatikán v Římě; nakonec zůstala jen církev, „tak osamocená, že ten, kdo v ní vidí pouze vnější formu, si nemůže odpustit satirickou poznámku, že reprezentuje už jen reprezentaci“.¹⁴ Vztah laiků ke kněžstvu ostatně názorně ukazuje, jak k reprezentativní veřejnosti patří „okolí“, a přesto je z ní i vyloučeno – je soukromé v tom smyslu, v jakém je z reprezentace, z vojenské důstojnosti vyloučen onen private soldier, ačkoli i on „k tomu patří“. Tomuto vyloučení odpovídá tajemství ve vnitřním kruhu veřejnosti: opírá se o určité tajemství; mše je sloužena latinsky, nikoli v řeči, již mluví lid, a latinsky je čtena i bible.

Reprezentace dvorskoro-rytířské veřejnosti dosahuje své poslední, čisté podoby na francouzském a burgundském dvoře v 15. století.¹⁵ Známy španělský ceremoniál je petrifikovanou verzí tohoto pozdního rozkvětu a v této formě přežívá ještě celá staletí na habsburském dvoře. Nová forma reprezentativní veřejnosti, jejímž zdrojem byla šlechtická kultura v městských státech raněkapitalistické severní Itálie, se nejprve objevuje ve Florencii a poté také v Paříži a v Londýně. Svou silu však osvědčuje právě v asimilaci měšťanské kultury, která začíná s nastupujícím humanismem: svět humanistické vzdělanosti byl zpočátku součástí dvorského života.¹⁶ Huma-

14/ Schmitt, C., *Römischer Katholizismus und politische Form*, c.d., s. 26.

15/ Huizinga, J., *Herbst des Mittelalters*. München 1928.

16/ V protikladu ke známé interpretaci Jacoba Burckhardta srv. Brunner, O., *Adeliges Landleben*. Salzburg 1949, s. 108 nn.

nismus, který rozvíjí umění filologické kritiky až v průběhu 16. století, navázal na rané knížecí vychovatele a již kolem r. 1400 se stal nástrojem změny stylu samotného dvorského života. Křesťanského rytíře nahradil humanisticky vzdělaný dvořan typu cortegiána, kterému o něco později odpovídají staroanglický gentleman a francouzský honnête homme. Jejich bujará a výmluvná družnost je příznakem nové „společnosti“ soustředěné kolem dvora.¹⁷ Nezávislá zemská šlechta opírající se o pozemkovou držbu přestává být reprezentantem; reprezentativní veřejnost se koncentruje na knížecím dvoře. Všechny její prvky se konečně se vši okázalostí a vznešeností ještě jednou soustřeďují v barokní slavnosti.

Ve srovnání se světskými slavnostmi středověku či renesance však barokní slavnost již nebyla veřejnou v pravém smyslu slova. Turnaje, tanec a divadlo se už neodehrávají na veřejných místech, přesouvají se do parku, z ulic do zámeckých sálů. Zámecký park, který vzniká až v polovině 17. století, se pak ovšem rychle

17/ Gadamer rozpracovává dějiny ideových souvislostí této rané humanistické tradice vzdělanců s oněmi topoi určitého sensus communis a určitého „vkusu“ (morálně filosofická kategorie), na jejichž sociologických implikacích je patrný význam dvorského humanismu pro vzdělávání „veřejnosti“. Pro ideál vzdělání u Graciána to znamená: „V rámci dějin západních ideálů vzdělání se vyznačuje tím, že je nezávislý na předem daných stavovských danostech. Je to ideál vzdělané společnosti ... ‚Vkus‘ je nejen ideál, který nová společnost nastoluje, nýbrž ve znamení tohoto ideálu ‚dobrého vkusu‘ se v prvé řadě utváří to, co od této doby nazýváme ‚dobrou společností‘. Nedává se již poznat a nelegitimizuje se původem a postavením, nýbrž zásadně ničím jiným než tím, že sdílí společné soudy nebo ještě lépe tím, že se umí vůbec povznést nad omezenost zájmů a nad soukromý charakter zálib k nároku na soud ... Pojmem vkusu je tedy bezpochyby míněn určitý způsob poznání. Je věcí dobrého vkusu, že je člověk schopen udržet odstup od sebe sama a od soukromých zálib. Vkus tedy svou vlastní podstatou není nic soukromého, nýbrž je to společenský fenomén prvního řádu. Může dokonce jakožto soudní instance vystoupit proti soukromému sklonu jednotlivce, jménem nějaké obecnosti, které se týká a kterou zastupuje.“ (Gadamer, H. G., *Wahrheit und Methode*, c.d., s. 32 n.)

rozšiřuje po celé Evropě, stejně jako celá architektura francouzského století. Podobně jako samotný barokní zámek, který je budován tak říkajíc kolem velkého slavnostního sálu, umožňuje i zámecký park dvorský život, který je již poněkud skryt okolnímu světu. Základní rys reprezentativní veřejnosti však zůstává nejen zachován, nýbrž je dokonce ještě zřetelnější. Mademoiselle de Scudéry píše ve svých *Conversations* o tom, jaké úsilí bylo vynakládáno na velké slavnosti; nesloužily ani tak k zábavě účastníků, jako spíše k demonstraci velikosti, právě vznešenosti pořadatelů – lid, kterému stačilo jen přihlížet, se bavil nejlépe.¹⁸ Ani zde tedy není lid zcela vyloučen; je stále přítomen v ulicích; reprezentace je ještě stále odkázána na určité okolí, před nímž se odehrává.¹⁹ Teprve bankety měšťanské honorace za zavřenými dveřmi byly určeny jen pro někoho. „Měšťanské smýšlení se od dvorského liší tím, že v měšťanském domě je obyvatelný i prostor, v němž se odehrávají slavnosti, v zámku je sváteční ještě i samotný obývací prostor. A od Versailles se skutečně z královské ložnice stává luhé ohniisko zámku. Najdeme tu vyvýšenou postel na vyvýšené tribuně, jako jakousi scénu, trůn k ležení, oddělený od prostoru pro diváky zábradlím, tento prostor je tak ve skutečnosti denní scénou ceremonií ranních a večerních audiencí při ranním vstávání a večerním uléhání krále, které tomu nejintimnějšímu propůjčují veřejný význam.“²⁰ V etiketě Ludvíka XIV. dosahuje re-

18/ Alewyn, R., *Das große Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*. Hamburg 1959, s. 14.

19/ „Při všech veřejných příležitostech, oslavách vítězství a mírových smluv, jsou slavnostní osvětlení a ohňostroj jen ukončením dne, který začal s ranním kuropěním rachotem moždířů a troubením městských píšťců před všemi branami, v němž byly studny města naplněny vínem a volí byli veřejně pečeni na rožni a až do pozdní noci byl naplněn tancem, hrou a smíchem mnoha lidí, kteří sem proudili z širokého okolí. V baroku tomu nebylo jinak než odpradávná a k postupným změnám docházelo až s nástupem měšťanského věku.“ Tamtéž, s. 23.

20/ Tamtéž, s. 43.

prezentativní veřejnost rafinovanou pointu své dvorské koncentrace.

Aristokratická „společnost“, která vzhází z oné renesanční společnosti, již nemá reprezentovat, nebo alespoň ne v první linii, vlastní panství, totiž vlastní pozemkové panství; sloužila k reprezentaci monarchie. Teprve poté, co na základě raněkapitalistického směnného hospodářství vznikly národní, teritoriální mocenské státy a otrásly feudálními základy panství, může dvorská šlechta rozvinout rámec společenského styku – při vši etiketě přece jen vysoce individualizovaného – v onu samostatnou a nespoutanou, avšak zřetelně vyprofilovanou sféru „dobré společnosti“ 18. století.²¹ Poslední podoba reprezentativní veřejnosti, která se omezovala na dvůr monarchů a současně získala ostřejší kontury, je již enklávou v rámci společnosti, která se odděluje od státu. Teprve nyní se soukromá a veřejná sféra oddělují ve specificky moderním smyslu.

V němčině nacházíme slovo „privat“, soukromý, které bylo přejato z latinského privatus, až v polovině 16. století,²² a sice ve významu, který tehdy také přijalo anglické „private“ a francouzské „privé“. Znamená asi tolik co: bez veřejného úřadu,²³ „bez držení veřejného úřadu: nebo veřejného postavení“,²⁴ „bez zaměstnání, které ho činí účastným na veřejných záležitostech“.²⁵ „Soukromým“ se míní vyloučení ze sféry státního aparátu; neboť „veřejné“ se nyní vztahuje také na absolutistický stát, který se objektivizuje vůči osobě panovníka. Publikum, the public, le public je v protikladu k „soukromí“

21/ Srv. Joachimsen, P., Zur historischen Psychologie des deutschen Staatsgedankens. *Die Dioskuren. Jahrbuch für Geisteswissenschaften*, I, 1921.

22/ Weigands *Deutsches Wörterbuch*, c.d., s. 475.

23/ *Deutsches Wörterbuch der Brüder Grimm*, c.d., s. 2137 n.

24/ „... not holding public office or official position.“ *The Oxford Dictionary*, c.d., s. 1388 n.

25/ „... sans emploi, que l'engage dans les affaires publiques.“ *Dictionnaire de la Langue Française*. 1875, III, čl. „privé“.

„veřejnou mocí“. Ti, kdo slouží státu, jsou veřejné osoby, public persons, personnes publiques; zaujímají veřejný úřad, jejich úřední záležitosti jsou veřejné (public office, service public) a jako veřejné jsou označovány i budovy a zařízení vrchnosti. Na druhé straně existují soukromé osoby, soukromé úřady, soukromé záležitosti a soukromé domy; Gotthelf konečně mluví o soukromém muži. Proti vrchnosti stojí poddaní, kteří jsou z ní vyloučeni; vrchnost prý slouží veřejnému blahu, kdežto poddaní sledují svůj osobní prospěch.

Tyto hlavní tendence, které se prosazovaly až do konce 18. století, jsou dobře známé. Feudální moci – církve, knížectví a panský stav –, o něž se opírá reprezentativní veřejnost, se polarizují a rozkládají; nakonec se rozpadají na soukromé prvky na jedné straně a na veřejné prvky na straně druhé. Postavení církve se proměňuje v souvislosti s reformací; vazba na božskou autoritu, která je reprezentuje, na náboženství, se stává soukromou záležitostí. Takzvaná náboženská svoboda zajišťuje v dějinách první sféru soukromé autonomie; sama církev dále existuje jako jedno z mnoha veřejnoprávních sdružení. – Odpovídající polarizace knížecí moci je nejprve viditelně vyznačena oddělením veřejného rozpočtu od soukromého majetku vladaře. S úřednictvem a armádou (zčásti také se soudní mocí) se objektivizují instituce veřejné moci vůči postupně se privatizující sféře dvora. – Prvky stavovského panství se konečně ze stavů rozvíjejí v orgány veřejné moci, v parlament (a zčásti v soudní moc); stavovské prvky týkající se profese, pokud už mají základ v městských korporacích a jistých odlišnostech zemských stavů, se vyvíjejí ve sféru „občanské společnosti“, která bude jakožto ryzí oblast soukromé autonomie postavena proti státu.

Exkurs: Konec reprezentativní veřejnosti, ilustrovaný na příkladu Viléma Meistersa

Formy reprezentativní veřejnosti nicméně mají veliký vliv až do přelomu 19. století; platí to tím více o ekonomicky i politicky zaostalém Německu, v němž tehdy Goethe psal druhou verzi svého *Viléma Meistersa*. Najdeme v něm onen dopis,²⁶ jímž se Vilém zřiká světa měšťanské podnikavosti ztělesňované jeho švagrem Wernerem. Vysvětluje v něm, proč pro něj prkna znamenají „svět“, totiž svět šlechty, dobré společnosti – veřejnost v její reprezentativní podobě. „Měšťan si může získat zásluhu a nanejvýš vzdělat svého ducha; jeho osobnost se však přitom ztratí, ať dělá co chce. Šlechtic, který obcuje s nejvyššími kruhy, má přirozenou povinnost, aby nabyl vznešené jistoty chování, která se tím, že mu nikdy a nikde dveře nejsou uzavřeny, stává jistotou nenucenou, a poněvadž, ať u dvora, ať u vojska, musí platit svým zjevem, svou osobou, má příčinu, aby si jich hleděl a aby to ukazoval, že si jich hledí.“²⁷ Šlechtic je autoritou tím, že ji představuje; ukazuje ji, ztělesňuje ve své vzdělané osobnosti, pročež „je veřejnou osobou, a čím vytríbenější jsou jeho pohyby, čím zvučnější jeho hlas, čím zdrženlivější a vyváženější všechna jeho bytost, tím je dokonalejší ...; všechno ostatní, co má v sobě a kolem sebe, schopnosti, nadání, bohatství, to všechno má jen jakoby přídavkem“.²⁸ Goethe ještě jednou zachycuje odlesk reprezentativní veřejnosti; její světlo ovšem pohaslo v rokoku francouzského dvora a ještě jednou pak pohasíná v německé nápodobě mi-niaturního knížectví. Tím jasněji vyvstávají jednotlivé

26/ Ze sociologického hlediska na tento dopis upozornil Werner Wittich ve svém příspěvku *Der soziale Gehalt von Goethes Roman „Wilhelm Meisters Lehrjahre“*. In: Palyi, M. (Hg.), *Erinnerungsausgabe für Max Weber*. Bd. II. München/Leipzig 1923, s. 279 nn.

27/ Citováno podle: Goethe, J. W. von, *Viléma Meistersa léta učednická*. Přel. V. Jiráta a E. A. Saudek. Praha 1958, s. 286; pozn. překl. 7

28/ Tamtéž.

odstíny: vystupování „pána“, který je „veřejný“ z moci své reprezentace a který si v této veřejnosti kolem sebe slavnostně vytváří auru, je stylizováno až ke gracióznosti. Goethe této „veřejné osobě“, která již byla v jazykovém úzu jeho doby chápána v pozdějším významu, tedy jako někdo, kdo slouží veřejné moci, kdo koná státní službu, opět přikládá tradiční smysl veřejné reprezentace. „Osoba“ se nicméně nepozorovaně mění ve „vzdělanou osobnost“; šlechtic je v souvislosti tohoto dopisu přesně vzato jakýmsi předobrazem zcela měšťanské ideje, kterou již prosazoval novohumanismus německé klasiky, ideje svobodně se rozvíjející osobnosti. V naší souvislosti je důležitý Goethův postřeh, že měšťanstvo již nemůže reprezentovat, nemůže si již na základě svého původu samo vytvářet reprezentativní veřejnost. Šlechtic je tím, co reprezentuje, měšťan tím, co produkuje: „Dává-li šlechtic už *pouhým svým zjevem* vše, nedává měšťan svou osobností nic; a ani nemá nic dávat. Šlechtic se smí a má něčím *zdat*, měšťan má jen něčím být, a chce-li se něčím *zdat*, je to směšné nebo nevkusné.“²⁹ Reprezentativní projev, který si chce přivlastnit nouveau riche, se mění v komično pouhého zdání. Goethe proto radí, abychom se jej neptali: „Co *jsi?*“, nýbrž jen Co *maš*, kolik důvtipu, kolik znalostí, kolik schopností, kolik peněz?“³⁰ Slova, která si ještě bude přivlastňovat Nietzscheův aristokratický nárok: že se totiž muž nemá osvědčovat v tom, co může, nýbrž jakožto ten, kým je.

Vilém švagrovi přiznává potřebu „být veřejnou osobou a líbit se a působit v širším okruhu“.³¹ Jelikož však není šlechticem, a jako měšťan se ani nechce marně snažit budít takové zdání, vyhledává, tak říkajíc jako náhražku veřejnosti, scénu. To je tajemství jeho divadelního poselství: „Na prknech se každý vzdělaný muž zjevuje v pl-

29/ Tamtéž.

30/ Tamtéž, s. 287.

31/ Tamtéž.

ném lesku své osobnosti jako jinak jen člověk vyšších tříd.“³² Je docela dobře možné, že je to tajemná dvoj-
smyslnost „vzdělané osobnosti“ („potřeba vzdělávat ducha a vkus“), měšťanská intence v projektované postavě šlechtice, která teprve umožňuje spojit vjedno divadelní představení a veřejnou reprezentaci; avšak vnímání rozpadu reprezentativní veřejnosti v občanské společnosti je na druhé straně tak výstižné a sklon přesto jí náležet tak silný, že při této záměně nelze zůstat. Vilém předstupuje před své publikum jako Hamlet a zpočátku má i úspěch. Publikum je však již nositelem jiné veřejnosti, totiž veřejnosti, která už s veřejností reprezentativní nemá nic společného. V tomto smyslu nemůže divadelní poselství Viléma Meistersa uspět. Opomíjí totiž občanskou veřejnost, jejímž pódium se mezitím divadlo stalo: Beaumarchaisův Figaro již vstoupil na scénu a s ním, řečeno slavným Napoleonovým výrokem, revoluce.

§ 3

Ke vzniku občanské veřejnosti

Prvky nového společenského řádu se utvářejí s raným peněžním a obchodním kapitalismem, který se od 13. století šíří z měst severní Itálie také do západní a severní Evropy a který vede ke vzniku velkých tržišť nejprve v nizozemských skladech (Bruggy, Lutych, Brussel, Gent atd.) a pak na křižovatkách dálkových obchodních cest. Tyto prvky byly zpočátku ještě bez obtíží integrovány do starého řádu panství. Na tomto pozadí je také třeba posuzovat ono počáteční splývání měšťanského humanismu a šlechtické dvorské kultury, jehož příkladem může být vznik florentinské renesanční společnosti. Raný kapitalismus je konzervativní, a to nejen pokud jde o hospodářské smýšlení, které tak živě popsal Sombart (tedy o obchodní praxi, pro niž je charakteris-

32/ Tamtéž, s. 288.

lický „čestný“ zisk),³³ nýbrž také politicky. Dokud čerpá ze starého výrobního způsobu (feudálně vázané zemědělské výroby nesvobodného rolnictva a kooperativně vázané drobné zbožní výroby městských řemeslníků), aniž by jej nějak přetvářel,³⁴ zachovává si ambivalentní rysy: tento kapitalismus na jedné straně stabilizuje stavovské vztahy panství a na druhé straně uvolňuje ony prvky, které jednou povedou ke zrušení těchto vztahů. Máme na mysli prvky nové souvislosti styku: *směny zboží a směny informací*, které umožňují raněkapitalistický dálkový obchod.

Města samozřejmě mají místní trhy již od svého založení. Tyto trhy však zůstávají pevně v rukou cechů a společenstev, jsou spíše nástrojem panství nad přilehlým okolím než svobodné směny mezi městem a venkovem.³⁵ V souvislosti s dálkovým obchodem, pro který – jak poznamenává Pirenne – bylo město už jen operační základnou, vznikají trhy jiného druhu. Postupně se přetvářejí v pravidelné trhy a s tím, jak se rozvíjejí techniky finančního kapitálu (vždyť cenné papíry a směnky se na trhu v Champagni užívaly již ve 13. století), se etabloují jako burzy: v r. 1531 se „stálým trhem“ stávají Antverpy.³⁶ Tento směnný styk se rozvíjí podle pravidel, která jsou jistě také ovlivňována politickou mocí; současně se však rozvíjí rozsáhlá horizontální síť ekonomických závislostí, které již v zásadě nelze vřadit do vertikálních vztahů závislosti onoho systému, v němž jsou rozhodující stavy a jehož základem jsou formy uzavřeného domácího hospodářství. Nové procesy, které se jako takové vymykají stávajícímu rámci, ovšem politic-

33/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*. Bd. II. München/Leipzig 1919, s. 23 nn.

34/ Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*. London 1954, s. 160 n.: „V každém případě je zřejmé, že vyspělý rozvoj obchodního a peněžního kapitálu není sám o sobě zárukou toho, že se kapitalistická výroba bude vyvíjet pod jeho ochrannými křídly.“

35/ Tamtéž, s. 83 nn.

36/ Sée, H., *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*. Wien 1948.

ký systém nenarušují, dokud se na nich stará panská vrstva podílí pouze v roli konzumenta; stará výroba, a tím ani základna jejího panství, se ještě nedostává do závislosti na novém kapitálu, jestliže stále větší část vlastních výrobků nahrazuje luxusním zbožím, které se stalo přístupné díky dálkovému obchodu.

Podobně je tomu se směnou informací, která se rozvíjí cestou směny zboží. S rozšířením obchodu vyžadovala obchodní kalkulace orientovaná na trh častější a přesnější informace o procesech, mezi nimiž byla nějaká prostorová vzdálenost. Od 14. století se proto starý písemný obchodní styk přetváří v jakýsi profesně stavovský systém korespondence. První pravidelný poštovní styk (probíhal tak, že poslíčci ve stanovených dnech roznášeli dopisy) organizovali obchodníci pro své vlastní účely. Velká obchodní města jsou současně centry směny informací.³⁷ Tím, jak se směna zboží a obchod s cennými papíry stává čímsi trvalým, stává se také nálehavou *stálost* směny informací. Pošta a tisk institucionalizují permanentní kontakty a permanentní komunikaci téměř současně se vznikem burz. Obchodníkům nicméně stačí pouze systém, který informace omezuje na členy obchodního stavu, městské a dvorské kanceláře zase dávají přednost systému, který slouží pouze potřebám správy. Na publicitě informací ani jednomu nezáleželo. Jejich zájmům spíše odpovídají „psané noviny“, soukromá korespondence, kterou organizovali živnostníci – obchodníci s informacemi.³⁸ Pokud chybí roz-

37/ V Německu především Štrasburk, Norimberk, Augsburg, Frankfurt, Kolín, Hamburk, Lübeck a Lipsko.

38/ K tomu došlo velmi brzy v Benátkách, kde pracovali písaři – scrittori d'avis; v Římě byli označováni jako gazetani, v Paříži novellistes, v Londýně writers of letters, konečně v Německu Zeitunger nebo Novellisten. V průběhu 16. století se z nich stali dodavatelé řádných týdenních zpráv, právě psaných novin, pro které jsou v Německu charakteristické takzvané Fuggerovy noviny. (Těchto asi 40 000 zpráv z období mezi léty 1565-1605 ovšem nepochází pouze z takovýchto zpravodajských úřadů, nýbrž také od zaměstnanců a obchodních přátel domu Fuggerů.)

hodující moment, totiž publicita, připojuje se nová komunikační oblast i se svými institucemi směny informací přímo k existujícím formám komunikace. Tak jako je, podle jedné Sombartovy charakteristiky, možné mluvit o „poště“ tehdy, jestliže je publiku obecně přístupná pravidelná příležitost k dopravě dopisů,³⁹ tak také tisk v přísném smyslu slova existuje teprve tehdy, když je pravidelné podávání zpráv veřejné, tedy obecně přístupné publiku. K tomu však dochází až koncem 17. století.⁴⁰ Stará komunikační oblast reprezentativní veřejnosti do té doby nebyla v zásadě ohrožena novou oblastí, oblastí publicisticky určené veřejnosti. Ještě nebyly publikovány zprávy šířené na komerčním základě; z nepravidelně publikovaných novinek se ještě nestaly pravidelně publikované zprávy.⁴¹

39/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*, c.d., s. 369.

40/ Dlouho byly za nejstarší noviny pokládány zprávy štrasburského tiskaře a obchodníka Johanna Caroluse; srv. však zkoumání H. Fische: *Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger*. Augsburg 1936.

41/ K tradiční formě panství také patřilo právo prezentace a vyložení toho, co je pokládáno za „odvěkou pravdu“. Sdělení o skutečném dění zůstávají svázána s tímto tradičním věděním. Na nové se pohlíží z aspektu více či méně zázračné události. „Nové skutečnosti“ se mění v baštu „odvěké pravdy“ jen tehdy, když překročí určitý práh obvyklosti a stanou se čímsi „mimořádným“ – znamením a divem. Fakta se mění v šifry. Tam, kde něco nového a nově zakoušeného smí být pouze reprezentací věděním zajišťovaného tradicí, získává strukturu záhady. Dějinné události přitom nejsou odlišovány od událostí přírodních; k podivuhodným příběhům se stejně dobře hodí přírodní katastrofy a historická data. Ještě i letáky 15. století a jednostránkové tiskoviny 16. století, které vycházely případ od případu a nazývaly se „nové noviny“, dokládají sílu, s jakou je nenarušené tradiční věděním schopno vstřebávat sdělení, jejichž silící proud však již odkazuje k novým podobám veřejnosti. Takovéto listy šířily bez rozdílu zprávy o náboženských bojích, tureckých válkách a papežských rozhodnutích, o krvavých událostech, požárech, náletech sarrančat, zemětřeseních, špatném počasí a nebeských úkazech; o buřácích, volebních smlouvách, objevech nových světadílů, stejně jako o křtění židů, pálení čarodějnic, vyhánění ďábla, božských soudech a zmrtvýchvstáních. Nové noviny, jako dříve letáky, byly často šířeny formou písní či rozhovoru, byly tedy určeny k vyprávění, k před-

Prvky raněkapitalistické souvislosti styku, směny zboží a informací, prokazují svou revoluční sílu až ve fázi merkantilismu, v níž se národní a teritoriální hospodářství rozvíjí společně s novodobým státem.⁴² Když je v r. 1597 z Londýna s konečnou platností vykázána německá hanza a o několik let později se v Hamburku pevně usazuje obchodní společnost Merchant Adventurers, není to pouze znamením komerčního a politického vzestupu Anglie, nýbrž zcela nového stupně kapitalismu vůbec. Od 16. století se na rozšířené kapitálové bázi organizují obchodní společnosti, které se již, jako tomu bylo dosud, nespokojují s trhy, jež jsou stále ještě omezené. V expedicích velkého stylu pro svůj vlastní trh zabírají nové oblasti.⁴³ Tyto obchodní společnosti se záhy mění v akciové společnosti, aby tak uspokojily stoupající potřebu kapitálu a rozložily rostoucí rizika. Navíc však potřebují silné politické záruky. Trhy zahraničního obchodu jsou teď právem pokládány za „institucionální produkty“; jsou výsledkem politických snah a vojenské moci. Stará operační základna městských domovských obcí se tak rozšiřuje v novou základnu státního teritoria. Začíná onen proces, který Heckscher popsals jako naciona-

nesu a předzpívání nebo ke společnému zpěvu. Novina je tím vyňata z historické sféry „zprávy“ a jakožto znamení a div je převzata onou sférou reprezentace, v níž ritualizovaná a ceremonializovaná účast lidu na veřejnosti dovoluje pouhý pasivní souhlas, který není schopen nezávislé interpretace. Jako „nové noviny“, což je příznačné, jsou tištěny také písně, např. takzvané historické lidové písně, které politické události dne ihned přenesly do sféry hrdinského eposu. Srv. Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik*. Jena 1931, s. 114. Obecně: Bücher, K., *Die Grundlagen des Zeitungswesens*. In: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen 1926, s. 9 nn. Obsah některých letáků se dochoval až dodnes ve formě dětských říkanek.

42/ Schmoller, G., *Umriss und Untersuchungen*. Leipzig 1898, s. 37.

43/ V zakládací listině z r. 1553 se jako „Adventures“ označují korporace a společnost Merchant Adventurers, které usilují o objevení neznámých oblastí, krajů, ostrovů a míst. Srv. Sée, H., *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*, c.d., s. 67 n.

lizaci městského hospodářství.⁴⁴ Teprve v něm se přirozeně utváří to, co je od té doby nazýváno „národem“ – novodobý stát se svými byrokratickými útvary a rostoucí potřebou financí, která zase zpětně působí na merkantilistickou politiku a urychluje ji. K pokrytí státních výdajů nestačí ani soukromé úvěrové smlouvy mezi knížaty a finančníky, ani veřejné půjčky; potřebu kapitálu pokrývá až účinný daňový systém. Novodobý stát je v podstatě daňový stát, finanční správa je jádrem jeho správy vůbec. Oddělení knížecího majetku od majetku státního, k němuž tímto dochází,⁴⁵ je příkladem zvěcnění osobních vztahů panství. Místní správy jsou v Anglii podřízeny státní kontrole prostřednictvím institutu smírčích soudců, na kontinentě, podle francouzského vzoru, pomocí intendantury.

Redukce reprezentativní veřejnosti, která spadá vjedno s eliminací stavovských autorit autoritou vladaře, dává prostor jiné sféře, jež je spjata se jménem veřejnosti v moderním smyslu: sféře veřejné moci. Ta se objektivizuje v *trvalé* správě a *stálém* vojsku; permanenci kontaktů ve směně zboží a informací (burza, tisk) odpovídá kontinuální činnost státu. Veřejná moc se konsoliduje v jakýsi hmatatelný protějšek pro ty, kteří jsou jí pouze podřízeni a své určení v ní nacházejí zprvu pouze negativně. Neboť těmi, kdo jsou vyloučeni z účasti na veřejné moci, protože nevlastní žádný úřad, jsou soukromí lidé. V tomto úzkém smyslu slova je „veřejné“ synonymem státního; tento přívlastek se už netýká reprezentativního „dvora“ nějaké osoby, jež má autoritu, týká se spíše chodu aparátu – chodu řízeného kompetencemi –, který má monopol na legitimní užívání moci. Vrchnost se mění v „policii“; soukromí lidé, kteří jsou jí podřízeni, tvoří jakožto adresáti veřejné moci

44/ Srv. Heckscher, E. F., *Merkantilismus*. Bd. I. Jena 1932, s. 108 nn.

45/ Tam, kde platí recipované římské právo, stává se fikce státní pokladny právnickým výrazem státního hospodářství, které se osamostatnilo vůči osobě knížete a poddaným současně poskytuje výhodu v tom, že mohou vůči státu vznést soukromoprávní nároky.

publikum.

Merkantilistická politika, politika formálně zaměřená na aktivní obchodní bilanci, propůjčuje vztahu vrchnosti a poddaného specifickou podobu. Otevření a rozšíření trhů pro zahraniční obchod, na nichž díky politickému nátlaku získávají monopolní postavení privilegované obchodní společnosti, stručně: nový kolonialismus, jak známo, postupně vstupuje do služeb vývoje komerčního hospodářství ve vlastní zemi; stejnou měrou se prosazují zájmy manufakturního kapitálu vůči zájmům kapitálu obchodního. Touto cestou jeden prvek raněkapitalistické souvislosti styku, styk zboží, revolucionizuje i strukturu výroby: směna dovezené suroviny za vlastní hotové výrobky a polotovary musí být chápána jako funkce procesu, v němž se starý výrobní způsob mění ve způsob kapitalistický. Dobb upozorňuje na to, jak se tento obrat odráží v merkantilistické literatuře pozdního 17. století. Zahraniční obchod už neplatí jako zdroj bohatství per se, nýbrž pouze do té míry, v níž umožňuje zaměstnávat domorodé obyvatelstvo – zaměstnanost vytvořená obchodem.⁴⁶ Opatření správy se ve stále větší míře řídí tímto cílem, tedy prosazením kapitalistického způsobu výroby. Na místo stavovských privilegií různých společenstev nastupují osobní knížecí privilegia, která mají převést stávající živnost v kapitalistickou výrobu nebo vytvořit nové manufaktury. S tím je, až do nejmenších podrobností, spojena reglementace samotného výrobního procesu.⁴⁷

Jako protějšek neosobní státní moci se vytváří občan-

46/ Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*, c.d., s. 218: „Větší vývoz znamenal větší příležitost pro využití práce v domácích manufakturách; a zvýšené využití práce představovalo větší míru investování kapitálu do průmyslu.“

47/ Klasickou ukázkou je Colbertův předpis pro průmyslové techniky textilních manufaktur. Ale i v Anglii existují až do druhé poloviny 18. století předpisy, které se týkají surovin, způsobu jejich zpracování a jakosti hotových výrobků. Srv. Heckscher, E. F., *Merkantilismus*, c.d., s. 118 nn. a 201 nn.

ská společnost. Činnosti a závislosti, které se dosud odehrávaly v rámci domácího hospodářství, vstupují přes práh domácnosti do světla veřejnosti. Schumpeterovo konstatování, „že odumřely staré formy, které celou osobnost zaplétají do nadosobních účelových systémů, a individuální hospodaření každé rodiny se stalo středobodem její existence, tím byla založena soukromá sféra, proti níž vystupovala jako něco, co se dá odlišit, sféra veřejná“,⁴⁸ postihuje pouze jednu stránku tohoto procesu – privatizaci reprodukčního procesu, nikoli však jeho novou „veřejnou“ závažnost. Privatizovaná hospodářská činnost se musí zaměřit na směnu zboží, která se rozvíjí pod veřejným vedením a dohledem; ekonomické podmínky, za nichž probíhá, jsou za hranicemi vlastní domácnosti; poprvé jsou záležitostí obecného zájmu. *Tuto soukromou sféru společnosti, která získala veřejnou závažnost, má na mysli Hannah Arendtová, když, na rozdíl od antiky, charakterizuje novodobý vztah veřejnosti k soukromé sféře vznikem „sociálního“.* „Společnost je forma soužití, v níž závislost člověka na sobě rovných získává veřejný význam kvůli samotnému životu a kvůli ničemu jinému, a kde se v důsledku toho činnosti, které slouží pouze k zachování života, ve veřejnosti nejen projevují, nýbrž smějí určovat fyziognomii veřejného prostoru.“⁴⁹

48/ Schumpeter, J., *Die Krise des Steuerstaates*. Leipzig 1918, s. 16.

49/ Arendt, H., *Human Condition*, c.d., s. 43; citováno podle německého překladu *Vita Activa*. Stuttgart 1960, s. 47. „Občanská společnost“, civil society, société civile, prozrazují ovšem ještě v jazykovém úzu 18. století často starší tradici „politiky“, která „občanskou společnost“ ještě neodlišuje od „státu“. Srv. k tomu Riedel, M., *Aristoteles-tradition am Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In: Bergengruen, A./Deike, L. (Hg.), *Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner*. Göttingen 1962, s. 276 nn.; týž, *Hegels Bürgerliche Gesellschaft und das Problem ihres Ursprungs*. *ARS Bel* 48, 1962, s. 539 nn. Nová sféra sociálního získává svůj přiměřený nepolitický pojem mnohem dříve v moderním přirozeném právu; srv. mé pojednání: *Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie*. In: Habermas, J., *Theorie und Praxis*, c.d., s. 13 nn.

Změněné poměry se odrážejí v přeměně ekonomie, jak se dochovala z antiky, v politickou ekonomii. Vždyť samotný pojem ekonomického, který byl až do 17. století vázán na okruh úkolů oikodespoty, pater familias, pána domu, získává svůj novodobý význam teprve nyní, díky obchodní praxi kalkulující podle zásad rentability: povinnosti pána domu jsou omezovány a v podobě hospodárnosti jsou vystupňovány až k šetrnosti.⁵⁰ Moderní ekonomie se již nezaměřuje na oikos, dům byl nahrazen trhem; stává se „vědou o obchodu“. V kameralistice 18. století (která své jméno odvozuje od slova camera, panovnické pokladnice) se tento předchůdce politické ekonomie příznačně zařazuje jako část „policie“, vlastní nauky o správě, vedle peněžnictví na jedné straně a nauky o agrární technice, která se vyděluje z tradiční ekonomiky, na straně druhé; tak úzce je soukromá sféra občanské společnosti přiřazena k orgánům veřejné moci.

V rámci tohoto politického a sociálního uspořádání, které se přetvořilo během merkantilistické fáze kapitalismu (jehož nová podoba je již z velké části vyjádřena tím, že se v něm momenty politického a sociálního zcela rozcházejí), teď svou zvláštní výbušnou sílu rozvíjí i druhý prvek raněkapitalistické souvislosti styku, totiž tisk. První noviny v přísném smyslu slova, ironicky nazývané také „politické noviny“, zpočátku vycházejí jednou týdně, v polovině 17. století již denně. Soukromé korespondence tehdy obsahovaly podrobné zprávy i zprávy celosvětového významu o říšských sněmeh a válečných událostech, o výnosech sklizně, daních, dopravě drahých kovů, především však samozřejmě zprávy z mezinárodního obchodu.⁵¹ Pouze velmi malá část tohoto proudu informací však prochází filtrem těchto „psaných“ novin až do oněch novin tištěných. Odběratelé těchto soukromých korespondencí neměli vůbec žádný zájem na tom, aby byl jejich obsah veřejný. Proto tu politické noviny nejsou pro

50/ Brunner, O., *Adeliges Landleben*, c.d., s. 242 nn.

51/ Srv. Kempters, K., *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sog. Fuggerzeitungen*. München 1936.

obchodníky, nýbrž naopak, obchodníci tu jsou pro noviny. Jejich současníci je nazývali custodes novellarum právě pro tuto závislost veřejného poskytování zpráv na jejich soukromé výměně informací.⁵² Zprávy ze zahraničí, zprávy ze dvora a nezávažné obchodní zprávy v podstatě procházely sítím neoficiální kontroly informací ze strany obchodníků a oficiální cenzury informací ze strany správy; z repertoáru letáků se zachovaly tradiční „novinky“ – zázračné kúry a průtrže mračen, vraždy, nákazy a upalování.⁵³ Informace, které byly nakonec zveřejněny, tak patří ke zbylým kategoriím volně použitelného zpravodajského materiálu; nicméně je třeba vysvětlit, proč jsou vlastně nyní šířeny a obecně zpřístupňovány, právě zveřejňovány. – Je sporné, zda k tomu mohl postačovat zájem pisatelů zpráv; měli přece zájem na publikování. Směna informací se vyvíjí nejen v souvislosti s potřebami směny zboží, zbožím se stávají samotné zprávy. Komerční poskytování zpráv proto podléhá též zákonům trhu, jejichž vzniku vůbec vděčí za svou vlastní existenci. Není náhoda, že se tištěné noviny často vyvíjejí z týchž zpravodajských úřadů, které již obstarávaly psané noviny. Každá dopisní informace má svou cenu; takže se přímo nabízí zvýšit zisk rozšířením odbytu. Právě z tohoto důvodu je již část předkládaného zpravodajského materiálu tištěna periodicky a prodávána anonymně – dostává se jí publicity.

Větší váhu však měl zájem nových vrchností, které brzy začaly tisk využívat k účelům správy. Tím, že tento nástroj používají k tomu, aby daly ve známost příkazy a nařízení, se vlastně teprve stává z adresátů veřejné moci „publikum“. Politické noviny od počátku informova-

52/ Bode, H., *Anfänge der wirtschaftlichen Berichterstattung*. Heidelberg 1908, s. 25: „Noviny byly zpravodajským orgánem druhého řádu, zatímco dopis byl v 17. století ještě zcela obecně pokládán za spolehlivější a rychlejší zdroj informací.“ Srv. též Goitsch, H., *Entwicklung und Strukturwandlung des Wirtschaftsteils der deutschen Tageszeitung*. Disertační práce. Frankfurt 1939.

53/ Groth, O., *Die Zeitung*. Bd. I. Berlin/Leipzig 1928, s. 580.

ly o cestách a návratech knížat, o příjezdu zahraničních osobností, o svátcích, dvorských slavnostech, jmenováních atd.; vycházely také v souvislosti těchto dvorských zpráv, které lze chápat jako jakýsi druh převedení reprezentace do nové podoby veřejnosti, „nařízení vladaře ve prospěch poddaných“. Tisk však velmi záhy začal systematicky sloužit zájmům správy a i nařízení vídeňské vlády o tisku z března 1769 ještě dokládá styl této praxe: „Aby ten, kdo píše do novin, věděl, která tuzemská nařízení, ustanovení a jiné záležitosti, k nimž dochází, jsou vhodná pro publikum, mají být tyto týdně shrnovány úřady a předávány vydavateli novin.“⁵⁴ Již Richelieu, jak víme z dopisů Hugo Grotia, tehdy švédského vyslance v Paříži, velmi bystře rozpoznal užitečnost tohoto nového nástroje.⁵⁵ Podporoval státní noviny, které v r. 1631 založil Renaudot. Jsou vzorem pro *Gazette of London*, které byly vydávány za Karla II., od r. 1665. O dva roky dříve v Londýně vyšly oficiálně autorizované noviny *Intelligencer*, které mohou navázat na *Daily Intelligencer of Court, City and Country*, jež sporadicky vycházely již v r. 1643.⁵⁶ Tyto inzertní listy, které vznikaly nejprve ve Francii jako pomocný nástroj informačních a zpravodajských agentur, se všude stávaly protežovaným nástrojem vlády.⁵⁷ Noviny určené k poskytování zpráv často přebírá vláda a proměňuje je v úřední listy. Podle pruského kabinetního rozkazu z r. 1727 měla tato instituce „prospívat publiku“ a „zjednodušit spojení“. Vedle nařízení a předpisů, které se týkají „policie, obchodu a řemesla“, vycházejí

54/ Tamtéž, s. 585.

55/ Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik*, c.d., s. 202.

56/ Morrison, S., *The English Newspaper*. Cambridge 1932.

57/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*, c.d., s. 406 nn.; srv. též Bücher, K., *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*, c.d., s. 87. Stejně jako v prvních jednostránkových tiskovinách se i ve zpravodajských listech z 18. století ještě psalo o zboží i o tom, co se netýkalo obvyklého obchodu, o příležitostných nákupech, knihách a léčebných prostředcích, cestovních příručkách, služebnictvu atd. Obchodní inzeráty, reklama ve vlastním smyslu slova, ještě šířeny nebyly: místní trh zboží a práce se ještě řídil face to face.

ze nepodléhali, nýbrž aby je tyto předpisy podněcovaly k iniciativě. Merkantilismus v žádném případě neprotežuje stát, takovýto předsudek je běžný, ale neoprávněný; podporuje spíše, samozřejmě byrokratickou cestou, průmyslovou politiku výstavby a rozvoje soukromých podniků na kapitalistickém základě.⁶² Vztah vrchnosti a poddaných se tím dostává do stavu zvláštní ambivalence veřejných předpisů a soukromé iniciativy. Tímto způsobem se stává problémem ona zóna, v níž veřejná moc udržuje spojení se soukromými osobami cestou kontinuálních správních aktů. Platí to nejen pro kategorii těch, kdo se bezprostředně účastní kapitalistické výroby. V míře, v níž se tato výroba prosazuje, se zmenšuje samozásobování a roste závislost místních trhů na trzích regionálních a národních, takže se opatření merkantilistické politiky dotýkají každodenní existence širokých vrstev především městského obyvatelstva jakožto spotřebitelů. Kritická sféra se nakonec nevytváří kolem pověstných nařízení o odívání, nýbrž kolem cenových sazebníků a daní, kolem veřejných zásahů do privatizované domácnosti obecně: jestliže je málo obilí, je správnou cestou zakázáno jíst v pátek večer chléb.⁶³ Společnost, která vystupuje proti státu, na jedné straně zřetelně odděluje veřejnou moc a soukromou oblast, na druhé straně však pozvedá reprodukci života nad meze soukromé domácnosti a dělá z ní záležitost veřejného zájmu, proto se stává „kritickou“ ona zóna kontinuálního správního kontaktu i v tom smyslu, že vyžaduje kritiku rozvažujícího publika. Publikum může tuto výzvu přijmout tím spíše, že mu pouze stačí změnit fungování nástroje, s jehož pomocí již správa udělala ze společnosti specificky veřejnou záležitost – tímto nástrojem je tisk.

62/ Heckscher, E. F., *Merkantilismus*, c.d., s. 258; srv. k tomu též Treue, W., *Das Verhältnis von Fürst, Staat, Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus. Vierteljahreshefte für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1957, 44, s. 26 nn.

63/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*, c.d., s. 365.

Již od poslední třetiny 17. století se vedle novin vydávají i časopisy, jejichž hlavním obsahem jsou nejen informace, nýbrž také pedagogické instrukce, dokonce i kritiky a recenze. Vědecké časopisy se zprvu obracejí k okruhu vzdělaných laiků: *Journal de Savants* (1665) Denyse de Sallo, pak *Acta Eruditorum* (1682) Otto Menckena a konečně slavné Thomasiovy *Monatsgespräche* (1688), které se staly vzorem pro celou řadu dalších časopisů. Během první poloviny 18. století si kritické rozvažování razí cestu i do denního tisku prostřednictvím takzvaných učených článků. Když i *Hallenzer Intelligenzblatt* od r. 1729 kromě inzerce uveřejňoval učené články, knižní recenze, čas od času „historickou zprávu nějakého profesora, v níž načrtává běh času“, odhodlal se pruský král vzít tento vývoj do vlastních rukou. Předpisům je podřízeno i samotné užití rozumu. Všichni řádní profesori právních, lékařských a filosofických fakult mají totiž střídavě „čas a nejpozději do čtvrtka zasílat direktoriu zvláštní oznámení, psané čistým a zřetelným stylem“.⁶⁴ Učenci mají vůbec veřejnosti sdělovat „pravdy, které se dají upotřebit“. Měšťané zde ještě užívají rozum z příkazu vladaře, brzy jej však užívají samostatně a proti pánovi. V panovnickém výnosu Bedřicha II. z roku 1784 se praví: „Soukromá osoba není oprávněna vynášet veřejné, či dokonce kárající soudy o obchodech, postupech, zákonech, disciplinárních zákrocích a nařízeních suverénů a dvora, jejich státních úředníků, kolegií a soudních dvorů nebo dávat ve známost či tiskem šířit zprávy, které obdrží. Soukromá osoba není takového posouzení vůbec schopna, protože jí chybí úplné znalosti okolností a motivů.“⁶⁵ Několik let před Francouzskou revolucí se v Prusku vytváří model poměrů, které ve Francii, především však v Anglii, začaly již na počátku století. Zakazované soudy jsou označovány za „veřejné“ s ohledem na

64/ Citováno podle Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., s. 623.

65/ Citováno podle Schöne, E., *Zeitungswesen und Statistik*. Jená 1924, s. 77.

onu veřejnost, která nesporně byla sférou veřejné moci, nyní se však od ní odpoutala jako fórum, na němž se soukromé osoby shromážděné v publikum chystaly přinutit veřejnou moc k tomu, aby se legitimizovala před veřejným míněním. Publicum se rozvíjí v publikum, subjectum v subjekt, adresát vrchnosti v jejího protivníka.

Stopy tohoto důležitého obratu zachycuje genealogie slov. V Anglii se od poloviny 17. století mluví o „public“, přičemž se dosud používala slova „world“ nebo „mankind“. Stejně tak ve francouzštině se objevuje le public jako označení toho, co, podle slovníku bratří Grimmů, v 18. století zdomácnělo v Berlíně a odsud se rozšířilo po celém Německu jako „publikum“; do té doby se mluvilo o čtenářském světě nebo jednoduše o světě (dnes ještě ve smyslu: všichni na celém světě). Adelung⁶⁶ rozlišuje publikum, které se jako množství lidí shromažďuje na veřejných místech kolem řečníka či herce, a čtenářské publikum; v obou případech však jde o nějaké „posuzující publikum“. To, co se předkládá soudu publika, získává „publicitu“. Koncem 17. století je anglické slovo publicity přejato z francouzského slova publicité; v Německu se toto slovo objevuje v 18. století. Samotná kritika dostává označení „veřejné mínění“, což je slovní spojení, které ve druhé polovině 18. století vzniklo z „opinion publique“. V Anglii téměř současně vzniká „public opinion“; již dlouho předtím se však mluví o general opinion.

66/ Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. III. Wien 1808, s. 856.

II. SOCIÁLNÍ STRUKTURY VEŘEJNOSTI

§ 4

Základní nárys

Občanskou veřejnost lze předně chápat jako sféru soukromých osob shromážděných v publikum. Tyto soukromé osoby se okamžitě domáhají vrchnostensky reglementované veřejnosti jako opozice vůči samotné veřejné moci, aby se s ní střetly o všeobecná pravidla styku ve sféře směny zboží a společenské práce, tedy ve sféře, která je v zásadě privatizovaná, má však veřejný význam. Prostředek tohoto politického střetu je specifický a nemá v dějinách žádný precedens: je jím veřejné rozvažování. V našem běžném užívání si tento termín zcela evidentně uchovává polemické odstíny dvou stránek: dovolávání se rozumu a zároveň jeho opovržlivého snižování na štouravé mudrlantství.¹ Stavby doposud s knížaty vyjednávaly smlouvy, v nichž se případ od případu hledala rovnováha mezi soupeřícími mocenskými nároky,

1/ Kant užívá slov „räsonieren“ a „Räsonnement“ naivně ve smyslu osvětlení. Stojí takřka ještě na této straně barikády; Hegel se staví na stranu druhou. Zůstává věrný platónské tradici a jako příklad myšlení, které jako pouhé rozvažovací usuzování neproniká ke konkrétní obecnosti pojmu, uvádí sofisty. Rozvažování sofistů znamená, že „povinnost jednat určitým způsobem nečerpalo z pojmu věci samé, jak je o sobě a pro sebe. Byly to vnějškové důvody, jež tu rozhodovaly o právu a bezpráví, jež rozhodovaly, co je užitečné a co je škodlivé“ (Hegel, G. W. F., *Dějiny filosofie*. Sv. II. Přel. J. Cibulka, M. Sobotka a J. Tomin. Praha 1965, s. 18). Hegel rozvažování zlehčuje, alespoň v jeho veřejném užití, aby ospravedlnil jako moment nadřazeného stupně politickou autoritu, s níž má ovšem rozvažující publikum zacházet polemicky: „Pojem monarchy je proto nejtěžší pojem pro rozvažovací usuzování, tj. pro reflektující rozvažovací zkoumání, neboť setrvává v izolovaných určeních“ (týž, *Základy filosofie práva*. Přel. V. Špalek. Praha 1992, § 279, s. 314).

onu veřejnost, která nesporně byla sférou veřejné moci, nyní se však od ní odpoutala jako fórum, na němž se soukromé osoby shromážděné v publikum chystaly přinutit veřejnou moc k tomu, aby se legitimizovala před veřejným míněním. Publicum se rozvíjí v publikum, subjectum v subjekt, adresát vrchnosti v jejího protivníka.

Stopy tohoto důležitého obratu zachycuje genealogie slov. V Anglii se od poloviny 17. století mluví o „public“, přičemž se dosud používala slova „world“ nebo „mankind“. Stejně tak ve francouzštině se objevuje le public jako označení toho, co, podle slovníku bratří Grimmů, v 18. století zdomácnělo v Berlíně a odsud se rozšířilo po celém Německu jako „publikum“; do té doby se mluvilo o čtenářském světě nebo jednoduše o světě (dnes ještě ve smyslu: všichni na celém světě). Adelung⁶⁶ rozlišuje publikum, které se jako množství lidí shromažďuje na veřejných místech kolem řečníka či herce, a čtenářské publikum; v obou případech však jde o nějaké „posuzující publikum“. To, co se předkládá soudu publika, získává „publicitu“. Koncem 17. století je anglické slovo publicity přejato z francouzského slova publicité; v Německu se toto slovo objevuje v 18. století. Samotná kritika dostává označení „veřejné mínění“, což je slovní spojení, které ve druhé polovině 18. století vzniklo z „opinion publique“. V Anglii téměř současně vzniká „public opinion“; již dlouho předtím se však mluví o general opinion.

66/ *Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. III. Wien 1808, s. 856.

II. SOCIÁLNÍ STRUKTURY VEŘEJNOSTI

§ 4

Základní nárys

Občanskou veřejnost lze předně chápat jako sféru soukromých osob shromážděných v publikum. Tyto soukromé osoby se okamžitě domáhají vrchnostensky reglementované veřejnosti jako opozice vůči samotné veřejné moci, aby se s ní střetly o všeobecná pravidla styku ve sféře směny zboží a společenské práce, tedy ve sféře, která je v zásadě privatizovaná, má však veřejný význam. Prostředek tohoto politického střetu je specifický a nemá v dějinách žádný precedens: je jím veřejné rozvažování. V našem běžném užívání si tento termín zcela evidentně uchovává polemické odstíny dvou stránek: dovolávání se rozumu a zároveň jeho opovrživého snižování na štouravé mudrlantství.¹ Stav doposud s knížaty vyjednávaly smlouvy, v nichž se případ od případu hledala rovnováha mezi soupeřícími mocenskými nároky,

1/ Kant užívá slov „räsonieren“ a „Räsonnement“ naivně ve smyslu osvícení. Stojí takřka ještě na této straně barikády; Hegel se staví na stranu druhou. Zůstává věrný platónské tradici a jako příklad myšlení, které jako pouhé rozvažovací usuzování neproniká ke konkrétní obecnosti pojmu, uvádí sofistů. Rozvažování sofistů znamená, že „povinnost jednat určitým způsobem nečerpalo z pojmu věci samé, jak je o sobě a pro sebe. Byly to vnějškové důvody, jež tu rozhodovaly o právu a bezpráví, jež rozhodovaly, co je užitečné a co je škodlivé“ (Hegel, G. W. F., *Dějiny filosofie*. Sv. II. Přel. J. Cibulka, M. Sobotka a J. Tomin. Praha 1965, s. 18). Hegel rozvažování zlehčuje, alespoň v jeho veřejném užití, aby ospravedlnil jako moment nadřazeného stupně politickou autoritu, s níž má ovšem rozvažující publikum zacházet polemicky: „Pojem monarchy je proto nejtěžší pojem pro rozvažovací usuzování, tj. pro reflektující rozvažovací zkoumání, neboť setrvává v izolovaných určeních“ (týž, *Základy filosofie práva*. Přel. V. Špalek. Praha 1992, § 279, s. 314).

kteře se týkaly vymezení stavovských svobod vůči knížecí vrchnosti či suverenitě.² Tato praxe vede od 13. století nejprve k určitému dualismu panských stavů a knížete; zemi, proti níž stojí zemský vládce, záhy reprezentují už jen zemské stavy.³ V Anglii je vladařská moc relativizována parlamentem, takže tento vývoj, jak známo, tu probíhá poněkud jinak než na kontinentě, kde je působení stavů zprostředkováno monarchou. Tohoto způsobu vyrovnání moci se zřiká třetí stav, neboť se již nemůže etablovat jako stav *panský*. Na základě směnného hospodářství již nemůže docházet k dělbě panství prostřednictvím vymezení panských práv (panskými právy byly i stavovské „svobody“), protože soukromoprávní dispoziční moc nad kapitalisticky fungujícím vlastnictvím je nepolitická. Měšťané jsou soukromé osoby; jako takoví „nepanují“. Jejich mocenské nároky vůči veřejné moci proto nejsou namířeny proti koncentraci panství, které by mělo být „rozděleno“; útočí spíše na princip existujícího panství. Princip kontroly, který proti principu panství staví měšťanské publikum, totiž publicita, chce změnit panství jako takové. Mocenský nárok, který se prezentuje ve veřejném posuzování věcí a který se eo ipso vzdává formy nějakého nároku na panství, by, pokud by se prosadil, musel mít širší důsledky než je pouhá výměna základny legitimizace panství, jež je v zásadě zachováno (§ 7).

Měřítka „rozumu“ a formy „zákona“, jimž by publikum chtělo panství podříditi, a tím změnit jeho podstatu, odhalí svůj sociologický smysl teprve při analýze samotné občanské veřejnosti, zejména faktu, že těmi, kdo se v ní navzájem dorozumívají jakožto publikum, jsou soukromé osoby. Sebe porozumění veřejného rozvažování

2/ Takovéto statutární smlouvy, které byly většinou uzavírány u příležitosti dědické přísahy věrnosti, nelze samozřejmě srovnávat se smlouvami moderního soukromého práva; viz Brunner, O., *Land und Herrschaft*, c.d., s. 484 nn.

3/ Sr. Naef, W., *Frühformen des modernen Staates im Spätmittelalter*. *Historische Zeitschrift*, 1951, 171, s. 225 nn.

ní se specificky řídí těmi soukromými zkušenostmi, které pocházejí ze subjektivity vztažené k publiku, z intimní sféry nukleární rodiny. Ta je místem historického původu soukromí, naplněné a svobodné niterností v novodobém smyslu. Antický smysl „soukromého“ – nutnosti, kterou nám přisoudila životní potřeba – je, jak se zdá, vypuzen z vnitřní oblasti soukromé sféry, z domu, zároveň s tím, oč usiluje a jaké vztahy závislosti vyžaduje společenská práce. V míře, v níž směna zboží prolomuje hranice domácího hospodářství, vyhraňuje se sféra nukleární rodiny vůči sféře společenské reprodukce: proces polarizace státu a společnosti se ještě jednou opakuje uvnitř společnosti. Status soukromého muže kombinuje roli vlastníka zboží s rolí otce rodiny, roli majitele s rolí „člověka“ jako takového. Zdvojení soukromé sféry na vyšší rovině intimní sféry (§ 6) skýtá základnu pro identifikaci těchto dvou rolí pod společným označením „soukromé“; z ní se také v poslední instanci odvozuje politické sebe porozumění občanské veřejnosti.

Avšak ještě dříve, než veřejnost výslovně převezme politické funkce v prostoru napětí mezi státem a společností, vytváří své vlastní publikum subjektivita, jež je tak říkajíc produktem intimity nukleární rodiny. Ještě dříve, než veřejnost prostřednictvím politického rozvažování soukromých osob zpochybní veřejnou moc a ve svém důsledku se od ní zcela distancuje, formuje se pod jejím příkrovem veřejnost v nepolitické podobě – literární zárodečná forma politicky činné veřejnosti. Je jakýmsi cvičištěm veřejného rozvažování, které ještě nepřekračuje své vlastní hranice – jde o proces, v němž si soukromé osoby samy uvědomují ryzí zkušenosti svého nového soukromí. Psychologie, jejíž vznik datujeme do 18. století, je vedle politické ekonomie druhou specificky měšťanskou vědou. Psychologické zájmy jsou určující také pro rozvažování, které se rozvíjí v oněch produktech kultury, jež se staly veřejně přístupnými: v čítárnách a v divadle, v muzeích a na koncertech. Tím, že kultura nabývá formy zboží, a tak se vlastně teprve rozvíjí v „kulturu“ (jako něco, co má být samoučelem), je

žadána jako předmět diskuse, jehož prostřednictvím se subjektivita vztažená k publiku dorozumívá sama se sebou.

Literární veřejnost však není veřejností autochtonně občanskou; uchovává si jistou kontinuitu s reprezentativní veřejností knížecího dvora. Měšťanská avantgarda vzdělaného středního stavu se umění veřejného rozvažování učí v komunikaci s „elegantním světem“, s dvorskou-šlechtickou společností. Spolu s tím, jak se moderní státní aparát osamostatňoval vůči osobní sféře monarchy, se nicméně i ona stále více odpoutávala od dvora a své místo přenechávala městu. „Město“ není centrem života občanské společnosti pouze z ekonomického hlediska; je protikladem „dvora“ i z hlediska kulturněpolitického, zejména pokud jde o ranou literární veřejnost, která se institucionalizuje v kavárnách, salonech a stolních společnostech. Dědicové oné humanisticko-aristokratické společnosti se setkávají s měšťanskými intelektuály a jejich vzájemné rozhovory, z nichž se záhy vyvine veřejná kritika, tvoří spojnicí mezi tím, co tu zbylo z rozpadající se dvorské veřejnosti a zárodečnou formou veřejnosti nové, občanské (§ 5).

Základní nárys občanské veřejnosti 18. století lze graficky znázornit (s obvyklou výhradou zjednodušení, které je s takovými ilustracemi spojeno) jako schéma sociálních oblastí takto:

soukromá oblast		sféra veřejné moci
občanská společnost (oblast směny zboží a společenské práce)	politická veřejnost	stát (oblast „policie“)
	literární veřejnost (kluby, tisk)	
vnitřní prostor nukleární rodiny (měšťanští intelektuálové)	(trh kulturních statků)	dvůr (šlecht.-dvor. společnost)
	„město“	

Dělicí linie mezi státem a společností, která je v naší souvislosti základní, odděluje také veřejnou sféru od soukromé oblasti. Veřejná oblast se omezuje na veřejnou moc. K ní ještě přičítáme dvůr. Do soukromé oblasti je zahrnuta i vlastní „veřejnost“, neboť je veřejností soukromých osob. Uvnitř oblasti, která je vyhrazena soukromým osobám, proto rozlišujeme soukromou sféru a veřejnost. Soukromá sféra zahrnuje občanskou společnost v užším smyslu slova, tedy oblast směny zboží a společenské práce; patří do ní i rodina se svou sférou intimity. Politická veřejnost vyrůstá z veřejnosti literární; prostřednictvím veřejného mínění plní funkci prostředníka mezi státem a potřebami společnosti.

§ 5

Instituce veřejnosti

Ve Francii 17. století se označení *le public* užívalo pro *lecteurs*, *spectateurs*, *auditeurs* jakožto adresáty, konzumenty a kritiky kultury a literatury,⁴ v prvé řadě tím byl ještě míněn dvůr, pak také části měšťské šlechty včetně úzké horní měšťanské vrstvy, jejichž příslušníkům byla vyhrazena sedadla v lóžích pařížského divadla. K tomuto ranému publiku tedy patří dvůr a „město“. Novodobý prvek se již vytváří ve zcela aristokratické společnosti tohoto okruhu lidí; na místo dvorního sálu, v němž kníže pořádá své slavnosti a jako mecenáš kolem sebe shromažďuje umělce, nastupuje *Hôtel de Rambouillet*, tedy to, čemu se později bude říkat *salon*.⁵ *Hôtel* je vzorem pro *ruelles* (ranní *audience précieuses*), které byly na dvoru do jisté míry nezávislé. Ačkoli se

4/ E. Auerbach (*Das französische Publikum des 17. Jahrhunderts*. München 1933, s. 5) dokládá výskyt tohoto slova ve smyslu divadelního publika již v r. 1629; do té doby se užití *public* jakožto substantiva týkalo výlučně státu, případně veřejného blaha.

5/ Tehdy se jím, zcela ve smyslu italské renesance, ještě rozuměl slavnostní sál, a nikoli *cabinet*, *circle*, *reduite* atd.

tu již ohlašuje ono, pro salon 18. století tak typické, spojení ekonomicky neproduktivní a politicky nefunkční městské aristokracie s významnými spisovateli, umělci a vědci, jejichž původ byl často měšťanský, nemůže se ještě v panujícím klimatu honnêteté duch přece jen oprostít od autority urozeného hostitele a získat autonomii, která konverzí změny v kritiku a bonmoty v argumenty. Dvůr ztrácí ústřední postavení ve veřejnosti, ba i své postavení *jakožto* veřejnost, teprve za regentství Filipa Orleánského, který přenesl svou rezidenci z Versailles do Paříže. Tím, že „město“ přebírá kulturní funkce dvora, se totiž mění nejen nositel veřejnosti, nýbrž i veřejnost sama. Sféra královské reprezentace a s ní versailleský grand goût se stává pracně udržovanou fasádou. Regent i oba jeho následovníci dávali přednost malým společnostem, ne-li přímo rodinnému kruhu, a do jisté míry se vyhýbali etiketě. Velkolepý ceremoniál téměř ustupuje měšťanské intimitě: „U dvora Ludvíka XVI. měly schůzky po šest dnů v týdnu charakter soukromé společnosti. Jediným místem, kde se během regentství rozvíjí něco takového jako dvorské vystupování, je zámek vévodkyně von Maine zu Sceaux, který se stává dějištěm okázalých, nákladných a vynalézavých slavností i novým kulturním centrem, dvorem múz. Slavnosti pořádané vévodkyní však v sobě obsahují zárodek definitivního rozkladu dvorského života; tvoří přechod mezi dvorem ve starém smyslu slova a salo- nem 18. století – duchovním dědicem dvora.“⁶

V Anglii nemohl dvůr nikdy ovládnout město stejným způsobem jako tomu bylo ve Francii krále Slunce.⁷ Nic-

6/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, c.d., Bd. II, s. 6.

7/ Londýn nebyl nikdy bezprostředně podřízen králi, jak tomu bylo v případě Paříže. Město, které vykonávalo prostřednictvím radních vlastní samosprávu a prostřednictvím vlastní milice policejní moc, bylo vystaveno soudní pravomoci dvora a parlamentu méně než jakékoli jiné město v zemi. Na přelomu 18. století volilo asi 12 000 daňových plátců, kteří byli téměř bez výjimky členy 89 cechů a ob-

měně po slavné revoluci lze ve vztahu mezi cour a town pozorovat podobnou změnu, jako o generaci později ve vztahu mezi cour a ville. Za Stuartovců, až po Karla II., sloužily literatura a umění reprezentaci krále. „Po revoluci však lesk dvora pohasl. Ani politické postavení koruny, ani osobní vlastnosti jejích nositelů neodpovídaly měřítku minulosti. Přísný Vilém, trpící Anna, králové hannoverské dynastie jménem Jiří, rolník Jiří, hospodárna Viktorie: nikdo z nich si nepřál udržovat dvůr v Alžbětině stylu. Dvůr byl nadále rezidencí královské rodiny žijící v ústraní, na níž se ukazovalo z povzdálí a k níž se bylo možné přiblížit jen obtížně, při formálních, příslovečně nudných příležitostech.“⁸ Převaha „města“ je upevňována oněmi novými institucemi, které, při vši své rozdílnosti, přebírají v Anglii i ve Francii tytéž společenské funkce: jsou jimi kavárny v době svého rozkvětu v letech 1680-1730 a salony v době mezi regentstvím a revolucí. V obou těchto zemích jsou zprvu centrem literární a později i politické kritiky, přičemž mezi aristokratickou společností a měšťanskými intelektuály si své rovnoprávné postavení začínají získávat vzdělanci.

Kolem poloviny 17. století, poté, co se běžným nápojem, alespoň zámožných vrstev obyvatelstva, stal nejen čaj, který se rozšířil nejdříve, nýbrž také čokoláda a káva, otevřel kočí jednoho levantského obchodníka první kavárnu. V prvním desetiletí 18. století jich v Londýně již existuje přes 3 000 a každá z nich má svůj okruh stálých hostů.⁹ V kavárně „Will's“ vedl Dryden v kruhu

chodních společností, 26 radních a 200 členů městské rady – na tu dobu to byla nebývale široká, téměř „demokratická“ báze. Nicméně ve vztahu mezi cour a town dochází po slavné revoluci k obratu, který je srovnatelný např. s vývojem za regentství.

8/ Trevelyan, G. M., *Kultur- und Sozialgeschichte Englands*. Hamburg 1948, s. 327.

9/ Stephen, L., *English Literature and Society in the 18th Century*. London 1903, posl. vyd. 1947, s. 37. Srv. též Reinhold, H., *Zur Sozialgeschichte der Kaffees und des Kaffeehauses. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1958, 10, s. 151 nn. (souhrnná recenze).

mladé generace spisovatelů učené spory o „antice a moderní době“, v kavárně „Button's“ o něco později pořádky Addison a Steele své little senate a konečně v „Rotary clubu“, za předsednictví adláta Miliona, zasedali Marvell a Pepys s Harringtonem, který tu zřejmě přednesl republikánské myšlenky svého spisu *Republika Oceána*.¹⁰ Podobně jako v salonech, má se literatura legitimizovat v těchto kavárnách, v nichž se scházejí „intelektuálové“ s aristokracií. Šlechta, která se spojuje s vrstvou velkoburžoazie, tu však plní společenské funkce, jež ve francouzském prostředí ztratila: reprezentuje zájmy pozemkových vlastníků a finančníků. Rozvažování, které je podněcováno uměleckými a literárními díly, se tak záhy rozšiřuje také na ekonomické a politické záležitosti, aniž by se dalo zajistit (jak tomu bylo v případě diskursů v salonech), že nevyvolají – alespoň bezprostředně – určité důsledky. I s tím může souviset fakt, že do kaváren měli přístup výlučně muži, zatímco salonní styl, jako rokoko vůbec, byl doménou žen. Ženy londýnské společnosti, každý večer opouštěné, pak vedly urputný, avšak marný boj proti této nové instituci.¹¹ Kavárna nejen umožnila méně formální a snazší přístup k rozhodujícím společenským kruhům, podchytila především širší vrstvy středního stavu, dokonce i řemeslníky a drobné obchodníky. To, co píše *Ned Ward* o „bohatých obchodnících“, kteří navštěvovali kavárnu několikrát denně,¹² platí i pro chudé.¹³

10/ Westerfrölke, H., *Englische Kaffeehäuser als Sammelpunkte der literarischen Welt*. Jena 1924, s. 21 nn. (Srv. český překlad: Harrington, J., *Republika Oceána*. Praha 1985; pozn. překl.)

11/ Již z r. 1674 pochází pamflet *The Women's Petition against Coffee, representing to Public Consideration of the Grand Inconveniences according to their Sex from the Excessive use of that Drying, Enfeebling Liquor*.

12/ Trevelyan, G. M., *Kultur- und Sozialgeschichte Englands*, c.d., s. 315, pozn.

13/ Srv. zprávu v *National Review*, No. 8 (citováno podle Westerfrölke, H., *Englische Kaffeehäuser als Sammelpunkte der literarischen Welt*, c.d., s. 15): Každé povolání, obchodní stav, třída, každá strana

Naproti tomu ve Francii tvořily salony zvláštní enklávu. Zatímco měšťanstvo, prakticky vyloučené ze správy státu a církve, postupně přebíralo všechny klíčové pozice v hospodářství a aristokracie kompenzovala materiální převahu měšťanstva jak královskými privilegii, tak i přísnějším zdůrazňováním hierarchie ve společenském styku, v salonech se šlechta a šlechtou asimilovaná finanční a úřednická velkoburžoazie setkávaly s „intelektuály“ tak říkajíc jako s rovnocennými. Plebejec d'Alembert není výjimkou; v salonech dam velkého světa, šlechtických i měšťanských, se setkávají synové princů i hrabat, hodinářů i drobných obchodníků.¹⁴ V salonu už duch přestává být ve službách mecenáše; „mínění“ se uvolňuje z vazeb hospodářské závislosti. Jestliže i za Filipa byly salony zpočátku ještě spíše místy galantní zábavy než důvtipných rozmluv, přece jen se jejich součástí brzy staly diskuse. Diderotovo rozlišování spisů

měla svou oblíbenou kavárnu. Právníci diskutovali o právní vědě nebo o učenosti, kritizovali nejnovější případy nebo probírali nejnovější zvěsti z parlamentu v kavárně „Nando's“ nebo „Grecian“, nedaleko Templu ... Měšťané se scházeli v kavárnách „Garraway's“ nebo „Jonathan's“, aby prodebatovali vzhled či pokles akcií a aby zjistili hodnotu pojistných premií. Duchovní si v „Truby's“ nebo „Child's“ u St. Paul's Churchyard vyměňovali klevety z univerzitního života nebo komentovali poslední kázání dr. Sacheverella. Vojáci se scházeli v kavárnách „Old“ či „Young Man's“, nedaleko Charing Cross, aby si popovídali o svých trampotách. Kavárny „St. James's“ nebo „Smyrna“ byly hlavním stanem whigů, zatímco toryové navštěvovali „Cocoa-Tree“ nebo „Ozinda's“ na St. James's Street. Skotové se scházeli v kavárně „Forrest's“, Francouzi v „Giles's“ nebo „Old Slaughter's“ na St. Martin's Lane. Hráči v kostky se scházeli v podniku „White's“ nedaleko Covent Garden, kde se prodávala čokoláda, umělci se scházeli v sousedství Gresham College a přední estéti v kavárnách „Will's“, „Button's“ nebo „Tom's“ na Great Russell Street, kde se po představení hrával piket a až do půlnoci vládla ta nejlepší zábava ... Bohatší kupci debatovali o vzhledu a pádu akcií v kavárně „Lloyd's“. V podnicích „Robin's“ a „Mrs. Rochefort's“ se radili cizí vyslanci a bankéři. Přátelé kultury poctivali svou návštěvou kavárnu „Don Salteros“ na Cheyne Walk ...

14/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, c.d., Bd. II, s. 7.

a promluvy¹⁵ jasně poukazuje na funkce těchto nových míst setkávání. Stěží bychom našli nějakého velkého spisovatele 18. století, který by své základní myšlenky nečinil nejprve předmětem diskuse v takovýchto discours, právě v přednáškách na akademické půdě a především v salonech. Salon měl takřka monopol na první vydání: nové dílo, i dílo hudební, se mělo nejprve legitimizovat před tímto fórem. Dialogy abbé Galianiho o obchodu s obilím názorně ukazují, jak se rozhovory a diskuse elegantně proplétaly, jak se vážně rozmlouvalo nejen o nedůležitých věcech, o cestách i o tom, jak si kdo stojí, ale *en passant* i o věcech důležitých, o divadle a politice.

V Německu té doby neexistuje žádné „město“, které by mohlo vystřídat reprezentativní dvorskou veřejnost institucemi občanské veřejnosti. Podobné prvky však najdeme i zde, nejprve v učených stolních společnostech, které vystřídal staré jazykovědné společnosti 17. století. Nejsou samozřejmě tak aktivní a rozšířené jako kavárny a salony. Straní se politické praxe ještě více než salony; jejich publikum, stejně jako tomu bylo v kavárnách, však pochází z okruhu soukromých osob, které vykonávají produktivní práci: totiž z městských lidí při knížecí rezidenci, mezi nimiž měli silnou převahu akademicky vzdělaní měšťané. „Německé společnosti“, jejichž původ sahá až do r. 1727, kdy je v Lipsku zakládá Gottsched, navazují na jazykovědné společnosti předšlého století. Byly ještě svolávány knížaty, ale nebyly založeny na stavovské výlučnosti; pozdější pokusy přeměnit je v rytířské řady selhávají, což je příznačné. Jde jim o to, jak se píše v jedné ze zakládacích listin, „aby tak mezi nerovnými příslušníky stavů byla nastolena rovnost a vzájemnost“.¹⁶ Takovéto společnosti, komory a akademie věnují svou péči mateřskému jazyku, proto-

15/ Naše spisy se totiž týkají jen určité třídy občanů, naše promluvy se týkají všech.

16/ Mannheim, E., *Die Träger der öffentlichen Meinung*. Wien 1923, s. 83.

že ten je teď chápán jako prostředek dorozumívání lidí jakožto lidí. Měšťané zde překračují hranice společenské hierarchie a setkávají se se šlechtici jakožto „pouhými“ lidmi, jimž se sice dostává sociálního uznání, politicky však nemají žádný vliv.¹⁷ Rozhodující není ani tak politická rovnost členů, jako spíše jejich výlučnost ve vztahu k politické oblasti absolutismu vůbec: sociální rovnost byla zprvu možná pouze jako rovnost mimo stát. Vytváření publika ze soukromých osob je proto tajné, veřejnost je ještě do značné míry anticipována s vyloučením veřejnosti. Tajná praxe osvěty, která byla typická pro lóže, uplatňovala se však i v případě jiných spolků a stolních společností, má dialektický charakter. Jelikož rozum, který se má realizovat veřejným užitím rozumu v racionální komunikaci publika vzdělaných lidí, ohrožuje každý vztah panství, vyžaduje sám ochranu před zveřejněním. Dokud má publicita své sídlo v knížecí tajné kanceláři, nemůže se rozum bezprostředně projevit. Veřejnost rozumu je ještě odkázána na zachovávání tajemství, jeho publikum zůstává, byť jako publikum, interní. Světlo rozumu, který je tedy zastřen z důvodu své vlastní ochrany, se odhaluje postupně. Upozorňuje na to slavný Lessingův výrok o svobodném zednářství, které tehdy bylo celoevropskou záležitostí: je stejně staré jako měšťanská společnost – „pokud měšťanská společnost není dokonce pouhou odnoží svobodného zednářství“.¹⁸

Praxe tajných společností propadá vlastní ideologii v té míře, v níž se rozvažující publikum, a tím občanská veřejnost, jejímž průkopníkem publikum bylo, prosazuje vůči veřejnosti vrchnostensky reglementované.

17/ Jazyk je „orgánem transcendentálního obecného smyslu“ a „prostředkem veřejného konsensu“. Srv. Mannheim, E., *Die Träger der öffentlichen Meinung*, c.d., s. 88 a 92.

18/ Lessing, G. E., *Ernst und Falk. Gespräche für Freimauer*, 1778. K celému komplexu srv. Lennhoff, E./Posner, O., *Internationales Freimaurerlexikon*. Zürich/Leipzig/Wien 1932 a Fay, B., *La Franc-Maçonnerie et la Révolution intellectuelle du XVIIIe siècle*. Paris 1935.

Z publicistických enkláv měšťanského smyslu pro společné se stávají „výlučnými útvary, jejichž základem je oddělení od již existující veřejnosti“.¹⁹ Jiné společnosti, především ty, které v průběhu 18. století vznikají ze středu měšťanské honorace, se naproti tomu rozšiřují v otevřená sdružení, která umožňují relativně snadný přístup také na bázi kooptace. V nich zdomácněly měšťanský společenský styl, intimita a morálka, které se staví proti dvorské konvenci, v každém případě již nevyžadovaly demonstraci ceremoniálního bratrství.

Ať už se stolní společnosti, salony a kavárny jakkoli odlišují rozsahem a skladbou svého publika, stylem zacházení, klimatem rozvažování a tematickým zaměřením, jejich společným rysem je organizování diskuse soukromých osob, která se stává diskusí permanentní; mají společnou celou řadu institucionálních kritérií. Předně je vyžadován určitý druh společenského styku, který nepředpokládá např. rovnost statusu, nýbrž zcela od něj odhlíží. Proti stavovskému ceremonálu se postupně prosazuje takt rodové rovnosti.²⁰ Rovností, jedině na jejímž základě se může autorita argumentu potvrdit a nakonec i prosadit proti autoritě sociální hierarchie, je v dobovém chápání míněna rovnost „pouhé lidskosti“. Les hommes, private gentlemen, soukromé osoby netvoří publikum pouze v tom smyslu, že přestává platit moc a prestiž veřejných úřadů; v zásadě nemohou mít vliv ani hospodářské závislosti. Stejně jako ztrácejí platnost zákony státu, ztrácejí ji i zákony trhu. Není tomu tak, že by tuto ideu publika opravdu realizovala samotná existence kaváren, salonů a společností; získala však díky nim svou institucionální podobu, tím i objektivní oprávnění, a potud se také stala ne-li skutečnou, pak přinejmenším účinnou.

19/ Manheim, E., *Die Träger der öffentlichen Meinung*, c.d., s. 11.

20/ H. Plessner definuje veřejnost, ovšem v jiné souvislosti, jako „sféru, v níž platí takt“. Diplomatické vztahy existují mezi nositeli rolí, vztahy taktu mezi přirozenými osobami, srv.: týž, *Grenzen der Gemeinschaft*. Bonn 1924, zvl. s. 100.

Diskuse v nějakém takovém publiku za druhé předpokládá, že se problémem stávají oblasti, které dosud nebyly zpochybnovány. „Obecně“, jímž se publikum kriticky zaměstnává, zůstávalo vyhrazeno interpretačnímu monopolu církevních a státních autorit a zaznívalo nejen z kazatelen, nýbrž i ve filosofii, v literatuře a v umění ještě i poté, co již vývoj kapitalismu pro určité sociální kategorie vyžadoval racionální jednání zaměřené na informaci, na stále větší množství informací. Avšak v té míře, v níž jsou filosofická a literární díla, umělecká díla vůbec, vytvářena pro trh a trhem zprostředkována, začínají se tyto kulturní statky stále více podobat informaci: jakožto zboží se v zásadě stávají obecně přístupnými. Nejsou již nadále součástí reprezentace církevní či dvorské veřejnosti; právě to je míněno ztrátou jejich aury, profanací jejich kdysi sakrální povahy. Soukromé osoby, jímž je dílo přístupné jakožto zboží, jej zesvětšují tím, že musejí autonomně, cestou vzájemného racionálního dorozumívání, hledat a posuzovat jeho smysl a musejí tak vyslovit to, co dosud mohlo mít autoritativní moc právě díky své implicitní povaze. „Umění“ a „kultura“, jak dokazuje Raymond Williams, vůbec získává svůj moderní význam určité sféry oddělené od reprodukce společenského života až v 18. století.²¹

Stejný postup, který kulturu převádí ve formu zboží, a tím z ní vůbec teprve činí kulturu, o níž se dá disku-

21/ Williams, R., *Culture and Society 1780-1950*. New York 1960: „Zatímco dříve se za umění považovala jakákoli lidská dovednost (umění ve smyslu zručnosti, schopnosti - J.H.), dnes označuje zvláštní skupinu dovedností, ‚imaginativní‘ či ‚tvořivá‘ umění ... Z dovednosti se umění vyvinulo ... v druh instituce, ustálený soubor činností určitého druhu.“ Tomu odpovídá změna významu ‚kultury‘: „Nejprve znamenala směřování přirozeného růstu (kultura např. ve smyslu kultivace rostlin - J.H.) a analogicky pak proces lidské kultivace (např. ‚kulturní člověk‘ - J.H.). Toto poslední použití, které bylo obvykle kulturou něčeho konkrétního, se ale proměnilo ... v kulturu jako takovou, věc o sobě.“ (s. xiv n.) Také u R. Wittrama (*Das Interesse an der Geschichte*. Göttingen 1958, s. 40 nn.) najdeme několik poznámek o „kultuře“, týkajících se dějin tohoto pojmu.

tovat, za třetí vede k zásadní neuzavřenosti publika. Ať už publikum chtělo být jakkoli výlučné, nemohlo se nikdy zcela uzavřít a obrnit v jakousi kliku; vždy bylo totiž chápáno jako součást nějakého většího publika všech těch soukromých osob, které se mohly prostřednictvím trhu zmocnit různých předmětů diskuse jakožto čtenáři, posluchači a diváci (za předpokladu vlastnictví a vzdělání). Sporné otázky se stávají „obecnými“ nejen v souvislosti se svým významem, nýbrž i se svou přístupností: všichni k nim musejí mít možnost přístupu. Tam, kde se publikum institucionálně ustavuje jakožto stálá skupina partnerů rozhovoru, nestaví se na roveň publiku jako takovému, nýbrž pouze vyžaduje, aby mohlo vystupovat v jeho jménu, zastupovat je jako jeho mluvčí, či snad dokonce jeho vychovatel – jde o novou podobu měšťanské reprezentace. Publikum prvních generací se považuje za součást nějakého většího publika i tam, kde se konstituuje ve formě určitého okruhu osob. Potenciálně je vždy také publicistickým sdružením, neboť se může se svými diskusemi obracet i navenek – jedním z mnoha příkladů jsou např. *Diskurse der Mahlern*, které od r. 1721 vydávali v Curychu Bodmer a Breitinger.

„Velké“ publikum, které se difuzně vytváří mimo rané instituce publika, je ovšem v poměru k mase venkovského obyvatelstva a městského „lidu“ ještě stále příliš omezené. Primární školní vzdělání, tam kde vůbec existuje, hraje podřadnou roli; podíl analfabetů je, alespoň v Anglii, dokonce větší než v předchozí alžbětinské době.²² V polovině 18. století tu více než polovina obyvatel-

22/ Srv. Altick, R. D., *The English Common Reader, A Social History of the Mass Reading Public*. Chicago 1957, zvl. první kapitolu, jejíž závěry jsou shrnuty na s. 30: „Pokud bychom se pokusili zobrazit – usuzujeme-li na pozadí toho mála údajů, jimiž disponujeme – nárůst čtenářské veřejnosti v prvních třech stoletích po Caxtonovi, prvních sto let by křivka pomalu stoupala. Během alžbětinského období by se její míra vzestupu značně zrychlila. Křivka by dosáhla vrcholu během občanské války a anglické republiky (1649-1660), kdy byl zájem o čtení silně podněcován vzrušujícími veřejnými událostmi. V období restaurace by však poklesla díky zmírnění veřejných

stva žije na hranici existenčního minima: masy jsou nejen do značné míry nevzdělané, nýbrž také tak zbídačeny, že by nemohly literaturu vůbec zaplatit. Nedisponují kupní silou, která je žádoucí dokonce i pro skromnou účast na trhu kulturních statků.²³ Difuzní publikum, které se utváří spolu s komercializací kulturního styku, nicméně umožňuje vznik nové sociální kategorie.

Dvorská aristokracie 17. století vlastně nepředstavuje čtenářské publikum. Podporuje sice literáty jako své zaměstnance, avšak produkci založenou na podpoře mecenáše spíše odpovídá určitý typ okázalé spotřeby než opravdová četba zainteresovaného publika. To se utváří až v prvních desetiletích 18. století, poté co mecenáše nahradil nakladatel, který si u spisovatele objednal dílo a převzal distribuci děl na trhu.²⁴

Podobně jako literatura získává i divadlo své publikum v přísném smyslu slova teprve tehdy, když se „veřejným“ stává dvorní a rezidenční divadlo, pro Německo tak typické. Lid, který je v dobových pramenech označován jako chátra, měl v Anglii a ve Francii již od 17. století přístup například do divadel Globe nebo Comédie – dokonce i služebnictvo, vojáci, učedníci, mladí písaři a lumpenproletariát, který byl vždy ochoten „účastnit se podívané“. Ti všichni však jsou ještě sou-

bouři, válečným škodám na vzdělávacím systému a aristokratické nadvládě v dobové literatuře za Drydenova života. Nový vzestup by začal na počátku osmnáctého století, v době Addisona a Steela, a potom by křivka nepřetržitě stoupala.“

23/ Watt, J., *The Reading Public*. In: týž, *The Rise of the Novel*. London 1957.

24/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, c.d., s. 53: „Institut mecenášství je nahrazen smlouvou; subskripce, která byla velmi příznačně nazvána kolektivním mecenášstvím, je přechodem mezi oběma. Patronát je čistě aristokratickou formou vztahu mezi spisovatelem a publikem; subskripce spojení uvolňuje, uchovává si však ještě jisté rysy osobního charakteru tohoto vztahu; teprve publikace knih pro všeobecné publikum, které autor vůbec nezná, odpovídá struktuře občanské společnosti, spočívající na anonymní směně zboží.“

částí onoho jiného typu veřejnosti, v níž se před zraky lidu, který aplauduje, předvádí „pořadí hodnosti“ (které jako dysfunkčně architektonický relikt najdeme i v budovách našich divadel). Příznačným příkladem toho, jak se „parter“ teprve musí přeměnit v měšťanské publikum, jsou pařížská policejní nařízení, která královským výnosem z r. 1641 zakazují hluk, spory a doslovně zabítí;²⁵ neboť s okamžitou platností má být před darebáky chráněna nejen „společnost“ v lóžích a na balkónech, nýbrž také určitá část samotného publika v parteru – měšťanů, jejichž příkladem jsou zpočátku marchands de la rue St. Denis (majitelé nově vzniklých módních a luxusních obchodů: klenotníci, majitelé optik, obchodů s hudebními a rukavičkáři). V parteru se postupně shromažďují lidé, kteří jsou později řazeni ke vzdělaným stavům, aniž by ještě patřili k příslušníkům velkoburžoazie, která navštěvuje salony. – V Anglii je hranice ještě zřetelnější. Lidové divadlo bylo zcela ochromeno; za doby Karla II. se v Londýně pod patronátem dvora udržovalo pouze jediné divadlo, „a ani tam to nebylo věcí měšťanů, nýbrž pouze společností“.²⁶ Teprve v porevoluční fázi, s přechodem od Drydenových komedií ke Congrevovým dramatům, se divadla zpřístupňují onomu publiku, o němž bude moci Gottsched říci: „V Berlíně je teď řeč o publiku“, až v 60. letech následujícího století.²⁷ Německo získává, v důsledku kritických snah Gottschedových a Lessingových, stálou scénu až v r. 1766, kdy je založeno „Německé národní divadlo“.

Tento posun, jehož důsledkem není převrstvení publika, nýbrž vůbec vznik „publika“ jako takového, lze ještě přesněji než na novém čtenářském a diváckém publiku

25/ Parfaict dokonce podává zprávu o jednom básníkovi, který úspěch své hry hrdě měřil podle toho, že při premiéře byli zabiti čtyři uvaděči; srv. Auerbach, E., *Das französische Publikum des 17. Jahrhunderts*, c.d., s. 13.

26/ Trevelyan, G. M., *Kultur- und Sozialgeschichte Englands*, c.d., s. 255.

27/ Citováno podle: Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., s. 620.

pojmově postihnout na publiku koncertním. Až do konce 18. století totiž byla veškerá hudba svázána s funkcemi reprezentativní veřejnosti, byla, jak bychom dnes řekli, užitou hudbou. Pokud jde o její společenskou funkci, sloužila zbožnosti a důstojnosti bohoslužby, slavnostnímu rázu dvorských společností, lesku sváteční scény. Skladatelé byli najímáni církví, dvorem nebo městskou radou a pracovali na základě zakázky, podobně jako spisovatelé pro své mecenáše a dvorní herci pro knížata. Měšťané neměli téměř příležitost poslouchat hudbu, s výjimkou kostela nebo šlechtické společnosti. Nejprve se emancipovala soukromá collegia musica; brzy se etablovala jako veřejné koncertní společnosti. Vystupování za odměnu učinilo z hudební produkce zboží; současně však vzniká cosi jako hudba bez konkrétního účelu: poprvé se publikum shromažďuje, aby si poslechlo hudbu jako takovou, publikum milovníků hudby, k němuž měl přístup každý, kdo něco vlastnil, nebo kdo měl vzdělání.²⁸ Umění, zbavené svých funkcí společenské reprezentace, se stává předmětem svobodné volby a mění se náklonnosti. „Vkus“, jímž se od nynějška řídí, je vyjadřován soudem laiků bez kompetencí, neboť v publiku si nárok na způsobilost smí činit každý.

Spor o laický soud, o publikum jakožto kritickou instanci, je nejostřejší tam, kde dosud kruh znalců spojoval specializovanou kompetenci se sociálním privilegiem – v malířství, které bylo v podstatě malířstvím pro znalce, tj. sběratele z řad šlechty, než se nakonec i zde umělci cítili nuceni pracovat pro trh. Stejnou měrou se malíři vyvazují z vazeb cechovních, dvorských a církevních; z řemesla se stává ars liberalis, nicméně také pou-

28/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, c.d., s. 84; srv. též Balet, L., *Die Verbürgerlichung der deutschen Kunst, Literatur und Musik im 18. Jahrhundert*. Leyden 1938, s. 38: „Pravidelné veřejné koncerty existovaly ve Frankfurtu od r. 1723, v Hamburku od r. 1724, ve Štrasburku od r. 1730, v Lübecku od r. 1733 a v Lipsku byl v r. 1743 několika podnikavými obchodníky položen základ ‚velkým koncertům‘, z nichž se později staly slavné koncerty v Gewandhausu, které se konají až dodnes.“

ze cestou státního monopolu. V Paříži se v r. 1648 Le Brune zasloužil o založení Akademie umění; a již tři roky poté, co jí Colbert propůjčuje podobná privilegia jako měla Académie Française (v r. 1667), se obrací na veřejnost a pořádá první „salon“. Za vlády Ludvíka XIV. se však konalo nanejvýš deset takovýchto výstav.²⁹ Teprve od r. 1737 jsou konány pravidelně; a opět o deset let později vycházejí v *La Font* slavné úvahy, které poprvé formulují tento princip: „Vystavený obraz je jako kniha, která spatří světlo světa, jako kus odehraný na scéně – každý má právo je posuzovat.“³⁰ Muzea, stejně jako koncerty a divadla, institucionalizují laický soud o umění: prostředkem osvojení kultury se stává diskuse. Četné pamflety, jejichž předmětem je kritika a obrana vládnoucí teorie umění, navazují na salonní rozhovory a samy se stávají jejich tématem – umělecká kritika jakožto konverzace. Vnitřní okruh nového uměleckého publika je i v první polovině 18. století tvořen amatérskými vzdělanci. V míře, v níž veřejné výstavy přitahují další okruhy lidí a s uměleckými díly bezprostředně seznámují široké publikum, a nikoli už jen znalce, si již sice nadále nemohou udržet svou pozici. Jejich funkce se však stala nepostradatelnou; nyní ji přebírá profesionální umělecká kritika. Fakt, že i ona vlastně vychází ze salonu, je zřejmý hned u jejího prvního a nejvýznamnějšího představitele: Diderota. Diderot píše své „salonní zprávy“,³¹ znalecká hodnocení periodických výstav Akademie, od r. 1759 pro Grimmovu literární korespondenci, tedy pro časopis, který byl inspirován zná-

29/ Byly pořádány u příležitosti výročního shromáždění Akademie ve dvoraně Palais Royal pod širým nebem; v r. 1699 přesídlil první „salon“ do Louvru. Avšak po jedné generaci, po r. 1704, přestávají být tyto výstavy pořádány pravidelně.

30/ *La Font*: *Refléxions sur quelques causes de l'état présent de la peinture*, citováno podle: Dresdner, A., *Die Entstehung der Kunstkritik im Zusammenhang des europäischen Kunstlebens*. München 1915, s. 161.

31/ Průkopnické jsou především kritiky „salonu“ z let 1765 a 1767; všechny však byly zveřejněny až po revoluci.

mým salonem Madame d'Épinay a byl také vyráběn pro jeho potřebu.

V institucích umělecké kritiky, včetně kritiky literární, divadelní a hudební, se organizuje laický soud svéprávného publika, či publika, které se za svéprávné považuje. Nová profese, která tomu odpovídá, dostává v dobovém žargonu označení umělecká kritika. Umělecký kritik přebírá specificky dialektickou úlohu: je chápán jako zmocněnec publika a současně jako jeho pedagog.³² Umělečtí kritici se mohou – v jejich sporu s umělci jde o ústřední topos – chápat jako mluvčí publika, protože neznají žádnou jinou autoritu než autoritu argumentu a cítí se zajedno se všemi, kdo se nechají argumenty přesvědčit. Současně se mohou obracet proti samotnému publiku, pokud jakožto odborníci apelují proti „dogmatu“ a „módě“ na soudnost těch, kdo jsou špatně informováni. Z těže souvislosti jako toto sebeporozumění lze také vysvětlit skutečné postavení kritika; není tehdy žádnou profesní rolí v přísném smyslu slova. Umělecký kritik si zachovává špetku amatérismu; jeho expertiza platí do odvolání; organizuje se v ní laický soud, aniž by se však stal díky specializaci něčím jiným než soudem jedné z mnoha soukromých osob, které v poslední instanci nesmějí nechat závazně platit soud nikoho jiného než svůj vlastní. Právě tím se umělecký kritik odlišuje od soudce. Současně však musí umět najít odezvu

32/ Ke svobodnému posuzování je v zásadě povolán a oprávněn každý, pokud se účastní veřejné diskuse, koupí si knihu, zaujme místo na koncertě či v divadle, navštíví uměleckou výstavu. Ve sporu soud se však nesmí uzavírat přesvědčivému argumentu, má se vzdát „předsudků“. S překonáním oněch bariér mezi laiky a zasloučenci, které vedou napříč reprezentativní veřejností, jsou v zásadě irelevantní speciální kompetence, zděděné i získané, sociální i intelektuální. Protože však pravdivý soud má být v diskusi teprve zjištěn, jeví se pravda jako proces, totiž jako proces osvěty. Některé části publika v tom mohou být pokročilejší než jiné. I když již publikum nezná žádné privilegované osoby, zná odborníky. Ti směji a mají publikum vychovávat, ale pouze potud, pokud přesvědčují argumenty a nemohou být sami poučeni lepšími argumenty.

u celého publika, které přerůstá užší okruh salonu, kavárén a společností v době jejich rozkvětu. Publicistickým nástrojem této kritiky se brzy stane časopis, nejprve ručně psaná korespondence, pak tištěné měsíčníky či týdeníky.

Umělecké a kulturně kritické časopisy³³ jsou jakožto nástroje institucionalizované umělecké kritiky typickými výtvy 18. století. „Je dost zvláštní,“ podivuje se oprávněně Dresdner, „že umělecká kritika, poté co se bez ní svět po celá staletí velmi dobře obešel, se náhle vynořuje kolem poloviny 18. století.“³⁴ Na jedné straně filosofie může existovat už jen jako filosofie kritická, literatura a umění mohou existovat už jen v souvislosti s literární a uměleckou kritikou; v „kritických časopisech“ se teprve završuje to, co kritizují samotná díla. Na druhé straně i publikum dospívá k vlastní osvětě a k tomu, aby samo sebe chápalo jako živoucí proces osvěty teprve cestou kritického osvojení filosofie, literatury a umění.

Klíčovým fenoménem jsou v této souvislosti morální týdeníky. Zde jsou ještě pospolu momenty, které se později rozcházejí. Kritické časopisy se již oddělily od

33/ Jakmile tisk přebírá kritickou funkci, povyšuje psaní zpráv na literární žurnalismus. Jeho původ ve společném rozvažování je u těchto prvních časopisů, které se nazývají *Měsíční hovory*, *Měsíční rozmluvy* atd., patrný na první pohled. Typický příklad jejich šíření můžeme sledovat v Německu. Z thomasiánských časopisů vycházejí jako první *Gelehrte Anzeigen*, které na základě referátů a recenzí veřejně diskutují o filosofii a vědách. Znamé *Frankfurtische Gelehrte Zeitungen* (od r. 1736) se rovněž zabývaly „krásným uměním a vědou“. V návaznosti na Gottschedovy snahy se plně rozvíjejí literárněkritické časopisy spolu s *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, kterou v Berlíně založil Nicolai (v r. 1577). Od Lessingových a Myliusových *Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters* (1750) vzniká žurnalistická divadelní kritika. Zakládány jsou také hudební časopisy, i když méně často než divadelní časopisy, poté co jako určitý vzor posloužily *Wöchentliche Nachrichten und Anmerkungen die Musik betreffend*, které od r. 1767 v Lipsku vydával Adam Hiller.

34/ Dresdner, A., *Die Entstehung der Kunstkritik im Zusammenhang des europäischen Kunstlebens*, c.d., s. 17.

okruhu, v němž se vede společný rozhovor, stejně jako od děl, která jsou předmětem jejich posuzování. Ony týdeníky jsou naproti tomu bezprostřední součástí kavárenských diskusí a chápou se také jako literární útvar – zcela odůvodněně byly označovány jako časopisecké eseje.³⁵

Když Steel a Addison v r. 1709 vydali první číslo časopisu *Tatler*, byly již kavárny tak početné a okruh kavárenských návštěvníků tak široký,³⁶ že soudržnost této společnosti čítající tisíce lidí mohly zajistit pouze noviny.³⁷ Nový časopis byl zároveň tak úzce svázán s kavárenským životem, že jej bylo možné z jednotlivých čísel přímo rekonstruovat. Novinové články se stávají nejen předmětem diskusí kavárenského publika, nýbrž jsou chápány jako jejich součást; dokladem toho je spousta dalších zpráv, z nichž vydavatelé týdně uveřejňují určitý výběr. Jakmile se z časopisu *Guardian* vyčlenil *Spectator*, dostávají čtenářské dopisy vlastní institucionální formu: na západní stranu Buttonovy kavárny je umístěna lví hlava, do jejíž tlamy čtenáři vhazují své dopisy.³⁸ Také forma dialogu, kterou si mnohé z těchto článků zachovaly, dokládá blízkost k mluvenému slovu. Tatáž diskuse je přenášena do jiného média, aby tam pokračovala a prostřednictvím četby opětovně pronikla do původního média konverzace. Mnohé z pozdějších týdeníků tohoto druhu vycházely dokonce bez data, aby zdů-

35/ Stephen, L., *English Literature and Society in the 18th Century*, c.d., s. 76: „Časopisecká esej je nejúspěšnější inovací své doby ..., protože znamená způsob, jak by bylo možné nejkultivovanějšího autora účinně spojit s vlastními zájmy nejširšího publika.“

36/ *Tatler* se výslovně obrací na „vážené občany, kteří žili více v kavárně než ve svých obchodech“; vydání ze 17. 5. 1709.

37/ *Tatler* brzy dosáhl nákladu 4 000 výtisků. O tom, jak velký zájem vyvolal, svědčí obecná lítost, kterou způsobilo náhlé ukončení jeho vydávání na přelomu let 1710/1711. Blíže viz Westerfrölke, H., *Englische Kaffeehäuser als Sammelpunkte der literarischen Welt*, c.d., s. 64.

38/ Od té doby vycházely zprávy jednou týdně jako „Roaring of the Lion“.

raznily takřka nadčasovou kontinuitu procesu vzájemné osvěty. V morálních týdenících³⁹ vystupuje intence sebezporozumění těch, kdo se cítí být povoláni k svéprávnosti, mnohem zřetelněji než v pozdějších časopisech. To, co bude záhy předmětem specializace jako umělecká kritika, je v těchto týdenících ještě jednotou umění a umělecké kritiky, literatury a literární kritiky. Publikum si prostřednictvím časopisů *Tatler*, *Spectator* a *Guardian* před sebe staví zrcadlo; samo sebe zatím ještě nechápe nepřímou, prostřednictvím reflexe děl filosofie a literatury, umění a vědy, nýbrž tím, že samo vstupuje do „literatury“ jakožto předmět. Addison sám sebe chápe jakožto cenzora zvyků a mravů; jedná o dobročinných akcích a školách pro chudé, navrhuje zlepšení v oblasti vzdělávání, nabádá k formám mravného společenského styku, polemizuje s neřestí hry stejně jako s fanatismem a pedantstvím, s nevkusem estétů a zmateností učenců; zasažuje se o šíření tolerance, o vymanění měšťanské mravnosti z morální teologie, životní moudrosti ze školské filosofie. Tématem publika, které takto čte a diskutuje, je samotné publikum.

§ 6

Měšťanská rodina a institucionalizace soukromí ve vztahu k publiku

Zatímco rané instituce občanské veřejnosti jsou svým původem spjaty se šlechtickou společností, která se odděluje od dvora, je „velké“ publikum, které se vytváří v divadlech, muzeích a na koncertech, měšťanským publikem také pokud jde o kritéria jeho sociálního pů-

39/ Anglické vzory zůstaly pro tři generace morálních týdeníků závazné také na kontinentě. V Německu, v Hamburku, vyšel v r. 1713 *Der Vernünftler*. Později byl překonán daleko úspěšnějšími *Hamburger Patriot* (1724-1726). Během celého století narůstá v Německu počet těchto časopisů na 187; v Anglii jich během stejného období bylo údajně 227, ve Francii 31.

vodu. Jeho vliv začíná převažovat kolem r. 1750. Již morální týdeníky, které zaplavují celou Evropu, vystihují onen vkus, který učinil z průměrného listu *Pamela* bestseller století. Vznikají již z potřeb měšťanského čtenářského publika, které se dají později přesně uspokojit v literárních formách měšťanské tragédie a psychologického románu. Publikum náruživě tematizuje sebe sama ve veřejném rozvažování soukromých osob a hledá vzájemné dorozumění a osvětu. Jeho zkušenosti totiž pramení ze zdrojů specifické subjektivity: jejím domovem, v doslovném smyslu, je sféra patriarchální nukleární rodiny. Ta, jak známo, je výsledkem proměn rodinných struktur, které si již po staletí razí cestu spolu s kapitalistickým revolučním převratem, a upevňuje se jako typ, jenž je v měšťanských vrstvách dominantní.

Městská šlechta ovšem, zvláště ta, která určovala měřítka zbytku Evropy, tj. šlechta francouzského hlavního města, nadále udržuje otevřený „dům“ a pohrdá intimní sférou měšťanského rodinného života. Rodová a současně dědičná posloupnost privilegií je dostatečně zaručována samotným jménem; není k tomu ani zapotřebí společné domácnosti manželů, kteří dost často obývají svůj vlastní „hôtel“ a tu a tam se setkávají ve sféře mimo rodinu, v salonu, častěji než v kruhu vlastní rodiny. Maîtresse je instituce a je příznačné, že nestálé, nicméně konvencí přísně regulované vztahy „společenského života“ jen zřídka kdy připouštějí soukromou sféru v měšťanském smyslu. Tam, kde se hravá intimita přesto uplatňuje, liší se od solidní intimity nového rodinného života. Ta se na druhé straně odlišuje od starších forem společenství tvořených širokou rodinou, které zachovává „lid“, zvláště na venkově, ještě dlouho po konci 18. století a jejichž charakter je předměšťanský i v tom smyslu, že se nepodrobují rozlišování na „veřejné“ a „soukromé“.

Zdá se však, že k tomuto životnímu stylu, který je takto vázán na „celý dům“, se nepřikláněla již anglická zemská šlechta 17. století, která se postupně měnila v měšťanstvo. Privatizaci života lze pozorovat na změně

architektonického stylu: „Na nově postavených domech byly provedeny jisté architektonické změny. Vysoká hala, opatřená stropním trámovím ... vychází z módy. Jídelna a obývací pokoj jsou nyní stavěny v poschodí, zatímco různé účely, jimž měla sloužit stará hala, byly rozděleny mezi větší množství prostor obvyklé velikosti. Také nádvoří ..., na němž se odehrávala tak velká část života, se zmenšilo ..., stejně tak byl přemístěn ze středu domu do jeho zadní části dvůr.“⁴⁰ To, co zde Trevelyan píše o sídle anglické venkovské šlechty, platí na kontinentě pro měšťanské domy následujícího století: „V moderních velkoměstských soukromých domech jsou co nejvíce omezeny téměř všechny prostory, sloužící ‚celému domu‘: prostorné předsíně se zmenšily v nuznou úzkou domovní chodbu, místo rodiny a hostů se v účelně zařízené kuchyni otáčely už jen služky a kuchařky; především dvory se však staly ... často úzkými, vlhkými, páchnoucími kouty... Podíváme-li se na vnitřní uspořádání našich obydlí, shledáme, že ‚rodinný pokoj‘, v němž se společně zdržovali muž, žena, děti i čeleď, se velmi zmenšil, nebo úplně zmizel. Naproti tomu stále početnější jsou zvláštní pokoje pro jednotlivé členy rodiny. Odloučení jednotlivých členů rodiny dokonce i uvnitř domu, se pokládá za panské.“⁴¹ Riehl analyzuje onen proces privatizace, který činí dům, jak to sám kdysi vyjádřil, obyvatelnějším pro jednotlivce, avšak omezenějším a chudobnějším pro rodinu.⁴² „Veřejný“ charakter obytné haly široké rodiny, v níž paní domu po boku pána domu reprezentuje před služebnictvem a sousedy, ustupuje veřejnému charakteru obývacího pokoje nukleární

40/ Trevelyan, G. M., *Kultur- und Sozialgeschichte Englands*, c.d., s. 242.

41/ Riehl, W. H., *Die Familie*. Stuttgart 1889, s. 174 a 179.

42/ Tamtéž, s. 187: „Architektonickým symbolem postavení jednotlivce v rodině byl ve starém domě arkýř. V arkýři, který vlastně patřil k rodinnému pokoji, k obytné hale, nachází jedinec svůj kout pro práci, pro hru i trucování, může se tam utéci, nemůže se však zavít, protože arkýř otevřeně ústí do pokoje.“

rodiny, v němž se manželé se svými nezletilými dětmi izolují od personálu. Z domácích slavností se stávají veřejnými společnostmi, rodinný pokoj se stává přijímacím pokojem, v němž se soukromé osoby shromažďují v publikum: „Ona místa a ony haly, patřící celému domu, se smrskly na nejmenší možnou míru. Nejdůležitější prostor v panském měšťanském domě je naproti tomu přidělen zcela novému pokoji: salonu ... Salon však neslouží ‚domu‘, nýbrž ‚společnosti‘; a tato salonní společnost má hodně daleko k tomu, aby měla stejný význam jako úzký, uzavřený kruh domácích přátel.“⁴³ Dělicí linie mezi soukromou sférou a veřejností prochází středem domu. Soukromé osoby vystupují z intimity svého obývacího pokoje do veřejnosti salonu; jedna je však přísně vztažena k druhé. Už jen název salon připomíná původ společných disputací a veřejného rozvažování ve sféře šlechtické společnosti. Salon jako místo styku měšťanských otců rodin a jejich žen se však od ní již zcela odpoutal. Soukromé osoby, které se zde formují v publikum, se nemění „ve společnost“; vystupují do něj tak říkajíc teprve za hranicemi soukromého života, který získal institucionální podobu ve vnitřním prostoru patriarchální nukleární rodiny.

Tento prostor je místem psychologické emancipace,⁴⁴ která odpovídá emancipaci politicko-ekonomické. Ačkoli by sféra rodinného kruhu sebe sama ráda chápala jako

43/ Tamtéž, s. 185.

44/ Srv. Bahrtdt, H. P., *Öffentlichkeit und Privatheit als Grundformen städtischer Sozierung* (rukopis), 1956, s. 32: „Zniternění a kultivace rodinného života, kultura bydlení vědomým utvářením nejbližšího věcného okolí, soukromé vlastnictví prostředků vzdělávání, společně užívané malými sociálními skupinami, duchovní výměna jako normální a integrující forma soužití pokrevních příbuzných, na církví relativně nezávislý náboženský život v rodinném kruhu, individuální erotika, svoboda volby partnera, která v konečném stadiu vývoje nepřiznává právo veta ani rodičům – to vše jsou typické projevy výstavby soukromé sféry a současně měšťanské kultury a mravnosti“ (v rozšířeném vydání vyšlo in: týž, *Die moderne Großstadt*. Hamburg 1961, s. 36 nn.).

nezávislou, oproštěnou od všech společenských vazeb, jako oblast čisté lidskosti, je mezi ní a sférou práce a směny zboží vztah závislosti – přičemž i vědomí nezávislosti lze pochopit ze skutečné závislosti oné intimní oblasti na soukromé oblasti trhu. Majitelé zboží se jistým způsobem mohou pokládat za autonomní osoby v té míře, v níž se osvobodili od státních direktiv a kontrol, rozhodují svobodně podle měřítek rentability, nikdo není nucen k poslušnosti a je podřízen pouze anonymní ekonomické racionalitě fungujících zákonů, která je, jak se zdá, trhu vlastní. Tyto zákony se opírají o ideologickou záruku spravedlivé směny a mají mít schopnost překonat násilí spravedlností. Takovouto autonomii soukromých osob, jejímž základem je disponování majetkem a která je do jisté míry také uskutečněna účastí na směnném styku, musí být možné prezentovat jako takovou. Samostatnosti vlastníků na trhu odpovídá sebezpůsobnost lidí v rodině. Jejich intimita, která je, jak se zdá, oproštěna od společenského tlaku, zpečetuje pravdu soukromé autonomie, jež se odehrává v konkurenci. Soukromá autonomie, která zapírá svůj ekonomický původ a je praktikována jediné *mimo* oblast účastníků trhu, kteří se pokládají za autonomní, dává sebevědomí také měšťanské rodině. Zdá se, že je založena dobrovolně, svobodnými jednotlivci, a udržována bez nátlaku; zdá se, že spočívá na trvalém společenství lásky obou manželů; zdá se, že zaručuje onen rozvoj všech schopností bez konkrétního účelu, který je příznačný pro vzdělanou osobnost. Tyto tři momenty – dobrovolnost, společenství lásky a vzdělání – se spojují v jeden pojem oné humanity, která má být jako taková vlastní lidstvu a vpravdě teprve určuje jeho absolutní postavení: emancipace (jež dosud zaznívá v pojmu ryzího či čirého lidství) vnitřního prostoru, který se realizuje podle vlastních zákonů, emancipace od jakéhokoli vnějšího účelu.

Tato idea, kterou si sama o sobě vytváří intimní sféra nukleární rodiny, však koliduje s reálnými funkcemi měšťanské rodiny i ve vědomí samotného měšťanstva. Neboť také rodina je samozřejmě vystavena tlaku, kte-

rému podléhala měšťanská společnost i všechny společnosti předcházející. Hraje svou přesně definovanou roli v procesu zhodnocování kapitálu. Jako genealogická souvislost zaručuje personální kontinuitu, která věcně spočívá v akumulaci kapitálu a je zakotvena v právu na svobodné dědění vlastnictví. Jako jakási agentura společnosti slouží především k onomu složitému zprostředkování, které i přes zdání svobody zajišťuje přísné dodržování společensky nutných požadavků. Freud odhalil mechanismus internalizace otcovské autority; jeho žáci jej sociálněpsychologicky přiřadili k typu patriarchální nukleární rodiny.⁴⁵ Samostatnosti vlastníka na trhu a ve vlastním podniku v každém případě odpovídala závislost ženy a dětí na otci rodiny; soukromá autonomie v oblasti podnikání se v rodině změnila v autoritu a učinila onu dobrovolnost, na kterou si individua činí nárok, čímsi iluzorním. Také smluvní forma manželství, která předpokládá autonomní vyjádření vůle obou partnerů, byla do značné míry fikcí; zvláště když uzavírání manželství, pokud je rodina nositelem kapitálu, nemohlo opominout ohledy na jeho zachování a zvětšování. Ohrožení, kterému je takto vystavena idea společenství lásky, zaměstnává literaturu, a nejen ji, až dodnes jakožto konflikt lásky a rozumu, rozuměj: sňatku pro peníze a stavovského sňatku.⁴⁶ Ideje vzdělání, které má být účelem samo o sobě, konečně odporovaly i potřeby povolání. Hegel pak brzy pochopil, jak vzdělání zůstává v jádru spjata se společensky nutnou prací, byť se k tomu jakožto měšťanské vzdělání nemůže přiznat. Starý rozpor pokračuje i dnes ve sporu o utváření osobnosti na jedné straně a o vzdělání, které zprostředkovává pouhou zručnost, na straně druhé.

Ideje, které vzešly ze zkušeností soukromé sféry nukleární rodiny, tedy ideje svobody, lásky a vzdělání, ne-

45/ Srv. zvl. stať Ericha Fromma in: Horkheimer, M. (Hg.), *Studien über Autorität und Familie*. Paris 1936, s. 77 nn.

46/ Srv. mou glosu Heiratsmarkt v časopise *Merkur* z listopadu 1956.

jsou přímo ideologií, přestože je sebeporozumění rodiny jakožto sféry intimně se utvářející humanity do značné míry podkopáváno potřebami občanské společnosti. Tyto ideje jsou také realitou, a to jako objektivní smysl, který spoluutváří podobu skutečné instituce a bez jehož subjektivní platnosti by se společnost nemohla reprodukovat. Se specifickým pojmem humanity se v měšťanstvu šíří chápání toho, co existuje a co slibuje vykoupení z tlaku existujícího, aniž by se šlo za hranice pozemského. Transcendování toho, co je imanentní, je momentem pravdy, který měšťanskou ideologii povznáší nad samotnou ideologii; nejpůvodněji právě tam, odkud vychází zkušenost „humanity“:⁴⁷ v humanitě intimního vztahu lidí jakožto pouhých lidí pod ochranou rodiny.⁴⁸

V intimní sféře nukleární rodiny se soukromé osoby chápou jakožto individua, jež jsou nezávislá ještě i na soukromé sféře své hospodářské činnosti – právě jako lidé, kteří mohou navázat „čistě lidský“ vztah; jeho literární formou byla ve své době korespondence. Není náhoda, že se 18. století stává stoletím dopisu;⁴⁹ psaním dopisů se individuum rozvíjí ve své subjektivitě. Dopis,

47/ Renesanční humanismus má sociologicky vzato jiné kořeny než anglo-francouzský osvícenský humanismus a neohumanismus německé klasiky, o němž je zde řeč.

48/ Srv. Horkheimer, M. (Hg.), *Studien über Autorität und Familie*, c.d., s. 64: „Zvěcnění člověka v hospodářství jako pouhé funkce ekonomické veličiny sice pokračuje i v rodině, pokud je otec tím, kdo vydělává peníze, žena sexuálním objektem nebo nevolníkem v domácnosti a děti se stávají buď dědici majetku či živoucí pojistkou, od nichž se očekává, že později splatí veškerou námahu i s úroky. Člověk však měl v rodině, v níž nejsou vztahy zprostředkovány trhem a jednotlivci tu proti sobě nestojí jako konkurenti, vždy také možnost působit nejen jako pouhá funkce, nýbrž jako člověk. Zatímco v měšťanském životě má pospolitý zájem v zásadě negativní povahu a potvrzuje se obranou před nebezpečími, nabývá pozitivní podoby v pohlavní lásce a především v mateřské péči. V této jednotě se usiluje o rozvoj a štěstí druhého ... Měšťanská rodina potud vede nejen k měšťanské autoritě, nýbrž k předtuše lepší situace lidí.“

49/ Steinhausen, G., *Geschichte des deutschen Briefes*. Berlin 1889, zvl. s. 245 nn.

kteřý byl v počátcích moderního poštovního styku pro nově vznikající noviny hlavně prostředkem doručování zpráv, záhy slouží také k učené korespondenci a k vyjádření rodinné zdvořilosti. Ale i „dobře napsaný“ rodinný dopis 17. století, který je vzkazem „manželské lásky a věrnosti“ manželovi, nebo který pana otce, stejně jako paní matku ujišťuje o poslušnosti dětí, žije ze strohých sdělení, „zpráv“, které se pak osamostatnily a staly se zvláštní rubrikou. Herderova nevěsta se naproti tomu již obává, že její dopisy neobsahují „nic než vyprávění a Vy jste dost pošetilý, abyste mě považoval za dobrou novinovou pisatelku“.⁵⁰ Ve věku sentimentality jsou dopisy spíše schránkami pro „vylévání srdcí“ než pro „strohá sdělení“, která, jsou-li vůbec zmiňována, vyžadují omluvu. V dobovém žargonu, který za mnohé vděčí Gellertovi, je dopis „otiskem duše“, „knihou duše“; dopisy chtějí být psány krví srdce, chtějí být takřka oplakávány.⁵¹ Psychologický zájem od počátku narůstá ve dvojí vztah k sobě samému a k druhému: sebepozorování vstupuje částečně do zvědavého, částečně do soucitného spojení s duševními hnutími druhého já. Deník se stává dopisem adresovaným odeslateli; vyprávění v první osobě rozhovorem se sebou samým, který je adresován cizímu příjemci; stejně tak experimenty se subjektivitou odhalenou v intimních vztazích nukleární rodiny.

Tato subjektivita, jako nejnítěnější prostor soukromí, byla vždy již vztažena k publiku. Protikladem literární zprostředkované intimity je indiskrece, nikoli publicita jako taková. Cizí dopisy se nejen vypůjčují a opisují; některá korespondence byla, jak v Německu ukazují příklady Gellerta, Gleima a Goetha, předem zamýšlena pro tisk. Potvrzuje to také slovní obrat, který byl tehdy běžný pro zdařilý dopis, totiž že je „natolik krásný, aby byl

50/ Tamtéž, s. 288.

51/ V Německu byl pietismus tak jako tak přípravou těchto forem sekularizované sentimentality.

otištěn“. Původ typického druhu a vlastního literárního výkonu onoho století se tak vysvětluje ze subjektivity, jež má přímý či nepřímý vztah k publiku, ze subjektivity korespondence a deníků: měšťanský román, psychologické vylíčení v autobiografické formě. Jeho raný a na dlouhou dobu nejvlivnější exemplář, *Pamela* (1740), vznikl přímo z Richardsonova záměru vytvořit jednu z oblíbených sbírek vzorových dopisů. To, co bylo původně pro autora námětem, je pak jeho hlavní téma. *Pamela* se skutečně stala vzorem, nikoli sice pro dopisy, ale pro romány psané formou dopisů. U této jednou nalezené formy nezůstává jen sám Richardson, když píše *Clarissu* a *Sira Charlese Grandisona*. Vše se urychluje, když formy románu v dopisech užívají Rousseau v *Nové Heloise* a Goethe v *Utrpení mladého Werthera*. Končící století se s požitkem a s jistotou pohybuje v terénu subjektivity, který nebyl na jeho počátku téměř prozkoumán.

Vztahy mezi autorem, dílem a publikem se mění: stávají se intimními vztahy soukromých osob, které jsou navzájem psychologicky zainteresovány na „lidském“, na sebepoznání, stejně jako na vcítění. Richardson pláče nad aktéry svých románů spolu se svými čtenáři; autor a čtenář se sami stávají aktéry, kteří „odkrývají svá vlastní srdce“. Zvláště Sterne zjemňuje roli vypravěče úvahami, adresnými poznámkami, téměř režisérskými pokyny; uvádí román ještě jednou na scénu pro zainteresované publikum, a to nikoli za účelem vytvoření distance, nýbrž proto, aby zcela zastřel rozdíl mezi zdáním a bytím.⁵² Realita jakožto iluze vytváří nový literární druh, který je v angličtině označován slovem „fiction“: zbavuje se charakteru něčeho *pouze* smyšleného. Psychologický román teprve vytváří onen realismus, který dovoluje každému vstoupit do literárního jednání jako do jednání, které nahrazuje jeho vlastní jednání, dovolu-

52/ Sr. Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, c.d., s. 74; k roli vypravěče sr. Kayser, W., *Entstehung und Krise des modernen Romans*. Göttingen 1954.

je nahradit skutečné vztahy vztahy mezi postavami, mezi čtenářem, postavou a autorem. Zavedením „čtvrté stěny“, podobně jako je tomu u románu, se stává fikcí také soudobé drama. Tatáž madame de Staël, která ve svém domě nevázaně pěstovala onu společenskou hru, při níž se všichni přítomní po jídle uchýlili do ústraní, aby si vzájemně psali dopisy, si uvědomuje, že osoby dělají ze sebe i z druhých „sujets de fiction“.

Sféra publika vzniká v širších vrstvách měšťanstva nejprve jako rozšíření a současně doplnění intimní sféry nukleární rodiny. Obývací pokoj a salon jsou pod jednou střešou; a jako je soukromí jednoho odkázáno na veřejnost druhého, jako je subjektivita soukromého individua od počátku vztažena k publicitě, tak je také obojí shrnuto v literatuře, která se stala „fikcí“. Vcíťující se čtenář na jedné straně reprodukuje soukromé vztahy, jež jsou předznačeny v literatuře; fingovanou intimitu naplňuje ze zkušenosti intimity reálné a v jedné se osvědčuje pomocí druhé. Intimita, která je od počátku zprostředkována literárně, literatura schopná subjektivitu, se na druhé straně skutečně stala literaturou širokého čtenářského publika; soukromé osoby, které se shromažďují v publikum, také veřejně diskutují o tom, co četly, a na tomto základě čerpají společné podněty pro proces osvěty. Dva roky poté, co se na literární scéně objevuje *Pamela*, je založena první veřejná knihovna; jako houby po dešti vyrážejí knižní kluby, čtenářské kroužky, subskripční knihovny a v době, kdy se, jako v Anglii od r. 1750, během čtvrtstoletí zdvojnásobil obrat deníků a týdeníků,⁵³ přispívají k tomu, že se románová četba stává běžným zvykem měšťanských vrstev. Četba vytváří publikum, které už dávno odrostlo oněm raným institucím kaváren, salonů, stolních společností a které je nyní udržováno pohromadě zprostředkující instancí, již

53/ Leavis, Q. D., *Fiction and the Reading Public*. London 1932, s. 130; také Altick, R. D., *The English Common Reader, A Social History of the Mass Reading Public*, c.d., s. 30 nn.

je tisk a jeho profesionální kritici. Vytváří veřejnost literárního rozvažování, v němž se subjektivita, která má svůj původ v intimní sféře nukleární rodiny, dorozumívá sama se sebou prostřednictvím sebe samé.

§ 7

Literární veřejnost a její vztah k veřejnosti politické

Proces, v němž je vrchnostensky reglementovaná veřejnost osvojována publikem rozvažujících soukromých osob a v němž se etabluje jako sféra kritiky veřejné moci, se uskutečňuje jako přeměna funkce literární veřejnosti, která je již vybavena institucemi publika a platformami diskuse. Jejich prostřednictvím vstupuje zkušenostní souvislost soukromí vztahového k publiku i do politické veřejnosti. Zastoupení zájmů privatizované sféry směnného hospodářství je interpretováno pomocí idejí vzešlých z půdy intimity nukleární rodiny: humanita má své přesné místo právě tady, a nikoli, jak by to odpovídalo jejímu řeckému vzoru, v samotné veřejnosti. Se vznikem sféry sociálního, o jejíž řízení se vede spor mezi veřejným míněním a veřejnou mocí, se téma moderní veřejnosti, ve srovnání s veřejností antickou, přesunulo od původně politických úloh společně jednajících občanstva (interní vykonávání soudní pravomoci a sebepotvrzení navenek) ke spíše civilním úlohám veřejně diskutující společnosti (zajištění směny zboží). Politickou úlohou občanské veřejnosti je řízení občanské společnosti (*societas civilis*, na rozdíl od *res publica*),⁵⁴ na pozadí zkušeností intimně utvářené soukromé sféry čelí etablované autoritě monarchie; v tomto smyslu má od počátku soukromý a současně polemický charakter. Řeckému modelu veřejnosti oba rysy chybí: neboť soukro-

54/ Ke klasickému pojmu *societas civilis* srv. Riedel, M., *Aristotelesstradition am Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In: Bergengruen, A./Beike, L. (Hg.), *Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner*, c.d., s. 278 nn.

mý status pána domu, na němž závisí jeho politický status jakožto občana, se zakládá na panství bez jakéhokoliv niternosti zprostředkovaného zdání svobody; a vzájemné chování občanů má agonální podobu pouze ve formě hravé konkurence, která je prezentována jako zdánlivá forma boje proti vnějšímu nepříteli, a nikoli například v konfrontaci s vlastní vládou.

Dimenze polemiky, v jejímž rámci se veřejnost začala v průběhu 18. století politicky prosazovat, se rozvíjí již během obou předchozích století ve státoprávním sporu o princip absolutního panství. V apologetické literatuře, která se týká státního tajemství, najdeme zmínky o prostředích, jež jsou jediným možným nástrojem prosazení knížecí suverenity, *jura imperii* – právě *arcana imperii*, onen katalog tajných praktik zavedený Machiavellim, které mají zajistit udržení panství nad nespovědným lidem. Později bude proti praxi tajemství postaven princip publicity.⁵⁵ Doboví protivníci, monarchomachové, kladou otázku, zda má zákon záviset na libovůli knížete, nebo zda má být knížecí příkaz právoplatný pouze na základě zákona. Za zákonodárce bylo ovšem tehdy pokládáno stavovské shromáždění: polemika monarchomachů je ještě živena napětím mezi knížetem a panskými stavy, míří však již proti téže absolutistické byrokracii, proti níž od konce 17. století mířila také měšťanská polemika. Ano, obě frontové linie proti společnému nepříteli se často natolik proplétají, a to ještě u Montesquieua, že je nelze vzájemně odlišit. Jediným spolehlivým kritériem rozlišení novější a starší polemiky je přesný pojem zákona, který v sobě obsahuje nejen spravedlnost ve smyslu oprávněně nabytých práv, nýbrž i legalitu na základě stanovení všeobecných a abstraktních norem.

Filosofická tradice, jak aristotelsko-scholastická, tak i moderní karteziánská, jistě zná kategorii *lex generalis* či *universalis*; ale v oblasti sociální filosofie a politiky ji

55/ Schmitt, C., *Die Diktatur*. München/Leipzig 1928, s. 14 nn.

implicitně zavádí až Hobbes a výslovně ji definuje Montesquieu.⁵⁶ „A tak, kdokoli má zákonodárnou nebo nejvyšší moc nějakého státu, je povinen vládnout podle zavedených stálých zákonů, vyhlášených a známých lidu, a ne příležitostnými výnosy.“⁵⁷ Locke připisuje zákonu, na rozdíl od příkazu a nařízení, „stálou a trvalou platnost“.⁵⁸ Ve francouzské literatuře následujícího století je toto určení upřesněno: „Zákony jsou nutné vztahy, které vyplývají z přirozenosti věcí.“⁵⁹ Jsou to rozumná pravidla s jistou obecností a trváním. Vládnutí prostřednictvím dekretů a ediktů Montesquieu nazývá „špatným druhem zákonodárství“.⁶⁰ Tím byl připraven obrat v principu absolutního panství, jenž byl s konečnou platností formulován v Hobbesově teorii státu: veritas non auctoritas facit legem (pravda, nikoli autorita stanoví zákon). Součástí „zákona“ (jakožto souhrnu všeobecných, abstraktních a trvalých norem) je racionalita, v níž to, co je správné, konverguje s tím, co je spravedlivé a úlohou panství je pouhé vykonávání tohoto zákona.

Polemický nárok tohoto druhu racionality proti tajné praxi knížecí autority se dějinně rozvinul v souvislosti s tím, jak se tyto otázky staly předmětem veřejného posuzování ze strany soukromých osob. Tak jako má tajemství sloužit k udržení panství založeného na voluntas, tak má publicita sloužit k prosazení zákonodárství založeného na ratio. Již Locke váže veřejně vyhlášený zákon na common consent; a Montesquieu jej přímo odvozuje z raison humaine; vztahovat zákon explicitně k rozumu, který se vyslovuje ve veřejném mínění, je však vyhrazeno fyziokratům, o čemž ještě bude

56/ K přísnému pojmu zákona v 18. století srv. Lask, E., *Fichtes Geschichtsphilosophie*, 1902; k právní stránce viz: Böckenförde, E. W., *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*. Berlin 1958, s. 20 nn.

57/ Locke, J., *Dvě pojednání o vládě*. Přel. J. Král. Praha 1992, s. 105.

58/ Tamtéž, s. 209.

59/ Montesquieu, Ch. L., *Oeuvres complètes*. I, 1. Paris 1950, s. 1.

60/ Tamtéž, XXIX, 17, s. 289.

řeč.⁶¹ V občanské veřejnosti se rozvíjí politické vědomí, které proti absolutnímu panství artikuluje pojem a požadavek všeobecných a abstraktních zákonů, a učí se konečně potvrzovat i sebe sama, totiž veřejné mínění, jako jediný legitimní zdroj těchto zákonů. V průběhu 18. století bude veřejné mínění požadovat legislativní kompetenci pro ony normy, které právě jemu samému vděčí za to, že mají polemickou a racionalistickou povahu.

Kritéria všeobecnosti a abstraktnosti, která charakterizují právní normu, by musela být zřejmá soukromým osobám, jež se v komunikativním procesu literární veřejnosti ujišťují o své subjektivitě, jejímž základem je intimní sféra. Neboť jakožto publikum jsou soukromé osoby již podřízeny implicitnímu zákonu rovnosti vzdělaných osob, jehož abstraktní obecnost jediná zaručuje, že se právě jejím prostřednictvím uvolní subjektivita oněch individuí, která zákonu rovnosti rovněž abstraktně podléhají jakožto „pouhé lidské bytosti“. Svou živou souvislost tu ještě prokazují zkostnatělé měšťansko-revoluční propagandistické formule „rovnosti“ a „svobody“: veřejné rozvažování měšťanského publika v zásadě odhlíží od všech sociálně a politicky předznačených společenských postavení a probíhá v souladu s obecnými pravidly. Tato pravidla zajišťují prostor pro literární rozvoj niternosti individuí, jelikož vůči nim jako takovým zůstávají přísně vnější; zajišťují prostor pro jednotlivou osobu, jelikož platí obecně; zajišťují prostor pro to, co je nejsubjektivnější, jelikož jsou objektivní, a dále pro to, co je nejkonkrétnější, jelikož jsou abstraktní. To, co je za těchto podmínek výsledkem veřejného rozvažování, si současně činí nárok na rozumnost; veřejné mínění, které se zrodilo z moci lepšího argumentu, v souladu se svou ideou vyžaduje onu morálně náročnou racionalitu, jež se pokouší odhalit to, co je současně pravdivé a správné. Veřejné mínění má odpovídat „přirozenosti věcí“.⁶² Proto si mo-

61/ Srv. níže, § 12, s. 176 nn.

62/ K „přirozenému systému duchovních věd 17. století“ srv. známé Diltheyovo zkoumání in: *Gesammelte Schriften*. Bd. II. Göttingen

hou „zákony“, které by veřejné mínění chtělo vytvořit také v sociální sféře, činit nárok nejen na formální kritéria všeobecnosti a abstraktnosti, ale i na racionalitu jakožto kritérium materiální. V tomto smyslu fyziokraté prohlašují, že pouze *opinion publique* rozeznává a zviditelňuje *ordre naturel*, aby jej pak osvěcený monarcha mohl v podobě všeobecných norem učinit základem svého jednání – touto cestou se má panství postupně sblížovat s rozumem.

Sebeporozumění politické veřejnosti, demonstrované na ústřední kategorii zákonné normy, je zprostředkováno vědomím literární veřejnosti, které má institucionální oprávnění. Obě podoby veřejnosti do sebe ostatně svérázným způsobem zapadají. V obou se formuje publikum soukromých osob, jejichž autonomie (založená na disponování soukromým vlastnictvím) by se chtěla prezentovat ve sféře měšťanské rodiny a vnitřně realizovat v lásce, svobodě a vzdělání, stručně: jakožto humanita.

Sféru trhu označujeme jako sféru soukromou; sféru rodiny, jakožto jádro soukromého, jako sféru intimní. Intimní sféra je pokládána za cosi, co je nezávislé na sféře soukromé, a přitom je ve skutečnosti hluboce zapletena do potřeb trhu. Výrazem ambivalence rodiny, která spočívá v tom, že je rodina zástupcem společnosti, a přece je také v jistém smyslu anticipována jako cosi, co je od společnosti osvobozené, jsou postoje jejích členů; na jedné straně je pohromadě udržuje patriarchální panství, na druhé straně je vzájemně spojuje lidská intimita. Jako soukromá osoba je měšťan zároveň obojím: je vlastníkem statků a osob, stejně jako jedním z lidí, *bourgeois* a *homme*. Tuto dvojakost soukromé sféry vykazuje i veřejnost; totiž podle toho, zda se soukromé osoby v literární prezentaci svých názorů dohadují o zkušenostech své subjektivity jakožto lidé; nebo zda se soukromé osoby v politickém posuzování věcí do-

1957. Sociálněfilosofický smysl a sociologickou souvislost racionalistického pojmu „přirozenost“ objasňuje Borkenau, F., *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*. Paris 1934.

hadují o řízení své soukromé sféry jakožto vlastníci. Okruh osob obou forem publika se však zcela nekryje: ženy a nesamostatní lidé jsou z politické veřejnosti fakticky i právně vyloučeni; zatímco na literární veřejnosti mají čtenářky, a také tovaryši a sloužící, často větší podíl než soukromí vlastníci a otcové rodin. Přesto jsou ve vzdělaných stavech obě formy veřejnosti pokládány za identické; v sebeporozumění veřejného mínění se veřejnost jeví jako jediná a nedělitelná. Jakmile se soukromé osoby nedohadují o své subjektivitě pouze jako lidé, nýbrž chtějí určovat veřejnou moc ve svém společném zájmu jakožto vlastníci, slouží humanita literární veřejnosti ke zprostředkování efektivity veřejnosti politické. *Rozvinutá občanská veřejnost je založena na fiktivní identitě soukromých osob shromážděných v publikum v jejich rolích jak vlastníků, tak i lidí.*

Identifikaci publika „vlastníků“ s publikem „lidí“ lze provést tím spíše, že sociální status měšťanských soukromých osob zpravidla tak jako tak spojuje znaky vlastnictví a vzdělání. Fikce *jedné* veřejnosti je však usnadněna především tím, že skutečně přebírá funkce, které souvisejí s politickou emancipací občanské společnosti od merkantilistického reglementu a absolutistické vlády vůbec: protože obrací princip publicity proti etablovaným autoritám, může se objektivní funkce politické veřejnosti zpočátku sblížovat s jejím sebeporozuměním získaným z kategorií literární veřejnosti a zájem soukromých vlastníků se může sblížovat se zájmem o individuální svobodu. Lockova základní formule *preservation of property* pod titul „*possessions*“ přímo shrnuje *life, liberty and estate*; politickou emancipaci tak lze v této době – před rozlišením, které provedl mladý Marx – snadno ztotožnit s emancipací „lidskou“.

III. POLITICKÉ FUNKCE VEŘEJNOSTI

§ 8

Model anglického vývoje

Politicky činná veřejnost vzniká nejprve v Anglii, na přelomu 17. a 18. století. Síly, které se pokoušejí ovlivnit rozhodování státní moci, se dovolávají rozvažujícího publika, aby tak legitimizovaly své požadavky před tímto novým fórem. V souvislosti s touto praxí se stavovské shromáždění mění v moderní parlament, což byl ovšem proces trvající celé jedno století. Zbývá vysvětlit, proč v Anglii nazrály konflikty, které jsou takto řešeny za účasti publika, mnohem dříve než v jiných zemích. Také na kontinentě existuje literární veřejnost jakožto odvolací instance. Politikou se zde nechává nakazit až tehdy, když prosazování kapitalistického výrobního způsobu pod ochranou merkantilismu dosahuje stejného stupně, který v Anglii existoval již po slavné revoluci. Neboť ve druhé polovině 17. století v Anglii vzniká celá řada nových obchodních společností, které zásobují a rozšiřují především textilní manufaktury, kovodělný průmysl a také výrobu papíru. Tradiční protiklad mezi zájmy pozemkových vlastníků a finančníků se v Anglii, kde se mladší synové pozemkové aristokracie rychle vypracovávají v úspěšné obchodníky a velkoburžoazie se dosti často stává pozemkovým vlastníkem,¹ nevyostřil v silný třídní protiklad a je nyní překryt novým protikladem zájmů: protikladem mezi restriktivními zájmy obchodního a finančního kapitálu na jedné straně a expanzivními zájmy manufakturního a průmyslového ka-

1/ O vlastnictví půdy „se opírala“ většina parlamentních křesel; srv. Kluxen, K., *Das Problem der politischen Opposition*. München 1956, s. 71.

pitálu na straně druhé.² Tento konflikt se dostává do obecného povědomí počátkem 18. století; teprve od té doby nemají commerce a trade samy o sobě identický význam jako manufacture a industry. Tento protiklad však opět vyvolává antagonismus, který byl typický již pro ranější fáze kapitalistického vývoje, totiž antagonismus mezi zájmy starší generace, která již má pevnou pozici na trhu, a zájmy mladší generace, která teprve musí získat trhy pro nová odvětví obchodu a průmyslu. Pokud by se tato konstelace i nadále omezovala na úzký okruh merchant-princes, jak tomu bylo ještě za Tudorovců, sotva by se obě strany někdy odvolávaly k nové instanci publika. V porevoluční Anglii se však spolu s prosazováním kapitalistického výrobního způsobu tento protiklad rozšířil na všechny sféry kapitálu a zahrnoval širší vrstvy, z nichž se postupně stávalo rozvažující publikum: proto bylo jasné, že příslušná slabší strana měla zájem prezentovat politický spor na veřejnosti. Na přelomu století tak tento stranický spor proniká i mezi obyvatelstvo, které není oprávněno volit.

Počátek tohoto vývoje charakterizují tři události z let 1694-1695. Založení Anglické banky, na rozdíl od založení burz v Lyonu a Amsterdamu, představuje nový stupeň kapitalismu; slibuje posílení systému, který byl dosud udržován pouze obchodním stykem, na základě kapitalisticky revolucionizovaného výrobního způsobu.³ Nový stupeň ve vývoji veřejnosti představuje zrušení institutu předběžné cenzury; umožňuje, aby rozvažování proniklo do tisku a aby se rozvinulo v nástroj, s jehož pomocí mohou být politická rozhodnutí přijímána před

2/ Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*, c.d., s. 193.

3/ Specifická forma moderního kapitalismu, jak známo, se do jisté míry prosazuje teprve tím, že finanční a obchodní kapitál nejprve uvádí do společné závislosti staré výrobní způsoby města (malovýrobu) a venkova (feudální zemědělskou výrobu), a pak je převádí ve výrobu na bázi námezdní práce. Zdá se, že se kapitalistické formy směny zboží (finanční a obchodní kapitál) mohou *usadit* jen tam, kde je zboží směňováno za pracovní sílu, kde se tedy vyrábí kapitalisticky.

novým fórem publika. První ministerská vláda⁴ pak konečně představuje nový stupeň parlamentního vývoje; je prvním krokem na dlouhé cestě k parlamentnímu utváření státní moci, která nakonec vede k tomu, že se vlastní politicky činná veřejnost etabluje jako státní orgán.

Již v 70. letech 17. století pokládala vláda za nutné vydat prohlášení, která se obracejí proti nebezpečím kavárenských rozhovorů; kavárny jsou pokládány za ohniska politického neklidu: „Lidé si osvojili svobodu nejen v kavárnách, ale také na dalších místech a schůzkách, veřejných i soukromých, aby kritizovali a hanobili činnost státu pomlouváním věcí, kterým nerozuměli, a snahou o vytvoření a živení všeobecné podezřivosti a nespokojenosti v myslích všech dobrých poddaných Jeho Výsosti.“⁵ Předběžná cenzura je zrušena v r. 1695 na základě Licensing Act; královna poslance nejednou napomíná, aby cenzuru opět zavedli, avšak marně. Tisk si ce i nadále podléhá přísnému Law of Libel⁶ a je omežován četnými privilegii koruny i parlamentu; také kolková daň,⁷ přijatá v r. 1712, znamenala přechodné zhoršení stavu: náklady tisku klesají, zmenšuje se rozsah časopisů, některé zcela mizí. Ve srovnání s tiskem v ostat-

4/ Král poprvé jmenuje jednotný kabinet whigů (1695-1698). Doba od nástupu vlády Viléma III. až k hannoverské dynastii je přechodným obdobím, v níž koruna volila své ministry částečně podle svobodného uvážení, částečně je jmenovala na základě hlasování Dolní sněmovny. Srv. Hasbach, W., *Die parlamentarische Kabinettsregierung*. Stuttgart/Berlin 1919, s. 45 nn.

5/ Citováno podle: Emden, C. S., *The People and the Constitution*. Oxford 1956, s. 33. Podobná prohlášení byla vydána v r. 1674 a 1695. - Vztahem kaváren a počátků „veřejného mínění“ se také zabývá Speier, H., *The Historical Development of Public Opinion*. In: týž, *Social Order and the Risks of War*. New York 1952, s. 323 nn.

6/ Až v r. 1792 jej vystřídal Foxův liberální Libel Act.

7/ „Taxe on knowledge“, jak se jí říkalo, existovala do r. 1855. Srv. Hanson, L., *Government and the Press (1695-1763)*. London 1936, s. 11 n.

ních evropských státech přesto požívá anglický tisk jedinečných svobod.

Harley byl první státník, který dovedl nové situace využít. Angažoval literáty typu Defoea, který byl nazýván prvním profesionálním novinářem a který hájí věc whigů nejen formou pamfletů, jak tomu bylo doposud, nýbrž i v nových časopisech. Teprve on ve skutečnosti dělá ze „stranického ducha“ „public spirit“. Defoeův časopis *Review*, Tutchinův *Observer*, Swiftův *Examiner* se stávají předmětem diskusí v klubech a kavárnách, doma i na ulici. Na veřejnost se obracejí i Walpole a Bolingbroke. Mužové, jakými byli Pope, Gay, Arbuthnot a Swift, jsou reprezentanty zvláštního spojení literatury a politiky, jež je srovnatelné se spojením literatury a žurnalistiky u Addisona a Steela.

V těchto prvních desetiletích však klíčový tisk nikdy nebyl v rukou opozice. *London Gazette*, po dlouhou dobu jediný vládní list, který měl ještě podobu starých „politických novin“, jež se úsporně omezovaly pouze na zprávy, byl v r. 1704 doplněn o časopis *Review*, který vycházel třikrát týdně; v r. 1711 jej nahradil *Examiner*. Na sklonku vlády královny Anny založili whigové svůj list *British Merchant*, který konkuroval listu *Mercator*, jenž byl založen v r. 1713. Za Jiřího I. pak začíná vláda whigů a trvá několik desetiletí; v r. 1722 koupili whigové *London Journal*, tehdy nejvýznamnější a nejrozšířenější časopis,⁸ nebyli to však oni, kdo vytvořil politickou žurnalistiku velkého stylu, nýbrž toryové pod vedením Bolingbroka, kteří se nyní nacházeli v opozici: „Tím novým, co opozice dokázala, bylo vytvoření lidového mínění. Bolingbroke a jeho přátelé byli schopni zformovat takové veřejné mínění, které se zaměřovalo na

8/ Dva příslušníci strany whigů psali pod pseudonymem Cato úvodníky, které si v takzvaném panamském skandálu líbovaly v „hlasitém volání po spravedlnosti“. Tento časopis vzbudil pozornost v srpnu 1721, kdy publikoval a komentoval jednání parlamentní vyšetřovací komise: šlo o první akt politické publicistiky v přísném smyslu slova.

určitý bod a dovedlo spojit stejné volní podněty, veřejné mínění, s nímž lze dělat politiku. Tímto novým ještě nebylo pobuřování lidu a provolávání hesel, nepokoje a shlukování lidí ... Neexistovala ještě ani žádná pravidelná veřejná shromáždění ... Toto veřejné mínění se spíše řídilo jiným faktorem: založením samostatné žurnalistiky, která se uměla prosadit vůči vládě a z kritického komentování a veřejné opozice proti vládě udělala zcela normální záležitost.“⁹ V létě r. 1726 vyšly tři dobové satiry inspirované Bolingbroke: Swiftův *Gulliver*, Popeova *Dunciade* a Gayovy *Fables*, které představovaly takřka literární počátek „dlouhé opozice“; Bolingbroke vydává v listopadu téhož roku první číslo časopisu *Craftsman*, který byl publicistickou platformou opozice až do r. 1735, kdy jeho vydavatel emigroval do Francie. Tímto časopisem, jehož místo později zaujme *Gentleman's Magazine*, se vlastně teprve etabluje tisk jako kritický orgán politiky rozvažujícího publika, jako čtvrtý stav.

Takto institucionalizované neustálé komentování a kritika opatření koruny či usnesení parlamentu vedly ke změně veřejné moci, která je nyní volána před fórum veřejnosti. „Veřejnou“ se přitom stává ve dvojím významu. Stupeň vývoje veřejnosti se od nynějška poměřuje podle toho, jakou podobu má spor mezi státem a tiskem, který se táhne celým tímto stoletím.¹⁰ Velmi dobře jej dokumentují Juniovy listy, které vycházejí od 21. listopadu 1768 do 12. května 1772 v *Public Advertiser*, a představují jakési předchůdce politických úvodníků. Tato řada satirických článků byla prohlášena za „průkopníka moderního tisku“,¹¹ protože v nich byla proti králi, ministrům, vysokým důstojníkům a právníkům vznášena veřejná obvinění z politických machinací

9/ Kluxen, K., *Das Problem der politischen Opposition*, c.d., s. 187.

10/ Srv. Schlenke, M., *England und das Friderizianische Preußen 1740-1763*. Freiburg/München 1963.

11/ Bauer, W., *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*. Berlin/Leipzig 1950, s. 227 n.

a protože v nich byly odhalovány jinak utajované významné politické souvislosti, a to způsobem, který se od této doby stal vzorem kritického tisku.

Účinným nástrojem parlamentu proti takovéto kritice je ono privilegium (pocházející z časů, kdy parlament vedl spor s korunou), jež mu zaručovalo, že jednání zůstane utajeno. V r. 1681 bylo sice povoleno vydání oněch skrovných zpráv o jistých výsledcích parlamentních jednání - *Votes*,¹² parlament však tvrději trvá na zákazu dávat je k dispozici veřejnosti. Po nástupu královny Anny si *The Political State of Great Britain* klade za úkol nanejvýš obezřetně referovat o parlamentních záležitostech, což byl úkol, kterého se od r. 1716 chopil také *Historical Register*. Oba časopisy samozřejmě protežovaly vládu, takže se opozice musela spokojit s příležitostnými zprávami o nejdůležitějších projevech svých představitelů v týdenících nebo ve sbírkách projevů vydávaných formou brožur. Od počátku třicátých let, v onom novém klimatu politické kritiky, o které se zasloužil *Craftsman*, informuje o parlamentních debatách *Gentleman's Magazine* a brzy nato i jeho konkurent *London Magazine*. Parlament stále znovu pokládal za nutné obnovovat zákaz publikování. V r. 1738 dokonce posílil stará usnesení natolik, že se za porušení privilegia pokládá i zveřejnění parlamentních debat mezi jednotlivými zasedáními.¹³ Teprve v r. 1771 se londýnskému starostovi Wilkesovi podařilo toto parlamentní privilegium zrušit, sice nikoli právně, ale fakticky: dosáhl totiž toho, že redaktor *Evening Post* nebyl za porušení daného privilegia potrestán. Vyloučení veřejnosti z parlamentních jednání¹⁴ už stejně bylo nadále neudržitelné, poté co si Woodfall, muž s velmi dobrou pamětí, zapamatoval projev ze zasedání Dol-

12/ Tyto zprávy z parlamentu byly od r. 1641 vůbec prvním deníkem.

13/ Hanson, L., *Government and the Press (1695-1763)*, c.d., s. 81.

14/ Tento postih se kromě toho mohl opírat o tradiční praxi jednáního řádu, v němž šlo o „vyloučení ‚cizinců‘“.

ní sněmovny, které sledoval na galerii, kde bylo zakázáno dělat si poznámky. Tyto parlamentní projevy pak v šestnácti sloupcích doslovně uveřejnil deník *Morning Chronicle* a stal se tak hlavním londýnským deníkem. Oficiálně získali novináři místo na galerii až v r. 1803; téměř sto let si museli zajišťovat přístup ilegálně. Zpravodajské tribuny však byly zřízeny teprve v nové parlamentní budově, která byla postavena po požáru v r. 1834 - dva roky poté, co první Reform Bill přetváří parlament, parlament kriticky komentovaný veřejným míněním, v orgán veřejného mínění.

Tato přeměna trvala téměř jedno a půl století. Její postupný charakter umožňuje zvláště dobře studovat, jak rozvažující publikum přebírá funkce politické kontroly. V Anglii se jako v jediném státě současně s ukončením náboženské občanské války ke konci 17. století prosadila ústava, která realizuje prvky právního státu (*Habeas Corpus Act*, *Declaration of Rights*), sice tím zcela neanticipuje kontinentální buržoazní revoluce 18. a 19. století, odstraňuje však jejich důvody ve vlastní zemi. Za daného stavu kapitalismu - v němž se začíná rozvíjet průmyslový kapitál, je však i nadále podřízen panství kapitálu obchodního, jež má tak jako tak zájem spíše na zakonzervování starých výrobních způsobů - pocházejí i vedoucí reprezentanti finančních zájmů z konzervativních vrstev velkoburžoazie, která je často provázaná se šlechtou. Zástupci buržoazie i šlechty se pak setkávají v parlamentu na jisté sociálně homogenní půdě aristokratického ražení.¹⁵

Třídy, které měly ekonomickou a společenskou převahu, tak v r. 1688 dospěly i k panství politickému. Dolní sněmovna však ztratila charakter stavovského shromáždění, a to nejen proto, že se místo z delegátů korporací skládala stále více z lidí nominovaných panujícími tří-

15/ Löwenstein, K., *Zur Soziologie der parlamentarischen Repräsentation in England*. In: Palyi, M. (Hg.), *Erinnerungsausgabe für Max Weber*, c.d., Bd. II, srv. zvl. s. 94.

dami. Ony měšťanské vrstvy protestantského středního obchodního a živnostenského stavu (jejichž kapitalistické zájmy podstatně přispěly k revoluci, aniž by však nyní byly v parlamentu bezprostředně zastoupeny) spíše od počátku tvořily jakýsi neustále se rozšiřující předparlamentní dvůr. Zde sledují záhy i publicisticky (vybaveny odpovídajícími orgány) jednání a rozhodování parlamentu jakožto kritické publikum: bez ohledu na to, zda ve své většině ještě patřily k voličstvu, jako v Londýně a Westminsteru,¹⁶ nebo zda patřily k mase nevoličů, jak tomu bylo v jiných případech. Změnu funkce parlamentu nelze odvodit pouze z toho, že se ze suverénního krále, jenž je vázán Bill of Rights, stává pouhý král v parlamentu. Kvalitativní změnu vůči dosavadnímu systému představuje až onen nový vztah parlamentu a veřejnosti, který nakonec vede k plnému zveřejňování parlamentních jednání.

To znamená, že si nějaké pevné stoupence musí zajistit i král, který nemůže parlament vyřadit. Do strukturní souvislosti s objektivními zájmy různých společenských skupin lze uvést jak vznik protikladu mezi whigy a toryi ve jménu „odboje“ nebo „božského práva“, tak i rozštěpení parlamentu při sporu o Exclusion Bill do jednotlivých „stran“, jejichž protiklad střídá starší protiklad mezi parlamentem a country na jedné straně a mezi korunou a councillors na straně druhé. Parlamentní vývoj těchto „frakcí“ však lze pochopit pouze na základě nové oblasti napětí, která vzniká v souvislosti s parlamentem a v následujícím století se projevuje rozparem mezi veřejným rozvažováním kritického publika a korumpujícím vlivem krále odkázaného na nepřímé vládnutí. Poražená parlamentní menšina může vždy vystoupit na veřejnost a dovolávat se soudu publika; vítězná většina, držená pohromadě pomocí úplatků,¹⁷ považuje

16/ Zde měl volební právo každý muž, představitel domácnosti, který platil daně.

17/ Srv. Löwenstein, K., Zur Soziologie der parlamentarischen Repräsentation in England, c.d., s. 95 nn.

za nutné legitimizovat autoritu, již disponuje, právě důvody, které jí opozice upírá. Tento vztah se rozvíjí v souladu s oním zvláštním převrácením frontových linií, které přivedlo na celou generaci k vládě opoziční stranu whigů a na základě revolučního pořádku naopak přinutilo jakobitské legitimisty k praxi odporu. Od r. 1727, kdy se začíná prosazovat *Craftsman*, vzniká systematická opozice, která je dokonce částečně vybavena čímsi jako stínovým kabinetem a až do r. 1742 velkému publiku zprostředkovává formou literatury a tisku parlamentní politické spory. Toryové teoreticky přejímají zásady starých whigů, vládnoucí moderní whigové prakticky přejímají zásady toryů. Politická opozice na národní úrovni – jako pokus o násilné prosazení zájmů – dosud mohla existovat jen ve formě frondy či občanské války; nyní, zprostředkovaná rozvažujícím publikem, dostává podobu permanentního sporu mezi vládní a opoziční stranou. Tato diskuse přesahuje všední problémy a v zásadě se rozšiřuje na „záležitosti vládnutí“; přesahuje oddělení moci, anglické svobody, patriotismus a korupci, stranu a frakci, otázku zákonnosti nových vztahů opozice k vládě – a dospívá až k elementárním otázkám politické antropologie. Z publicistického rozvažování těchto třicátých let pochází také teorie opozice, kterou v souvislosti své pesimistické antropologie rozvinul sám Bolingbroke.¹⁸ Vztah mezi soukromým a veřejným zájmem nyní Bolingbroke vykládá jako vztah mezi court a country, mezi „in power“ a „out of power“, mezi pleasure a happiness, passim a reason: ukazuje se, že opozice jakožto country-party je vždy v právu vůči court-party, která je korumpovaná autoritou.

Od počátku 18. století je běžné odlišovat od oficiálních volebních výsledků to, co se tehdy označovalo jako „sense of the people“. Přibližným měřítkem tohoto zdravého rozumu lidu jsou průměrné výsledky voleb

18/ Kluxen, K., *Das Problem der politischen Opposition*, c.d., s. 103 nn.

v hrabstvích. The sense od the people, the common voice, the general cry of the people a konečně the public spirit od nynějška představují veličinu, na niž se opozice může odvolávat; s pomocí veřejného mínění opozice jednou skutečně přinutila Walpola a jeho parlamentní většinu k ústupkům.¹⁹ Takovéto výsledky však ještě nelze chápat jako znamení určitého panství veřejného mínění. Spolehlivějším ukazatelem skutečných mocenských poměrů byla neúčinnost masových petic, organizovaných od r. 1680. Po peticích jak z r. 1701, tak z r. 1710 sice skutečně došlo k rozpuštění parlamentu; v zásadě však šlo o pouhé aklamace, jichž využil král. Je to patrné v letech 1768-1771, kdy v souvislosti s Wilkesovou agitací po peticích četných hrabství, měst a dalších míst k žádnému požadovanému rozpuštění parlamentu nedošlo: vzhledem k beztak poddajné parlamentní většině král neměl zájem postoupit riziko nových voleb. Dokonce ani rozpuštění parlamentu v r. 1784 (kdy král ve své slavné řeči před Dolní sněmovnou konstatoval, že se cítí povinován odvolat se ke zdravému rozumu lidu) nebylo v první řadě iniciováno tlakem tohoto „mínění lidu“.²⁰

Nicméně vedle nových velkých deníků, jakými jsou *Times* (1785), vznikají v těchto letech i jiné instituce politicky rozvažujícího publika. Ve Wilkesově době přibývá „veřejných mítinků“, a to co do rozsahu i četnosti. Nyní také vzniká velké množství politických spolků. Dvacet šest county-associations, které byly založeny v r. 1799 podle vzoru Yorkshirského sdružení, se zabývalo peticemi k otázkám financování války, parlamentní reformy atd. Poslanci sice vytvářeli volnější kluby již koncem 17. století. Ještě v r. 1741 však nebylo například pro *Gentleman's Magazine* vůbec snadné charakterizovat zvolené poslance podle jejich politického zaměření; ne-

19/ V l. 1733/34 v otázce návrhu sedmiletého zákona a v r. 1739 v otázce války se Španělskem.

20/ Srv. Emden, C. S., *The People and the Constitution*, c.d., s. 194-196.

dávali vůbec najevo jasnou stranickou příslušnost. Teprve koncem 18. století získávají strany organizační základnu mimo parlament (outdoors), která překračuje ony petice, veřejné mítinky a politická sdružení. Strany získávají svou první pevnou organizační podobu zakládáním místních výborů.

V r. 1792, tři roky po vypuknutí Francouzské revoluce, je funkce veřejné kritiky politicky rozvažujícího publika nepřímo potvrzena ve Foxově řeči, kterou přednesl před Dolní sněmovnou. V parlamentu se poprvé hovoří o public opinion v přísném smyslu slova: „Je nepochybně správné a prozíravé brát ohled na veřejné mínění ... Pokud by se veřejné mínění nepodařilo sladit s mým; pokud by to lidé neviděli ve stejném světle jako já, ani poté, kdy bych jim ukázal nebezpečnost, nebo pokud by se domnívali, že by pro ně bylo nějaké jiné opatření vhodnější, měl bych považovat odstoupení za svoji povinnost ke svému králi, povinnost ke své zemi, povinnost ke své cti, aby mohli prosazovat plán, který pokládají za lepší, pomocí vhodného nástroje, tj. myšlenkově spřízněného člověka ... ale nejzřejmější věcí je, že bych měl dát veřejnosti prostředky pro formování mínění.“²¹ Stejně jako samotné konstatování je pozoruhodná i Foxova pohnutka: obrací se proti Pittovi, který pod tlakem veřejného mínění v r. 1791 opět zastavil přípravu na válku s Ruskem. Politické rozvažování publika se do přelomu 19. století zorganizovalo natolik, že v roli permanentně kritického komentátora definitivně prolomilo exkluzivitu parlamentu a vyvinulo se v oficiálního diskusního partnera poslanců. Fox se ve své řeči obrací k publiku; „oni“, tedy subjekty public opinion, už nejsou považováni za ty, které lze jakožto „cizince“ vyloučit z jednání. Parlamentní absolutismus musí postupně ustoupit jejich suverenitě. Už se ani nehovoří o „sense of the people“, či dokonce o vulgar nebo common opinion. Nyní je to „public opinion“; utváří se ve veřejné

21/ Parliamentary History 29:974.

diskusí, poté co je publikum díky výchově a informacím schopno vyjádřit zdůvodněný názor; odtud Foxova maxima: dát veřejnosti prostředky pro formování mínění.

Diskuse o rozšíření volebního práva pokračuje ještě dalších čtyřicet let; konečně dva roky po červencové revoluci je přijat Reform Bill, který reviduje zastaralé dělení volebních obvodů a přiznává právo politického spolurozhodování i povznesenému střednímu stavu, z něhož pochází masa politicky rozvažujícího publika: z tehdejších asi 24 milionů obyvatel smí nyní volit téměř 1 milion. Podmínky pro dočasnou éru vládnutí prostřednictvím veřejného mínění se naplňují v r. 1834, na základě takzvaného Peelova Tamworthského manifestu; je to poprvé, co nějaká strana publikuje svůj volební program. Veřejné mínění se utváří ve sporu o věcné argumenty, neutváří se nekriticky v nějakém, ať už naivním, ať už plebiscitně manipulovaném souhlasu s osobami nebo odevzdáním hlasů určitým osobám na základě common sense. Jako svůj předmět proto potřebuje spíše definovaná fakta než prominentní osoby. Konzervativci zveřejňují svůj program; whigové v téže době ve svém volebním hesle nabádají: „Pamatujte si, že teď bojujete o věc, nikoliv o lidi – o skutečné důsledky vaší reformy.“²²

§ 9

Kontinentální varianty

Politicky rozvažující publikum vzniká také ve Francii, ovšem teprve asi v polovině 18. století. Avšak před revolucí ještě nemůže účinně institucionalizovat své kritické impulzy, jak tomu bylo v soudobé Anglii. Bez souhlasu cenzury nemůže být vytištěna ani řádka; politická žurnalistika se nemůže rozvíjet, periodický tisk je v naprosto žalostném stavu. Úřední noviny, *Mercure de France*, které vycházely jednou týdně, neměly ještě

22/ Emden, C. S., *The People and the Constitution*, c.d., s. 205.

v r. 1763 (ačkoli se jednalo o nejrozšířenější noviny) více než 1 600 předplatitelů, z nichž celá třetina bydlela v Paříži a 900 na venkově; zbytek byl expedován do zahraničí. Potají se ovšem četly ilegálně dovážené noviny, především holandské.²³

Chybí nejen kvalifikovaná politická žurnalistika, nýbrž i stavovské shromáždění, které by se pod jejím vlivem mohlo postupně přetvořit v parlament: generální stavy nebyly svolávány již od r. 1614. Stávající parlamenty, nejvyšší soudní dvory, které ve skutečnosti představují jedinou politickou sílu, která nebyla zcela závislá na králi, nereprezentují např. špičky měšťanstva, nýbrž ony poměščené prostředkující moci, pokud se ještě mohly prosadit vůči centralismu absolutistické vlády. Tyto instituce konečně nemají sociální základnu. Za regentství se ve velkoburžoazii, která ve svých rukou hromadí národní bohatství, nepřetváří obchodní a řemeslnické měšťanstvo, nýbrž spekulanti a bankéři, majitelé manufaktur, velkoobchodníci a úředníci. Osud národa však nemohou ovlivňovat politicky; nespojují se (jako v Anglii) se šlechtou a vysokým úřednictvem v homogenní horní vrstvu (*noblesse de robe*²⁴), která by se opírala o pevnou prestiž a mohla by i politicky zastupovat zájmy tříd vytvářejících kapitál proti králi.

Stavovské rozdíly jsou přísné. Šlechtický titul sice získávali bohatí obchodníci, obvykle ve třetí generaci, většinou ti, kteří byli nějak spojeni s prebendami vysokých úřednických postů; tím se však vydělili ze sféry výroby a distribuce. Kolem poloviny století na tento problém

23/ Již Ludvík XIV. musí v letech 1679, 1683 a 1686 vydat zákaz dovozu zahraničních novin. Proslulost si tehdy získaly *Gazettes de Hollande*, nejméně cenzurované evropské noviny, a udržely si ji během celého 18. století. Prostřednictvím těchto publicistických kanálů ovlivňovali svou vlast i hugenoti, kteří byli ze země vyhnáni po zrušení nantského ediktu. Srv. Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik*, c.d., s. 299 nn.

24/ Srv. Borkenauovu sociologickou analýzu *noblesse de robe* in: týž, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*, c.d., s. 172 nn.

upozorňuje abbé Coyer titulem *La Noblesse Commercante*, který vyvolal bouři pamfletů. Na druhé straně šlechta, která se sama vylučuje z obchodu a řemesel, stejně jako z bankovních operací jakožto z činností, které nejsou přiměřené jejímu stavu, se dostává do ekonomické závislosti na koruně: z hlediska měšťanského chápání produktivní práce jde o parazitující stav, jehož odměnou za politickou bezvýznamnost jsou daňová privilegia a královské patenty. Král má nadále monopol na veřejnou moc. Je vytvořen negativ občanské rovnosti: všichni, kromě krále (a jeho úředníků), jsou stejně poddaní, stejně podřízeni vrchnosti – jsou to soukromí lidé. Jejich sférou, ať už jsou měšťany či nikoli, je société civile – útvar, který v 18. století ještě není z třídně teoretického hlediska příliš přehledný. Měšťanstvo je ještě mnoha způsoby zakotveno ve stavovském státě, jak o tom svědčí feudální role měšťanských parlamentů či přizpůsobení velkoburžoazie šlechtě; a šlechta je ve svých salonech často přístupnější osvícenému způsobu myšlení měšťanských intelektuálů než samotní měšťané. Nicméně status a funkce měšťanstva, šlechty a koruny se natolik liší, že lze modelově snadno oddělit jednotlivé „sektory“ – politický, ekonomický a mezi nimi pak ten, který zaujímá „společnost“.²⁵

V první polovině století se kritika „filosofů“, přes očekávání Montesquieua, zabývá především náboženstvím, literaturou a uměním; teprve ve stadiu *Encyklopedie* se morální intence filosofů, alespoň nepřímou, rozvíjí v intenci politickou. *Encyklopedie* je pojata jako publicistický podnik velkého stylu.²⁶ Robespierre ji může později oslavovat jako „úvodní kapitolu revoluce“. V poslední

25/ Barber, E. G., *The Bourgeoisie in 18th Century France*. New York 1959.

26/ V r. 1750 vychází nejprve Diderotův *Prospectus*, předběžné oznámení, které záhy vyvolává ohlas po celé Evropě; o rok později d'Alembertův *Discours Préliminaire*, brilantní nárys celého díla. Jeho spis je výslovně adresován public éclairé. Hovoří jménem société de gens des lettres. A v r. 1758 připomíná Diderot v dopise Voltai-

třetině století vznikají kluby podobného druhu, jakým byla dřívější pánská společnost v Club de l'Entresol,²⁷ která byla inspirována anglickými myšlenkami a byla jakýmsi následníkem Bureaux d'Esprit, v jehož čele stály ženy; iniciátoři veřejné kritiky, filosofové, se z beletristů stávají ekonomy. Označení ekonomisté používají fyziokraté, kteří se setkávají nejprve u Quesnaye, později u Mirabeaua a Turgota; jejich klub přetrvává celé století. Svě učení obhajovali v *Gazette du Commerce* a v *Journal de l'Agriculture, du Commerce et des Finances*; až konečně v r. 1774 byli jeho dva nejvýznamnější zástupci, Turgot a Malesherbes, povoláni do vlády – šlo takřka o první exponenty veřejného mínění.

Avšak teprve Necker, jak známo, má zásluhu na tom, že politicky činná veřejnost prolamuje absolutistický systém: zveřejňuje totiž bilanci státního rozpočtu. O tři měsíce později nechává král ministra padnout.²⁸ Politické rozvažování publika se přece jen osvědčilo jako in-

rovi závazky vůči veřejnosti: přihlásilo se 4 000 abonentů, dvakrát až třikrát více předplatitelů, než měly tehdejší nejčtenější noviny.

27/ Z Bolingbrokova podnětu, tedy z podnětu emigranta, se u abbé Alaryho, jenž bydlel v mezaninu (fr. entresol – odtud název Club de l'Entresol), vytvořila soukromá společnost, jakási neformální akademie učenců, duchovních a úředníků, kteří si vyměňovali zprávy, spřádali plány, zkoumali jak ústavu státu, tak i potřeby společnosti. Vedle markýze d'Argensona a starého abbého de St. Pierre sem docházeli také Walpole. Srv. Koselleck, R., *Kritik und Krise*, c.d., s. 53 nn.

28/ V předvečer revoluce je to Necker, kdo poznamenává, že občanská veřejnost dozrála: „Duch společenského života, záliba ve vážnosti a chvále, ustavila ve Francii soudní dvůr, před nímž jsou povinni se projevit všichni lidé, kteří na sebe poutají pozornost: je to veřejné mínění (opinion publique).“ A dále konstatuje: „Velké množství cizinců se snaží vytvořit si správnou představu o autoritě, jakou má ve Francii veřejné mínění. Je pro ně těžko pochopitelné, že existuje jakási neviditelná moc, která bez pokladny, osobních strážců a bez armády vydává zákony, které jsou dodržovány i v samotném královském zámku; a přece neexistuje nic, co by bylo pravdivější.“ Od té doby se mluví o „veřejném mínění pana Neckera“, proniká dokonce i do zpráv určených králi. (Citováno podle: Bauer, W., *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*, c.d., s. 234 a Böhm, M. von, *Rðkoko, Frankreich im 18. Jahrhundert*. Berlin 1921, s. 318.)

stance kontroly vlády, a to právě v záležitostech, jež jsou pro měšťanské zájmy podstatné: v míře státního zadlužení se symbolizoval nepoměr mezi ekonomickou mocí a politickou bezmocí na jedné straně a mezi finanční závislostí a absolutistickou vládou na straně druhé. Sféra publika, publika nakonec i politicky rozvažujícího, která s přispěním prosazujících se intelektuálů vyrostla v lůně ekonomicky i politicky nefunkční, ale společensky ještě stále reprezentativní nobility, se nyní definitivně stává sférou, v níž občanská společnost reflektuje své zájmy a prezentuje je. Od Neckerovy zprávy (Compte Rendu) lze politickou funkci této veřejnosti už jen potlačovat, už ji vlastně není možné zbavit jejího vlivu. Publiku je oficiálně dovoleno posuzovat veřejné záležitosti prostřednictvím jakýchsi soupisů stížností (Cahiers de Doléance). To, jak známo, vede ke svolání generálních stavů; na určitém stupni společenského vývoje se opět sahá k tradici stavovských shromáždění, která v Anglii nebyla nikdy přerušena, protože už jen ona může převzít roli moderního parlamentu.

Ve Francii se takřka přes noc, ovšem s menší stabilitou, dosahuje toho, k čemu Anglie potřebovala více než století postupného vývoje – vytvářejí se instituce, které politicky rozvažujícímu publiku dosud chyběly. Vznikají strany v podobě klubů a z nich pak parlamentní frakce; vytváří se politický denní tisk.²⁹ A již generální stavy prosazují zveřejňování svých jednání. Od srpna vychází deník *Journal des Débattes et des Décrets*, v němž jsou zveřejňovány zprávy z parlamentu. Vytváření právních norem je pro politickou veřejnost stejně důležité jako její faktická institucionalizace: revoluční proces je neprodleně ústavoprávně interpretován a definován; s tím může souviset fakt, že na kontinentě si občanská veřejnost přesně uvědomovala své politické funkce, ať už skutečné, ať pouze možné. Vzniká zde sebevědomí, kte-

29/ Podrobně k tomu srv. Bauer, W., *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*, c.d., kap. XIII, s. 239 nn.

ré má terminologicky zřetelnější kontury než v soudobé Anglii. Politické funkce veřejnosti se z kodifikací francouzské revoluční ústavy záhy stávají hesly, která zaplavují celou Evropu. Nikoli náhodou je slovo „veřejnost“ v němčině obdobou francouzského vzoru; v původním znění, jako „publicita“, koluje v satirických verších, které se v revolučních dnech šíří německou zemí:

*Publicita – to heslo hesel – každý se mu koří,
každý je hlásá, tvář za škraboškou noci,
hodnost a rády jsou dar jeho moci,
a pro ty právě hlavy pomazané hoří.³⁰*

Komplex „veřejnosti“ doplňuje ústava z r. 1791, která koneckonců přejímá *Deklaraci práv člověka a občana* (z 26. 8. 1789), v § 11 se praví: „Svobodné zveřejňování myšlenek a názorů je jedním z nejcennějších práv člověka. Každý může svobodně mluvit, psát, tisknout, s výhradou odpovědnosti za zneužití této svobody v případech stanovených zákonem.“³¹ Ústava z r. 1793 svobodné sdružování výslovně vztahuje k ochraně svobodného vyjadřování názoru: „Právu zveřejňovat své myšlenky a názory, ať už prostřednictvím tisku nebo jakýmkoli jiným způsobem, právu pokojně se shromažďovat ... nesmí být bráněno“, aby pak, téměř jako omluvu za tuto opatrnost připojila poukaz na ancien régime: „Nutnost vyhlášovat tato práva předpokládá, buď že ještě existuje despotismus, nebo že je v živé paměti.“³² V době, kdy

30/ Verš pochází z práce R. Smenda, Zum Problem des Öffentlichen und der Öffentlichkeit. In: Bachof, O. u.a. (Hg.), *Forschungen und Berichte aus dem öffentlichen Recht. Gedächtnisschrift für Walter Jellinek*. München 1955.

31/ Hartung, F. (Hg.), *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte*. Göttingen 1954, s. 33 a s. 35. První zemí, která dává podobné záruky, je Virginia v Bill of Rights z 12. 6. 1776, čl. 12: „Svoboda tisku je jednou z velkých opor svobody a nemůže být nikdy, s výjimkou despotických vlád, omezována“, tamtéž, s. 27.

32/ Tamtéž.

tento článek vstupuje v platnost, již ovšem neodpovídá ústavní skutečnosti. V srpnu předchozího roku, dva dny po útoku na Tuilerie, byli v ediktu Pařížské komuny odpůrci revoluce označeni za „ty, kdo otravují veřejné mínění“, a jejich tiskoviny byly zabaveny. Dne 17. 1. 1800, dva dny po státním převratu, Napoleon svobodu tisku zcela ruší. Ze zákazu politického tisku bylo jmenovitě vyňato pouze 13 listů. Od r. 1811 jsou kromě oficiálních novin *Moniteur* trpěny už jen troje noviny, a i ty podléhají přísné cenzuře. Bourbonové, kteří se vracejí k moci, sice vydávají proklamaci o dodržování svobody tisku. Také v chartě z června 1814 (článek 8) se praví: „Francouzi mají právo zveřejňovat své názory a nechat je tisknout, jestliže se řídí zákony, které mají znemožnit zneužití těchto svobod.“³³ Opozice se však mohla vyjadřovat jen velmi opatrně. Teprve červencová revoluce, která své heslo odvozuje z právě založeného opozičního listu *National*, u jehož zrodu stáli Thiers a Mignet,³⁴ navrácí tisku, stranám a konečně i parlamentu, jenž byl rozšířen reformou volebního práva a jedná nyní zcela veřejně, prostor zaručený revolučními lidskými právy.

V Německu se něco takového jako parlamentní život probouzí, a i to pouze nakrátko, až jako důsledek francouzské červencové revoluce na některých územích na jihu a jihozápadě Německa,³⁵ kde zastupitelská shromáždění, navržená v r. 1815 na posledních vídeňských jednáních, navázala na jisté stavovské zemské tradice, avšak později byla jejich činnost téměř všude ochromena v důsledku karlovarských usnesení.

Německé poměry se od anglických liší stavovskými bariérami, které byly po delší dobu konzervovány kontinentálním absolutismem, zvláště bariérami mezi šlechtou a měšťanstvem; měšťané si zase udržovali přísný

33/ Tamtéž, s. 45.

34/ „Král kraluje, ale nevládne.“

35/ Sr. dobovou zprávu Schreiben von München, betreffend den bayerischen Landtag von 1831. *Historisch-Politische Zeitschrift*. Bd. I. Hamburg 1832, s. 94 nn.

odstup od lidu. K němu vedle venkovského obyvatelstva (od zemědělských dělníků přes nájemce půdy až k svobodným vlastníkům půdy) a vlastní spodiny (nádeníci, vojáci a služebnictvo) patřili drobní obchodníci, řemeslníci a dělníci. „Lid“ se kryje s peuple, což jsou dvě kategorie, které během 18. století dostaly stejný význam; kramářský pult stejně jako ruční práce jsou v obou případech subjektivně přijímaná kritéria vyloučení z vlastního měšťanstva. Někdejší obyvatele měst par excellence, tj. maloobchodníky a řemeslníky, už „měšťané“ nepočítají k měšťanstvu. Řídí se přitom kritériem vzdělání; měšťané patří ke vzdělaným stavům – obchodníkům a akademikům (učenci, duchovní, úředníci, lékaři, právníci, učitelé atd.). Německé poměry se však od francouzských liší tím, že zde má šlechta vůči knížecím dvorům zcela nesamostatné postavení. V komunikaci s měšťanskými intelektuály se jí nedaří vytvořit kulturně určující sféru rozvažujícího publika ze sféry „společnosti“, jež je oddělena od ekonomických a politických funkcí.³⁶

Politicky rozvažující publikum nachází své místo především v soukromých setkáních měšťanů. V posledních desetiletích 18. století jsou časopisy, které v té době zažívají rozkvět, a to i časopisy politické, přímo krystalizačními body společenského života soukromých osob. Dokladem „čtenářské vášně“, ba „čtenářské zběsilosti“ osvíceného věku nejsou pouze časopisy;³⁷ od 70. let se do všech měst, i do těch nejmenších, šíří soukromé i komerční čtenářské společnosti, takže může začít obecná diskuse o důležitosti či bezcennosti těchto zařízení. Koncem století bylo možné v Německu najít více

36/ Heilborn, E., *Zwischen zwei Revolutionen*. Bd. I.: *Der Geist der Schinkelzeit 1789 bis 1848*. Berlin 1929, s. 97 nn.

37/ Tak například *Journal von und für Deutschland*, 1790, II, s. 55; nebo *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung*, 1797, Nr. 30, s. 255. Ke vzniku politické veřejnosti v Německu na sklonku 18. století obecně srv.: Valjavec, F., *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770-1815*. München 1951.

než 270 čtenářských společností.³⁸ Jde přitom většinou o spolky s vlastními prostory, v nichž je možné přečíst si noviny a časopisy, a také, což je stejně důležité, o přečteném si popovídat. Nejstarší čtenářské kroužky nebyly ničím jiným než jakýmsi pospolitým abonentem, který umožnil cenově přijatelnější odběr. Vznik čtenářských společností naproti tomu již nebyl motivován takto finančně. Spolky, které podle stanov volí své předsednictvo, rozhodují o přijímání nových členů na základě většinového systému, všechny sporné otázky řeší parlamentární cestou, vylučují ženy a zakazují hry, tyto spolky slouží jediné potřebě měšťanských soukromých osob vytvořit jakožto rozvažující publikum veřejnost: číst časopisy a pak o tom hovořit, vyměňovat si osobní názory a spoluformulovat ony názory, které se od 90. let označují jako „veřejné“. Nejvíce se odebíraly a četly časopisy politického obsahu: Schlözerovy *Staatsanzeigen* a Wielandův *Teutscher Merkur*, Archenholzova *Minerva*, *Hamburger Politische Journal* a *Das Journal von und für Deutschland*.³⁹ Schlözerův časopis, který dosáhl nákladu 4 000 výtisků, v sobě nesl hannoverský odlesk anglické svobody tisku; byl pokládán za „bête noire mocných“, protože ti se obávali, jak se tehdy říkalo, aby „se nedostali do Schlözera“.⁴⁰ Symptodem jisté kritické síly veřejnosti je také brutální reakce knížat na působení prvních politických publicistů na jihozápadě Německa. Jak Wekherlin, který v r. 1778 poprvé vydává *Felleisen*, tak

38/ Srv. materiálově bohatou disertaci I. Jentsche, *Zur Geschichte des Zeitungswesens in Deutschland*, Leipzig 1937. Totéž platí pro Švýcarsko, tamtéž, s. 33, pozn. č. 10. Srovnej také podrobné zkoumání M. Braubacha, Ein publizistischer Plan der Bonner Lesegeellschaft. In: Herrmann, A. J. M. (Hg.), *Aus Geschichte und Politik. Festschrift zum 70. Geburtstag von Ludwig Bergsträßer*. Düsseldorf 1954, s. 21 nn.

39/ Ve slavné čítárně *Hamburger Harmonie* bylo na přelomu století k dispozici 47 německých, 8 francouzských a 2 anglické časopisy. K repertoáru vlastně nepatřily zábavné časopisy, které nahradily staré morální týdeníky; ty si doma četly ženy.

40/ Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., Bd. I, s. 706.

Schubart, který je znám již v r. 1774 svou *Deutsche Chronik*, platí vysokou cenu. První umírá ve vězení; druhý je zlomen deseti lety věznění v pevnosti: tehdy se ještě jednalo o přímé vymývání mozků.⁴¹

§ 10

Občanská společnost jako sféra soukromé autonomie: soukromé právo a liberalizovaný trh

Historické exkursy zabývající se vznikem politicky činné veřejnosti v Anglii i na kontinentě zůstávají abstraktní, dokud se omezují na institucionální souvislost publika, tisku a parlamentu a na napětí vyvolávané konfrontací mezi autoritou a publicitou jakožto principem kritické kontroly kabinetů. Mohou doložit, že veřejnost během 18. století přijímá politické funkce, ale vlastní druh funkce je možné pochopit pouze z oné specifické fáze dějin vývoje občanské společnosti, v níž se směna zboží a společenská práce ve velké míře osvobozují od státních direktiv. V politickém uspořádání, v němž tento proces postupně vrcholí, zaujímá veřejnost ústřední postavení, a to nikoli náhodou: stává se takřka principem organizace občanských právních států s parlamentní formou vlády, například v Anglii po velkém volebním zákoně z r. 1832; totéž, s jistými omezeními, platí i pro takzvané konstituční monarchie dle vzoru belgické ústavy z r. 1830.

Politicky činná veřejnost získává normativní status jakéhosi orgánu sebezprostředkování občanské společ-

41/ Srv. k tomu Balet, L., *Die Verbürgerlichung der deutschen Kunst, Literatur und Musik im 18. Jahrhundert*, c.d., s. 132 n.: „Rok ležel Schubart v cele staré věže (pevnosti Hohenasperg) na slámě. Rubáš mu zetlel přímo na těle... Po dvou letech a třech měsících vazby mu bylo dovoleno procházet se na čerstvém vzduchu. V r. 1780 si mohl poprvé dopisovat se svou ženou a svými dětmi a v témže roce mu byla přísná vazba změněna ve vazbu v pevnosti. Po deseti letech byl konečně z vazby propuštěn“ Tímto Schubartem se ostatně nechal ve svých politických začátcích inspirovat mladý Schiller; vždyť k počátkům politické publicistiky svým způsobem patří i jeho *Loupežníci*.

nosti se státní mocí, která odpovídá jejím potřebám. Společenským předpokladem této „rozvinuté“ občanské společnosti je postupná liberalizace trhu, který dělá ze směny ve sféře společenské reprodukce záležitost soukromých osob a završuje tak privatizaci občanské společnosti. Za absolutismu bylo možné hovořit o jejím etablování jakožto soukromé oblasti zpočátku jen v privativním smyslu, tedy v tom smyslu, že jsou společenské vztahy zbavovány své kvaziveřejné povahy; politické, právní a administrativní funkce splynuly ve veřejnou moc. Oblast, oddělená od této veřejné sféry, ještě nebyla v žádném případě „soukromá“ ve smyslu osvobození od vrchnostenského reglementu; její vznik je neoddelitelně spjat s merkantilistickou reglementací. „Jednotlivý systém“ merkantilismu na druhé straně také určuje počátek privatizace reprodukčního procesu v pozitivním smyslu: totiž fakt, že se tento proces postupně autonomně rozvíjí právě podle vlastních zákonů trhu. Neboť spolu s prosazováním kapitalistického výrobního způsobu, jež je podporováno shora, dochází k tomu, že jsou společenské vztahy zprostředkovávány vztahy směnnými. S rozšířením a uvolněním této sféry trhu získávají vlastníci zboží soukromou autonomii; pozitivní smysl „soukromého“ se ostatně utváří na základě pojmu volného disponování kapitalisticky fungujícím vlastnictvím.

O tom, do jaké míry je tento proces úspěšný již v merkantilistické fázi, svědčí novověké dějiny soukromého práva. Pojetí právního úkonu jakožto smlouvy, která se zakládá na svobodném vyjádření vůle, je nápodobou směnného procesu volně si konkurujících vlastníků zboží. Systém soukromého práva, který vzájemné vztahy soukromých osob z principu odvozuje ze soukromých smluv, současně předpokládá, že rozhodující jsou směnné vztahy, jež se vytvářejí podle zákonů svobodného styku na trhu. Mezi smluvními partnery však nejde vždy také o vztah partnerů směny; avšak tento vztah, který je pro občanskou společnost ústřední, je jakýmsi modelem smluvních vztahů. – Spolu se základními svobodami systému soukromého práva také vznikají kategorie

obecné právní způsobilosti, záruka právního postavení osoby; ta už není definována na základě stavu a původu. Status libertatis, status civitatis a status familiae ustupují statusu naturalis, který je nyní připisován všem právním subjektům⁴² – což je obdoba zásadní rovnosti vlastníků zboží na trhu a vzdělanců ve veřejnosti.

Velké kodifikace občanského práva vytvářejí systém norem, který zajišťuje v přísném smyslu slova soukromou sféru, totiž vzájemný styk soukromých osob, jenž se postupně osvobozuje od stavovských i státních úkolů. Zajišťují instituci soukromého vlastnictví a spolu s ní základní svobody smlouvy, živnosti a zůstavení. Právě díky kodifikacím jsou jednotlivé fáze vývoje na kontinentě vyznačeny zřetelněji než v Anglii, kde se stejný proces odehrává v rámci common law; přesto se zde speciální právní formy a právní instituty společnosti svobodné směny zboží⁴³ vytvořily dříve než v zemích s tradicí římského práva. V Prusku je v r. 1794 zveřejněno Všeobecné zemské právo, v Rakousku v r. 1811 Všeobecný občanský zákoník; k nim se řadí klasické dílo občanského soukromého práva, Code civil z r. 1804. Pro všechny tyto zákoníky je příznačné, že vznikly nejen v zájmu občanské společnosti, nýbrž také v jejím specifickém prostředí: byly mnohokrát podrobeny veřejnému rozvažování ze strany soukromých osob shromážděných v publikum. Veřejné mínění se prostřednictvím vypisování cen a veřejné diskuse podílí na zákonodárství i tam, kde parlamentní sbory neexistovaly, nebo

42/ K historii tohoto pojmu z hlediska právní teorie srv. Coing, H., *Der Rechtsbegriff der menschlichen Person und die Theorie der Menschenrechte. Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. Berlin/Tübingen 1950, s. 191 nn. (zvláštní vydání). Prořazení „obecné právní způsobilosti“ v kodifikacích soukromého práva 18. a počátku 19. století sleduje H. Conrad in: *Individuum und Gemeinschaft in der Privatrechtsordnung. Juristische Studiengesellschaft*. Karlsruhe 1956, 18.

43/ Totiž: kapitálová společnost, věcný úvěr, cenné papíry, prvky obchodního a plavebního práva, horního práva a celkové právo soutěže.

tam, kde byly neúčinné, jako například v napoleonské Francii. V Paříži, stejně jako v Berlíně a ve Vídni, je návrh zákoníku nejprve předložen k posouzení veřejnosti (1800), a nikoli pouze internímu fóru odborníků. Samotné návrhy ani nerozpracovávali tradiční reprezentanti právní vědy, nýbrž vzdělaní vládní pověřenci, osoby, které do jisté míry udržovaly kontakt s publikem, jež se už začalo politicky projevovat; o základních myšlenkách se jednalo v diskusních kroužcích, jako například v Berlínské střeďeční společnosti, k níž patřil Suarez.

Novověké dějiny soukromého práva nezačínají až přeměnou přirozeného práva v právo pozitivní v 18. století. Recipované římské právo, které bylo zprvu chápáno jako právo soukromé pouze v protikladu k právu církevnímu, se nicméně rozvíjí v právo emancipované občanské společnosti teprve se zrušením tradičních právních forem jak starých panských stavů, tak i profesních stavů ve městech. Za absolutismu, spíše pokud jde o právní techniku než o právo, slouží zemskému knížeti jako nástroj řešení sporu mezi vrchností, která usiluje o centralizaci, a partikularismem stavovské moci. Občanská společnost má být vyvázána ze svých korporativních vazeb a podřízena administrativní moci knížete. Ani v této funkci římské právo ještě nezajišťuje soukromý právní řád v přísném smyslu slova. I tam, kde „soukromé právo“ není zcela pohlceno policejními nařízeními, zůstává vrchnostensky vázáno; tato pouta se týkají i méně podstatných záležitostí „veřejného blahobytu“,⁴⁴ včetně obchodního, živnostenského a pracovního práva. Sbírka římských právních norem, jíž se tehdy řídila vládnoucí teorie soukromého práva, se vzhledem k právní skutečnosti stává fikcí: „Pandekty, pokud jde o pracovní právo, znají s ohledem na svobodné pracovní vztahy jen málo diferencované služební vztahy mezi svobodnými

44/ Např. nařízení týkající se uspořádání oděvů, svateb, nevěstek, lichvy, rouhačství, falšování potravin atd.; srv. Wieacker, F., *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen 1952, s. 108 nn.

osobami; místní služební právo však vychází z domácí moci a pospolitosti domácnosti; místní živnostenské právo z profesního postavení; místní zemědělské pracovní právo z rolnických služebních povinností. Dlužní právo pandektů předpokládá jen smluvní svobodu; místní úpravy jsou však plně ustanovení o vázaných cenách, taxách, plné povinnosti spjatých s nabídkou a dodávkou zboží, výrobních omezení a smluvních povinností ... Proti abstraktnímu, obecnému, a proto zdánlivě svobodnému právnímu řádu ekonomicky svobodných individuí stojí téměř zdrcující množství vrchnostenských, profesních a korporativních omezení smluvního práva, pracovního práva, bytového práva a práva pozemkového, to znamená všech sociálních a hospodářských ohnisek soukromého práva.⁴⁵

Moderní soukromé právo tyto vazby zásadním způsobem narušuje, a to od druhé poloviny 18. století. Trvalo však ještě jedno století, než vývoj od statusu ke smlouvě skutečně odstranil všechny překážky, které ve své době bránily zhodnocení průmyslového kapitálu a současně prosazení kapitalistického výrobního způsobu; než bylo vlastnictví přenecháno svobodnému směnnému styku účastníků na trhu; jeho zústavení svobodné vůli jednotlivých vlastníků; volba a vykonávání živnosti, stejně jako vzdělávání zaměstnanců libovali podnikatelů, stanovení mzdy svobodné smlouvě mezi zaměstnavateli a dělníky. V Anglii, nejprve v textilním průmyslu, je v r. 1757 smírčím soudcům odebrána úloha státní regulace mezd; do r. 1813 je svobodná námezdní práce zavedena do všech živnostenských odvětví; o rok později je zrušen alžbětinský zákon, který stanovil sedmiletou výuční dobu učňů. Tomu odpovídají přísné zákazy kolektivního sdružování. Od poloviny 18. století se rovněž pohenáhu prosazuje živnostenská svoboda. Ve Francii tento vývoj začíná propuknutím revoluce; do r. 1791 jsou odstraněny téměř všechny státní direktivy, všech-

45/ Tamtéž, s. 110.

ny stavovské regulativy v obchodě a průmyslu. To, co se mohlo v Rakousku prosadit již za Josefa II., zůstávalo v Prusku, po porážce z r. 1806, vyhrazeno Stein-Hardenbergovým reformám. Po dlouhou dobu jsou úspěšně bráněny také feudální zákony týkající se dědické posloupnosti. V Anglii se individualistické pojetí, podle něhož se dědická posloupnost musí odpoutat od kolektivní hospodářské jednotky, kterou představuje pospolitost domácnosti a rodiny, a musí být vztažena k individuálním vlastníkům, prosazuje až v zákoně z r. 1843.⁴⁶ Průmyslový kapitál si razí volnou cestu uvnitř země ještě dříve, než byla od celních omezení osvobozena směna zboží mezi národy (a na německé půdě mezi jednotlivými územími); na konci tohoto vývoje podléhá trh statků, pozemků, práce i samotného kapitálu téměř výlučně zákonům volné konkurence.

Liberalizace zahraničního obchodu může být dokonce i v Anglii důsledně provedena až v r. 1846, kdy byly zrušeny obilní zákony. Na vyšším stupni se zde reprodukoval letitý rozpor mezi defenzivními zájmy, které jsou na jedné straně vázány na etablované pozice na trhu, a mezi expanzivními zájmy kapitálu, který byl na straně druhé investován v příslušných nových sektorech. Tentokrát však vedl, poháněn mocnými silami průmyslové revoluce,⁴⁷ nejen k pouhému přechodnému uvolnění starých monopolů a – z dlouhodobějšího hlediska – k pouhému střídání pozic ovládajících trh. Potřeba nových průmyslových odvětví rozšiřovat odbytové možnosti pro své výrobky, rozšiřovat dovoz surovin pro

46/ Brentano, L., *Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*. Bd. III. Jena 1928, s. 223 nn.

47/ Ashley, W., *The Economic Organization of England. An Outline History*. London 1923, s. 141: „Už dlouho před rokem 1776 se téměř všichni anglický průmysl dostal do závislosti na kapitalistickém podnikání ve dvou důležitých ohledech: obchodní kapitalista poskytoval tehdejšímu pracujícím suroviny a nacházel trh pro jejich zhotovené zboží.“ Srv. též Meredith, H. O., *Economic History of England*. London 1949, s. 221 nn.

svou výrobu a konečně zvyšovat dovoz potravin, což udržuje nízkou životní úroveň výrobců, námezdních dělníků – tento objektivní zájem na odstranění státního reglementu, privilegií a kontrol, zastává tehdejší Anglie (jakožto země ovládající jak moře, tak i trh) v situaci, v níž díky *laisser-faire* může všechno získat, a nic nemůže ztratit. Průmyslový náskok Anglie posiluje její zájem o volný obchod.⁴⁸ Poté, co severoamerické kolonie získaly nezávislost na mateřské zemi, bylo navíc možné experimentovat. Ukazuje se, že obchod se svobodnou zemí je přinejmenším stejně ziskový jako směna uvnitř jednoho a téhož koloniálního systému.⁴⁹ *Free trade*,⁵⁰ účinnost volné konkurence směrem ven i dovnitř, tak určuje onu fázi, kterou označujeme jako liberální. Podstatu kapitalismu jsme si dokonce zvykli odvozovat z této specifické povahy kapitalismu volné soutěže. Naproti tomu je třeba připomenout, že v dlouhých dějinách kapitalistického vývoje je jeho trvání omezeno jen na jeden šťastný okamžik: vychází totiž z jedinečných dějinných konstelací Anglie na sklonku 18. století. Ostatní země neuskutečnily zásady *laisser-faire* v mezinárodním obchodě bez výhrad ani v době rozkvětu liberální éry – v polovině 19. století. Občanská společnost jakožto soukromá sféra se však osvobozuje od direktiv veřejné mo-

48/ Hilferding, R., *Finanční kapitál*. Praha 1961, s. 369 nn.

49/ „Vítězství u Trafalgaru a následně vytvoření neporazitelné námořní moci Británie způsobily, že se zdálo zbytečné věnovat nějakou zvláštní pozornost politickým aspektům národního bohatství či klást jakoukoliv otázku týkající se toho, jaké obchody jsou dobré pro společenství. Zdálo se, že jsou odstraněny veškeré důvody pro státní vměšování do záležitostí, v nichž člověk využíval svůj kapitál, a stát se snažil – když se v 19. století osvobodilo veřejné mínění –, aby byl kapitalista zcela svobodný při využívání svého bohatství v jakémkoliv podnikání, které si vybral, a považoval zisk, který si zabezpečil, za nejlepší důkaz toho, že jeho podnikání bylo pro stát přínosem.“ Cunningham, W., *The Progress of Capitalism in England*. Cambridge 1925, s. 107.

50/ Liberalizace zahraničního obchodu začíná smlouvou, kterou v r. 1786 uzavírá s Francií William Pitt.

ci pouze v této fázi,⁵¹ a to v takové míře, že politická veřejnost se může plně rozvinout v rámci občanského právního státu.

§ 11

Rozporná institucionalizace veřejnosti v občanském právním státě

Občanská společnost zastává ideu, že systém volné konkurence může regulovat sebe sama; slibuje dokonce, že bude fungovat ve smyslu zajištění všeobecného blahobytu a spravedlnosti v souladu s měřítky individuální výkonnosti jedině za předpokladu, že do směnného styku nebude zasahovat žádná mimoekonomická instance. Společnost určená výlučně zákony svobodného trhu vystupuje nejen jako sféra bez panství, nýbrž jako sféra, v níž se neuplatňuje vůbec žádná moc; ekonomická moc každého vlastníka zboží je kvantitativně pojata v rámci určitého řádu, v němž nemůže nijak ovlivnit mechanismus tvorby cen, takže se nikdy nemůže bezprostředně uplatnit jako moc nad jinými vlastníky zboží. Takováto společnost zůstává podřízena nenásilným rozhodnutím trhu, která jsou anonymní a jsou do jisté míry autonomními výsledky směnného procesu.⁵² Také právní zá-

51/ Pro Německo to neplatí stejnou měrou jako pro Anglii a Francii. Na konci 18. století se v Prusku jednalo pouze o zdánlivé oddělení státu a společnosti; srv. k tomu sociálněhistorickou studii W. Conze, *Staat und Gesellschaft in der frührevolutionären Epoche Deutschlands. Historische Zeitschrift*, 1958, 186, s. 1-34; srv. též týž (Hg.), *Staat und Gesellschaft im deutschen Vormärz*. Stuttgart 1963.

52/ „Člověk, který se snaží vykořisťovat své zákazníky přehnaně vysokými cenami, přežije pouze do té doby, než zjistí, že ho opustili a přešli k jeho početným konkurentům. Platit dělníkovi méně, než kolik činí běžná mzda, znamená vyzvat ho k odchodu tam, kde se běžná mzda vyplácí. Stačí se jen chvilku zamyslet, abychom dospěli k závěru, že obchodník, který nemůže ani draze prodávat svým zákazníkům, ani nedostatečně platit svým dělníkům (a z podobných důvodů ani svým dalším dodavatelům), má velmi malou moc někoho poškodit. Minimalizace výkonu soukromé moci, a zvláště příležitosti

ruky jejího základního ekonomického uspořádání se soustřeďují na soukromou sféru, která je vůči moci neutrální a je osvobozena od panství. Právní jistota, totiž vazba státních funkcí na všeobecné normy, ochraňuje, spolu se svobodami kodifikovanými v systému občanského soukromého práva, řád „svobodného trhu“. Státní zásahy bez zmocnění zákonem, pokud jde o jejich sociologický smysl, jsou primárně zavrženíhodné nikoli proto, že porušily přirozenoprávně stanovené principy spravedlnosti, nýbrž jednoduše proto, že by se nedaly předvídat, a proto selhal právě způsob i míra racionality, o niž mají zájem kapitalisticky činné soukromé osoby. Jinak by totiž chyběly ony „záruky kalkulovatelnosti“, které v průmyslovém kapitalismu odhalil již Max Weber:⁵³ kalkulace šancí na dosažení zisku vyžaduje styk, který se odehrává podle vypočitatelných očekávání. Kritérii občanského právního státu jsou proto kompetentnost a právní prostředí,⁵⁴ z organizačního hlediska jsou jeho předpokladem „racionální“ správa a „nezávislá“ justice.⁵⁵ Samotný zákon, jehož se má exekutiva

k jejímu zneužití, odstranila většinu ospravedlnění výkonu vládní moci nad hospodářstvím.“ Galbraith, J. K., *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. Boston 1952, s. 31.

53/ Weber, M., *Wirtschaft und Gesellschaft*. Bd. II. Tübingen 1956, s. 651: „Průmyslový kapitalismus ... musí umět sázet na stálost, jistotu a věčnost fungování právního řádu, na racionální, principiálně vypočitatelnou povahu nalézání práva a správy.“

54/ O „občanském právním státě“ nadále hovořím v materiálním smyslu určité politické ústavy; formalizace pojmu právního státu v německé právní vědě ke konci 19. století je výsledkem přizpůsobení, které je třeba sociologicky vysvětlit a které patří do naznačené souvislosti. Srv. též Scheuner, U., *Die neuere Entwicklung des Rechtsstaats in Deutschland*. In: *Festschrift des deutschen Juristentages*. Bd. II. Karlsruhe 1960, s. 229 nn.

55/ Přičemž sama justice vyžaduje určitou vědeckou jurisprudenci; Wieacker, F., *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, c.d., s. 257: „Neutralita nějaké vědecké, sobě samé odpovědné jurisprudence má bezprostřední funkci, totiž dosažení spravedlnosti. Ve svobodné společnosti, jejímž principem fungování je řízený boj, konkurence, ze soudnictví vytlačuje protirečící, zjištěné politické, sociální a hospodář-

a justice přidržovat, musí být pro všechny stejně závazný; zásadně nesmí připouštět žádné osvobození od zákonné povinnosti či nějaká privilegia. Zákony státu v tom odpovídají zákonům trhu: ani první, ani druhé občani a soukromé osobě nedovolují žádné výjimky; jsou objektivní, totiž nedají se jednotlivci manipulovat (cena nesmí být ovlivňována žádným jednotlivým majitelem zboží); nejsou adresovány určitým jednotlivcům (volný trh zakazuje zvláštní dohody).

Zákony trhu se ovšem rozehrávají samy od sebe, což jim v klasické ekonomii propůjčovalo zdání nějakého ordre naturel; zatímco zákony státu přece ustanovení výslovně vyžadují. Jako zákonodárce by mohl působit i vladař, jestliže je ochoten vázat své příkazy, státnickou činnost vůbec, na obecné normy, přičemž ty by zase musely být zaměřeny na zájmy občanského styku. Právní stát jako takový nevyžaduje ústavní zakotvení veřejnosti v nějaké parlamentní (nebo alespoň parlamentárně vázané) formě vlády. Něco podobného měli nepochybně na mysli fyziokraté; jejich takzvaný legální despotismus vycházel z příslibu panství veřejného mínění v osobě osvíceného monarchy. Avšak zájmy, které konkurují průmyslovému kapitálu, především zájmy pozemkových vlastníků, ať už jde o zájem šlechtických vlastníků pozemků, anebo poměštěných velkostatkářů, jsou v liberální fázi natolik silné, že ovládaly anglický parlament až do r. 1832 a o dalších 14 let pozdržely zrušení obilních zákonů.⁵⁶ Osvícený monarcha fyziokratů proto zůstává čirou fikcí: právní stát per se by v konfliktu třídních zájmů nezaručoval zákonodárství, které odpovídá potřebám občanského styku. Publikum soukromých osob se o tom ujišťuje spolu s tím, jak samo získává zákonodárnou kompetenci. Práv-

ské zájmy tím, že soudce váže na stanovené poučky, které veřejné mínění schválilo a může je také změnit. Právě tím však naplňuje pravidlo této společnosti, totiž členění do vrstev a formální správnost namísto prosazování moci.“

56/ Brentano, L., *Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*, c.d., s. 209 nn.

ni stát jakožto stát občanský ustavuje politicky činnou veřejnost jako státní orgán, aby tak institucionálně zajistil spojení mezi zákonem a veřejným míněním.

Díky tomuto původu však občanský stát obsahuje zvláštní rozpor. Svědčí o něm předně nejednoznačnost pojmu zákona: „V politickém boji proti silné královské vládě by součinnost parlamentního zastoupení lidu, jakožto určující známka zákona, musela být zdůrazňována stále silněji a nakonec by se musela stát rozhodující. Jestliže k zákonu politicky patří především součinnost parlamentu, je nasnadě ... obrácený poměr: to, k čemu dochází za součinnosti parlamentu, je zákon. Panství zákona pak znamená součinnost nebo konečné panství parlamentu.“⁵⁷ Na jedné straně tedy do pojmu zákona jakožto určitého vyjádření vůle vstupuje moment násilně prosazeného nároku na panství. Na druhé straně však pojem zákona jakožto určitého vyjádření rozumu také obsahuje jiný, starší moment svého původu ve veřejném mínění, jenž je zakotven ve spojení parlamentu s publikem. Carl Schmitt proto dává před prvním, politickým určením zákona, přednost určení druhému: „Zákon není vůle jednoho nebo mnoha lidí, nýbrž něco rozumně obecného; nikoli voluntas, nýbrž ratio.“⁵⁸ Panství zákona usiluje o zrušení panství vůbec; o typicky občanskou myšlenku se jedná potud, že podobu panství na sebe nemá vzít ani politická záruka soukromé sféry, která se osvobozuje od politického panství. Občanská myšlenka státu zákona, totiž spojení veškeré státní činnosti v jednom, pokud možno úplném systému různých ustanovení, která jsou legitimizována veřejným míněním, již směřuje k odstranění státu jakožto nástroje panství. Akty suverenity jsou per se pokládány za apokryfní.

Protože veřejné rozvažování soukromých osob si přesvědčivým způsobem nárokuje, že má nenásilně vyhledávat to, co je současně správné i pravdivé, nemůže být za

57/ Schmitt, C., *Verfassungslehre*, c.d., s. 148.

58/ Tamtéž, s. 139.

panství výslovně pokládáno ani zákonodárství, které se zpětně vztahuje k veřejnému mínění; a přece je natolik zjevné, že kompetence zákonodárství bylo dosaženo až v tvrdém boji se starými silami, že jí nelze upřít povahu určitě „moci“: Locke tuto moc označuje jako legislative power, Montesquieu jako pouvoir; bez moci, tedy i bez určité sociální kategorie jakožto jejího nositele, se oběma autorům zamlouvá jen justice, která dané zákony pouze „aplikuje“. Rozlišení zákonodárné a výkonné moci je nicméně obdobou protikladu mezi pravidlem a jednáním, mezi pořádacím rozumem a činnou vůlí.⁵⁹ Ačkoli je zákonodárství konstruováno jako „moc“, nemá být projevem politické vůle, nýbrž racionální dohody. – Toto dilema neřeší ani Rousseauovo demokratické převrácení vladařské suverenity v suverenitu lidu: veřejné mínění je přímo postaveno proti libovůli a je natolik podřízeno imanentním zákonům publika rozvažujících soukromých osob, že by mu, přísně vzato, ani nesměl být přisouzen atribut vůle, byť vůle nejvyšší, povznesené nad všechny zákony, totiž právě suverenity. Veřejné mínění, v souladu se svou vlastní intencí, nechce být ani omezením moci, ani mocí samotnou, a už vůbec nechce být zdrojem veškeré moci. V jeho prostředí se má spíše změnit povaha výkonné moci, samotného panství. „Panství“ veřejnosti je v souladu se svou ideou řádem, v němž se ruší panství vůbec; veritas non auctoritas facit legem. Toto obrácení Hobbesovy věty ztrácí smysl, jestliže se pokoušíme vyjádřit funkci veřejného mínění pomocí pojmu suverenity, podobně jako ztrácí smysl ve státoprávní konstrukci pouvoirs. Pouvoir jako taková se v politicky činné veřejnosti stává předmětem diskuse. *Ta má převést voluntas v ratio, který se vytváří ve veřejné konkurenci soukromých argumentů jakožto konsensus o tom, co je v obecném zájmu prakticky nutné.*

Ke zřetelné artikulaci funkcí veřejnosti nedochází tam, kde se řád právního státu fakticky vytváří ze star-

59/ Böckenförde, E. W., *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*, c.d., s. 35.

ších formací stavovského státu (jak tomu bylo v Anglii), nýbrž kde je (jak tomu bylo na kontinentě) výslovně potvrzován v určitém zákoně, z něž se dělá základ, právě v ústavě.⁶⁰ První skupina základních práv se týká sféry rozvažujícího publika (svoboda názoru a projevu, svoboda tisku, svoboda shromažďování a svoboda sdružování) a politické funkce soukromých osob v této veřejnosti (petiční právo, rovné volební a hlasovací právo atd.). Druhá skupina základních práv se týká svobodného postavení jednotlivce, jehož základem je sféra intimity patriarchální nukleární rodiny (osobní svoboda, neporušitelnost domovní svobody atd.). Třetí skupina základních práv se týká styku soukromých vlastníků ve sféře občanské společnosti (rovnost před zákonem, ochrana soukromého vlastnictví atd.). Základní práva zaručují: *sféry veřejnosti a soukromí* (se sférou intimity jako jejím jádrem); *instituce a nástroje* publika na jedné straně (tisk, strany) a základnu soukromé autonomie (rodina a vlastnictví) na straně druhé; konečně *funkce* soukromých osob, jejich politické funkce jakožto občanů, stejně jako jejich ekonomické funkce jakožto vlastníků zboží (a jejich funkce individuální komunikace, např. prostřednictvím listovního tajemství, jakožto „lidí“).⁶¹

Důsledkem definice veřejnosti a jejich funkcí⁶² na základě základních práv je to, že se veřejnost stala princi-

60/ Srv. Habermas, J., *Theorie und Praxis*, c.d., s. 82 nn.

61/ F. Hartung (Hrsg.), *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte*, c.d.

62/ Jestliže základní práva v právním státě chápeme ze spojení politicky činné veřejnosti s politicky emancipovanou soukromou sférou, ozřejmuje se i jejich genealogie. Občanská lidská práva se jasně odlišují od stavovských právních svobod. Není tomu tak, že by od Magna Charta Libertatum (1215) přes Petition of Rights (1628), Habeas Corpus Act (1679) a Bill of Rights (1689) vedla přímá cesta k prvnímu vyhlášení lidských práv ve Virginii (1776). Stavovské právní svobody jsou v podstatě zaručeny smlouvami mezi korporacemi, které stanoví hranice právně přípustného vměšování, nezaručují však autonomii soukromé sféry prostřednictvím politických funkcí publika soukromých osob, právě veřejnosti. Jestliže v průběhu vy-

pem procedur státních orgánů; v tomto smyslu je řeč o publicitě. Vliv veřejného mínění zajišťuje publicita parlamentních jednání, zajišťuje spojení mezi poslanci a voliči jakožto částmi jednoho a téhož publika. Přibližně ve stejné době⁶³ se publicita prosazuje také v soudním řízení. Kontrolu ze strany veřejného mínění vyžaduje dokonce i nezávislá justice; její nezávislost na exekutivě, i na soukromí, se zdá být zajištěna pouze v prostředí kritického publika. Nejúčinnější odpor kladla principu publicity správa; nikoli však v první linii, tedy proto, že by určité procesy byly zachovávány v tajnosti právě ve veřejném zájmu, nýbrž přirozeně především proto, že byrokracie představovala vedle armády jediný mocenský prostředek v rukou vladaře, který byl namířen proti zájmům občanské společnosti, prostředek, jenž byl produk-

tváření občanské společnosti a patriarchální nukleární rodiny, jako jedné z jejich znamenitých institucí, ztrácí i církev stále více charakter reprezentativní veřejnosti a náboženství (od reformace) se stává soukromou záležitostí, soukromé provádění náboženství pak funkcí a současně symbolem nové intimní sféry, smí být takzvaná náboženská svoboda pokládána za historicky ranější „základní právo“. Jestliže však G. Jellinek (*Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*. Leipzig 1909) odvozuje původ základních práv pouze z bojů o náboženskou svobodu, pak zveličuje jednu souvislost dějin ideového vývoje, kterou lze jasně pochopit jen jako součást obsáhlejší společenské souvislosti. V oněch sporech mezi koloniemi a mateřskou zemí, jejichž výsledkem je první formulace lidských práv, nehraje rozhodující roli náboženská svoboda, nýbrž to, že soukromé osoby, které se shromáždily v publikum, mají právo politicky spolupracovat ty zákony, které zasahují do jejich soukromé sféry: žádné zdanění bez zastoupení (srv. úvodní poznámky F. Hartunga in: *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte*, c.d., s. 2 nn., který shrnuje Jellinkem vyvolaný spor). Ochrana intimní sféry (se svobodou osoby a zvláště náboženského kultu) je historicky raným výrazem ochrany soukromé sféry vůbec, která je nutná pro reprodukci kapitalismu ve fázi liberalizovaného tržního styku. Srv. sbírku textů R. Schnura: *Zur Geschichte der Erklärung der Menschenrechte*. Darmstadt 1964.

63/ Požadavky občanské veřejnosti v oblasti práva a politiky byly poprvé přesně formulovány v napoleonském občanském soudním právu, Code de Procédure. Na levém břehu Rýna platí okamžitě; ale v ostatních oblastech Německa se jeho maximy prosazují až v r. 1815.

tem absolutismu. Příkaz pruského krále z r. 1804, přijatý ještě v rámci osvícenského absolutismu a určený jeho státním ministrům, nicméně příkladně dokládá šířící se názor, „že řádná publicita je pro vládu a poddané nejjistější zárukou proti nedbalosti a zlovůli podřízených úředníků a zasluhuje si všemožnou podporu a ochranu.“⁶⁴

Ústavní zakotvení politicky činné veřejnosti prozrazuje svůj charakter řádu panství, kterého bylo dosti obtížně dosaženo mocenskými prostředky, už jen ve svém ústředním článku, který říká, že veškerá moc pochází z lidu. Na druhé straně občanský právní stát uplatňuje na základě činné veřejnosti nárok na takovou organizaci veřejné moci, která zaručuje podřízení veřejné moci potřebám soukromé sféry, jež je sama pokládána za mocensky neutrální a je osvobozena od panství. Ústavní normy jsou takto založeny na modelu občanské společnosti, jemuž vůbec neodpovídá realita. Kategorie, které jsou odvozeny z historického procesu kapitalismu, včetně jeho liberální fáze, mají historickou povahu: označují společenské tendence, avšak právě jen tendence. Tak například „soukromí lidé“, s jejichž autonomií (autonomií, která je sociálně zaručena vlastnictvím) právní stát počítá, stejně jako počítá se vzděláním publika, v němž se tito lidé formují, ve skutečnosti tvoří nepatrnou menšinu, a to i tehdy, když k velkoburžoazii přičleníme maloburžoazii. Mnohem početnější je „lid“, především venkovské obyvatelstvo. A v souladu s politickými zákony předkapitalistické společnosti svůj vliv uplatňují jednak knížata, opírající se o úřednictvo a armádu, jednak velcí vlastníci půdy, šlechtičtí velkostatkáři.⁶⁵ Přesto se nové ústavy, ať už psané či nepsané, tý-

64/ Citováno podle: Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., Bd. I, s. 721.

65/ Na tomto stupni obecnosti můžeme pominout národní rozdíly mezi Anglií, Francií a Německem, které jsou současně výrazem rozdílů v úrovni rozvoje kapitalismu. V tomto ohledu jsou samozřejmě unikátní poměry v USA, kde nebylo třeba přetvářet sociální strukturu a politický řád prvků feudálního pozemkového panství a absolutistického knížectví, které byly typické pro Evropu. (Naše analýza se

kají pouze občanů a lidí jako takových; a sice nutně, pokud je jejich organizačním principem „veřejnost“.

Občanská veřejnost stojí a padá s principem obecného přístupu. Veřejnost, z níž by byly nějaké skupiny eo ipso vyloučeny, není například jen neúplná, spíše to není vůbec žádná veřejnost. Ono publikum, které lze pokládat za subjekt občanského právního státu, i svou sféru chápe jako sféru veřejnou v tomto přísném smyslu slova; ve svých úvahách anticipuje příslušnost principiálně všech lidí. Také jednotlivá soukromá osoba je jednoduše lidskou bytostí, totiž morální osobou. Vyznačili jsme dějinné a společenské místo, na němž se vytvořilo toto sebeporozumění: v intimní, k publiku vztažené sféře patriarchální nukleární rodiny se vytváří povědomí této, chcete-li, beztvaré lidskosti. Publikum jistě během doby získalo svou určitou podobu; jedná se o měšťanské čtenářské publikum 18. století. Tato veřejnost zůstává literární i tehdy, když přebírá politické funkce; jedním kritériem účasti je vzdělání, druhým majetek. Obě kritéria fakticky pokrývají stejný okruh osob; neboť školní vzdělání tehdy bylo spíše následkem než předpokladem určitého společenského statusu, který je zase primárně určen vlastnickými tituly. Vzdělané stavy jsou zároveň stavy majetnými. Cenzus, který reguluje přístup k politicky činné veřejnosti, proto může spadat vjedno s výší daní: již Francouzská revoluce jej užívá jako měřítko rozlišování občanů na aktivní a pasivní.

Toto omezení volebního práva však nemuselo znamenat omezení samotné veřejnosti, pokud mohlo být pokládáno za pouhou právní ratifikaci statusu, který je ekonomicky získáván v soukromé sféře, právě statusu soukromé osoby, která je vzdělaná a současně majetná. Obecná přístupnost k oné sféře, kterou právní stát institucionalizuje v jejích politických funkcích, musí být

soustřeďuje na evropské poměry a zcela opomíjí specifika amerického vývoje; k politickému systému srv. Fraenkel, E., *Das amerikanische Regierungssystem*. Köln/Opladen 1960.)

rozhodnuta předem, prostřednictvím struktury občanské společnosti, nikoli teprve následně, politickou ústavou, kterou si tato společnost dává. Veřejnost je zaručena tehdy, když ekonomické a politické podmínky poskytují každému stejné šance splnit kritéria účasti: právě získat způsobilosti soukromé autonomie, které dělají člověka vzdělaným a majetným. Tyto podmínky rozvrhla soudobá politická ekonomie; Jeremias Bentham by nebyl myslitelný bez Adama Smithe.⁶⁶

Předpoklady klasické ekonomie jsou známé. Vytváří systém, jehož imanentní zákony jednotlivci poskytují jistou základnu, na níž může racionálně kalkulovat svou hospodářskou činnost podle měřítka maximalizace zisku. Takovéto kalkulace však činí každý sám pro sebe, bez dohody s druhými; výroba zboží je subjektivně anarchická, objektivně harmonická. První předpoklad je tedy ekonomický: záruka volné soutěže. Druhý vychází z toho, že se veškeré zboží směňuje za svou „hodnotu“; ta se má zase měřit množstvím práce potřebným k jeho zhotovení. Za zboží se přitom považují jak vyrobené statky, tak i vyrábějící pracovní síla. Protože je tato podmínka splněna pouze tehdy, když každý, kdo zboží nabízí, je také sám vyrábí, a naopak každý, kdo pracuje, sám výrobní prostředky vlastní, vyústuje tento druhý předpoklad v předpoklad sociologický: v model společnosti malovýrobců. S prvním předpokladem souvisí potud, že ekonomický předpoklad nezávislé tvorby ceny zahrnuje sociologický předpoklad relativně širokého a rovnoměrně rozloženého vlastnictví výrobních prostředků. Třetí předpoklad je teoretický. Nejprve jej v pozdním období svého díla zavedl Mill, dochoval se nám však v pozdější formulaci jako Sayův zákon: podle tohoto zákona budou nabídka a poptávka vždy v rovnováze za předpokladu úplné mobility výrobců, výrobků a kapitálu. Kapacity se

66/ K sociologii vědění ekonomických teorií srv. Eisermann, G., *Ökonomische Theorie und sozioökonomische Struktur. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1954, 110, s. 457 nn.

tak mají v principu udržovat v rovnováze bez krizí, na vysoké úrovni, která vždy odpovídá stupni rozvoje výrobních sil.

Za těchto předpokladů, avšak pouze za nich, by měl každý stejnou šanci získat pomocí obratnosti a „štěstí“ (jakožto ekvivalentu neprůhlednosti dění na trhu, které je nicméně přísně determinované) status vlastníka, a tím i „člověka“, způsobilost soukromé osoby, která má přístup k veřejnosti, tj. získat vlastnictví a vzdělání. Tyto předpoklady, jak je patrné z polemické funkce samotné politické ekonomie, nebyly v žádném případě splněny ani v první polovině 19. století.⁶⁷ Liberální model se nicméně natolik přiblížil skutečnosti, že zájem buržoazní třídy mohl být ztotožněn se zájmem obecným a třetí stav se mohl etablovat jako národ – veřejnost jakožto organizační princip občanského právního státu byla v oné fázi kapitalismu důvěryhodná. Pokud by možnost stát se „měšťanem“, jak se mohlo zdát, měl každý, pak by k politicky činné veřejnosti měli mít přístup právě jen měšťané, aniž by tím nějak utrpěl její princip. Naopak, pouze vlastníci byli schopni utvořit publikum, které mohlo legislativně chránit základy existujícího vlastnického řádu; pouze oni měli své soukromé zájmy, které se automaticky sbíhaly ve společný zájem na zachování občanské společnosti jako sféry soukromí. Jen od nich bylo proto možné očekávat, že se budou účinně zasazovat o obecné zájmy, neboť k tomu, aby mohli plnit svou veřejnou roli, nemuseli nikterak vystupovat ze své soukromé existence: mezi soukromou osobou jakožto *homme* na jedné straně a jakožto *citoyen* na straně druhé neexistuje přerýv, pokud je *homme* současně soukromým vlastníkem a jakožto *citoyen* má pečovat o stabilitu vlastnického řádu, jenž je řádem soukromým. Třídní zájem je

67/ Šlo o polemiku se zájmy pozemkových vlastníků, srv. k tomu např. Ricardův polemický spis proti vysokým cenám obilí (*An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock*, London 1815), v němž autor dospívá k závěru, že zájem pozemkového ho vlastníka stojí proti zájmu každé jiné společenské třídy.

základnou veřejného mínění. V oné fázi se však musí shodovat s obecným zájmem i objektivně, alespoň pokud, že toto mínění mělo platit jako mínění veřejné, které je zprostředkováno rozvažováním publika, a je tedy rozumné. V nátlak by se zvrhlo již tehdy, kdyby se publikum muselo uzavřít jako panující třída a muselo by ustoupit od principu veřejnosti: rozvažování by se stalo dogmatem a vzhled mínění, které již není veřejné, příkazem. Dokud mohly být výše zmíněné předpoklady pokládány za dané a dokud veřejnost existovala jako sféra a fungovala jako princip, bylo to, co si publikum představovalo, že je a že dělá, ideologií a současně více než pouhou ideologií. Na základě trvajících panství jedné třídy nad druhou nicméně panující třída vytvořila politické instituce, které věrohodně ztělesňují jako svůj objektivní smysl ideu jeho vlastního zrušení: *veritas non auctoritas facit legem*, tj. ideu zrušení panství v onom mírně vykonávaném nátlaku, který se prosazuje již jen v přesvědčivém vzhledu veřejného mínění.

Jestliže ideologie neznamenají pouze společensky nutné falešné vědomí jako takové, jestliže obsahují moment, který je pravdivý v tom, že utopicky transcenduje to, co existuje, i když pouze z důvodů ospravedlnění, pak ideologie jako taková existuje teprve od této doby.⁶⁸ Jejím zdrojem by byla identifikace „vlastníků“ s „lidmi“ jako takovými; jak pokud jde o roli, která přísluší soukromým osobám jakožto publiku v politicky činné veřejnosti občanského právního státu – o identifikaci politické veřejnosti s veřejností literární; tak pokud jde o samotné veřejné mínění, v němž zájem třídy, zprostředkovaný veřejným rozvažováním, může nabýt zdánlivé podoby něčeho obecného – o identifikaci panství s jeho rozplynutím v pouhý rozum.

Ať už je tomu jakkoli, rozvinutá občanská veřejnost je vázána na složitou konstelaci společenských předpokla-

68/ K dějinám pojmu ideologie srv. soubor textů K. Lenka: *Ideologiekritik und Wissenssoziologie* (Neuwied 1964), včetně odkazů na literaturu.

dů; ty velmi záhy prodělaly hlubokou změnu a s ní vystupuje do popředí rozpor veřejnosti institucionalizované v občanském právním státě: pomocí principu veřejnosti, jenž v souladu se svou vlastní ideou odporuje veškerému panství, byl založen politický řád, jehož společenská základna nezrušila panství jako cosi zbytečného.

IV. OBČANSKÁ VEŘEJNOST – IDEA A IDEOLOGIE

§ 12

Public opinion – opinion publique – veřejné mínění: k prehistorii toposu¹

Vlastní smysl funkce občanské veřejnosti vykryštoval v toposu „veřejného mínění“. Jeho prehistorie – až k významu, jenž byl formulován v pozdním 18. století – je ovšem dlouhá a postižitelná dosud jen v hrubých rysech.² Má nám nicméně posloužit jako úvod k oné ideji občanské veřejnosti (§ 12), kterou, poté co našla svou klasickou formulaci v Kantově právním učení (§ 13), problematizují Hegel s Marxem (§ 14) a která v politické teorii liberalismu kolem poloviny 19. století musí přiznat nejednoznačnost představ o ideji a ideologii (§ 15).

V angličtině a ve francouzštině přejímá „opinion“ prostý význam latinského opinio, tedy mínění, nejistého, ne zcela prokázaného soudu. Filosofická odborná terminologie, od Platónových „doxa“ k Hegelovu „mínění“,

1/ V této souvislosti odhlížíme od bohaté historie pojmu „sensus communis“; srv. Gadamer, H. G., *Wahrheit und Methode*, c.d., s. 16 nn. a s. 23 nn. Existuje rovněž souvislost mezi toposem „veřejné mínění“ a klasickou tradicí „consensus omnium“, zprostředkovaná pojmem „obecného mínění“; srv. Oehler, K., *Der consensus omnium als Kriterium der Wahrheit in der antiken Philosophie und der Patristik*. In: *Antike und Abendland*. Bd. X, 1961, s. 103 nn. Takovéto spojovací linie, které jsou jistě podstatné z hlediska dějin idejí, však nepostihují specifické zlomy *společenského* vývoje, které jsou současně předěly v utváření konkurenčních pojetí – tak je tomu i při přechodu od „mínění“ k „veřejnému mínění“.

2/ R. Mischke (*Die Entstehung der öffentlichen Meinung im 18. Jahrhundert*. Disertační práce. Hamburg 1958) až příliš opomíjí anglický vývoj. Mnohé odkazy jsem čerpal z vynikajícího zkoumání R. Kossellecka (*Kritik und Krise*, c.d.).

dů; ty velmi záhy prodělaly hlubokou změnu a s ní vystupuje do popředí rozpor veřejnosti institucionalizované v občanském právním státě: pomocí principu veřejnosti, jenž v souladu se svou vlastní ideou odporuje veškerému panství, byl založen politický řád, jehož společenská základna nezrušila panství jako cosi zbytečného.

IV. OBČANSKÁ VEŘEJNOST

– IDEA A IDEOLOGIE

§ 12

Public opinion – opinion publique – veřejné mínění: k prehistorii toposu¹

Vlastní smysl funkce občanské veřejnosti vykryštoval v toposu „veřejného mínění“. Jeho prehistorie – až k významu, jenž byl formulován v pozdním 18. století – je ovšem dlouhá a postižitelná dosud jen v hrubých rysech.² Má nám nicméně posloužit jako úvod k oné ideji občanské veřejnosti (§ 12), kterou, poté co našla svou klasickou formulaci v Kantově právním učení (§ 13), problematizují Hegel s Marxem (§ 14) a která v politické teorii liberalismu kolem poloviny 19. století musí přiznat nejednoznačnost představ o ideji a ideologii (§ 15).

V angličtině a ve francouzštině přejímá „opinion“ prostý význam latinského opinio, tedy mínění, nejistého, ne zcela prokázaného soudu. Filosofická odborná terminologie, od Platónových „doxa“ k Hegelovu „mínění“,

1/ V této souvislosti odhlížíme od bohaté historie pojmu „sensus communis“; srv. Gadamer, H. G., *Wahrheit und Methode*, c.d., s. 16 nn. a s. 23 nn. Existuje rovněž souvislost mezi toposem „veřejné mínění“ a klasickou tradicí „consensus omnium“, zprostředkovaná pojmem „obecného mínění“; srv. Oehler, K., *Der consensus omnium als Kriterium der Wahrheit in der antiken Philosophie und der Patristik*. In: *Antike und Abendland*. Bd. X, 1961, s. 103 nn. Takovéto spojovací linie, které jsou jistě podstatné z hlediska dějin idejí, však nepostihují specifické zlomy *společenského* vývoje, které jsou současně předěly v utváření konkurenčních pojetí – tak je tomu i při přechodu od „mínění“ k „veřejnému mínění“.

2/ R. Mischke (*Die Entstehung der öffentlichen Meinung im 18. Jahrhundert*. Disertační práce. Hamburg 1958) až příliš opomíjí anglický vývoj. Mnohé odkazy jsem čerpal z vynikajícího zkoumání R. Kosellecka (*Kritik und Krise*, c.d.).

přesně odpovídá smyslu, v jakém mínění chápe běžný jazyk. Pro naši souvislost je však důležitější druhý význam opinion, totiž „reputation“, pověst, vážnost, to, co člověk představuje v mínění druhých.³ Opinion ve smyslu nezajištěného mínění, které by teprve muselo podstoupit důkaz pravdivosti, se spojuje s opinion ve smyslu určité, ve svém jádru pochybné vážnosti u velkého množství lidí. V tomto slově přitom tak silně zaznívá význam kolektivního mínění, že se všechny atributy, které poukazují na jeho společenský charakter, jeví jako zbytečný pleonasmus. Spojení jako: common opinion, general opinion, vulgar opinion ještě u Shakespeara zcela chybí; a už vůbec se nemluví o public opinion či o public spirit.⁴ Rovněž ve francouzštině se výraz „les opinions“ používá přímo k označení mravů a zvyků, běžných představ a rozšířených konvencí vůbec.

„Opinion“ se samozřejmě přímočaře nerozvíjí v public opinion či opinion publique v tom smyslu, jak se jich užívalo v pozdním 18. století v souvislosti s rozvažováním publika schopného vynášet soudy; neboť oba původní významy: pouhé mínění a vážnost, která se vytváří v zrcadle mínění, jsou právě v protikladu k oné rozumnosti, o níž se uchází veřejné mínění. Protiklad mezi opinion a truth, reason, judgement ovšem není v angličtině tak vyostřen jako protiklad mezi opinion a criti-

3/ Nuance zřetelně vystupují například v Shakespearově jazyce. Oba základní významy navzájem splývají, od proslulosti, ba slávy (Julius Caesar, I, 2, 323: šmahem svědčících, jak všechn Řím si váží jeho jména /přel. E. A. Saudek/); přes dobrou pověst gentlemana (Jindřich IV, V, 4, 48: tys pozbyté zas nabyl důvěry /přel. J. V. Sládek a A. Klášterský); a přímo prodejnou přízeň, kterou zakoušíme u druhých (Julius Caesar, II, 1, 145: opatří nám úvěr v srdcích lidu /přel. E. A. Saudek/), až k pochybnému a nestálému lesku, který platí pouze navenek (Othello, I, 3, 225: veřejné mínění, svrchovaný rozhodčí úspěchu /přel. E. A. Saudek/). Shakespeare (Jindřich VIII, IV, 4, 105) je charakterizuje v protikladu „schopnosti bystrého úsudku“ a „velké pravdy obyčejné prostoduchosti“.

4/ Bartlett, J., *A Complete Concordance of Shakespeare*. London 1956, viz hesla „opinion“ a „spirit“.

que, který si našel své pevné místo ve francouzštině 17. století.⁵

K závažnému posunu dochází zásluhou Hobbese, když „conscience“, tedy vědomí a svědomí v jednom, ztotožňuje s „opinion“. Hobbes se, jak známo, nechává vést zkušenostmi náboženské občanské války a v *Leviathanovi* (1651) předkládá projekt státu, který je založen pouze na autoritě vladaře a je nezávislý na přesvědčcích a smýšlení poddaných. Protože jsou poddaní vyloučeni z veřejnosti objektivizované ve státním aparátu, je spor jejich smýšlení politicky rozhodnutelný, je dokonce zcela vykázán ze sféry politiky – občanská válka končí diktátem vrchnosti, která zaujímá neutrální náboženský postoj. Náboženské vyznání je soukromou věcí, soukromým smýšlením; pro stát nemá žádné důsledky: to i ono má pro něj stejnou hodnotu, svědomí se stává míněním.⁶ V souladu s tím Hobbes definuje „řetěz mínění“, který sahá od faith až po judgement. Ve sféře „mínění“ redukuje na stejnou úroveň všechny akty víry a souzení. Ani „conscience“ není „ničím jiným než ustáleným úsudkem a míněním lidí.“⁷ Jakkoli Hobbes nechtěl ztotožněním conscience a opinion dát jednomu to, co vzal druhému – nárok na pravdivost –, přece jen podal ideový komentář k onomu vývoji, který privatizací náboženství a vlastnictví, emancipací soukromých osob občanské společnosti z poloveřejných církevních vazeb a prostředkujících stavovských mocí teprve těmito oso-

5/ I v Anglii kolem r. 1600 se „kritika“ stala součástí národního jazyka; humanisté toto slovo nejprve používali ve filosoficko-historické souvislosti svých studií pramenů; od Shaftesburyho se kritikou („critics“) zabývá ten, kdo umí soudit podle pravidel dobrého vkusu. Opinion se zde však nedostává do protikladu ke criticism. Kritikem (kritikus) je ostatně i v soudobém Německu ten, kdo posuzuje umění, jazyk; srv. k tomu Bäumler, A., *Kants Kritik der Urteilskraft*. Halle 1923, s. 46 nn.

6/ Hobbes, T., *Elements of Law*, I, 6, 8: „To, že se lidé vyjadřují o svém svědomí, jistě ještě neznámá, že znají pravdu o tom, o čem mluví. Svědomí proto definuji jako mínění o výpovědi.“

7/ Tamtéž, II, 6, 12.

bám dopomohl k uplatnění jejich soukromého mínění. Hobbesovo znehodnocení náboženského přesvědčení ve skutečnosti vede ke zhodnocení soukromého přesvědčení jako takového.⁸

Již Locke, který tři roky po smrti Karla I. a rok po vydání *Leviathana* přichází na College Christ Church do Oxfordu, proto může vedle božského a státního zákona jako kategorii stejné úrovně předkládat „Law of Opinion“ – a tvrdošijně ji hájit v pozdějších vydáních svého *Eseje o lidském rozumu*. Law of Opinion posuzuje ctnosti a neřesti; ctnost se dokonce poměřuje přímo veřejnou pověstí (public esteem).⁹ Jak prozrazuje úplná formulace „Law of Opinion and Reputation“, u Locka se opět setkáváme s původním významem toho, co člověk představuje v mínění druhých; na druhé straně je toto opinion zřetelně očištěno od nespolehlivosti pouhého mínění, vnějšího, téměř klamného zdání: Law of Opinion je jakožto „míra ctnosti a neřesti“ také označován jako Philosophical Law. „Opinion“ označuje neformální pleťivo skupinových způsobů chování a myšlení, jejichž nepřímá sociální kontrola je účinnější než formální cenzura prováděná pod pohrůžkou církevních či státních sankcí. Onen zákon se proto také označuje jako Law of Private Censure. Na rozdíl od kolektivních mravů a zvyků přirozeného původu už sice obsahuje onen moment vědomí, které nyní „mínění“ odvozuje ze svého původu v privatizovaném vyznání, v sekularizova-

8/ Srv. Schmitt, C., *Der Leviathan*. Hamburg 1938, s. 94: „V okamžiku, kdy je uznáno rozlišení na vnitřní a vnější, je již v jádru rozhodnuto o převaze vnitřního nad vnějším, a tím soukromého nad veřejným.“ V jiné souvislosti se pokusím ukázat, jak se cestou od Luthera a Kalvína k Hobbesovi posunulo reformační rozlišení regnum spirituale a regnum politicum a jak nakonec určuje smysl nitrosvětského protikladu privatizované společnosti a politické vrchnosti, protikladu society a government.

9/ Locke, J., *An Essay Concerning Human Understanding*. Bk. 2, ch. 28, § 11 (čes. výbor: Týž, *Esej o lidském rozumu*. Přel. A. Dokulilová. Praha 1984, kn. 2, kap. 28, § 11, s. 213-214); srv. Koselleck, R., *Kritik und Krise*, c.d., s. 41 nn.

né morálce – nicméně zde chybí výraz *public opinion*, a má to svůj důvod. Law of Opinion není v žádném případě chápán jako zákon veřejného mínění; neboť „opinion“ ani nevzniká ve veřejné diskusi – svou závaznost spíše získává „na základě nevyzpytatelného a mlčenlivého souhlasu“,¹⁰ ani se nedá nějak aplikovat na zákony státu, protože jeho základem je přece „souhlas soukromých lidí“, „kteří nemají dostatek autority, aby vytvářeli právo“. ¹¹ Opinion konečně není vázáno na předpoklady vzdělání (a majetku), jako je tomu u public opinion; spolupůsobení na opinion nevyžaduje nějakou účast na rozvažování, nýbrž postačí pouhé vyjádření oněch „zvyklostí“, kterým bude veřejné mínění později přímo kriticky oponovat jako předsudkům.

U Locka nicméně získává opinion, které je zprostředkované svou identifikací s „conscience“, určité postavení, které je uvolňuje z polemicky znehodnocené souvislosti s pouhým předsudkem; ve francouzštině si opinion tyto významy uchovává. Pro Lockova současníka Bayleho je „filosofickým“ zákonem Régime de la Critique, a nikoli Law of Opinion.¹² Bayle oddělil critique od jejího filologicko-historického původu a učinil z ní pouhou kritiku, tj. zvažování důvodů pro a proti prostřednictvím rozumu (raison), který lze použít na všechno a který ničí opinion v jakékoli podobě. Záležitost kritiky však považuje za přísně soukromou. Pravda snad bude odhalena ve vzájemné veřejné diskusi kritiků, oblast rozumu nicméně zůstává oblastí vnitřní, postavenou proti veřejné oblasti státu. Pokud jde o vnitřní oblast, je rozum kritický, vůči veřejné oblasti však zůstává podřízený. U Bayleho je „critique“ soukromou záležitostí, tak jako u Hobbesa „conscience“, a pro veřejnou moc nemá žádné důsledky. Stejným způsobem také rozlišuje mezi cri-

10/ Locke, J., *Esej o lidském rozumu*, c.d., kn. 2, kap. 28, § 10, s. 213.

11/ Locke, J., *An Essay Concerning Human Understanding*, c.d., Bk. 2, ch. 28, § 12.

12/ Srv. Koselleck, R., *Kritik und Krise*, c.d., s. 89 nn.

tique na jedné straně a satirou, hanobícím pamfletem na straně druhé; kritika, která se provinila tím, že překročila hranice politické sféry, se zvrhává v pamflet. V Anglii se naproti tomu ve stejné době z pamfletu vytváří politicky posuzující tisk. Encyklopedisté, kteří se odvolávají na Bayleho jako na svého předchůdce,¹³ a to nejen kvůli jeho encyklopedickému snažení, přebírají *opinion* v polemickém významu určitého duchovního stavu nejistoty a bezúčelnosti.¹⁴ Ten, kdo umí používat rozum, kdo je schopen kritiky, je si vědom toho, jak setřást „jho scholastiky, vžitého mínění, autority, jedním slovem předsudků barbarskosti“;¹⁵ což německý vydavatel poněkud nerozvázně překládá takto: setřást „jho scholastiky, veřejného mínění, autority“.¹⁶ O rok dříve o *opinion public* skutečně poprvé hovořil jeden autor, totiž Rousseau, ve své slavné rozpravě o vědách a umění. Používá nové spojení ještě ve starém smyslu slova *opinion*; atribut *publique* nicméně prozrazuje, že v polemice dochází ke změně stran. Kritici jsou v tomto pojetí ti, kdo podkopávají základy víry a ničí ctnosti, věnují svůj talent a svou filosofii ničení a podrývání všeho toho, co je člověku svaté; zaměřují se proti veřejnému mínění („jsou nepřáteli veřejného mínění“).¹⁷

V angličtině se vývoj od *opinion* k *public opinion* ubírá cestou přes *public spirit*; ještě v r. 1793 uvádí Friedrich Georg Forster jako ekvivalent *opinion publique* tento starší výraz *public spirit*, a nikoli *public opinion*, ačkoli se už tehdy obě slovní spojení používala jako sy-

13/ V r. 1695 vyšlo Bayleho dílo *Dictionnaire historique et critique*.

14/ D'Alembert, J. B., *Úvod k Encyklopedii*. Přel. S. Taraszka. Praha 1950.

15/ Tamtéž, s. 87.

16/ D'Alembert, J. B., *Discours préliminaire. Einleitung zur Enzyklopädie vom 1751*. Hg. Köhler. Hamburg 1955, s. 149.

17/ Rousseau, J. J., *Rozprava o vědách a umění neboli o tom, zda obnova věd a umění přispěla k očistě mravů*. Přel. J. Veselý. In: *týž, Rozpravy*. Praha 1989. (Český překlad zní: „jsou nepřáteli obecného mínění“). Viz tamtéž, s. 62. Pozn. překl.)

nonyma. Již Steel přesouvá *public spirit* jako označení ušlechtilého a obětavého smýšlení jednotlivých subjektů na onu objektivní veličinu ducha doby – *general opinion* –, kterou pak lze jen stěží oddělovat od nástroje tohoto mínění, totiž od tisku.¹⁸ Bolingbroke používá toto slovní spojení k tomu, aby zdůvodnil sepětí politické opozice se „sense of the people“. V článcích proti korupci mocných z r. 1730 (*Craftsman*) označuje *public spirit* onoho lidu, jemuž se dostalo osvěty a poučení od opozice, jako *Spirit of Liberty*. „Vědění milionů“ není ani směšné ani opovržení hodné, protože v mase obyvatelstva přezívá správný cit – „nemohou-li všichni lidé přemýšlet, mohou mít cit.“¹⁹ *Public spirit* si v tomto smyslu ještě zachovává rysy bezprostřednosti Lockova *opinion*: lid je ve svém spolehlivém *common sense* do jisté míry neomylný. Současně však již má osvícenské rysy toho, co se zanedlouho bude nazývat *public opinion*: *sense of the people* se formuje v opozičně účinný *public spirit*, a to díky politickému žurnalismu, o který se zasloužil sám Bolingbroke. Ve vědomí tohoto konzervativce, jemuž byla vnucena role kritického odbojníka, a tím prvního opozičníka ve smyslu moderní parlamentní taktiky, se zvláštním způsobem spojuje prvek anticipovaného rousseauismu s principy veřejné kritiky. V *public spirit* je ještě obsaženo obojí: jednak nenarušený smysl pro to, co je bezprostředně pravdivé a správné, jednak *opinion*, které se prostřednictvím veřejného střetávání argumentů artikuluje v *judgement*.

K výstižným rozlišením dospěl až před začátkem Francouzské revoluce, která se měla stát předmětem jeho vyvážené kritiky, Edmund Burke.²⁰ Nebylo to však

18/ Srv. *Spectator*, 1712, Nr. 204.

19/ *Craftsman* z 27. 7. 1734.

20/ Hilger, D., *Edmund Burke und seine Kritik der Französischen Revolution*. Stuttgart 1960, s. 122 nn.; opomím zde zajímavé názory na politickou veřejnost, o které v téže době skotští morální filosofové obohatili svou evolucionistickou teorii občanské společnosti. Odkazy in: *týž, Habermas, J., Theorie und Praxis, c.d.*, s. 47 nn.

ještě v jeho slavné řeči před bristolskými voliči, v níž exemplárním způsobem rozvíjí liberální teorii potenciální reprezentace. O tři roky později adresuje stejným voličům dopis *On the Affairs of Amerika*. Mezitím došlo k oddělení severoamerických kolonií od mateřské země, byla zveřejněna Deklarace práv. „Musím si dovolit poznamenat, že odpor nevyvolá jen závistivý způsob zdánění, že ani žádná jiná část legislativního práva nemůže být uplatňována bez ohledu na obecné mínění těch, kteří budou ovládáni. Toto obecné mínění je nástrojem a nositelem veškeré legislativní moci.“²¹ Státoprávně ne příliš jasně určení veřejného mínění jakožto nositele a orgánu veškeré legislativní moci (či suverenity) nicméně nepřipouští pochybnosti, pokud jde o pojetí tohoto „general opinion“. Mínění rozvažujícího publika už není jednoduše opinion, nepramení z pouhé náklonnosti, nýbrž ze soukromého přemýšlení o public affairs a z jejich veřejného diskutování: „Ve svobodné zemi,“ píše Burke o několik měsíců později, „každý člověk očekává, že se bude moci podílet na všech veřejných záležitostech, že má právo utvářet si a hlásat názor, který se těchto záležitostí týká. Zkoumá je, prověřuje a diskutuje o nich. Je zvědavý, horlivý, pozorný a starostlivý. Tím, že lidé o těchto záležitostech každodenně uvažují, získává mnoho z nich na tyto věci velmi tolerantní názory, a někteří názory velmi promyšlené ... Zatímco v jiných zemích se o veřejné záležitosti většinou starají nebo o nich přemýšlejí pouze lidé, od nichž to vyžaduje jejich úřední postavení, a nepokoušejí se vnucovat své názory druhým – což je druh schopnosti, který je naprosto ojedinělý v jakémkoliv životním postavení. Skutečnou veřejnou moudrost a uvážlivost často najdeme spíše v obchodech a továrnách svobodných zemí než v pracovnách knížat těch zemí, v nichž se nikdo neodvažuje mít názor do té doby, než se s ním setká. Vaše důležitost tedy zá-

21/ *Burke's Politics*. Ed. Hoffmann and Levack. New York 1949, s. 106.

visí na ustavičném, uvážlivém užívání vašeho vlastního rozumu.“²² Burkeho general opinion, které se stává paralelou k public spirit, se brzy začíná označovat jako public opinion: první doklad najdeme v r. 1781 v *Oxford Dictionary*.

Ve Francii se příslušný termín objevuje již kolem poloviny století; jeho význam se však tehdy ve srovnání s opinion téměř nezměnil. Opinion publique znamená mínění lidu, které je v souladu s tradicí a zdravým rozumem, ať už se Rousseau odvolává na jeho přirozenost při své kritice kultury, ať už se je encyklopedisté pokoušejí zrušit prostřednictvím kritiky ideologie. Teprve když je fyziokraté připisují samotnému vzdělanému publiku (public éclairé), dostává opinion publique přesný význam mínění, které se prostřednictvím kritické diskuse ve veřejnosti tříbí v pravé mínění – ruší se v něm protiklad mezi opinion a critique. Fyziokraté, exponenti publika, které nyní rozvažuje i politicky, tvrdí, a v tom jsou jak známo první, že občanská společnost nepodléhá opatřením státu, nýbrž vlastní zákonitosti; k absolutistické vládě se však chovají apologeticky. Jejich učení je, jak se vyjádřil Marx, buržoazní reprodukci feudálního systému.²³ V přechodu od merkantilismu k liberalismu se nadále opírají o základnu feudálního panství, tj. o zemědělství jako jedinou produktivní práci; ta už je však chápána z hledisek kapitalistické výroby. Strážcem ordre naturel se má stát monarcha; nahlédnout zákony přirozeného řádu mu přitom pomáhá public éclairé. Louis Sebastien Mercier, který, zdá se, jako první z takovýchto souvislostí vyvodil přesný pojem opinion public a promyslel jeho společenskou roli,²⁴ také úzkostlivě rozlišuje mezi vládnoucími

22/ Tamtéž, s. 119.

23/ Srv. k tomu Kuczynski, J., *Zur Theorie der Physiokraten*. In: týž, *Grundpositionen der französischen Aufklärung*. Berlin 1955, s. 27 nn.

24/ Mischke, R., *Die Entstehung der öffentlichen Meinung im 18. Jahrhundert*, c.d., s. 170 nn. Na tuto souvislost upozorňuje již Carl Schmitt in: týž, *Die Diktatur*, c.d., s. 109 nn.

a učenci.²⁵ Jedni určují veřejné mínění, druzí uvádějí do praxe to, co je výsledkem odborně instruovaného rozvažování publika: „Dobré knihy šíří osvětu ve všech vrstvách národa; jsou ozdobou pravdy. To ony už vládnou Evropě; dávají vládě poučení o jejich povinnostech, o jejím pochybení, o jejím pravém zájmu, o veřejném mínění, kterému má naslouchat a kterým se má řídit: tyto dobré knihy jsou trpěliví učitelé, kteří čekají na pochopení správců státu a na zklidnění jejich vášní.“²⁶ L'opinion publique je uvědomělým výsledkem společné a veřejné reflexe základů společenského řádu; shrnuje jeho přirozené zákony; nevládne, ale osvícený panovník se bude muset řídit jeho názorem.

Tímto učením o dvojí autoritě, o autoritě veřejného mínění a o autoritě vladaře, ratio a voluntas, fyziokraté interpretují postavení politicky rozvažujícího publika ještě v mezích existujícího režimu. Zatímco angličtí současníci chápali public spirit jako určitou instanci, která může zákonodárce nutit k vlastní legitimizaci, ve Francii ještě pokračuje oddělování společnosti od státu v tom, že v hlavách těchto intelektuálů zůstává kritická funkce opinion publique přísně oddělena od funkce legislativní. Nicméně i do tohoto raného pojetí veřejného mínění již vstupuje specifická idea politicky činné veřejnosti. Le Harpe prý jednou řekl o Turgotovi: „Je první mezi námi, kdo proměnil činy suverénní autority v díla rozumu a přesvědčení“²⁷ – je tím již míněno racionální utváření panství. Avšak ani Turgot, ani ostatní fyziokraté tuto ideu nespojují s demokratickou zárukou, že soukromé osoby, které vytvářejí odpovídající názory v podobě veřejného mínění, jim také mohou propůjčit legislativní závaznost: maxima absolutismu – auctoritas

25/ Mercier, L. S., *Notions claires sur les gouvernements*. Amsterdam 1787, s. VI nn.

26/ Tamtéž, s. VII.

27/ Citováno podle Say, L., *Turgot*, 1891, s. 108; na toto charakteristické místo upozorňuje R. Koselleck, *Kritik und Krise*, c.d., s. 123.

facit legem – snad přestává platit; ještě však nedošlo k jejímu převrácení. Rozumu veřejného mínění bude nakonec jeho konstitutivní funkce přece jen upřena. Na druhé straně Rousseau, který se vši potřebnou jasností zdůvodňuje demokratické sebeurčení publika, váže volonté générale na ono opinion publique, které se kryje s nereflektovaným opinion, s veřejně známým míněním.

Také Rousseau chce ve „společenském stavu“ obnovit ordre naturel; nepovažuje jej však za imanentní např. zákonům občanské společnosti, nýbrž pouze za transcendentní vůči společnosti dosavadní. Nerovnost i nesvoboda jsou důsledkem mravní zkázy onoho přirozeného stavu, v němž lidé neuskutečňují nic než svou lidskou přirozenost, zatímco zlom mezi přírodou a společností vede u každého jedince k rozštěpení na homme a citoyen. Prapůvodní sebeodcizení připadá na konto civilizačního pokroku. Tato trhlina má být zacelena geniálním trikem společenské smlouvy: každý podřazuje společnosti osobu a vlastnictví včetně všech práv, aby se pomocí zprostředkování obecné vůle napříště podílel na právech a povinnostech všech.²⁸ Společenská smlouva vyžaduje bezvýhradné odevzdání, homme je pohlcen citoyen. Rousseau projektuje neobčanskou ideu hlubinně politické společnosti, v níž nemá místo autonomní soukromá sféra, tj. občanská společnost osvobozená od státu. To se týká i její základny: vlastnictví je současně soukromé i veřejné, stejně jako je každý občan jakožto podílník na obecné vůli i svým vlastním poddaným.²⁹ V důsledku toho obecná vůle nevzniká z konkurence

28/ „Závazky, které nás vážou k společenskému tělesu, jsou závazné jen proto, že jsou vzájemné. Jejich povaha je taková, že při jejich plnění nemůžeme pracovat pro bližního, aniž bychom pracovali i pro sebe.“ Rousseau, J. J., *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Přel. E. Blažková. In: týž, *Rozpravy*, c.d., kn. 2, kap. IV, s. 240.

29/ Srv. Weigandovu poznámku ke kn. 3, kap. XV německého překladu Rousseauovy práce *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva* in: týž, *Contrat Social*. München 1959, c.d., s. 164.

soukromých zájmů; takováto volonté de tous by odpovídala liberálnímu modelu za předpokladu soukromé autonomie, kterou model společenské smlouvy právě ruší. Volonté générale, záruka přirozeného stavu, který by bylo možné v podmínkách společenského stavu znovu nastolit, spíše jako jakýsi druh instinktu lidstva spásně přesahuje z jednoho stavu do druhého. Rousseau se obrací proti Montesquieovi a tvrdí, že duch ústavy „se nevrývá ani do mramoru, ani do bronzu, ale do srdcí občanů“,³⁰ a to znamená: do opinion – „Mluvim o mravech, o zvycích a zvláště o veřejném mínění.“³¹

Lockův Law of Opinion se prostřednictvím Rousseauovy společenské smlouvy stává suverénem. Neveřejné mínění je pod titulem jiného opinion publique povýšeno na jediného zákonodárce, a sice s vyloučením veřejnosti rozvažujícího publika. Procedura zákonodárství, s níž Rousseau počítá, v tomto ohledu nepřipouští žádné pochybnosti.³² Je zapotřebí pouze zdravého lidského rozumu (bon sens), abychom si uvědomili obecné blaho. Prosté lidi, ba lidi prostomyslné, by politické finesy veřejné diskuse pouze mátlly; dlouhé debaty by byly vzpruhou pro partikulární zájmy. Proti svornosti shromáždění staví Rousseau nebezpečné protesty krasořečníků. Volonté générale je spíše konsensem srdcí než argumentů.³³ Nejlépe je řízena ta společnost, v níž zákony (lois) odpovídají již zakořeněným mravům (opinions). Prostota mravů je chráněna před pichlavými diskusemi (discussions épineuses).³⁴ Přepych naproti tomu korumpuje zdravou prostotu, podrobuje jedny druhým a všechny veřejnému mínění (et tous à l'opinion).³⁵ Na tomto

30/ Rousseau, J. J., O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva, c.d., kn. 2, kap. XII, s. 262.

31/ Tamtéž.

32/ Viz tamtéž, kn. 2, kap. I, s. 235 nn. a kn. 4, kap. I v překladu J. Veselého (Praha 1949).

33/ Tamtéž, kn. 3, kap. I, s. 266-268.

34/ Tamtéž, kn. 3, kap. IV, s. 274.

35/ Tamtéž.

místě opět proráží konkurenční jazykové užití: l'opinion je mínění public éclairé, zprostředkované tiskem a salonními rozpravami; proti jejich korumpujícímu vlivu Rousseau, zcela ve stylu svého oceněného spisu z r. 1750, se vši rozhodností staví opinion prostých mravů a dobrých duší.

Toto opinion má dvojí funkci, a i přes svou přirozenost vyžaduje, aby bylo řízeno. Jednou má jakožto konvence bezprostředně úlohu sociální kontroly; dozírá na ni cenzor, který není ani tak soudcem mínění lidu, jako spíše jeho mluvčím: „Soud cenzorský je jen mluvčím mínění lidu, dalek toho, aby byl jeho soudcem.“³⁶ Toto je jediná kapitola *Společenské smlouvy*, v níž je řeč o „opinion publique“. A komentář ukazuje ve skutečnosti téměř doslovnou shodu s Lockovým „Law of Opinion“: „Kdo vynáší soud o mravech, vynáší soud o cti. A kdo vynáší soud o cti, přijímá svůj zákon z veřejného mínění.“³⁷ Toto mínění má, na rozdíl od Locka, ještě i úlohu zákonodárnou. I zde vyžaduje vedení. Tak jako musí být opinion ve funkci sociální kontroly formulováno cenzorem, tak musí být opinion v zákonodárné funkci formulováno legislativcem. Ten se nachází vůči opinion, které je sice suverénní, je ale vystaveno i riziku omezenosti, v překérní situaci. Nemůže spoléhat ani na moc, ani na veřejnou diskusi (ni la force ni la résolution), proto musí nalézt útočiště u autority nepřímého ovlivňování, „která je s to přimět k poslušnosti bez násilí a získávat na svou stranu bez přesvědčování“.³⁸ Rousseauova demokracie neveřejného mínění nakonec postulují manipulativní vykonávání moci. Obecná vůle má vždy pravdu, praví se na pověstném místě, ale soud, kterým se řídí, není vždy osvětlen; je jí proto tře-

36/ Rousseau, J. J., O smlouvě společenské neboli o zásadách státního práva (v překladu J. Veselého), c.d., kn. 4, kap. VII, s. 142; zde s úpravami.

37/ Tamtéž; zde s úpravami.

38/ Rousseau, J. J., O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva, c.d., kn. 2, kap. VIII, s. 251; zde s úpravami.

ba ukázat věci takové, jaké jsou, někdy tak, jak by se jí měly jevit.³⁹ – Proč však Rousseau nenazývá suverénní mínění lidu jednoduše *opinion*, proč je ztotožňuje s *opinion publique*? Vysvětlení je jednoduché. Přímá demokracie vyžaduje reálnou přítomnost suveréna. Volonté générale jakožto *corpus mysticum* je vázána na *corpus physicum* jednotně shromážděného lidu.⁴⁰ Myšlenka trvalého plebiscitu je u Rousseaua spojena s představou řecké polis: lid tam byl téměř nepřetržitě shromážděn na agoře; tak se i v Rousseauových očích stává „*place publique*“ základem ústavy. Svůj atribut odvozuje *opinion publique* právě od něj, tedy od občanů shromážděných k veřejnému projevu souhlasu, nikoli od veřejného rozvažování nějakého vzdělaného publika (*public éclairé*).

Fyziokraté se přimlouvají za absolutismus doplněný o kriticky činnou veřejnost; Rousseau chce demokracii bez veřejné diskuse – a obě strany vznášejí nárok na stejné označení: *opinion publique*. Jeho význam byl proto v předrevoluční Francii zvláštním způsobem polarizován. Avšak sama revoluce obě navzájem odtržené „unkce veřejného mínění, tedy kritiku a legislativu, opět spojuje.“⁴¹ Ústava z r. 1791 spojuje princip suverenity lidu s principem parlamentního právního státu, který po-

39/ Hennis, W., *Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Rousseau. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 1957, XLIII, s. 111 nn. Hennis si neuvědomuje, že Rousseau ztotožňuje *opinion publique* s neveřejným míněním. Demokratickou ideu *Společenské smlouvy* nutí k jistým diktátorským důsledkům právě kulturněkritická nedůvěra k výkonu „veřejného mínění“, přesně v duchu soudobých fyziokratů. Srv. též Fetscher, I., *Rousseaus politische Philosophie*. Neuwied 1960, včetně literatury.

40/ Rousseau, J. J., *O smlouvě společenské neboli o zásadách státního práva*, c.d., kn. 3, kap. XX, s. 107-108: „Svrchovaná moc se nedá zastupovati ...; spočívá v podstatě v obecné vůli a vůle se nemůže zastupovati: je buď obecná nebo jiná ... Každý zákon, který lid osobně neschválil, je neplatný; není to zákon.“

41/ V tomto směru je charakteristický leták abbé Sieyès z r. 1788; něm. vydání *Was ist der Dritte Stand?* Hg. Brandt. Berlin 1924; srv. též mé pojednání: *Naturrecht und Revolution*. In: Habermas, J., *Theorie und Praxis*, c.d., s. 52 nn., zvl. s. 57 nn.

liticky činné veřejnosti poskytuje ústavní garance. Francouzský pojem veřejného mínění je ve srovnání s pojmem anglickým radikalizován; poslanec Bergasse jej v diskusi Národního shromáždění o státoprávním významu *opinion publique* vyjádřil patetickou formulí: „Víte, že nějakou moc vykonávat dobro můžete získat jedině prostřednictvím veřejného mínění. Víte, že jen díky němu věc lidu, tak dlouho beznadějná, zvítězila. Víte, že před ním všechny autority zmlknou, všechny předsudky zmizí, všechny soukromé zájmy ustupují do pozadí.“⁴² V téže době sepsal v Anglii Jeremy Bentham pro potřeby parlamentu spis,⁴³ který monografickou formou poprvé vysvětluje spojení veřejného mínění s principem veřejnosti.

Vykonávání politické moci na jedné straně vyžaduje permanentní kontrolu ze strany veřejného mínění, protože je vystaveno „mnoha pokušením“. Tím, že jsou jednání parlamentu veřejná, je zajištěn „vrchní dohled publika“, jehož schopnost kritizovat je pokládána za danou: „Jeho celek (*the public, le corps publique*) tvoří soud, který má větší cenu než všechny tribunály dohromady. Můžeme se snažit vzdorovat jeho nárokům, můžeme je prohlašovat za nestálá protichůdná mínění, která se navzájem ruší a ničí; každý však cítí, že tento soud, ačkoli je vystaven možnosti omylu, je nepodplatitelný; že se ustavičně snaží stát osvětleným, že v sobě zahrnuje celou

42/ Citováno podle: Redslob, R., *Staatstheorien der französischen Nationalversammlung*. Leipzig 1912, s. 65, pozn. č. 1.

43/ Tyto návrhy však nemohly mít žádný vliv na francouzské ústvodárce. Originál je napsán francouzsky; poprvé vyšel v r. 1816 v Ženevě. Citujeme z německého překladu *Taktik oder Theorie des Geschäftsganges in deliberierenden Volksständeversammlungen* (Erlangen 1817, zvl. 3. kap.: *Von der Publizität*, s. 10 nn.). Specifické termíny uvádíme i v angličtině (podle: *An Essay on Political Tactics. The Works of Jeremy Bentham*. Ed. Bowring. Bd. II. Edinburgh 1843, s. 299 nn.) a ve francouzštině (podle: *Tactic des Assemblées Legislatives*. Ed. Dumont. Paris 1822), protože dokládají charakteristické rozdíly v užívání jazyka: v německém textu se „veřejné mínění“ a „veřejnost“ různě opisuje.

moudrost a spravedlnost lidu, že vždy rozhoduje o osudu státníků (public men, hommes publiques) a že trestům, které ukládá, nelze uniknout.⁴⁴ Shromáždění kromě toho získává schopnost využívat názory publika: – „pod dozorem veřejnosti není nic lehčího (under the guidance of publicity, sous le régime de la publicité).“⁴⁵ Na druhé straně však veřejné mínění využívá veřejná parlamentní jednání k tomu, aby se poučilo: „U národa, který měl po dlouhou dobu veřejná shromáždění, bude obecný duch (general feeling, esprit général) vyladěn na vyšší tóninu; zdravé myšlenky se stávají obecnějšími, škodlivé předsudky, veřejně potírané nikoli rétory, nýbrž státníky, ztrácejí svou moc ... rozum a zkoumavý duch se stávají zvykem ve všech třídách společnosti.“⁴⁶ Bentham chápe veřejná jednání parlamentu pouze jako jednu část veřejných jednání publika jako takového. Teprve veřejnost v parlamentu a mimo něj může zajistit kontinuitu politického rozvažování a jeho funkci: totiž převést panství, jak se vyjádřil Burke, ze „záležitosti vůle v záležitost rozumu“. Ustanovení poslanců nesmí být výsledkem slepého rozhodnutí, nýbrž samo už musí být rozumným rozhodnutím: „V lidem zvoleném a čas od času obnovovaném shromáždění je veřejnost absolutně nutná k tomu, aby voliči mohli rozhodovat se znalostí věci.“⁴⁷ Živá síla veřejného mínění se prosadila vůči neúčinným ustanovením hlavně za Jiřího III. – „od té doby osvícenější veřejné mínění nabylo více vlivu“; v německém textu je na tomto místě⁴⁸ ještě stále řeč o „mínění lidu“. V Anglii bylo toho nejlepšího dosaženo ne-

44/ Bentham, J., *Taktik oder Theorie des Geschäftsganges in deliberierenden Volksstänversammlungen*, c.d., s. 11.

45/ Tamtéž, s. 15.

46/ Tamtéž, s. 14.

47/ Tamtéž, s. 16 n.

48/ Tamtéž, s. 33. Na jiném místě je řeč o záchraně pod „záštitou lidu“; ve francouzském vydání Bentham J., *Tactic des Assemblées Legislatives*, c.d., se na s. 28 píše: „Záštitu můžeme najít jen v ochraně veřejného mínění.“

ustálým porušováním zákonů: o „režimu veřejného mínění“ proto Bentham hovoří jako o „dosud velmi nedokonalém a nově tolerovaném“.

O generaci mladší Guizot, který od r. 1820 přednášel o původu a dějinách občanského právního státu, již formuluje „panství veřejného mínění“ klasickým způsobem: „Povaha systému, který nepřipouští nikde legitimitu absolutní moci, tkví navíc v tom, že nutí všechny občany, aby ustavičně a při každé příležitosti hledali pravdu, rozum, spravedlnost, které mají řídit faktickou moc. To právě dělá reprezentativní systém: za prvé díky diskusi, která nutí představitele moci hledat společně pravdu. Za druhé díky publicitě, která vystavuje představitele moci, zabývající se tímto hledáním, zrakům občanů. Za třetí díky svobodě tisku, která podněcuje občany samotné, aby hledali pravdu a aby ji říkali představitelům moci.“⁴⁹

Zdá se, že termín „veřejné mínění“ (öffentliche Meinung) pro opinion publique poprvé zavedl Friedrich Georg Forster na počátku 90. let v západní části Německa; *Parisischen Umriss*, dopisy jeho ženě z konce roku 1793, v každém případě poprvé dokládají tuto novou veličinu v německé literatuře.⁵⁰ Zvláště Forsterovo důležité rozlišení veřejného mínění a obecného ducha ukazuje, že se pojem politicky činné veřejnosti nejprve dotvořil v Anglii a ve Francii a teprve pak byl importován do Německa: „Máme již 7000 spisovatelů, nicméně jako neexistuje žádný německý obecný duch, neexistuje

49/ Guizot, G., *Histoire des origines du gouvernement representatif en Europe*. Bruxelles 1851, II, s. 10 n. Na význam tohoto místa také upozorňuje C. Schmitt in: týž, *Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus*. München/Leipzig 1923, s. 22, pozn.

50/ O původu veřejného mínění ve Francii píše Forster ve svých *Parisischen Umriss*: „Jeho první přeměny s rozmyslem kladu ještě do posledního období monarchie, neboť velikost hlavního města, v něm soustředěná masa znalostí, vkusu, vtipu a fantazie; stále dráždivější potřeba epikurejsky uvolněného vyučování; odstranění předsudků ve vyšších a více či méně i ve středních stavech; moc parlamentů neustále vystupující proti dvoru; myšlenky o vládnutí, ústavě a republi-

ani žádné německé veřejné mínění. Dokonce i tato slova jsou pro nás tak nová, tak cizí, že každé vyžaduje vysvětlování a definování, zatímco neexistuje Angličan, který by nerozuměl někomu, kdo hovoří o public spirit, Francouz, který by nerozuměl, když druzí hovoří o opinion publique.⁵¹ Nakolik má Forster pravdu, hovořili o potřebě komentářů k těmto vypůjčeným slovům,⁵² potvrzuje Wieland, který byl tehdy znám širšímu publiku spíše jako publicista než jako budoucí klasik. Padesát let po Forsterově poznámce vede Wieland jeden ze svých *Gespräche unter vier Augen* právě o tomto „veřejném mínění“.⁵³ Wielandova určení nepřinášejí nic nového. Veřejné mínění se prosazuje tam, „kde klamně pojmy a předsudky, které se týkají našeho bezprostředního štěstí i neštěstí ..., konečně ustupují převaze pravdy“;⁵⁴ ve svém výsledku se kryje s „nejpřísnějším zkoumáním věci, po nejpřesnějším zvážení všech důvodů pro a proti“; a i v Německu má brzy „mít sílu zákona“.⁵⁵ Veřejné mínění vychází od informovaných a šíří se „hlavně mezi těmi třídami, které, působí-li masově, mají převahu“.⁵⁶ K tomu ovšem nepatří „nejnižší lidové třídy“, sansculoti, protože pod tlakem nedostatku a prá-

kanismu, které se dostaly do oběhu díky osvobození Ameriky s podporou Francie...: to vše razilo cestu svobodě myšlení a svobodě vůle do té míry, že rozhodné veřejné mínění již dlouhou dobu před revolucí ovládalo téměř neomezeně celou Paříž a z tohoto centra celou Francii.“ Citováno podle: Bauer, W., *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*, c.d., s. 238.

51/ Forster, G., *Über öffentliche Meinung*. In: Gervinus (Hg.), *Georg Forsters sämtliche Schriften*. Bd. V. Leipzig 1843, s. 249.

52/ Ještě i Posseltovy *Europäische Annalen*, jejichž první svazek s článkem *Frankreichs Diplomatie oder Geschichte der öffentlichen Meinung in Frankreich* vyšel v r. 1795, prozrazuje nejistotu v užívání těchto slov.

53/ Wieland, C. M., *Sämtliche Werke*. Bd. 32. Leipzig 1857, s. 191 nn.

54/ Tamtéž, s. 200.

55/ Tamtéž, s. 218.

56/ Tamtéž, s. 192.

ce neměli ani volný čas, ani příležitost „starat se o věci, které se v první řadě netýkaly jejich tělesných potřeb“.⁵⁷

Do Wielandových reflexí jasně vstupují i rousseauovské prvky, a to ty, na které později, během osvobozenec-kých válek, naváže politická romantika, aby identifikovala veřejné mínění s němým duchem národa.⁵⁸ U samotného Wielanda však přesto převládá pojem veřejného mínění, který by chtěl, v poněkud pedantské tradici německého osvícenství, uvést před fórum veřejného rozvažování především kněžskou faleš a kabinetní tajemství.⁵⁹

§ 13

Publicita jako princip zprostředkování politiky a morálky (Kant)

Ještě dříve, než topos veřejného mínění zdomácněl v německé jazykové oblasti, získala teoreticky vyzrálou podobu idea občanské veřejnosti, a to na základě Kantova rozpracování principu publicity v jeho filosofii práva a filosofii dějin.

57/ Tamtéž, s. 198.

58/ Tamtéž, s. 193: Veřejné mínění je mínění, „které se nepozorovaně zmocnilo většiny hlav, a i v případech, kde se ještě neodvažuje být hlasité, se přece jen, podobně úlu, který se brzy začne rojit, ohlašuje tlumeným, stále silicím bzučením.“ Srv. též s. 212 n. R. Flad dokládá spojení pojmu veřejného mínění s učením o duchu národa, které se vytvořilo v protinapoleonské publicistice, in: *Týž, Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Stein, Arndt, Humboldt*. Berlin/Leipzig 1929.

59/ „Dokud je morálka výlučným úřadem kněží a politika arogantním tajemstvím dvorů a kabinetů, musí být možné tu či onu zneužít jako nástroje klamu a útlatku; lid se stává obětí škodlivých slovních hříček, zatímco moc si dovoluje vše a smí si vše beztrestně dovolit, protože je věcí její libovůle, co označí za právo a co za bezpráví, přičemž to, čeho se nejvíce obává, tj. vyhlášení pravdy, učiní zločinem, a jako takový jej trestá. Tak tomu není, pokud se rozum znovu zmocní svých věčných nepromlčitelných práv, aby opět vynesl na

Kritický proces, v němž proti absolutistickému panství vystupují veřejně rozvažující soukromé osoby, je sám procesem nepolitickým: veřejné mínění chce racionálně utvářet politiku jménem morálky. V 18. století, což je příznačné, aristotelská tradice filosofie politiky přechází do morální filosofie, přičemž se „morální“, které je vždy myšleno spolu s „přírodou“ a „rozumem“, rozšiřuje i na vznikající sféru „sociálního“, jejíž pojem byl tehdy tak specificky zdůrazňován. Není náhoda, že autor *Bohatství národů* byl vedoucím katedry morální filosofie.⁶⁰ Do této souvislosti patří věta: „Pravá politika nemůže tedy učinit jediný krok, aniž by předtím vzdala počtu morálce, a i když je politika sama o sobě těžkým uměním, její spojení s morálkou žádným uměním není, neboť morálka vždy rozvažuje uzel, jež politika neumí rozplést, když se dostanou do sporů.“⁶¹ Kant napsal tuto větu v první příloze ke svému projektu *K věčnému míru*. Opakuje zde dva postuláty odvozené ze svého učení o právu: občanská ústava každého státu má být republikánská a vzájemný vztah států, v rámci celosvětové federace, má být pacifistický. Všechny právní závazky, které zajišťují občanské svobody uvnitř státu a světoobčanský mír mezi státy, směřují k myšlence dokonale spravedlivého řádu. Nátlak pak už nemůže být déle vykonáván v podobě osobního panství nebo násilného sebepotvrzení, nýbrž pouze tak, „že moc má jedině ro-

světlo všechny pravdy, na jejichž poznání vždy všem záleželo, a dopomůže jim veškerým tvůrčím umem, ve všech možných podobách a převlecích k získání co možná největší popularity. Do oběhu se pak dostává mnoho opravených pojmů a skutečností; mnoho předsudků mizí podobně jako když někomu sundáte klapky z očí“ (tamtéž, s. 208 n.).

60/ Viz Smith, A., *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha 1958.

Adam Smith působil jako profesor morální filosofie na univerzitě v Glasgow v letech 1752-1763. Pozn. překl.

61/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Přel. K. Novotný a P. Stehliková. Praha 1999, s. 45.

zum“. Právní poměry, které samy přerostly ve výlučné panství a které jsou představovány jako možnost vzájemného nátlaku, jenž je v souladu se svobodou každého jedince podle obecných zákonů, pocházejí z praktického rozumu – jde o mezní případ reakce na princip: auctoritas non veritas facit legem.

Hobbes mohl kdysi touto formulí sankcionovat absolutní moc vladařů, protože podpory míru, totiž konce náboženské občanské války, bylo zjevně možné dosáhnout jedině za tu cenu, že se veřejná moc monopolizovala v ruce monarchy a občanská společnost byla i se svým sporem svědomí neutralizována jakožto sféra soukromí. Ve srovnání s rozhodnutím inspirovaným chytrostí, jež se tak říká existenciálně manifestuje v osobě suveréna, bylo každé rozvažování podle pravidel mravnosti sníženo na politicky neúčinné smýšlení. Když bylo, o dvě stě let později, Kantem rehabilitováno ve formě zákona praktického rozumu, když mělo být morálně podřízeno jeho kontrole dokonce i politické zákonodárství, zformovaly se již ony soukromé osoby jakožto občané v publikum a sféru svého rozvažování, totiž veřejnost, zasadily do politických funkcí zprostředkování státu a společnosti. Proto je Kantova publicita pokládána za onen jediný princip, který může zajistit shodu politiky s morálkou.⁶² Kant chápe „veřejnost“ jako princip právního řádu a zvláště jako metodu osvícení.

„Nesvéprávnost,“ tak začíná jeho slavné pojednání, „je neschopnost používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zaviněna námi samými, když její příčinou není nedostatek rozumu, ale nedostatek rozhodnosti a odvahy.“⁶³ Osvobození z nesvéprávnosti způsobené námi samými znamená osvícení. Vzhledem k jednotlivci označuje subjektivní maximum, totiž myslet samostatně. Vzhledem k lidstvu jako celku označuje objektivní tendenci, totiž postupovat k naprosto

62/ Tamtéž, s. 46 nn.

63/ Kant, I., Odpověď na otázku: co je to osvícenství? Přel. J. Loužil. *Filosofický časopis*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 381.

spravedlivému řádu. V obou případech musí být osvícení zprostředkováno veřejností: „Pro každého jednotlivého člověka je tedy těžké vymanit se z nesvéprávnosti, jež se mu stala takřka druhou přirozeností ... Spíše je možné, že se samo osvítilo *určité publikum*, ano, pokud mu jen ponecháme svobodu, je to takřka nevyhnutelné.“⁶⁴ Se zřetelem k osvícení se proto zdá, že samostatné myšlení se děje zároveň s veřejným myšlením,⁶⁵ podobně jako užívání rozumu s jeho užíváním veřejným: „Říká se sice: vyšší moc by nám mohla vzít svobodu slova i písma, ale nemůže nám vzít svobodu myšlení. Avšak jak bychom asi mysleli, a s jakou správností, když bychom nemysleli takřka v pospolitosti s druhými, jimž sdělujeme své myšlenky a jež oni sdělují nám!“⁶⁶

Kantovi, stejně jako encyklopedistům, se osvícení, veřejné užívání rozumu, jeví předně jako věc učenců, zvláště těch, kteří mají co dělat s principy čistého rozumu, tedy filosofů. Jedná se (stejně jako v disputacích scholastiků a ve slavných sporech reformátorů) o záležitosti učení a mínění, „o nichž se musely dohodnout fakulty jménem teoretiků ..., sám lid se spokojuje s tím, že ničemu z toho nerozumí“.⁶⁷ Spor fakult probíhá jako kritický spor nižších fakult s vyššími. Vyšší fakulty – teologie, právo a medicína – se totiž tak či onak zakládají na autoritě. Podléhají také státnímu dozoru, protože vzdělávají „obchodníky s učeností“, duchovní, soudce a lékaře. Ti vědu pouze aplikují (vyznají se v řemesle, *savoir faire*). Nižší fakulty mají naproti tomu co dělat s poznatky z čistého rozumu. Jejich zástupci, filosofové, se nechávají vést pouze zájmy rozumu, na zájmech vlá-

64/ Tamtéž, s. 382.

65/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 82.

66/ Kant, I., Was heißt: sich im Denken orientieren? In: *Immanuel Kants Werke* (dále jen *Werke*). Hg. E. Cassirer. Berlin 1921-23, Bd. IV, s. 363.

67/ Kant, I., Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten. In: *týž, Werke*, c.d., Bd. VII, s. 344.

dy jsou nezávislí. Jejich duchu „jde o veřejnou prezentaci pravdy“.⁶⁸ Rozum musí být v takovémto sporu fakult „oprávněn hovořit veřejně, protože (jinak) by pravda nevyšla na denní světlo“.⁶⁹ A sice, jak Kant dodává, ke škodě samotné vlády.

Veřejnost, v jejímž rámci filosofové provádějí své kritické řemeslo, proto není, bez ohledu na své akademické jádro, pouze akademická. Tak jako se diskuse filosofů odehrává tváří v tvář vládě, s cílem informovat ji a přezkoušet, tak se také odehrává před publikem „lidu“, aby byl veden k užívání svého vlastního rozumu. Postavení tohoto publika je dvojznačné: na jedné straně je nesvéprávné a vyžaduje ještě osvícení, na druhé straně se konstituuje jakožto publikum již s nárokem na svéprávnost jako takovou, svéprávnost schopnou osvícení. Neboť nakonec je k tomu způsobilý nejen filosof, nýbrž každý, kdo umí veřejně užívat svého rozumu. Spor fakult je jen středem ohniště, z něhož slehá oheň osvícení a v němž je stále znovu rozdmýcháván. Veřejnost se neuskutečňuje pouze v republice učenců, nýbrž ve veřejném užívání rozumu všech, kteří jsou v něm zběhlí. Musí nicméně vystupovat z omezení své sféry soukromí tak, *jako kdyby* byli učenci: „Veřejným užíváním vlastního rozumu však rozumím takové, při kterém někdo užívá svého rozumu jako učenec před celou veřejností čtenářského světa. Jeho soukromým užíváním nazývám, když smí užít svého rozumu v nějaké svěřené mu občanské funkci či úřadě ... Zde potom ovšem není dovoleno rozumovat, nýbrž musí se poslouchat. Pokud se ale taková součástka stroje zároveň považuje za člena celé obce, ano, celé světoobčanské společnosti, a osobuje si tak statut učenice, který se obrací svými spisy na veřejnost ve vlastním smyslu slova, může ovšem rozumovat.“⁷⁰ Z toho vyplývá postulát veřejnosti jakožto

68/ Tamtéž, s. 343.

69/ Tamtéž, s. 330.

70/ Kant, I., Odpověď na otázku: co je to osvícenství?, c.d., s. 383.

principu: „Veřejné užívání vlastního rozumu musí být vždycky svobodné a jen ono může přinést osvícení mezi lidi; naproti tomu soukromé používání rozumu lze velmi omezit, aniž by to nějak zvlášť překáželo pokroku osvícení.“⁷¹ Být „publicistou“ je povolán každý, kdo se vyjadřuje „prostřednictvím spisů“ k vlastnímu publiku, totiž světu.⁷²

Veřejnost je vyznačena jako sféra pomoci „světa“, v němž se konstituuje publikum: Kant hovoří o znalosti *světa*; odkazuje k člověku světa. Tento smysl světoběžnosti se artikuluje v pojetí světoobčanství, posléze v pojetí pokroku světa a nakonec v ideji světa, která snad nejzřetelněji vystupuje v pojetí vědy jakožto „pojmu světa“ – neboť ve své ryzosti se svět vytváří v komunikaci rozumných bytostí. Zatímco školské pojetí vědy se týká pouze „dovednosti s ohledem na určité libovolné cíle“; pojetí vědy jakožto pojmu světa „se týká toho, co každého nutně zajímá“.⁷³ Není to svět v transcendentálním rozumu: totalita syntézy všech jevů jakožto jejich souhrn a potud svět identický s „přírodou“. Tento „svět“ spíše odkazuje k lidstvu jako druhu, ale tak, jak se jednota lidstva dává v jevu: svět onoho rozvažujícího čtenářského publika, které se právě tehdy začíná rodit v širokých měšťanských vrstvách. Je to svět literátů, ale také salonů, v nichž spolu diskutují „smíšené společnosti“; zde se v měšťanských domech etabluje publikum. „Pozorujeme-li postup rozhovorů ve smíšených společnostech, které nesestávají pouze z učenců a mudrlantů, nýbrž i z lidí praxe a žen, vidíme, že v nich má své místo kromě vyprávění a žertů ještě jedná zábava, totiž rezonování.“⁷⁴

71/ Tamtéž.

72/ Tamtéž, s. 384.

73/ Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*. In: *Werke*. Bd. III, s. 561 n. (Česky: *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil; v tisku. Všechny citace z tohoto díla přebíráme z Loužilova překladu; pozn. překl.)

74/ Kant, I., *Kritika praktického rozumu*. Přel. J. Loužil. Praha, Svoboda 1996, s. 260.

Rozvažující publikum „lidí“ se utváří v publikum „občanů“ tam, kde dochází k dohodám o záležitostech „politického společenství“. V podmínkách „republikánské ústavy“ se tato politicky činná veřejnost stává principem organizace liberálního právního státu. V jeho rámci se občanská společnost ustavuje jako sféra soukromé autonomie (každý má mít možnost hledat své „štěstí“ jakoukoli cestou, jež se mu jeví užitečná). Občanské svobody jsou zajištěny obecnými zákony; svobodě „lidí“ odpovídá rovnost občanů před zákonem (odstranění všech „vrozených práv“). Samotné zákonodárství je odvozováno z „vůle lidu, pocházející z rozumu“; neboť zákony mají empiricky svůj původ ve „veřejném souhlasu“ rozvažujícího publika; Kant proto tyto zákony označuje jako veřejné, na rozdíl od zákonů soukromých, které si činí nárok na platnost bez nějakého výslovného vyhlášení, podobně jako zvyky a mravy.⁷⁵ „Avšak veřejný zákon, který určuje pro všechny to, co jim má být právně dovoleno nebo zakázáno, je aktem veřejné vůle, ze které veškeré právo vychází, a která se tedy sama vůči nikomu nesmí dopustit bezpráví. To je ovšem možné jen pomocí vůle veškerého lidu (neboť všichni rozhodují o všech, a tedy každý o sobě samém).“⁷⁶ Argumentace přitom postupuje zcela v Rousseauových intencích, s rozhodující výjimkou v jednom bodě: že princip suverenity lidu⁷⁷ může být realizován pouze za předpokladu veřejného užití rozumu. „V každém politickém společenství musí existovat *poslušnost* na základě mechanismu státního zřízení podle donucovacích zákonů (které se týkají celku), avšak zároveň tu musí být přítomen *duch svobo-*

75/ Jde o rozlišení, které se neshoduje například s rozlišením veřejného a soukromého práva. Podle Kanta je občanské právo vesměs veřejné, srv. Kant, I., *Metaphysik der Sitten*. Rechtslehre. In: *Werke*, c.d., Bd. VII.

76/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 72-73.

77/ Tamtéž, s. 82: „To, co nemůže rozhodnout lid o sobě samém, to nemůže rozhodnout ani zákonodárce o lidu.“

dy, neboť každý usiluje o to, aby v záležitostech obecné lidské povinnosti byl přesvědčen rozumem, že toto donucení je podle práva, aby se sám se sebou nedostal do rozporu.“ Omezení veřejnosti, jak se Kant domnívá v souvislosti s tehdy velmi problematickými lóžemi svobodných zednářů, „zavdává podnět ke vzniku všech *tajných společností*. Vzájemné informování, a to především v tom, co se týká člověka vůbec, je totiž přirozeným lidským posláním.“⁷⁸ Do této souvislosti patří slavná slova o svobodě pera jako o tom, co je „jediným palladiem práv lidu“.

Již v *Kritice čistého rozumu* připisoval Kant veřejnému konsensu vzájemně diskutujících lidí funkci pragmatické kontroly pravdivosti: „Zkušebním kamenem domnění – je-li to přesvědčení nebo pouhé přemluvení – je tedy navenek možnost sdělit je a shledat domnění platným pro rozum každého člověka.“⁷⁹ Inteligibilní jednotě transcendentálního vědomí odpovídá sjednocení všech empirických vědomí, k němuž dochází ve veřejnosti. Později, v právní filosofii, dostává tento „souhlas všech soudů bez ohledu na vzájemnou různost subjektů“, jenž je zaručen publicitou (pro niž u Kanta už jen chybí označení „veřejné mínění“), konstitutivní význam překračující jeho pragmatickou hodnotu. Politická jednání, totiž jednání týkající se práva druhých, mají být v souladu se samotným právem a morálkou pouze do té míry, v níž jejich zásady mohou či potřebují být zveřejněny.⁸⁰ Veškeré politické jednání musí být možné před veřejností převést zpět na základnu zákonů, které prokázaly svou obecnost a rozumnost před veřejným míněním. V rámci stavu, který je všeobšáhle regulován nor-

78/ Tamtéž.

79/ Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, c.d., s. 550. Kap. Mínění, vědění, věření.

80/ Kant hovoří o „shodě politiky s morálkou podle transcendentálního pojmu veřejného práva“. In: týž, *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 46 nn.

mami (a sjednocuje občanskou ústavu a věčný mír v „naprosto spravedlivý řád“), je přirozený zákon panství nahrazen panstvím právních zákonů – politika v zásadě může být převedena v morálku.

Jak však zaručit soulad politiky s morálkou, pokud tento právní stav ještě neexistuje? Aby mohl být vytvořen, nestačí pouze, aby všichni jednotliví lidé chtěli žít v zákonném uspořádání podle zásad svobody, nestačí totiž distributivní jednota vůle všech; k tomu by byla potřebná kolektivní jednota sjednocené vůle: tento stav by museli chtít všichni společně. V důsledku toho se i Kant domnívá, že nelze očekávat jiný počátek právního stavu než počátek prostřednictvím politické moci. Nepřímé převzetí moci soukromými osobami shromážděnými v publikum se však samo nechápe politicky,⁸¹ morální sebeporozumění občanské veřejnosti zavazuje i ty snahy, které jí teprve vůbec dávají politickou funkci, ke zdrženlivosti vůči metodám politické moci, od níž má právě publicita osvobozovat. Kant toto dilema řeší dějinně filosoficky. Vnější svobodné poměry, za nichž politika může trvale přejít v morálku, by se podle něj vytvořily i bez přispění vnitřně svobodných individuí. Kant, jak známo, vyvozuje pokrok lidského rodu a jeho lepšího společenského uspořádání z pouhého tlaku přírody, bez ohledu na to, co by sami lidé měli dělat podle zákonů svobody; tento pokrok pak ovšem nespočívá v narůstajícím množství morálky, nýbrž výlučně v rozšiřování produktů legality.⁸²

Jestliže příroda užívá „antagonismu společnosti“, vnitřních bojů i válek mezi národy k tomu, aby všechny přirozené vlohy lidstva rozvinula v „občanské společnosti obecně zastupující právo“, pak tato „naprosto spravedlivá občanská ústava“ bude muset sama být „patologicky vynuceným souhlasem“, který se pouze *jeví* jako „mrav-

81/ Srv. Koselleck, R., *Kritik und Krise*, c.d., zvl. s. 81 nn.

82/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 31-32.

ní zákon". V něm bude prakticky vyřešen problém, kterému dává Kant tuto teoretickou formu: „Masu bytostí nadaných rozumem, které si vesměs přejí obecné zákony pro své zachování, ale každá z nich tíhne tajně k tomu, aby z nich byla vyňata, je třeba uspořádat a jejich zřízení ustanovit tak, že i když ve svých soukromých záměrech směřuje jejich úsilí proti sobě navzájem, přesto se vzájemně zadržují tak, že výsledek jejich *veřejného* chování je týž, jako by žádné takové zlé záměry neměly“⁸³ – variace na Mandevillův slogan „soukromé neřesí, veřejná dobrodíní“ (private vices, public benefits).

A právě na základě této zásady Kant také rozvíjí určité sociologické předpoklady politicky činné veřejnosti: jsou zcela závislé na společenských vztazích svobodně si konkurujících vlastníků zboží, které jsou ponechány na pospas soukromé autonomii.

K politicky rozvažujícímu publiku mají přístup pouze soukromí vlastníci, neboť jejich autonomie má kořeny ve sféře směny zboží, a proto se také shoduje se zájmem o její zachování jako sféry soukromé: „K tomu je kromě vlastnosti *přirozené* (že nejde o dítě nebo o ženu), vyžadována jediná kvalita: takový člověk je *pánem sebe sama* (sui iuris), a má tedy nějaké *vlastnictví* (k tomu může být počítáno každé umění, řemeslo, krásné umění nebo věda), které jej živí. V takových případech tudíž, kdy svůj výdělek musí získávat od druhých, získává jej pouze *zvnějšněním* toho, co je *jeho*, a nikoli tím, že by druhým dával svolení používat jeho sil, a že tedy ve vlastním smyslu slova *slouží* pouze společenství a nikomu jinému. Tady jsou si umělci a velcí (nebo malí) majitelé pozemků navzájem rovni.“⁸⁴ Kant, který si všimá toho, co je na tomto rozlišení neuspokojivé („Přiznávám ovšem, že je poněkud obtížné určit požadavek, který je nezbytný k tomu, aby člověk mohl vznášet nárok na takový stav, kdy je svým pánem“), nicméně do-

83/ Tamtéž, s. 32.

84/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 73.

spívá k výstižnému vymezení toho, co později dostane označení svobodná námezdní práce.⁸⁵ Zatímco námezdní dělníci jsou nuceni směřovat jako jediné zboží svou pracovní sílu, soukromí vlastníci se vzájemně stýkají jako vlastníci zboží prostřednictvím směny statků. Jen oni jsou svými vlastními pány, jen oni mají mít právo hlasovat a být oprávněni veřejně užívat rozum v exemplárním smyslu.

Toto omezení se zase shoduje s principem veřejnosti pouze tehdy, existují-li uvnitř soukromé sféry, díky účinnému mechanismu volné konkurence,⁸⁶ rovné šance na získání vlastnictví. Díky svobodnému obchodu tak může „v řadě potomků... mezi členy společenství vzniknout značná nerovnost majetkových poměrů (žoldněřů a najímatelů, statkářů a zemědělských nádeníků atd.); pouze nelze zabránit tomu, aby ostatní byli oprávněni dosáhnout stejného postavení, umožňují-li jim to jejich talent, píle a štěstí. Neboť jinak by člověk směl přinucovat, aniž by byl opět přinucován protipůsobením jiných ... V kaž-

85/ „Sluha v domácnosti, v obchodě, nádeník, dokonce i holič jsou pouze operarii, nikoli artifices (v širším významu slova), a nemají předpoklady k tomu, aby byly členy státu, a tedy ani občany.“ Mohou být pouze „chráněnci“, kterým se dostává právní ochrany zákonů, nikoli však práva na vlastní zákonodárství. „I když ten, kterému dávám své palivové dřevo ke zpracování, nebo krejčí, kterému dávám látku, aby z ní ušil šaty, jsou ke mně zdánlivě ve stejném vztahu, přece se oni dříve zmínění od těchto liší, stejně jako se liší holič od výrobce paruk (kterému jsem ovšem k tomu nejprve mohl dát vlasy) a jako se liší nádeník od umělce či řemeslníka, který vytváří dílo, jež mu patří, dokud není zapláceno. Řemeslník jakožto živnostník směňuje tedy s druhým své vlastnictví (opus), sluha směňuje užití svých sil, které druhému poskytuje (operam).“ Tamtéž, s. 73, pozn. 9.

86/ V jiné souvislosti Kant heslovitě odkazuje na slogan „laissez-faire“, který se právě tehdy rozšířil: „Jeden francouzský ministr k sobě povolal několik nejuznávanějších obchodníků a žádal od nich návrhy, jak pomoci obchodu ... Poté, co jeden navrhl to, druhý ono, řekl starý obchodník, který tak dlouho mlčel: postarejte se o dobré cesty, ražte zdravé peníze, vydejte rychle směnné právo a podobně, ostatní ale „nechte na nás.“ Kant, I., *Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten*, c.d., s. 330, pozn.

dém stavu pak lze člověka považovat za šťastného, pokud si je jen vědom, že jestliže vzhledem k ostatním, kteří jakožto jeho spolupoddaní před ním ve věci práva nemají žádné výhody, nedosáhne stejné úrovně, záleží to pouze na něm (jeho schopnostech nebo upřímné vůli) nebo na okolnostech, ze kterých nemůže vinit nikoho jiného, avšak nikoli na nepřekonatelné vůli druhých.⁸⁷ V důsledku toho jsou nemajetní vyloučeni z publika politicky rozvažujících soukromých osob, aniž by došlo k porušení principu veřejnosti. V tomto smyslu ani nejsou občany, nýbrž osobami, které by se jimi jednou mohli stát, ať už díky talentu, pili či štěstí; do té doby mají stejný nárok na zákonnou ochranu jako ostatní, aniž by zákony směli sami vytvářet.

Kant sdílel důvěru liberálů, že privatizací občanské společnosti by se takoveto sociální předpoklady mohly samy od sebe vytvořit jako přirozená základna právního stavu a politicky funkční veřejnosti, či že se snad již dokonce začaly prosazovat. A protože se takoveto společenské zřízení, jak se zdálo, již zřetelně rýsovalo jakožto *ordre naturel*, nebylo pro Kanta obtížné v rámci filosofie dějin předpokládat, že z tlaku přírody vzešel právě *tento* právní stav, který mu umožnil učinit z politiky záležitost morálky. Fikce spravedlnosti, jež je vlastní svobodnému obchodu, činí přesvědčivým sjednocení bourgeois a homme, zainteresovaných soukromých vlastníků a autonomních individuí. Specifický vztah soukromé sféry a veřejnosti, z něhož pramení zdvojení zjištěného bourgeois v podobě nezištného homme, empirického subjektu v subjektu inteligibilním, umožňuje z dvojího aspektu legality a morálky posuzovat také citoyen, občana oprávněného hlasovat. Ve svém „patologicky vynuceném“ chování se současně může jevit jako morálně svobodná osoba, dokud je prostřednictvím záměru přírody – totiž na základě společnosti svobodně si konkuru-

87/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 71-72.

rujících soukromých vlastníků, která se osvobodila od panství a neutralizovala moc – zajištěna shoda politické veřejnosti s jejím sebeporozuměním (získaným z veřejnosti literární). K tomu může dojít tím způsobem, že se zainteresované soukromé osoby shromážděné v publikum, tedy jakožto občané, chovají navenek tak, jako kdyby byli vnitřně svobodnými lidmi. Světoobčanský stav, a tím podřízení politiky morálce, si lze empiricky představit za sociálních předpokladů, které private virtues převádějí v public virtues. Může aktualizovat res publica noumenon jakožto res publica phaenomenon; na téže půdě zkušenosti může sjednotit dvě heterogenní zákonodárství, aniž by jedno druhému mohlo škodit: zákonodárství soukromých osob jakožto smysly ovládaných vlastníků zboží a současně jakožto duchovně svobodných lidí. Vztah fenomenálního a noumenálního získává ve společenské oblasti, stejně jako ve světě vůbec, následující formu (v souladu s řešením třetí antinomie čistého rozumu): každý účinek musí být vzhledem ke své inteligibilní příčině myšlen jako svobodný, a přece z hlediska svého empirického jevu současně jako nutný, totiž jako článek obecné kauzální souvislosti všech daností ve smyslovém světě.⁸⁸

Kant však není schopen toto ústřední systematické rozlišení důsledně dodržovat v politické filosofii – zákony praktického rozumu nemůže zcela vážně vázat na empirické podmínky. Pokud je však sporná ona přirozená základna právního stavu jako taková, musí se nastolení právního stavu – který byl dosud v morální politice *předpokládán* – samo stát obsahem a úkolem politiky. Také veřejnost, která má udržovat soulad mezi politikou a zákony morálky, by tak dostala novou funkci, která by se nakonec už vůbec nedala interpretovat v rámci Kantova systému.

Ať už je politickým aktérem kdokoli, kníže, nějaká strana, někdo, kdo byl ustanoven vést, nebo jednotlivý

88/ Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, c.d., s. 374.

občan, nechce-li se řídit již existujícími zákony, nýbrž chce-li nějaký právní stav teprve nastolit, nesmí k negativnímu souladu s libovůlí všech ostatních pouze přihlížet – musí se spíše pokusit jejich libovůli pozitivně ovlivnit. Může se tak díť prostřednictvím moci, a zpravidla tomu tak i je. Ovlivňování libovůle druhých, je-li v souladu s morálkou, však vyžaduje orientaci na obecný účel publika, právě na potřebu blahobytu občanské společnosti v jejím celku. V oblasti takovéto politiky musí být morální záměr určitého jednání kontrolován možným úspěchem ve smyslovém světě. Politická ctnost se nesmí stavět k blaženosti lhostejně: všechny politické zásady nyní vyžadují publicitu, mají-li být uvedeny do souladu s právem a politikou, protože „musí být přiměřené obecnému účelu publika, tj. blaženosti“, neboť vlastní úlohou politiky je „učinit lidi spokojenými s jejich stavem“.⁸⁹ Předtím se naproti tomu ještě v témže pojednání psalo: „... politické maximy nemají vycházet z blahobytu a blaženosti, k nimž, jak se očekává, dojde každý stát následováním těchto maxim, tj. nemají vycházet z účelu, který si každý z těchto států činí předmětem (vůle) jako z nejvyššího (avšak empirického) principu státní moudrosti. Politické maximy mají naopak vycházet z čistého pojmu právní povinnosti (z povinnosti, jejíž princip je a priori dán čistým rozumem), ať už jsou fyzické následky z toho plynoucí jakékoli.“⁹⁰

Kant by mohl, ba dokonce musel, oddělit zdar státu od blaha jeho občanů, morálku od legality za předpokladu své filosofie dějin, tj. za předpokladu, že již existuje přirozený základ právního stavu. Na tento předpoklad však nespolehá stoprocentně; je to patrné z nejednoznačnosti jeho filosofie dějin. V ní vedle mnoha vyjádření, která v souladu se systémem vylučují morálku z pokroku a pokrok spojují pouze s nárůstem produktů lega-

lity, najdeme i přiznání, které je s těmito vyjádřeními v rozporu, „protože lidský rod neustále postupuje vpřed vzhledem ke kultuře jakožto přirozenému účelu, je pokrok k lepšímu přítomen i ve vztahu k morálnímu účelu jeho bytí“.⁹¹ A v téže souvislosti: „Kromě toho lze uvést jisté důkazy, že lidský rod jako celek skutečně v našem čase ve věci morálního dobra značně pokročil ve srovnání s časy minulými (krátkodobá zdržení nejsou důkazem o opaku).“⁹² Jestliže samotný právní stav musí nejprve vzniknout politicky, a sice prostřednictvím politiky, jež je v souladu s morálkou, je pokrok legality přímo závislý na morálce a res publica phaenomenon se stává produktem samotné res publica noumenon: „rozvíjejí se tu postupně všechny talenty, zušlechťuje se vkus, a pokračující osvětlení dokonce zakládá onen druh myšlení, které může postupně přeměnit hrubé přírodní vlohy k mravnímu úsudku v určité praktické principy, a tak nakonec změnit patologicky vynucenou společenskou soudržnost v morální celek.“⁹³

Vztah mezi res publica phaenomenon a res publica noumenon již není slučitelný s teoreticky určeným vztahem podstaty a jevu. „Idea ústavy,“ konstatuje se ve sporu filosofické fakulty s fakultou právnickou, „která je v souladu s přirozenými právy člověka: že totiž ti, kdo jsou poslušni zákonů, mají být, sjednoceně, současně i zákonodárci, je základem všech státních forem; politické společenství, které je v souladu s ideou myšleno v čistých pojmech rozumu, znamená *platónský ideál* (res publica noumenon) a není prázdným výplodem fantazie, nýbrž věčnou normou pro jakoukoli občanskou ústavu vůbec a odstraňuje každou válku.“⁹⁴ Zde je potřeba mít

91/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., 86.

92/ Tamtéž, s. 87.

93/ Kant, I., *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. In: *Werke*, c.d., Bd. IV, s. 155.

94/ Kant, I., *Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten*, c.d., s. 403 n.

89/ Kant, I., *K věčnému míru; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, c.d., s. 51 n.

90/ Tamtéž, s. 44 (zde s úpravami).

na paměti Kantovo užití „ideálu“, kterým je míněna idea in individuo, totiž jednotlivá věc, kterou lze určit pouze ideou anebo která je ideou dokonce určená.⁹⁵ Realitě má být ještě víc vzdálen než idea; oběma lze připsat pouze regulativní funkci: tak jako idea dává pravidlo, tak slouží ideál jako pravzor něčeho, co napodobujeme, je vždy pouhým „měřítkem našeho jednání“ a je zcela odlišný od ideálu, jemuž Platón jakožto určité ideji božského rozumu nesprávně podsouval konstitutivní význam. Tím podivnější je, že v souvislosti s onou pasáží textu, který jsme zmínili, je *res publica* noumenon přímo označována jako *platónský* ideál. Nejde o pouhé přeházení, neboť dále se píše: „občanská společnost organizovaná“ podle tohoto ideálu, „je prezentací téže společnosti podle zákonů svobody příkladem ve zkušenosti (*res publica phaenomenon*) a může jí být pracně dosaženo pouze po četných válkách a válkách; její ústava však, když už jí bylo koneckonců jednou dosaženo, se kvalifikuje jako nejlepší ze všech.“ Již předchozí věta končila stejně indikativně: „a odstraňuje každou válku.“ Při určování ideálu jde naopak o toto: „Chtít však realizovat ideál v nějakém příkladu, tj. v oblasti jevu, jako třeba ideál mudrce v románu, je nemožné a navíc je v tom něco protismyslového a o sobě málo povznášejícího, jelikož přirozené meze, které nepřetržitě překáží úplnosti ideje, znemožňují při takovémto pokusu veškerou iluzi, a činí tak i to dobré, jež tkví v té ideji, samo podezřelým a podobným pouhé smýšlence.“⁹⁶

V Kantově politické filosofii lze zřetelně odlišit *dvě* verze. Oficiální verze vychází z konstrukce světoobčanského řádu, který vyplývá jedině z tlaku přírody; a na základě tohoto předpokladu pak učení o právu může politická jednání odvodit jakožto jednání morální. V podmínkách již existujícího právního stavu (tj. té vnější

95/ Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, c.d., s. 395.

96/ Tamtéž, s. 396.

podmínky, za níž se může lidem skutečně dostat práva) morální politika neznámá nic jiného než právní jednání z povinnosti za platnosti pozitivních zákonů. Panství zákonů je zaručeno prostřednictvím publicity, totiž prostřednictvím veřejnosti, jejíž funkční schopnost je dána společně s přirozenou základnou právního stavu.

Druhá verze filosofie dějin, verze neoficiální, vychází z toho, že politika musí teprve usilovat o vytvoření určitého právního stavu. Používá proto konstrukci světoobčanského řádu, který vychází z tlaku přírody a zároveň z morální politiky. Politiku nelze chápat výlučně morálně, jako jednání v souladu s povinností za pozitivně existujících zákonů: její pozitivní utváření, jako vlastní cíl jejího jednání, spíše vyžaduje ohled na kolektivně sjednocenou vůli, která je obecným účelem publika, totiž na dosažení jeho blahobytu. To má opět zajistit publicita. Avšak v tomto případě musí veřejnost zprostředkovávat politiku a morálku ve specifickém smyslu: má se v ní uskutečňovat inteligibilní sjednocení empirických účelů všech lidí, legalita má vycházet z morálky.

S tímto záměrem přejímá filosofie dějin úkol vést publikum; neboť v ní, jakožto v propedeutice světoobčanského stavu, se zákony rozumu dostávají do souladu s potřebami blahobytu: sama se musí stát veřejným míněním. Tak dochází k pozoruhodné sebeimplikaci filosofie dějin; bere ohled na zpětné působení teorie dějin na jejich vlastní průběh: „Filosofický pokus zpracovat obecné světové dějiny podle plánu přírody, jehož cílem je úplné občanské sjednocení v lidském rodu, musí být nahlížen jako možný a dokonce prospěšný tomuto přírodním záměru.“⁹⁷ S pokračující osvětou „určitý závažek srdce, jemuž se osvícený člověk v plně pochopené otázce dobra není schopen vyhnout, musí postupně zasednout na trůn.“⁹⁸ Tak se má samotná filosofie dějin

97/ Kant, I., *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, c.d., s. 164.

98/ Tamtéž, s. 163.

stát součástí osvícení, které diagnostikuje jako historický postup, totiž tím, že její poznatky pronikají do rozvažování publika. Kant v souvislosti svých „prorockých dějin lidstva“ věnuje zvláštní paragraf potížím „maxim aplikovaných na pokrok světa s ohledem na jejich zveřejnění“.⁹⁹ Veřejné poučení lidu je věcí nezávislých učitelů práva, právě filosofů, jimž se dostává označení šířitelé osvěty a pověsti někoho, kdo je nebezpečný pro stát. Postup k lepšímu světu však vyžaduje, aby jejich činnost byla naprosto veřejná – „zákaz publicity tak brání pokroku lidu k lepšímu“.¹⁰⁰

Systémově destruktivní důsledky filosofie dějin, která ještě sama implikuje svůj politický záměr a účinek, se projevují právě v kategorii veřejnosti, již tato filosofie dějin vyžaduje. V dějinném procesu svého uskutečnění rozum vyžaduje sjednocení empirických vědomí jakožto období inteligibilní jednoty vědomí vůbec; veřejnost má být jejich prostředníkem. Obecnost veřejnosti je obecností empirického vědomí vůbec, jemuž dá Hegelova filosofie práva jméno – veřejné mínění.

Veřejnost bylo možné bez problémů sloučit s kategoriemi Kantova systému pouze do té doby, dokud mohlo oddělení empirického a inteligibilního subjektu, fenomenální a noumenální oblasti jako takové (oddělení zprvu závazné i pro politickou filosofii) počítat se sociálními předpoklady liberálního modelu veřejnosti: s klasickým vztahem bourgeois-homme-citoyen, právě s občanskou společností jako oním ordre naturel, který převádí private vices v public virtues. Protože řada fikcí, v nichž se sebeporozumění buržoazního sebevědomí artikuluje jako veřejné mínění, zasahuje až do Kantova systému, lze z něj odvodit ideu občanské veřejnosti právě v její souvislosti s předpokladem přirozené základny právního stavu. Není náhoda, že se pojem veřejnosti obrací

99/ Kant, I., *Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten*, c.d., s. 402 nn.

100/ Tamtéž.

proti základům samotného systému, jakmile si již veřejnost nemůže být touto souvislostí jistá. Již Hegel vysloveně zpochybní, že by občanská společnost mohla fungovat jako jakýsi přirozený řád. Ačkoli jde o přirozenou základnu právního stavu, je tu nebezpečí, že se privatizovaná sféra směny zboží a společenské práce rozpadne v důsledku svých imanentních konfliktů. Za takovýchto podmínek však už ani veřejnost není vhodná k tomu, aby byla principem zprostředkování politiky a morálky – v Hegelovu pojmu veřejného mínění je již idea občanské veřejnosti denuncována jako ideologie.

§ 14

K dialektice veřejnosti (Hegel a Marx)

V publiku rozvažujících soukromých osob dochází k tomu, co Kant označoval jako „veřejný souhlas“ a Hegel jako „veřejné mínění“; v něm je vyjádřena „empirická všeobecnost názorů a myšlenek mnohých“.¹⁰¹ Na první pohled se zdá, že se Hegelovo určení této veličiny od Kantova liší pouze v maličkostech: „Formální, subjektivní svoboda, že jednotlivci jako takoví mají a vyslovují své vlastní úsudky, mínění a rady o obecných záležitostech, se projevuje v souhrnu, který se nazývá veřejné mínění.“¹⁰² V komentáři k tomuto paragrafu definuje funkci veřejnosti po vzoru 18. století, totiž jako racionální utváření panství: „Co má teď platit, platí již ne prostřednictvím násilí, málo zvyklostí a mravem, nýbrž skrze pochopení a důvody“; a o něco dále: „Princip mo-

101/ Hegel, G. W. F., *Základy filosofie práva*, c.d., s. 334, § 301: „Výraz mnozí,“ vysvětluje Hegel v tomto paragrafu, „označuje empirickou obecnost správněji než běžné všichni. Neboť jestliže řekneme, že se rozumí samo sebou, že mezi těmito všemi nejsou zprvu alespoň míněny děti, ženy atd., pak se samo sebou rozumí ještě více, že bychom neměli užívat zcela určitého výrazu všichni tam, kde se jedná o něco ještě naprosto neurčitého.“

102/ Tamtéž, s. 346, § 316.

derního světa požaduje, aby to, co má každý uznat, se mu ukazovalo jako něco oprávněného.¹⁰³ A tak jako Kant činí z veřejné povahy rozvažování prubířský kámen pravdy, na němž se něco, co pokládáme za pravdivé, může prokázat jako platné pro rozum každého člověka, tak si i Hegel od veřejného mínění slibuje, „že je něco jiného, co si někdo namlouvá doma u své ženy nebo u svých přátel, a zase něco jiného, co se děje ve velkém shromáždění, kde jedna chytrost požívá druhou.“¹⁰⁴ Na druhé straně je veřejné mínění přece jen ještě stále zatíženo nahodilostí pouze formální obecnosti, která svou substancí nachází v něčem, co je mimo ni: poznáním je pouze jako jev. Jestliže je veřejné používání rozumu věcí učence, jak o tom Kant píše v pojednání o sporu fakult, pak poznání svůj pouhý jev překračuje; proto, podle Hegela, věda do oblastí veřejného mínění nepatří: „Avšak vědy, pokud jimi opravdu jsou, se jednak vůbec nenacházejí na půdě mínění a subjektivních názorů, jednak jejich vyjádření nespočívá v umění obrátů, narážek, polovičitých výpovědí a jinotajů, skrýván, nýbrž v nedvojznačném, určitém a otevřeném vyslovování významu a smyslu, nespádají do kategorie toho, co tvoří veřejné mínění.“¹⁰⁵

Toto znevážení veřejného mínění nutně vyplývá z Hegelova pojmu občanské společnosti. Jednou její zákony chválí jako zdání rozumnosti, s odkazem na Smithovu, Sayovu a Ricardovu politickou ekonomii; ale jeho vhléd do anarchického a současně antagonistického charakteru tohoto systému potřeb rázným způsobem narušuje ony liberální fikce, které byly základem sebezrozumění veřejného mínění jakožto čirého rozumu. Právě Hegel odhaluje hluboké rozštěpení občanské společnosti: „přírodou (elementem nerovnosti) danou nerovnost ... nejen že překonává, nýbrž pozvedá ji na nerovnost

103/ Tamtéž, s. 346, 348, dodatek k § 116, 117.

104/ Tamtéž, s. 345-346, dodatek k § 315.

105/ Tamtéž, s. 350, § 319.

dovednosti, majetku a dokonce intelektuálního a morálního vzdělání.“¹⁰⁶ Neboť „zobecněním vzájemného vztahu lidí prostřednictvím jejich potřeb a způsobů zhotovování a poskytování prostředků pro tyto potřeby se zvětšuje hromadění bohatství ... na jedné straně, tak jako na druhé straně vyčleňování a omezování zvláštní práce, a tím závislosti a bídy třídy vázané na tuto práci ... Ukazuje se zde, že při přeměře bohatství občanská společnost není dost bohatá, tj. nemá dostatečné jmění, aby zabránila přílišné chudobě a vzniku chátary.“¹⁰⁷ Proletariát se sice vymezuje vůči ostatním stavům občanské společnosti pouze negativně, jako kategorie péče o chudé; ale naznačená teorie podspotřeby (s důsledky anticipovaného imperialismu, srv. § 246) rozpoznává konflikt zájmů, který diskredituje společný a údajně obecný zájem politicky rozvažujících soukromých vlastníků jakožto pouze partikulární zájem. Veřejné mínění soukromých osob sdružených v publikum ztrácí základnu své jednoty a pravdivosti; klesá na stupeň subjektivního mínění mnohých.

Nejednoznačné postavení veřejného mínění nutně vyplývá z „dezorganizace občanské společnosti“. Neboť jakou podobu by musel mít stát, který je, Hegelovými slovy, „zaměňován“ s občanskou společností, totiž stát, jehož „určení je kladeno do bezpečnosti a ochrany vlastnictví a osobní svobody“?¹⁰⁸ Vždyť občanský právní stát, s jehož pomocí mají soukromé osoby přetvořit panství v souladu s pravidly svého veřejného mínění v rozum, je občanskou společností skutečně pohlcován, je s ní „zaměňován“. Avšak tam, kde je soukromý stav jako takový „pozvedán k účasti na obecné věci v zákonodárné moci“,¹⁰⁹ by dezorganizace občanské společnosti musela pokračovat v rámci státu. Jestliže je antagonistický systém

106/ Tamtéž, s. 232-233, § 200.

107/ Tamtéž, s. 264, § 243 a s. 266, § 245.

108/ Tamtéž, s. 274 n., § 258.

109/ Tamtéž, s. 337, § 303.

potřeb roztržštěn v partikulární zájmy, pak by politicky činná veřejnost soukromých osob vedla „k jakémusi neorganickému mínění a chtění a k pouze masové moci proti organickému státu“.¹¹⁰ Aby tomu bylo možné zabránit, musí hrozící dezorganizaci zamezit policejní opatření, stejně jako korporativní regulace. Zájem o svobodu obchodu a řemesla vyžaduje, „čím více je slepě ponořený do sobeckého úmyslu, tím víc takovou regulaci potřebuje, aby byl přiveden zpět k tomu, co je obecné, a aby byly zkráceny a zmírněny nebezpečné záchvěvy a trvání mezidobí, v němž se mají kolize (občanské společnosti) vyrovnat cestou nevědomé nutnosti.“¹¹¹ Tímto pojetím společnosti jakožto společnosti se zpětnou korporativní vazbou Hegel definitivně překročil linii liberalismu; liberální nemůže být už ani pojetí veřejnosti, která patří k takto omezené soukromé sféře.

Veřejné mínění má formu zdravého lidského rozumu. V národě je rozšířeno v podobě předsudků, ale i přes toto zastření odráží „opravdové potřeby a správné tendence skutečnosti“.¹¹² Vědomí sebe sama získává ve stavovských shromážděních; v nich se profesní stavy občanské společnosti podílejí na zákonodárství. „Veřejnost stavovských shromáždění“¹¹³ proto neslouží k propojování parlamentních diskusí s politickým rozvažováním publika, které státní moc kritizovalo a kontrolovalo. Je spíše principem občanské integrace shora, neboť: „Otevření této příležitosti znalostí má obecnější stránku, že teprve tak dospívá veřejné mínění k opravdové myšlence a k pochopení stavu a pojmu státu a jeho záležitostí a tím teprve ke schopnosti rozumněji o nich usuzovat; potom také pozná a naučí se ctít činnosti, talenty, ctnosti a dovednosti státních úřadů a úředníků. Tak jako dostávají tyto talenty na takové veřejnosti velkou

110/ Tamtéž, s. 336, § 302.

111/ Tamtéž, s. 261, § 236.

112/ Tamtéž, s. 346, § 317.

113/ Tamtéž, s. 345, § 314.

příležitost rozvoje a získávají působiště vysoké úcty, tak je zase lékem proti domýšlivosti jednotlivců a davu a vzdělávacím prostředkem pro ně, a to jedním z největších.“¹¹⁴ Veřejnost, která je degradována na „vzdělávací prostředek“, přestává být principem osvětlení a sférou uskutečňujícího se rozumu. Slouží pouze integraci subjektivního mínění v objektivitu, kterou si dal duch v podobě státu. Hegel trvá na ideji uskutečnění rozumu v „dokonale spravedlivém řádu“; spravedlnost je v tomto řádu v souladu s blažeností. Garantem tohoto souladu však již není politické rozvažování publika, není jím veřejné mínění; stát jako skutečnost mravní ideje přebírá tuto záruku per se, pouhou svou existencí: „Veřejné mínění si proto zaslouží stejně tak úctu jako opovržení, opovržení vzhledem k jeho konkrétnímu vědomí a projevu, úctu vzhledem k jeho bytostnému základu, který více či méně zahaleně prosvítá do onoho konkrétního. Jelikož veřejné mínění v sobě nemá měřítko rozlišení, ani schopnost pozvednout v sobě substanciální stránku k určenému vědění, je nezávislost na veřejném mínění první formální podmínkou k něčemu velkému a rozumnému (jak ve skutečnosti, tak ve vědě).“¹¹⁵

Opinion publique je vykázano zpět do sféry opinion; rozum realizovaný v existujícím státě si proto uchovává neprostopupný moment osobního panství, který by měl být podle Kanta v médiu veřejnosti uchopen a zrušen. Hegel svou analýzu veřejného mínění shrnuje slovy: „Subjektivita, která jakožto rozkládání stávajícího státního života má svůj nejnějnější jev v mínění a mudrování, které chce uplatňovat svou nahodilost a které se právě tak ničí, má svou opravdovou skutečnost ve svém protikladu, v subjektivitě jakožto identické se substanciální vůlí, v subjektivitě, která tvoří pojem vladařské moci.“¹¹⁶ Uvnitř státu dospívá subjektivní svoboda, jako-

114/ Tamtéž, s. 345, § 315.

115/ Tamtéž, s. 348, § 318.

116/ Tamtéž, s. 351, § 320.

by slovní hříčkou, ke svému právu v subjektu monarchy. Monarcha vůbec nevykonává právo publika, v němž, podle Kanta, je jedině možné sjednotit cíle všech lidí. Základem vladařské moci je spíše bezprostřednost onoho mravního světa, z něhož se subjekty teprve vypracovaly k právu své subjektivity. Monarcha totiž zjišťuje, že „se lid o svém substanciálním základu, bytnosti a určeném charakteru svého ducha nedá oklamat, avšak o způsobu, jak o tomto ví a podle tohoto způsobu posuzuje svá jednání, události apod. – je klamán sám sebou.“¹¹⁷ Panství je udržováno v mezích pouze duchem lidu, který tvoří jednotu s přirozeným řádem substanciální mravnosti; naproti tomu říše osvícení, v níž se duch lidu osvědčuje jako veřejné mínění, zůstává bez jakékoli závaznosti. Problém shody politiky s morálkou Hegel vůbec odmítá jako špatně položenou otázku; proti racionálnímu utváření panství, které je zprostředkováno veřejným míněním, staví světodějný existencialismus národních duchů: „V jisté době se mohlo diskutovat o protikladu morálky a politiky a o požadavku, aby politika byla přiměřená morálce. Zde je třeba se zmínit jen všeobecně o tom, že blaho státu má zcela jiné oprávnění než blaho jednotlivce a že mravní substance, stát, má své jsoucno, tj. své právo bezprostředně nikoli v nějaké abstraktní, nýbrž v konkrétní existenci a že pouze tato konkrétní existence, tedy nikoli jedna z mnoha všeobecných myšlenek pokládaných za morální příkázání, může být principem jejího jednání a chování. Náзор o domnělém neprávě, které prý politika v tomto domnělém protikladu vždy má, spočívá ještě naopak v mělkosti představa o moralitě, o povaze státu a jeho vztahu k morálnímu hledisku.“¹¹⁸ Hegel ideu občanské veřejnosti oslabuje, protože anarchická a antagonistická společnost není sférou styku autonomních soukromých osob, jež by byla

117/ Tamtéž, s. 347-348, § 317. Srv. též týž, *Fenomenologie ducha*. Praha 1960.

118/ Hegel, G. W. F., *Základy filosofie práva*, c.d., s. 362-363, § 337.

osvobozena od panství a ochráněna vůči moci. Proto není základem, na němž by publikum soukromých osob mohlo převést politickou autoritu v autoritu racionální. Bez panství se nemůže obejít ani občanská společnost; má přirozený sklon k dezorganizaci a tím spíše vyžaduje integraci zprostředkovanou politickou mocí. Hegelova konstrukce stavovského státu je reakcí na rozpory, které on sám již konstatuje v realitě anglického a francouzského občanského právního státu; pouze nechtěl tuto realitu přijmout jako pravdivý obraz rozvinuté občanské společnosti.¹¹⁹

Mladý Marx si to uvědomil. Pochopil, že „politické“ stavy předobčanské společnosti se v občanské společnosti proměnily ve stavy pouze „sociální“. Připisovat jim politickou funkci zprostředkování státu a společnosti se nicméně rovná nemohoucímu restaurativnímu pokusu „přímo v politické sféře – uvrhnout člověka zpět do ohraničenosti jeho soukromé sféry“.¹²⁰ Novostavovská ústava typu pruské ústavy, kterou Hegel oslavuje, chce zrušit faktické oddělení státu a společnosti prostřednictvím „reminiscence“. Marxovi je jasné, že všude tam, „kde soukromé sféry dosáhly samostatné existence“, musí vzniknout „republika“, právě forma občanského právního státu.¹²¹ Do té doby společnost „bezprostředně měla politický charakter, tzn. elementy občanského života, jako například vlastnictví nebo rodina nebo druh a způsob práce, byly povýšeny na elementy státního života ve formě pozemkové vrchnosti, stavu a korporace. V této formě určovaly vztah jednotlivého individua ke státnímu celku, tzn. jeho politický vztah, tzn. jeho odtrženost a odloučenost od ostatních součástí společnosti ... Politická revoluce, která svrhla tuto vla-

119/ Srv. Riedel, M., Hegels „bürgerliche Gesellschaft“ und das Problem ihres geschichtlichen Ursprungs. *Archiv für Recht- und Sozialphilosophie*, XLVIII, 4, 1962, s. 539 nn.

120/ Marx, K., Ke kritice Hegelovy filosofie práva. Přel. B. Franěk a J. Bílý. In: K. Marx/B. Engels, *Spisy*. Sv. I. Praha 1956, s. 308.

121/ Tamtéž, s. 257.

dařskou moc a povýšila záležitosti státu na záležitosti lidu, která konstituovala politický stát jako obecnou záležitost, tj. jako skutečný stát, rozbila nutně všechny stavy, korporace, cechy a privilegia. Tím politická revoluce zrušila politický charakter občanské společnosti. Rozbila občanskou společnost na její elementární součásti, na jedné straně na individua, na druhé straně na materiální a duchovní elementy, které tvoří obsah života, občanskou situaci těchto individuí. Zbavila okovů politického ducha, který jako by se byl rozdělil, rozložil, rozběhl do různých slepých uliček feudální společnosti; posbírala ho z této rozptýlenosti, zbavila ho smísení s občanským životem a konstituovala ho jako sféru spolitosti, obecné záležitosti lidu, ideálně, nezávisle na oněch zvláštních elementech občanského života.¹²²

Marx hovoří, jak prozrazuje poslední věta, o politicky činné veřejnosti ironicky, jako o ideální nezávislosti veřejného mínění rozvažujících soukromých vlastníků, kteří sami sebe chápou výlučně jako zcela autonomní lidské bytosti. Aby však postihl ideologický aspekt této záležitosti, bere ideu občanské společnosti tak vážně, jak to vyžadovalo sebeporozumění politicky pokročilejším poměrům v Anglii a ve Francii. Marx kritizuje novostavovskou ústavu Hegelovy filosofie státu na základě kritérií ústavy občanského a právního státu pouze proto, aby „republiku“ před její vlastní ideou odhalil jako existující rozpor a aby ideji občanské společnosti nastavil jako v zrcadle společenské podmínky, za nichž může být realizována zcela neburžoazním způsobem.

Marx denuncuje veřejné mínění jako falešné vědomí: samo před sebou tají svou pravou povahu masky buržoazního třídního zájmu. Jeho kritika politické ekonomie se ve skutečnosti týká předpokladů, na nichž spočívalo sebeporozumění politicky činné veřejnosti. Podle této kritiky se kapitalistický systém, který je ponechán sám sobě, nemůže reprodukovat bez krizí jako nějaký

122/ Marx, K., K židovské otázce. Přel. B. Franěk a J. Bílý. In: K. Marx/B. Engels, *Spisy*. Sv. I, c.d., s. 391.

„přirozený řád“. Zhodnocovací proces kapitálu dále spočívá na přivlastňování nadhodnoty z nadpráce oněch vlastníků zboží, kteří jako jediným zbožím disponují svou pracovní silou – místo společnosti středních stavů, společnosti malovýrobců, proto vzniká třídní společnost, v níž se neustále zmenšují šance námezdního dělníka zaujmout sociální postavení vlastníka. V procesu akumulace kapitálu konečně dochází k oligopolní deformaci trhů, takže nadále nelze počítat ani s nějakou nezávislou tvorbou cen. Osвобоzení občanské společnosti od vrchnostenského reglementu nevede k ničemu takovému jako je ochrana styku soukromých osob před mocí; ve formách občanské smluvní svobody se místo toho vytvářejí nové mocenské poměry, zvláště mezi vlastníky a námezdními dělníky.

Tato kritika ničí veškeré fikce, na které se odvolává idea občanské veřejnosti. V prvé řadě zde zjevně neexistují společenské předpoklady pro rovnost šancí, které spočívají v tom, že každý, kdo má schopnosti a „štěstí“, může získat status vlastníka, tj. majetek a vzdělání, a tím způsobit soukromé osoby, jež má přístup k veřejnosti. Veřejnost, s níž se Marx konfrontuje, odporuje svému vlastnímu principu obecné přístupnosti – publikum si už nadále nemůže činit nárok na to být identické s národem, občanská společnost s celkem společnosti. Stejně tak neplatí „vlastníci“ rovná se „lidé“; neboť rozpor mezi nimi a třídou námezdních dělníků snižuje jejich zájem o zachování sféry směny zboží a společenské práce jakožto soukromé sféry v zájem partikulární, který lze prosadit pouze vykonáváním moci nad druhými. Dispozice soukromým vlastnictvím se právě z tohoto hlediska nemůže přímo proměnit ve svobodu autonomních lidí. Občanská soukromá autonomie „vede každého člověka k tomu, aby v druhém člověku nalézal nikoli uskutečnění, nýbrž naopak hranici své svobody“;¹²³ a práva, která zaručují tento „egoismus“, jsou „lidská

123/ Tamtéž, s. 388.

práva“ ve smyslu práv abstraktního člověka, který sledováním svých soukromých zájmů nepřekračuje nesvobodu vlastníka, agenta zhodnocovacího procesu kapitálu, a proto se nikdy nerozvíjí v onoho „skutečného a pravého“ člověka, který by jakožto bourgeois mohl převzít funkce citoyen. Oddělení státu a společnosti odpovídá „rozštěpení člověka na veřejného a soukromého člověka“.¹²⁴ Soukromá osoba je však jakožto bourgeois natolik málo homme, že k tomu, aby si mohla skutečně uvědomit občanské zájmy, musí vystoupit ze své občanské skutečnosti, „musí od ní abstrahovat, musí se od této celé organizace stáhnout zpět do své individuality“.¹²⁵ Pojetí, podle něhož se soukromé osoby shromážděné v publikum shodnou na základě kladení otázek a odpovědí, proto nesmí být zaměňováno s tím, co je správné a spravedlivé: selhává také třetí, ústřední identifikace veřejného mínění s rozumem. Dokud nejsou v reprodukci společenského života účinně neutralizovány mocenské poměry a sama občanská společnost se ještě opírá o moc, nemůže být na jejím základě dosaženo žádného právního stavu, který nahradí politickou autoritu autoritou racionální. Proto také zrušení feudálních mocenských poměrů v prostředí rozvažujícího publika neznamenaá údajné zrušení politického panství vůbec, nýbrž jeho trvání v jiné podobě – a občanský právní stát, společně s veřejností jako ústředním principem své organizace, je pouhou ideologií. Právě oddělení soukromé oblasti od oblasti veřejné brání na tomto stupni kapitalismu tomu, co idea občanské veřejnosti slibuje.

Boj o uskutečnění občanského právního státu se objektivizoval ve sporu o volební reformy, které na začátku 30. let vedly v Anglii a ve Francii k jistému rozšíření rovného volebního práva. Je příznačné, že Marx v tom již vidí i onen proces, který překračuje právní ustavení občanské veřejnosti; ve stejné souvislosti to to-

124/ Tamtéž, s. 380.

125/ Marx, K., Ke kritice Hegelovy filosofie práva, c.d., s. 304.

tiž znamená: „Že tedy občanská společnost celou svou masou, pokud možno celá, vniká do zákonodárné moci, že skutečná občanská společnost chce sama sebe postavit na místo fiktivní občanské společnosti zákonodárné moci, není nic jiného než snaha občanské společnosti dát si politické jsoouco.“¹²⁶ Mladý Marx, před r. 1848, vykládá rozšiřování volebního práva radikálně-demokraticky; anticipuje již změnu funkce občanské veřejnosti, kterou bude mnohem jasněji diagnostikovat po červnovém povstání pařížských dělníků: „Parlamentní režim žije diskusí, jak by mohl diskusí zakázat? Všechny zájmy, všechna společenská zřízení se tu přetvářejí ve všeobecné myšlenky, zachází se tu s nimi jako s myšlenkami, jak se má pak nějaký zájem, nějaké zřízení udržet nad myšlenkou a imponovat jako článek víry? Řečnický boj na tribuně vyvolává boj v tisku, debatující klub v parlamentě je nutně doplňován debatními kluby v salonech a hospodách, zástupci, kteří se dovolávají neustále mínění lidu, dávají lidovému mínění právo, aby vyslovalo své skutečné mínění v peticích. Parlamentní režim přenechává všechno rozhodování většinám, jak by neměly chtít velké většiny také rozhodovat mimo parlament. Hudete-li na vrcholku státu, můžete se divit, že ti tam dole tančí?“¹²⁷

Marx si perspektivu tohoto vývoje uvědomoval již o deset let dříve: zbraň publicity ukovaná buržoazií se obrací proti ní samé spolu s tím, jak neměšťanské vrstvy pronikají do politické veřejnosti a přivlastňují si její instituce, podílejí se na tisku, na činnosti stran a parlamentu. Marxova představa je taková, že samotná společnost touto cestou získá politickou podobu; zdá se, že volební reformy již uvnitř etablované veřejnosti vykazují tendenci jejího zrušení: „Tím, že občanská společnost skutečně vytvořila své politické jsoouco jako své pravé

126/ Tamtéž, s. 348.

127/ Marx, K., *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*. Přel. L. Štol. Praha 1949, s. 50.

jsoucnou, vytvořila zároveň své občanské jsoucnou na rozdíl od svého politického jsoucna jako nepodstatné; a s odtržením jednoho momentu padá i druhý moment, jeho protipól. Volební reforma je tedy v rámci abstraktního politického státu požadavkem jeho zrušení, a zároveň požadavkem zrušení občanské společnosti.¹²⁸

Občanská veřejnost historicky vznikla ve spojení se společností oddělenou od státu: „sociální“ se mohlo konstituovat jako svébytná sféra spolu s tím, jak reprodukce života na jedné straně nabyta soukromých forem, na druhé straně však získala veřejnou relevanci, stejně jako soukromá oblast ve svém celku. Obecná pravidla vzájemného styku soukromých osob se nyní stala veřejnou záležitostí. Občanská veřejnost svou politickou funkci získala ve sporu, který v této záležitosti záhy vedly soukromé osoby s veřejnou mocí: soukromé osoby shromážděné v publikum učinily veřejným tématem politické sankce vůči společnosti jakožto soukromé sféře. Kolem poloviny 19. století se však dalo tušit, co nastane, bude-li tato veřejnost v důsledku své vlastní dialektiky tvořena skupinami, které nemohou mít žádný zájem na zachování společnosti jakožto soukromé sféry, protože nedisponují majetkem, a tím ani základnou soukromé autonomie. Jestliže se tyto skupiny, jakožto rozšířené publikum, stanou subjektem veřejnosti místo měšťanského publika, bude se muset od základu změnit její struktura. Jakmile masa osob bez vlastnictví učiní tématem svého veřejného rozvažování obecná pravidla společenského styku, stane se obecnou záležitostí reprodukce společenského života jako taková, a nikoli již jen její forma soukromého přivlastnění. Demokraticky revoluciovaná veřejnost, která „chce sama sebe postavit na místo fiktivní občanské společnosti zákonodárné moci“, se proto v zásadě stává sférou veřejné porady a rozhodnutí o vedení a správě všech procesů, které jsou nezbytné k reprodukci společnosti. Hádanka „politické společ-

128/ Marx, K., Ke kritice Hegelovy filosofie práva, c.d., s. 351.

nosti“, kterou Marx klade v souvislosti s kritikou Hegelovy filosofie státu – nachází své řešení o několik let později v hesle zespolečenštění výrobních prostředků.

Za těchto předpokladů pak má být veřejnost také skutečně schopná uskutečnit to, co vždy již slíbvala – racionalizaci politického panství jakožto panství lidí nad lidmi. „Jakmile v průběhu vývoje zmizí třídní rozdíly a všechna výroba bude soustředěna v rukou sdružených individuí, ztratí veřejná moc svůj politický charakter. Politická moc ve vlastním smyslu slova je organizované násilí jedné třídy k potlačování třídy druhé.“¹²⁹ Již své analýzy Proudhona v *Bídě filosofie* uzavřel Marx větou: „Pouze a jedině v uspořádání poměrů, v němž nebude již tříd a třídního antagonismu, přestanou společenské evoluce být politickými revolucemi.“¹³⁰ Liberální idea politicky činné veřejnosti našla svou socialistickou formuli v rozplynutí „politické“ moci v moc „veřejnou“. Engels ji, jak známo, v návaznosti na Saint-Simona formuloval tak, že místo vlády nad osobami nastupuje správa věcí a řízení výrobních procesů.¹³¹ Nezmizí autorita jako taková, nýbrž autorita politická; zbylé a zčásti nově se tvořící veřejné funkce mění svůj politický charakter v charakter administrativní. To je však možné jedině tehdy, když „sdružení výrobců řídí tuto svou výměnu látek s přírodou racionálně, podřizují jí své společné kontrole, místo aby jí byli sami ovládáni jako slepou silou.“¹³²

Z imanentní dialektiky občanské veřejnosti Marx vyvozuje socialistické důsledky protikladného modelu, v němž se klasický vztah veřejnosti a soukromé sféry zvláštním způsobem převrací. V tomto modelu jsou veřejná kritika a kontrola rozšířeny na onu část soukromé sféry ob-

129/ Marx, K./Engels, B., *Manifest Komunistické strany*. Přel. L. Štoll a A. A. Hroch. Praha 1972, s. 69.

130/ Marx, K., *Bída filosofie*. Přel. M. Blochová. Praha 1950, s. 147.

131/ Engels, B., *Anti-Dühring. Pana Evžena Dühringa převrat vědy*. Praha 1977.

132/ Marx, K., *Kapital*. III/2. Praha 1980, s. 336.

čanské společnosti, která byla poskytnuta soukromým osobám disponujícím výrobními prostředky – na oblast společensky nutné práce. Podle tohoto nového modelu se již autonomie nezakládá na soukromém vlastnictví; nemůže už být vůbec založena v soukromé sféře, nýbrž v samotné veřejnosti. Soukromá autonomie je odvozena z původní autonomie, kterou konstituuje teprve publikum občanů vykonávajících socialisticky rozšířené funkce veřejnosti. Soukromé osoby se spíše stanou soukromými osobami nějakého publika než publikem složeným z některých soukromých osob. Na místo identity bourgeois a homme, soukromých vlastníků a lidí, nastupuje identita citoyen a homme; svoboda soukromé osoby je určována rolí lidí jakožto občanů společnosti. Role občana státu již není určována svobodou lidí jakožto soukromých vlastníků, neboť veřejnost již není prostředníkem mezi společností soukromých vlastníků a státem. Autonomní publikum, jakožto publikum soukromých osob, si spíše zajišťuje sféru osobní svobody, volného času a svobody pohybu, a to plánovitým utvářením státu, jenž se rozplývá ve společnosti. Neformální a intimní vztahy lidí se tím poprvé emancipují od tlaku společenské práce jakožto skutečně „soukromá“ „říše nutnosti“. Příklady nové formy odvozené soukromé autonomie, která za svou existenci vděčí primární veřejnosti publika občanů, najdeme ve sféře intimity oproštěné od ekonomických funkcí. S odstraněním soukromého vlastnictví odpadá, jak předeseílá Engels ve svých *Zásadách komunismu*, které předcházejí *Komunistickému manifestu*, stará základna a dosavadní funkce rodiny, a současně závislost ženy na muži a dítěte na rodičích. Tím „učiní vztah obou pohlaví čistě soukromým vztahem, který se týká jenom zúčastněných osob a do něhož se společnost nemá vměšovat.“¹³³ Podobně se již vyjadřuje Marx v *Rýnských novinách*: „Kdyby manželství nebylo základem rodiny, nebylo by předmětem zákonodárství, tak jako jím není např.

133/ Engels, B., *Zásady komunismu*. Praha 1950, s. 39 nn.

přátelství.“¹³⁴ Určitý vztah je pak podle obou realizován jakožto „soukromý“ až tehdy, je-li zcela oproštěn od právní regulace.

§ 15

Ambivalentní pojetí veřejnosti v teorii liberalismu (John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville)

Dialektika občanské veřejnosti se nezavršila tak, jak byla anticipována v raných socialistických očekáváních. Rozšíření rovných politických práv na všechny společenské třídy se podařilo v rámci této třídní společnosti samotné. „Rozšířená“ veřejnost zásadně nevedla ke zrušení oné báze, na níž publikum soukromých vlastníků zpočátku usilovalo o něco takového jako je panství veřejného mínění. Na druhé straně byla kritika ideje občanské veřejnosti jakožto ideologie tak očividně správná, že za změněných společenských předpokladů „veřejného mínění“ v polovině století, kdy právě dosáhl svého vrcholu ekonomický liberalismus, byli jeho sociálně filozofičtí reprezentanti již téměř nuceni popírat princip občanské veřejnosti i tam, kde jej ještě oslavovali. Toto dvojnásobné pojetí veřejnosti v teorii liberalismu si sice nepřipouští, že existuje strukturální konflikt společnosti, jehož je samo výsledkem; liberální apologie však socialistickou kritiku překonává v jiném ohledu, totiž v tom, že zpochybňuje fundamentální předpoklady, které jsou společné jak klasickému modelu občanské veřejnosti, tak i dialekticky navrženému protikladnému modelu.

Buržoazní vědomí 18. století pojalo ideu racionálního utváření politického panství v rámci filosofie dějin; z tohoto hlediska bylo možné chápat také společenské předpoklady politicky činné veřejnosti jako jakýsi „přirozený řád“. Veřejnosti měla být poskytnuta přirozená základ-

134/ Marx, K., Návrh zákona o rozvodu. In: K. Marx/B. Engels, *Spisy*. Sv. I., c.d., s. 174.

na, která v zásadě zaručí autonomní a harmonický průběh společenské reprodukce. V souladu s tím by bylo veřejné mínění na jedné straně zbaveno strukturálních protikladů; na druhé straně v souvislosti s tím, jak poznává imanentní procesy pohybu společnosti a jak k nim přihlíží, by mohlo v souladu se závaznými měřítky rozhodnout, které programy jsou prakticky nutné v obecném zájmu. Za předpokladu existence takovýchto okolností bychom vzhledem k detailním dispozicím nepotřebovali vytvářet vůli, nýbrž pouze nalézat pravdu v tom, co je stěžejní. Onen model politicky činné veřejnosti, který si činí nárok na postupné sblížování veřejného mínění a rozumu, předpokládá, že je objektivně možné minimalizovat konflikty zájmů a byrokratická rozhodnutí, a to prostřednictvím přirozeného řádu nebo, což vyjde nastejno, prostřednictvím organizace společnosti přísně orientované obecným zájmem. A pokud jim přece jen nelze zcela zabránit, pak je lze alespoň podřídit spolehlivým kritériím veřejného posouzení. – Zatímco socialisté v souvislosti s idejí občanské veřejnosti dokládají, že její základna tyto předpoklady nenaplní, a pokud se mají naplnit, pak by se muselo stavět na jiné základně, pro liberály jsou projevy téhož rozporu důvodem ke zpochybnění samotných předpokladů přirozené základny, na nichž spočívá idea politicky činné veřejnosti – aby se pak ovšem tím rozhodněji postavili za konzervování relativizované podoby občanské veřejnosti. Občanské sebeporozumění veřejnosti proto spolu s liberalismem opouští formu filosofie dějin ve prospěch meliorismu založeného na zdravém lidském rozumu,¹³⁵ a tak se stává „realističtější“.

Spolu s chartistickým hnutím v Anglii a únorovou revolucí na kontinentě se zásadním způsobem změnil dokonce i vnější projev veřejnosti, z něhož mohla idea veřejnosti dosud odvozovat určitou evidenci. Publikum mohlo být interpretováno jakožto publikum svobodných

135/ Kesting, H., *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg*. Heidelberg 1959, s. 24 nn. a s. 219 nn.

individuí, ačkoli fakticky bylo více či méně pevně integrováno do hierarchicky uspořádané a lokálně zakotvené reprezentace sociálních postavení. Individua se stýkala v prostředí „společnosti“ (přejaté od šlechty a současně měšťansky přetvořené) v souladu s pevnými pravidly rovnosti a otevřenosti, podle kodexu vlastní ochrany a vstřícnosti. Základem ochoty vzájemně přijímat předem dané role a současně zpochybňovat jejich realitu byla oprávněná důvěra, že v rámci publika – za předpokladu společného třídního zájmu – byly skutečně vyloučeny vztahy přítel vs. nepřítel. A jistá rozumnost se již projevovala v rozvažujících formách veřejné diskuse, stejně jako ve sblížování mínění s ohledem na měřítko kritiky a cíle polemiky. Přemýšliví současníci rozvinuté občanské veřejnosti si nicméně museli povšimnout, jak se tento závoj rozplývá: publikum se rozšiřuje, zprvu neformálně, šířením tisku a propagandy; spolu se svou sociální výlučností ztrácí i soudržnost, která byla zaručena institucemi společenského styku a poměrně vysokou úrovní vzdělání. Na veřejnost nyní pronikají konflikty, které byly dosud zatlačovány do soukromé sféry. O státní regulaci usilují skupinové potřeby, které nemohou očekávat, že budou uspokojeny samoregulačním se trhem. Veřejnost, která je nyní nucena tyto požadavky zprostředkovávat, se stává arénou konfliktních zájmů, jež se střetávají v drsnějších násilných formách. Zákony se realizují pod „tlakem ulice“ a jen obtížně je lze chápat jako rozumný konsensus veřejně diskutujících soukromých osob; více či méně nepokryté reprezentují kompromis konfliktních soukromých zájmů.

V této situaci si Mill všímá toho, jak se fyzicky pracující, ženy a barevní (v USA) domáhají obecného volebního práva. Vysloveně schvaluje všechna hnutí, která se bouří proti aristokracii peněz, pohlaví a barvy pleti, proti menšinové demokracii vlastníků zboží, plutokracii velkoburžoazie.¹³⁶ Také Tocqueville, jako opoziční posla-

136/ V souvislosti s otázkami ženské emancipace se dokonce dočteme: „Ve všem by měl být obsažen předpoklad rovnosti. Musí být te-

nec Národního shromáždění, zapřísahá vládu – několik dnů před únorovou revolucí, kterou přesně předvidá –, aby do okruhu oprávněných voličů postupně zahrnula i lid. „Snad v žádné době a v žádné zemi, s výjimkou Assemblée Nationale, neexistoval parlament, který by měl mnohostrannější a skvělejší talenty než náš dnešní. Avšak národ si z větší části sotva všímá toho, co se odehrává, a neslyší téměř nic z toho, co se na otevřené scéně říká o jeho záležitostech; a zdá se, že samotné jednající osoby, které tam vystupují, neberou svou roli příliš vážně, zabývají se více tím, co skrývají, než tím, co ukazují. Veřejný život se ve skutečnosti odehrává už jen tam, kam nepatří, a přestal existovat tam, kde se podle zákona očekává, že se s ním setkáme. Čím to je? Je to tím, že zákony omezily užívání všech politických práv na jednu jedinou třídu.“¹³⁷

Uspořádání založené na konkurenci už není dostatečně důvěryhodné, pokud jde o jeho příslib, že společně s údajnou rovností šancí získat soukromé vlastnictví také otevře přístup k politické veřejnosti. Princip politické veřejnosti místo toho vyžaduje, aby byl přístup fyzicky pracujícím třídám, nemajetným a nevzdělaným masám umožněn bezprostředně – právě rozšířením rov-

prve udán důvod, proč má být určitá věc nějaké osobě umožněna a jiné zapovězena. Jestliže se však vyloučení rozšiřuje téměř na vše, čeho si ti, jichž se vyloučení netýká, cení nejvíce a čehož odnětí pociťují jako největší urážku, jestliže nejen politická svoboda, nýbrž i osobní svoboda jednání je výhradním právem nějaké kasty, jestliže dokonce i ve výdělečné činnosti jsou nepřístupná téměř všechna zaměstnání, která v jakékoli důležité oblasti vyžadují vyšší schopnosti a vedou k počtě, bohatství nebo také jen k materiální nezávislosti, a jsou pokládána za výlučné vlastnictví vládnoucí třídy, zatímco závislé třídě nezůstávají otevřeny téměř žádné jiné dveře než ty, k nimž se všichni, kteří by mohli vstoupit kdekoli jinde, s opovržením točí zády, pak nejsou účelové důvody, uváděné na omluvu stranického rozdělování, důvody chatrné, ne-li zcela neudržitelné, schopny odejmout rozdělování charakter křiklavé nespravedlnosti.“ (Mill, J. S., *Werke*. Hg. Wessel. Bd. 12. Leipzig 1875, s. 5 n.)

137/ Cituji zde z vynikajícího výběru Tocqueville, A. de, *Das Zeitalter der Gleichheit*. Stuttgart 1954, s. 248 nn.

ných politických práv. Tématem 19. století je reforma volebního práva: jde o rozšíření publika, a nikoli o princip publicity jako takový, jak tomu bylo v 18. století. Na programu již není vlastní tematizace veřejného mínění: současně se zánikem tajné kabinetní praxe veřejné mínění ztrácí pevně stanovený polemický cíl a samo sebe postupně rozkládá. Jednotu veřejného mínění a jeho jednoznačnost už nezaručuje společný nepřítel. Liberálové, jako Mill a Tocqueville, tento proces vítají, protože je v souladu s principem veřejnosti, na základě stejného principu však odmítají jeho důsledky. Neboť nesmířitelné zájmy, které spolu s rozšířením publika vstupují do sféry veřejnosti, si svou reprezentaci zjednávali v rozštěpeném veřejném mínění a činí z veřejného mínění, v podobě právě převládajícího mínění, donucující moc, ačkoli kdysi mělo každý druh přinucení zrušit v jediném přípustném přinucení, totiž v donucujícím vzhledu. Tak Mill přímo žehrá na „jařmo veřejného mínění“, „morální prostředek přinucení ve formě veřejného mínění“; a jeho velké plaidoyer *O svobodě* se již zaměřuje proti moci veřejnosti, která dosud měla platit jako záruka rozumu proti moci jako takové. Ukazuje se, že „ve státním životě je již pokládáno za obecně známou věc, že veřejné mínění ovládá svět. Jedinou mocí, která si zde ještě zaslouhuje tento název, je moc mas a vlád, stanou-li se nástrojem snah a sklonů mas... A ještě významnější novota je v tom, že masa dnes nečerpá svá mínění od církevních či státních hodnostářů, nebo od uznávaných vůdců a z uznávaných knih. Jejím myšlení je starostí mužů, kteří se od ní příliš neliší, a kteří poslušni okamžiku promlouvají k ní či jejím jménem prostřednictvím novin.“¹³⁸

Také Tocqueville posuzuje veřejné mínění spíše jako nátlak ke konformitě než jako sílu kritiky: „S tím, jak se životní podmínky vyrovnávají a jak je každý jednotlivý člověk čím dál podobnější všem ostatním, slabší

138/ Mill, J. S., *O svobodě*. Přel. K. Radil. Praha 1920, 3. kap., s. 21-22 (zde s úpravami).

a méně významný, navykáme si nevidět už občany a brát v úvahu pouze lid ... Veřejnost tedy má u demokratických národů jedinečnou moc. Nepřesvědčuje svými názory, vnucuje je a vrývá do myslí mohutným duchovním tlakem všech na rozum jedince. Ve Spojených státech přebírá většina úkol přinést jedincům velké množství hotových názorů, a zbavuje je tak povinností, utvářet si své vlastní. Tak existuje ve filosofických, mravních a politických otázkách velký počet teorií, které každý jen tak přejímá v důvěře ve veřejnost.¹³⁹ Tocqueville se stejně jako Mill domnívá, že nastal čas posuzovat veřejné mínění jako moc, která má v nejlepším případě sloužit jako nástroj omezení moci, především však sama musí podléhat účinnému omezení: „Když nějaký člověk nebo nějaká strana trpí ve Spojených státech nespravedlností, na koho se má podle vás obrátit? Na veřejné mínění? – právě ono tvoří většinu; na zákonodárny orgán? – ten zastupuje většinu a je jí slepě poslušen; na výkonnou moc? – ta je jmenována většinou a slouží jí jako pasivní nástroj; na represivní moc? – represivní moc není nic jiného než většina ve zbrani; na porotu? – porota, to je většina, které je dáno právo vynášet rozsudek, a sami soudcové jsou v některých státech voleni většinou.“¹⁴⁰

Jsou to tytéž otázky, na jejichž základě se Millovi jeví starý problém svobody myšlení a projevu jinak, než jak byl až dosud, od Miltonovy slavné řeči Areopagitica, vždy prezentován v boji publika s vrchností. Tam, kde místo vladařské moci zaujala, jak se zdá, neméně svěvolná moc samotné veřejnosti, se výtky nesnášenlivosti nyní týká vládnoucího veřejného mínění. Tolerance se požaduje od tohoto mínění, nikoli od cenzorů, kteří je kdysi utiskovali; a právo svobodně vyjadřovat názory už nadále nemá chránit kritické rozvažování publika před

139/ Tocqueville, A. de, *Demokracie v Americe*. II. Přel. V. Jochman. Praha 1992, s. 28.

140/ Tocqueville, A. de, *Demokracie v Americe*. I. Přel. V. Jochman. Praha 1992, s. 191-192.

zásahem policie, nýbrž má chránit nonkonformisty před zásahem samotného publika: „V této době je pouhý příklad nesouhlasu ... zásluhou sám o sobě. Právě proto ... je žádoucí – kvůli prolomení oné tyranie (veřejného) mínění –, aby lidé byli excentričtí.“¹⁴¹ Na základě analogie s náboženskými konflikty Mill vypracovává pro různá mínění, o něž se vede ve veřejnosti spor, koncepci tolerance. Rozvažující publikum už nemůže k rozumné shodě vůbec dospět, nemůže dospět k jednomu veřejnému mínění, protože „za dnešního stavu lidského rozumu dává pouze různorodost mínění šanci na férovou hru všem stranám pravdy.“¹⁴² Rezignace před nemožností racionálně řešit konflikt zájmů, které si ve veřejnosti konkurují, je zahalena v perspektivistické teorii poznání: protože partikulární zájmy už nejsou vůbec poměřovány tím, co je obecné, podržují si ona mínění, v něž se tyto zájmy ideologicky přetvářejí, neredukovatelné jádro víry. Mill nežádá kritiku, nýbrž toleranci, protože dogmatické relikty lze sice potlačit, nelze je však převést na společný jmenovatel rozumu. Jednotě rozumu a veřejného mínění chybí objektivní záruka shody zájmů, kterou lze společensky uskutečnit, možnost racionálně prokázat nějaký obecný zájem vůbec.

Bentham ještě mohl odkazovat na většinu jako na kritérium toho, zda bylo přijaté rozhodnutí v obecném zájmu. Naproti tomu Mill, na základě svých zkušeností s hnutím chartistů, může poukázat na to, že většina rozšířeného publika se již neskládá ze soukromých vlastníků, nýbrž z proletářů, „kteří zaujímají stejné společenské postavení a v tom podstatném patří do téže profesní třídy, totiž z obyčejných dělníků. A nejde nám o jejich znevážení; cokoli říkáme proti jejich většině by stejně tak platilo pro početní většinu složenou z řemeslníků nebo statkářů. Tam, kde existuje identita postavení a profese, se také vytváří identita sklonů, vášní a před-

141/ Mill, J. S., *O svobodě*, c.d., kap. 3, s. 23 (s úpravami).

142/ Tamtéž, kap. 2, s. 82 (s úpravami).

sudků; a vybavit jednu z těchto tříd absolutní mocí, aniž by měla nějakou protiváhu ve sklonech, vášních a předsudcích jiného druhu, je cesta, jak zničit veškeré vyhlídky na zlepšení.“ Veřejné mínění se stává jednou z mocí mezi jinými mocemi. Mill proto nemůže věřit, „že Bentham zhodnotil své velké nadání tím nejužitečnějším způsobem, jestliže nechtěl pouze pozvednout na trůn většinu bez krále či Horní sněmovny prostřednictvím všeobecného volebního práva, nýbrž chtěl z veškerých zdrojů svého důvtipu také ukovat okovy veřejného mínění, které stále více svírají hrdlo všech veřejných úředníků ... Pro jakoukoli moc bylo nesporně uděláno dost, jestliže se z ní stala moc nejsilnější; od té doby je spíše třeba starat se o to, aby tato nejsilnější moc nepohltila všechny ostatní.“¹⁴³

Politicky činné veřejnosti již nejde o ideu zrušení moci, má spíše sloužit jejím rozdělení; veřejné mínění se stává pouhým omezením moci. Původ této změny výkladu prozrazuje Millovo tvrzení: *od té doby* je třeba starat se o to, aby moc veřejného mínění nepohltila veškerou moc jako takovou. Liberalistická interpretace občanského právního státu je reakční: reaguje na sílu ideje sebeurčení rozvažujícího publika (jež zpočátku hrála roli v jeho institucích) v okamžiku, kdy je toto publikum narušeno nemajetnými a nevzdělanými masami. Takto dualisticky interpretuje občanský právní stát, který má daleko k tomu, aby od počátku sjednocoval vedle původních liberálních motivů také takzvané motivy demokratické (tj. motivy heterogenní), až liberalismus.¹⁴⁴ Mill se obrací proti ideji veřejnosti, podle níž je žádoucí, „když mnozí staví všechny politické otázky před svůj vlastní tribunál a rozhodují podle svého vlastního uvážení, protože za těchto okolností by byli filosofové nuceni poskytnout velkému množství lidí osvětu a přivést je k to-

143/ Mill, J. S., *Werke*, c.d., Bd. X, s. 176.

144/ Srv. k tomu Fraenkel, E., Die repräsentative und die plebiszitäre Komponente im demokratischen Verfassungsstaat. *Recht und Staat*. Tübingen 1958, 219/220.

mu, aby se učili cenit si svého hlubšího chápání věci.“¹⁴⁵ Zastává spíše stanovisko, „že politické otázky nemají být rozhodovány přímým či nepřímým odvoláváním se na názor nebo vůli velkého množství nevzdělaných lidí, nýbrž mají rozhodovat pouze názory, jež jsou výsledkem náležité úvahy, názory přiměřené malého počtu osob speciálně vychovaných pro tento úkol.“¹⁴⁶ – Tocqueville sdílí Millovo pojetí „reprezentativní vlády“: veřejné mínění určené vášněmi mas vyžaduje, aby bylo očištěno pomocí autoritativních názorů materiálně nezávislých občanů; tisk, ačkoli je důležitým nástrojem osvěty, na to nestačí. Politická reprezentace musí ovšem stavět na určité sociální hierarchii; Tocqueville připomíná *pouvoirs intermédiaires*, korporativní moci předměstánské, stavovsky členěné společnosti, připomíná rodiny a osoby, které jejich původ, vzdělání a bohatství, především však pozemkové vlastnictví a s ním spojená privilegia „jakoby přímo předurčovaly k rozkazování.“¹⁴⁷ Je si nadále vědom toho, že se nová aristokracie nedá jednoduše vydupat ze základu občanské společnosti, „ale myslím, že když se prostí občané spojí, mohou zde vzniknout osobnosti velmi bohaté, vlivné a silné, jedním slovem aristokratické ... Politická, průmyslová, obchodní nebo dokonce vědecká a literární sdružení jsou něco jako osvícení a silní jedinci, které nelze podle libosti donutit, aby se podřídili, ani je nelze zatlačit do pozadí.“¹⁴⁸ Vzdělání a mocní občané mají při nedostatku rodové aristokracie vytvářet elitní publikum, jehož rozvažování určuje veřejné mínění.

Liberalismus, díky svému vlastnímu ratio, může proti veřejnému mínění, které, jak se zdá, bylo z nástroje osvobození převráceno v instanci útlaku, nabídnout za-

145/ Mill, J. S., *Werke*, c.d., Bd. X, s. 251.

146/ Tamtéž, s. 247.

147/ Tocqueville, A. de, *Demokracie v Americe*. II, c.d., s. 201-202. Srv. také s. 203, 205, 209.

148/ Tamtéž, s. 222.

se jen veřejné mínění. Nyní je však potřeba provést určitá restriktivní opatření, která by zajistila veřejnému mínění, jež se stalo menšinou, vliv vůči vládnoucím míněním, vliv, který už není s to rozvíjet per se. Aby se princip veřejnosti ještě mohl prosadit i proti tyranii neosviceného veřejného mínění, má být obohacen o momenty reprezentativní veřejnosti natolik, že se může utvořit esoterické publikum reprezentantů. Publikum, které se může nechat pouze reprezentovat, se na rozdíl od něj omezilo na to, že „předmětem svého usuzování zpravidla činí spíše charakter a talent osoby, kterou povolává, aby za něj tyto otázky rozhodla, než samotné otázky.“¹⁴⁹ Mill tuto větu píše pouze čtyři roky po onom volebním provolání, v němž whigové svým voličům připomínali přísnou intenci politiky činné veřejnosti: Pamatujte si, že teď bojujete o věc, nikoli o lidi! Až příliš snadno je ono pro a proti argumentu potlačeno mechanismem personalizace, objektivní poměry se prezentují v biografickém převleku. Mill se spokojuje se sociální psychologií masového publika a požaduje doslovně deklasovanou, reprezentativně odstupňovanou veřejnost.

Tocqueville, kterého jeho původ spíše předurčuje k tomu, aby byl opozičníkem monarchického absolutismu 18. století než liberálem 19. století, a který je přesto jako stvořený pro liberalismus, lituje zničení starých pouvoirs intermédiaires a požaduje vytvoření nových prostředkujících mocí, aby bylo veřejné mínění účinně vtaženo do rozdělování a omezování těchto mocí; vždyť proto ho Mill označil za „Montesquieua našeho věku“. Měšťanstvo, které se k liberalismu obrací, i když již není liberální, sahá po jistotách předměšťanských institucí: po oněch ochranných právech stavovských svobod, jejichž podstata se liší od svobod občanských lidských práv.¹⁵⁰ Tocqueville však jde dále než Mill v tom, že se jeho

analýza veřejnosti týká nejen „tyranie veřejného mínění“, nýbrž také komplementárního jevu, totiž despotismu státu, který se stále více byrokratizuje. Z hlediska stavovské opozice vůči ancien régime Tocqueville s velkým znepokojením pozoruje tendenci, kterou označuje

Berlin 1863, s. 73): „Liberální strana hájí myšlenku rovnosti proti šlechtě, proti všem stavům jako takovým, protože na základě revoluce nemůže připustit žádné organické členění společnosti. Avšak, má-li být rovnost prosazována pozitivně, má-li se třídě nemajetných dostat rovných práv, pak se této myšlenky vzdává a politicky vytváří právní rozdíly ve prospěch majetných. Chce census pro reprezentace, kauce pro tisk, do salonu umožňuje přístup pouze elegantům, k chudému nepřistupuje se stejnou úctou a zdvořilostí jako k bohatému. Toto polovičaté prosazování revolučních principů je tím, co charakterizuje stranický postoj liberálů.“ To se ovšem týká specifickým způsobem německých poměrů. Smělejší liberální teorie titěrné konstituční praxe sice i v předběřnovém Německu předznamenala klasickou ideu veřejnosti: „To, že je něco zcela veřejné, tedy spočívá v tom,“ říká Welckerova programová definice (*Staatslexikon oder Enzyklopädie der Staatswissenschaften*. 15 Bd., 1834-1848, 15. Aufl. 1855; Art.: Öffentlichkeit und öffentliche Meinung) „že jsou všechny státní záležitosti nahliženy jako společné záležitosti celého státu a všech jeho občanů a že jsou zpřístupněny veřejnému mínění tím, že prostřednictvím veřejné prezentace a svobody všech publicistických orgánů mohou být v co největší možné míře viděny a slyšeny.“ A Niebuhr důsledně trvá na sblížení veřejného mínění a rozumu: „Veřejné mínění je to, co bez ohledu na veškerou různorodost individuí a rozmanitost vztahů vzniká ve vzájemné shodě samo o sobě v myslích, které nejsou narušovány osobními vlivy, jež mohou vládnoucí osoby svádět na scestí; a může platit jako reprezentace obecného rozumu a pravdy, jako hlas boží, je-li vskutku obecně vysloveným, a nikoli bezmyslenkovitě opakovaným soudem.“ Bluntschli však tuto větu cituje pouze proto, aby proti ní postavil heslo liberalismu, který je přizpůsoben národním specifikám (*Bluntschlis Staatswörterbuch in drei Bänden*. Löhning (Hg.), Zürich 1871, Art.: Öffentliche Meinung): „Jde o radikální nadsázku, je-li veřejné mínění prohlášováno za neomylné a je-li mu přímo po právu připisováno panství. Mužů, kteří vidí hlouběji i do politického života a jeho potřeb, není v žádné době mnoho, a je velmi nejisté, zda se jim podaří rozšířit své mínění v mínění veřejné. Menšina vědoucích a moudrých se v žádném případě vždy neshoduje s velkou většinou středních tříd. Společný soud i vzdělaných tříd bude téměř vždy povrchní. Ne-ní možné, aby znaly veškeré okolnosti a odhalily všechny důvody, na nichž závisí rozhodnutí důležitých věcí. Veřejné mínění může

149/ Mill, J. S., *Werke*, c.d., Bd. X, s. 249.

150/ Srv. poznámku konzervativního teoretika státního práva Friedricha Juliuse Stahla (*Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche*.

jako „centralizaci státní moci“. Silná státní moc, o kterou marně usiloval merkantilismus, byla nastolena v liberálním 19. století; v Anglii se, jak víme, moderní centrální správa vytváří teprve nyní, zavedením Civil Service. Tocqueville demonstrovuje zbavování občanů svéprávnosti na příkladu USA: „Nad těmito lidmi se tyčí

být vedeno momentálními vášněmi davu, může být dokonce uměle sváděno z cesty. Jedno jediné významné individuum může správně vidět to, co celý svět kolem vidí falešně“ (tamtéž, Bd. II, s. 745 n.). Tím, že Bluntschli veřejné mínění definitivně přiřazuje jedné z mnoha tříd („je míněním především velké střední třídy“), rozchází se s principem veřejnosti, totiž s obecnou přístupností oné oblasti, v níž se má racionálně rozhodovat o tom, co je prakticky nutné v obecném zájmu; tím, že mu sociologicky vykazuje určité místo v rámci přirozené třídní společnosti, jej řadí k ideologii, aniž by ho však ještě takto kritizoval. Třída dělníků se má, podle jeho názoru, náležitě zdržovat politického života: „Skutečně, v protikladu duševní a fyzické práce, duševní a fyzické činnosti spočívá rozdíl, který má velký význam i pro organizaci státu a pro jeho politický život ... Pro liberální profesu třetího stavu je vyšší vzdělání nezbytným požadavkem a obvykle také pouze tyto osoby mají schopnost a volný čas duševně pracovat pro stát. Velkým třídám, které jsou více zaměstnány materiálními obděláváním půdy, řemeslem, maloobchodem, prací v továrně, naproti tomu nutné vzdělání a volný čas ke státním záležitostem vesměs chybí“ (tamtéž, Bd. III, s. 879). Ale dokonce ani měšťanstvo nevykonává politické funkce zapovězené lidu, zbytku veřejnosti; veřejné mínění se má spíše omezovat na kritiku a kontrolu vrchnosti, kterou předem reprezentuje monarcha, opírající se o pozemkovou šlechtu. „Aristokracie je od přírody ochotna dělit se s monarchií o moc, třetí stav je ochoten provádět kritiku a kontrolu“ (tamtéž, s. 881). Na základě třídního kompromisu mezi buržoazií a feudálními mocemi, které v Německu politicky hrály ještě stále určující roli, se stává privilegiem nejen přístup k veřejnosti, ani ona sama se už nechápe jako sféra, v níž je právě prostřednictvím rozvažování publika soukromých osob zprostředkován vztah státu a společnosti a v níž vrchnost ztrácí povahu panství: „Není pravda, že panuje veřejné mínění, neboť panovat nemůže, ani nechce. Přenechává vládu orgánům, které jsou tím pověřeny. Není tvůrčí mocí, nýbrž především mocí kontrolující“ (tamtéž, Bd. II, s. 747). Souvislost této deformované liberální ideologie se specifickým vztahem státu a společnosti v německém Prusku v 19. století analyzuje Th. Schieder ve stati *Das Verhältnis von politischer und gesellschaftlicher Verfassung und die Kritik des bürgerlichen Liberalismus. Historische Zeitschrift*, 1954, 177, s. 49-74.

nesmírná a protektorská moc, která si samojediná klade za úkol zajistit jejich požitky a držet ochrannou ruku nad jejich osudem. Je absolutní, detailní, přesná, prozíravá a laskavá. Podobala by se moci otcovské, kdyby jejím úkolem bylo připravovat lidi na dospělost; ale ona se naopak snaží udržet je neodvolatelně v dětství; ráda vidí, když se občané radují, jen když nemyslí na nic než na radovánky. Ochotně přispívá k jejich štěstí, ale chce být jeho jediným strůpcem a rozhodčím; pečuje o jejich bezpečnost, předvidá a zajišťuje jejich potřeby, usnadňuje jim zábavu, spravuje jejich nejdůležitější záležitosti, řídí jejich podnikání, upravuje nástupnictví, rozděluje dědictví; kdyby je tak ještě mohla zbavit znepokojivého přemýšlení a námahy žít!¹⁵¹ Také socialismus se Tocquevillovi jeví pouze jako rozšíření těchto tendencí, které by nakonec daňový stát zlikvidovaly ve prospěch státního hospodářství a etablovaly by hrůzy spravovaného světa. V r. 1848, jako ministr revoluční vlády, proto vystupuje proti požadavku, aby bylo v ústavě zakotveno právo na práci, přičemž argumentuje tím, že by se tak stát musel natrvalo ustavit jako jediný průmyslový podnikatel: „Jestliže bychom zašli tak daleko, pak by daně už nebyly prostředkem udržování chodu vládní mašinerie, nýbrž hlavním prostředkem podpory průmyslu. Tím, že tímto způsobem hromadí všechen kapitál jednotlivých občanů, stává se stát nakonec jediným vlastníkem všech věcí. To je však komunismus.“¹⁵²

V téže době ještě i sama revoluční teorie *Komunistického manifestu* kalkulovala s liberalistickou představou omezení státní moci. Teprve o několik let později, nejprve ve spise o státním převratu Napoleona III. (1852),¹⁵³ se u Marxe objevuje pochybnost v souvislosti s určitým jevem, který označuje, zrovna jako před ním Tocqueville, jako „centralizaci státní moci“. V *Adrese Generální*

151/ Tocqueville, A. de, *Demokracie v Americe*. II, c.d., s. 218-219.

152/ Tocqueville, A. de, *Das Zeitalter der Gleichheit*, c.d., s. 197.

153/ Marx, K., *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*, c.d., s. 102 n.

radý Pařížské komuně na něj již natolik doléhá tíha státní moci – „se svými všudypřítomnými orgány, vytvořenými podle plánu systematické a hierarchické dělby práce – se stálou armádou, policií, byrokracií, duchovenstvem, soudcovským stavem“¹⁵⁴ –, že nyní považuje socialismus, tj. převedení politické moci v moc veřejnou, za možný pouze za předpokladu, že dělnická třída „prostě nepřevezme hotovou státní mašinerii.“¹⁵⁵ Byrokraticko-vojenská mašinerie má být spíše rozbita – věta, kterou Marx píše v r. 1871 v dopise Kugelmanovi a jejímuž výkladu, jak známo, věnuje Lenin svou důležitou knihu, dříve než se sám cítí nucen jak ekonomicky, tak i technicky, nahradit „rozbitý“ státní aparát cara mnohem mocnějším aparátem ústředního výboru.¹⁵⁶ V *Kritice gothajského programu* Marx ještě jednou shrnuje socialistickou ideu politicky činné veřejnosti v podobě sugestivní metafory odumírání státu; uskutečnění této ideje musí předcházet „rozbití byrokratické státní mašinerie“. Liberalistické varování před centralizací státní moci socialistům připomínalo problematický předpoklad, který jejich vlastní idea veřejnosti sdílí s ideou občanské veřejnosti: „přirozený řád“ společenské reprodukce. V pozadí návrhu ústavy Komuny, tedy anticipace nahrazení buržoazního parlamentarismu systémem rad, je přesvědčení, že veřejnou moc zbavenou politického charakteru, stejně jako správu věcí a vedení výrobních procesů, by bylo možné řídit bez nějakých velkých sporů podle jednou dešifrovaných zákonů politické ekonomie. Socialisticky emancipované veřejné mínění se nyní i Marxovi implicitně jeví (jako kdysi fyziokratům) jako vzhled do ordre naturel.

V následujícím století postupně se „organizujícího“ kapitalismu, které navázalo na dobu rozkvětu liberalismu, se původní vztah veřejnosti a soukromé sféry sku-

154/ Marx, K., *Občanská válka ve Francii*. Přel. L. Štoll. Praha 1976, s. 57-58.

155/ Tamtéž, s. 57.

156/ Jedná se o dopis z 12. dubna 1871 a o Leninovu práci *Stát a revoluce* z roku 1917. Pozn. překl.

tečně vytrácí; obrysy občanské veřejnosti se rozpadají. Avšak ani liberalistický, ani socialistický model nejsou vhodnými modely diagnózy veřejnosti, která kolísá mezi dvěma konstelacemi, jež jsou v obou modelech vyjádřeny abstraktním způsobem. Rozpad veřejnosti charakterizují dvě tendence, které na sebe vzájemně dialekticky odkazují: veřejnost proniká stále dalšími *sférami* společnosti a současně ztrácí svou politickou *funkci*, která spočívá v tom, že kontrole nějakého kritického publika mají být podřízeny skutečnosti, jež se staly veřejnou záležitostí. M. L. Goldschmidt zaznamenává „dvě vzájemně se rušící tendence: první s výsledným přehlížením individuálního práva na soukromí; a druhá, tendence k příliš malé publicitě, s výsledným rozšířením utajení v oblastech ... které jsou považovány za veřejné.“¹⁵⁷ Zdá se, že *princip* veřejnosti, tj. kritická publicita, ztrácí svou sílu spolu s tím, jak se veřejnost rozšiřuje jakožto *sféra* a jak nadto podkopává soukromou oblast.

157/ Goldschmidt, M. L., *Publicity, Privacy and Secrecy. The Western Political Quarterly*, 1954, VII, s. 401.

V. SOCIÁLNÍ PŘEMĚNA STRUKTURY VEŘEJNOSTI

§ 16

Tendence prolínání veřejné sféry a soukromé oblasti

Občanská veřejnost se rozvíjí v poli napětí mezi státem a společností, ale tak, že sama zůstává součástí oblasti soukromé. Zásadní oddělení oněch obou sfér, na němž je založena, zprvu znamená pouze rozdělení těch momentů společenské reprodukce a politické moci, které byly ve formách panství vrcholného středověku soudržné. S rozšířením tržního hospodářství vzniká sféra „sociální“, která prolamuje bariéry stavovského panství a vyžaduje formy vrchnostenské správy. V míře, v níž je výroba zprostředkovávána tržní směnou, se vyvazuje z kompetencí veřejné autority – a správa se naopak oprostuje od úkolů spjatých s výrobou. Veřejná moc, soustředěná v národních a teritoriálních státech, se pozvedá nad privatizovanou společnost, jakkoliv je její styk zprvu regulován zásahy vrchnosti. Tato soukromá sféra se rozvíjí ve sféru soukromé autonomie teprve s tím, jak se emancipuje od merkantilistické reglementace. Proto také ani převrácení této tendence, tedy vzrůstající státní intervencionismus, jehož projevy můžeme sledovat od poslední čtvrtiny 19. století, ještě per se nevede k prolínání veřejné sféry a soukromé oblasti. Intervencionistická politika, jež byla označena jako novomerkantilistická, by za předpokladu přetrvávajícího oddělení státu a společnosti mohla omezit autonomii soukromých osob, aniž by se však nějak dotkla soukromé povahy jejich vzájemného styku. Společnost jakožto soukromá sféra vůbec je zpochybňována teprve tehdy, když společenské síly samy získávají kompetence veřejné autority. „Novomerkantilistická“ politika pak jde ruku v ruce s určitou „refeudalizací“ společnosti.

Nositelem nového intervencionismu konce 19. století je stát, který se dostává do souladu se zájmy občanské společnosti tím, že ústavně zakotvuje politicky činnou veřejnost (v Německu ovšem ještě velmi omezenou). V důsledku toho zásahy veřejné moci do styku soukromých osob zprostředkovávají impulzy, které nepřímou pocházejí z její vlastní sféry. Intervencionismus pramení z toho, že se takovéto konflikty zájmů, které už nemohou být vyřešeny pouze uvnitř samotné soukromé sféry, přenášejí do oblasti politiky. Z dlouhodobějšího hlediska tak státní intervenci do společenské sféry také odpovídá přenesení veřejných kompetencí na soukromá sdružení. A s rozšířením veřejné autority na soukromé oblasti je také spojen opačný proces nahrazování státní moci mocí společenskou. Teprve tato dialektika zespolenštování státu, která se prosazuje zároveň s pokračujícím postátňováním společnosti, postupně narušuje základnu občanské veřejnosti – oddělení státu a společnosti. Mezi oběma, a takřka „z“ obou, vzniká repolitizovaná sociální sféra, která se vymyká rozlišení na „veřejné“ a „soukromé“. Ta také ruší onu specifickou část soukromé oblasti, v níž soukromé osoby shromážděné v publikum regulují obecné záležitosti svého vzájemného styku, totiž veřejnost v její liberální podobě. Základem rozkladu veřejnosti, jenž je dokládán přeměnou jejích politických funkcí (kapitola VI), je strukturální přeměna vztahu veřejné sféry a soukromé oblasti (kapitola V).

S nástupem velké deprese, tedy rokem 1873, končí liberální éra viditelným zvratem také v obchodní politice. Všechny kapitalisticky rozvinuté země novému protekcionismu postupně obětují posvátné zásady free trade, které ostatně jednoznačně podporovala pouze Anglie jakožto země ovládající světový trh. Tendence k oligopolnímu sdružování sil i na vnitřních trzích, zejména v klíčových průmyslových odvětvích. Tomu odpovídá pohyb na kapitálovém trhu. Jako účinný prostředek koncentrace se osvědčuje akciová společnost v Německu, právě tak jako trust company v USA. Vývoj si brzy vyžádal určitá opatření – v Americe antitrustové záko-

ny, Německu zákony antikartelové. Je příznačné, že v tomto případě obě mladé průmyslové země předstihly jak Francii, tak především i Anglii, kde byla tradice kapitalismu delší a trvalejší, kde kapitalismus každopádně silněji zakořenil v takzvaném manufakturním období. V právě sjednoceném Německu se naproti tomu průmyslový kapitalismus „spontánně“ rozvíjí až s nástupem imperialistického období, kdy je nucen si zajistit politicky privilegované sféry pro zahraniční obchod a export kapitálu.¹ Navázání na západoevropský a severoamerický vývoj parlamentního právního státu zpočátku nebylo možné, a to v důsledku změny funkcí, které kapitalismus v této fázi od státu vyžaduje, zvláště v důsledku jejich rozšiřování.²

V poslední třetině minulého století se v mezinárodním měřítku prosazuje omezení soutěže na trhu zboží – ať už v důsledku koncentrace kapitálu a spojování velkých podniků, které zaujímají oligopolní postavení, nebo přímo rozdělením trhu cestou dohod o cenách a produkci. Vzájemné střetávání expanzivních a restriktivních tendencí, které již v období vývoje obchodního a finančního kapitálu bránilo trvalé liberalizaci tržního styku, určuje také pohyby průmyslového kapitálu a z liberální éry činí, v rozporu s optickým zkrácením klasické ekonomie, pouhou epizodu. Období let 1775-1875 se jeví z perspektivy celkového vývoje kapitalismu jen jako „dlouhodobě se opakující obrovská konjunktura“.³ To, co Say svým slavným zákonem připisoval právě kapitalismu volné soutěže, totiž rovnováhu mezi výrobou

1/ Hallgarten, W., *Vorkriegsimperialismus*. Paris 1935.

2/ Lukács, G., *Einige Eigentümlichkeiten der geschichtlichen Entwicklung Deutschlands*. In: týž, *Die Zerstörung der Vernunft*. Neuwied 1962, s. 37-83; dále Plessner, H., *Die verspätete Nation*. Stuttgart 1959, srv. mou recenzi in: *Frankfurter Hefte*, Nov. 1959; Dahren-dorf, R., *Demokratie und Sozialstruktur in Deutschland*. *Europäische Archiv für Soziologie*, 1960, 1, s. 86 nn.

3/ Srv. Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*, c.d., s. 258.

a spotřebou, k níž automaticky dochází v celém hospodářském cyklu, fakticky nezáviselo na systému jako takovém, nýbrž na konkrétních historických podmínkách.⁴ Ty prodělávaly změny ještě i v průběhu století a byly ovlivňovány antagonismem, jehož základ je v samotném způsobu kapitalistické výroby. Sayův zákon ostatně selhává i vzhledem k tomu, že se poté, co byla krize překonána, rovnováha systému v žádném případě automaticky znovu neobnovila na nejvýše dosažitelné úrovni použitelných výrobních sil.

V průběhu tohoto vývoje se občanská společnost musí vzdát i toho nejmenšího nároku na to, být mocensky neutrální sférou. Liberální model, ve skutečnosti model drobného zbožního hospodářství, počítal pouze s horizontálními směnnými vztahy individuálních vlastníků zboží. V podmínkách volné soutěže a nezávislých cen pak neměl být nikdo schopen získat tolik moci, jež by mu dovolila ovládat někoho jiného. Proti těmto očekáváním se však nyní, v podmínkách neúplné soutěže a závislých cen, společenská moc soustřeďuje v soukromých rukou.⁵ Ve spleti vertikálních vztahů mezi kolektivními jednotkami se vytvářejí vztahy částečně jednostranné závislosti, částečně vzájemného nátlaku. Procesy koncentrace a krizí zbavují antagonistickou strukturu společnosti roušky ekvivalentní směny. Čím zřetel-

4/ Tamtéž, s. 257: „Věk technické změny, který vedl k rychlému zvýšení produktivity práce, byl také svědkem mimořádně rychlého, přirozeného růstu proletariátu a také velké řady událostí, které v dosud nevídané míře rozšířily rozsah investic spolu s trhem spotřebního zboží. Viděli jsme, jak byl rozvoj kapitalistického průmyslu v předchozích stoletích přímo svírán omezeností trhu a jeho rozmach mařen nízkou produktivitou, kterou určovaly tehdejší výrobní metody – tyto překážky byly občas zesilovány nedostatkem práce. Uvedené bariéry byly rozbity ve stejné době – v období průmyslové revoluce. Místo toho se prosazovalo hromadění kapitálu a investic ve všech ekonomických sférách, které se neustále rozšiřovaly a přitahovaly kapitál a investice.“

5/ Srv. Bunzel, J. H., *Liberal Theory and the Problem of Power. The Western Political Quarterly*, 1960, XIII, s. 374-388.

něji se tato struktura jeví jako pouhé vynucené spojení, tím naléhavější je potřeba silného státu. Franz Neumann vznesl proti liberálnímu sebeporozumění „státu – nočního hlídače“⁶ oprávněnou námitku: byl vždy tak silný, jak to z hlediska měšťanských zájmů vyžadovala určitá politická a sociální situace.⁷ K těmto zájmům nicméně patřilo, pokud byl stát státem liberálním, aby sféra směny zboží a společenské práce jako taková zůstala oblastí soukromé autonomie (jedině že bychom, podobně jako Achinger,⁸ počátek intervence do soukromé sféry viděli již v zavedení všeobecné školní a branné povinnosti). Ona „centralizace státní moci“, která se stala problémem současně u Marxe i Tocquevilla, se, přísně vzato, ještě netýkala vztahu, který je pro občanský právní stát konstitutivní, totiž vztahu veřejné a soukromé oblasti. Dokonce i zájem velkého průmyslu na rozšíření vojenského aparátu za účelem dobytí a zajištění privilegovaných zahraničních trhů, zpočátku zesiluje pouze jednu z existujících funkcí veřejné moci. „Bariéra“ mezi státem a společností se začíná otrásat teprve tehdy, když stát přijímá nové funkce.

Tendenci ekonomicky slabších – vzepřít se politickými prostředky tomu, kdo má převahu na trhu – posílila jednak koncentrace moci v soukromé sféře oběhu zboží, jednak veřejnost etablovaná jako státní orgán, se svým institucionalizovaným příslibem obecné přístupnosti. V Anglii došlo v letech 1867 a 1883 k reformám volebního práva; ve Francii zavedl Napoleon III. všeobecné

6/ Toto slovní spojení, které pochází od Lassala, je stále dáváno do souvislosti se slavným pojednáním Wilhelma von Humboldta *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen*. In: týž, *Werke*. Bd. I. Hg. Flitner. Darmstadt 1960, s. 56 nn.

7/ Neumann, F., *Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft. Zeitschrift für Sozialforschung*, 1956, 6, s. 542 nn.; týž, *Ökonomie und Politik. Zeitschrift für Politik*, 1955, 2, s. 1 nn.

8/ Achinger, H., *Sozialpolitik als Gesellschaftspolitik*. Hamburg 1958, s. 155.

hlasovací právo; když Bismarck všeobecné volební právo zařadil nejprve do ústavy Severoněmeckého spolku, a pak i nově založené Německé říše, měl na zřeteli jeho plebiscitně konzervativní důsledky. Zbídačené vrstvy, opírající se o tuto formálně přiznanou možnost politického spolurozhodování, stejně jako třídy jimi ohrožované, se pokoušely získat určitý vliv, který měl politicky kompenzovat porušenou „rovnost šancí“ v ekonomické oblasti, pokud ovšem tato rovnost vůbec kdy existovala. Snaha uchránit veřejnost před zasahováním soukromých zájmů selhala, jakmile byly do sporu organizovaných zájmů vtaženy podmínky, za nichž se měla privatizace zájmů uskutečnit. Odbory nevytvářejí určitou organizovanou protiváhu pouze na trhu práce, prostřednictvím socialistických stran také usilují o vliv na samotné zákonodárství; podnikatelé a „státotvorné síly“ vůbec, jak se jim od té doby říká, tomu čelí tím, že svou soukromou společenskou moc bezprostředně převádějí v moc politickou. Bismarckův zákon proti socialistům je toho ukázkovým příkladem; avšak sociální pojištění, které současně zavádí, také ukazuje, do jaké míry musí státní zásah do soukromé sféry ustoupit tlaku zdola. Zásahy státu do soukromé sféry od konce minulého století ukazují, že se širokým masám, které nyní mají přístup ke spolurozhodování, daří převádět ekonomické antagonismy v politické konflikty: zásahy částečně vycházejí vstříc zájmům ekonomicky slabších, částečně také slouží k jejich obraně. V konkrétních případech není vždy snadné přičíst je jednoznačně kolektivním soukromým zájmům jedné či druhé strany. Obecně však státní zásahy, i tam, kde byly vynuceny proti „vládnoucím“ zájmům, odpovídají zájmu udržení rovnováhy systému, přičemž tuto rovnováhu již nelze zajistit prostřednictvím volného trhu. Strachey z toho vyvozuje závěr, který je paradoxní jen prima facie: „... že to byl právě boj demokratických sil proti kapitalismu, který umožnil setrvání tohoto systému. Učinil to nejenom tím, že dělníkům vytvořil snesitelnější životní podmínky, ale současně i tím, že udržel otevřená ona odbytíště hotových výrobků, která by sebede-

struktivní pud kapitalismu k čím dál nerovnějším rozdělování národního důchodu jinak uzavřel.“⁹

Tento mechanismus, který Galbraith analyzoval také z hlediska vyvažujících se mocí,¹⁰ vysvětluje souvislost mezi rostoucí koncentrací kapitálu¹¹ a rostoucím státním intervencionismem. Ukazatelem narůstající činnosti státu je již velikost státních rozpočtů.¹² Toto kvantitativní kritérium přesto nepostačuje; teprve kvalitativní rozpis veřejných zásahů do soukromé sféry jasně ukazuje, že stát nejen rozšířil svou činnost v rámci starých funkcí, nýbrž že si přibral celou řadu funkcí nových. Vedle tradičních funkcí zachovávání řádu, které stát zastával již v liberální éře jak uvnitř země (prostřednictvím policie, justice a velmi opatrné daňové politiky), tak i v mezinárodním měřítku (prostřednictvím své zahraniční politiky), přičemž se opíral o vojenské síly, na sebe nyní bere i funkce utvářející.¹³ Jejich rozlišení je

9/ Strachey, J., *Kapitalismus heute und morgen*. Düsseldorf 1957, s. 154.

10/ Galbraith, J. K., *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. Boston 1952. Ke kritice srv. vynikající pojednání A. Schweizera: *A Critique of Countervailing Power*. *Social Research*, 1954, XXI, s. 253 nn.

11/ Situaci v USA dobře dokumentují: Berle, A. A./Means, G., *The Modern Corporation and Private Property*. New York 1932; *The Structure of the American Economy*. Vol. I. Ed. National Resources Planning Board, U. S. Government Printing Office 1939; *The Concentration of Productive Facilities*, tamtéž 1947; *A Survey of Contemporary Economics*, tamtéž 1948. Stav v Německu dokumentuje König, H., *Konzentration und Wachstum, eine empirische Untersuchung der westdeutschen Aktiengesellschaften in der Nachkriegszeit*. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1959, 115, s. 229 nn.

12/ Fabricant, S., *The Trends of Government Activities in the U.S.A. since 1900*. New York 1952; Hicks, U., *British Public Finances, their Structure and Development 1880-1952*. London 1954. Již Adolf Wagner hovoří o „zákonu“ rostoucího rozšiřování potřeby financí in: *týž, Lehrbuch der politischen Ökonomie*. Bd. V. Leipzig 1883, s. 76 nn.

13/ Neumark, F., *Wirtschafts- und Finanzpolitik des Interventionsstaates*. Tübingen 1961; z právní stránky srv. Scheuner, U., *Die staatliche Intervention im Bereich der Wirtschaft*. *Veröffentlichung des Vereins deutscher Staatsrechtslehrer*. Berlin 1954. 11, s. 1 nn.

přirozeně tím snazší, čím více se v průběhu 20. století diferencuje okruh úloh sociálního státu. Zmínili jsme již úlohu ochrany, kompenzace a vyrovnání ekonomicky slabších sociálních skupin dělníků a zaměstnanců, nájemníků, spotřebitelů atd. (do tohoto okruhu patří např. veškerá opatření směřující k přerozdělení příjmu). – Jiná je úloha spočívající buďto v předcházení, nebo alespoň ve zmírnění, anebo také v plánovité podpoře či dokonce řízení dlouhodobých změn společenské struktury (sem patří např. takový komplex, jako je politika podpory středního stavu). – Závažné ovlivňování soukromé investiční činnosti a regulace veřejné investiční činnosti již spadá do dalšího okruhu úloh kontroly a vyrovnávání oběhu celého hospodářství. Procesy koncentrace nevedou pouze ke konjunkturní politice; tvorbou velkých jednotek také vytvářejí určité předpoklady, které takovouto velkorysou politiku teprve umožňují: hospodářství se totiž zpřístupňuje ekonomickým metodám modelování, jak bylo zavedeno v Anglii, ve Spojených státech a v Kanadě krátce před vypuknutím 2. světové války.¹⁴

Stát konečně také přebírá služby, které přesahují obvyklou úřední agendu a které byly doposud ponechávány v soukromých rukou: ať už jde o to, že soukromé osoby pověřuje veřejnými úkoly, nebo o to, že prostřednictvím rámcových plánů koordinuje soukromou hospodářskou činnost,¹⁵ anebo sám působí jako výrobce a dis-

14/ Strachey, J., *Kapitalismus heute und morgen*, c.d., s. 35.

15/ Přejít od pouze regulativních funkcí k funkcím utvářejícím je zde plynulý, jeho tendence je však zřetelná. Právně je tento proces vyjádřen rozšířením, a tím přeměnou starého policejního práva, srv. k tomu H. Huber (*Recht, Staat und Gesellschaft*. Bern 1954, s. 32): „Policejní právo je právo, které chrání publikum před nebezpečím v zájmu zachování veřejného pořádku. Má negativní, obranný charakter. Až donedávna bylo odvětvím veřejného práva, které se takřka těsně přimykalo k právu soukromému. V současné době stále více silí sklon nahradit nebo rozšířit ochranu před riziky pozitivním utvářením sociálního života. Tak například stavební normy měly chránit před zdravotními riziky, před nebezpečím požáru, před ohro-

tributor. Dochází k nezbytnému rozšiřování sektoru veřejných služeb, „protože spolu s hospodářským růstem začínají působit faktory, které mění poměr soukromých a sociálních výdajů“.¹⁶ V souvislosti s rostoucí kupní silou širokých mas vznikají vedle veřejných výdajů soukromé výroby také veřejné výdaje soukromé spotřeby.¹⁷

Formule „zabezpečení nezbytných životních potřeb“ zakrývá rozmanitost funkcí, které sociální stát nově získal;¹⁸ a také rozmanitost křížících se kolektivně organizovaných soukromých zájmů, které jsou základem tohoto růstu. Stát zasahuje svými zákony i opatřeními hluboko do sféry směny zboží a společenské práce, protože konkurující si zájmy společenských sil se přetvářejí v politickou dynamiku a prostřednictvím státního intervencionismu zpětně působí na vlastní sféru. Z celkového hlediska přitom nelze popírat „demokratický vliv“ na hospodářský řád: masa nemajetných mohla prostřednictvím veřejných intervencí do soukromé oblasti, jež působí proti tendenci koncentrace kapitálu a oligopolní organizace, dosáhnout toho, že se její podíl na národním důchodu

ženými v dopravě, ekologické normy před nešetnými zásahy do vzhledu krajiny. Dnes nechce místní, regionální a zemské plánování pouze potírat negativní procesy, nýbrž chce utvářet něco pozitivního, totiž aby člověk užíval prostor pro bydlení a zaměstnání.“

16/ Littmann, K., *Zunehmende Staatstätigkeit und wirtschaftliche Entwicklung*. Köln 1947, s. 164. Zde je třeba odhlížet od výdajů na zbrojení, protože vojenská obrana patří již ke klasickým funkcím státu.

17/ Kapitalistický systém má tendenci co nejméně omezovat sektor soukromé hospodářské výroby ve prospěch sektoru veřejných služeb, proto mezi oběma vzniká nerovnováha, kterou nedávno analyzoval Galbraith; srv. jeho zkoumání *Společnost hojnosti*. Praha 1967. Srv. též Downs, A., *Why Government Budget is too Small in Democracy?* *World Politics*, 1960, 12, s. 541-563.

18/ Forsthoff, E., *Die Verfassungsprobleme des Sozialstaats*. München 1954; W. Friedmann (*Law and Social Change*. London 1951, s. 298) rozlišuje pět funkcí: „... pramení z činnosti Státu: za prvé jako Ochránce; za druhé jako Poskytovatele sociálních služeb; za třetí jako Průmyslového manažera; za čtvrté jako Hospodářského dozoru; za páté jako Arbitra.“

z dlouhodobého hlediska nesnížil, zdá se však, že se až do poloviny našeho století ani nijak podstatně nezvýšil.¹⁹

Protože tedy intervencionismus vychází z takovýchto souvislostí, je třeba přísně odlišovat intervencionisticky chráněné sociální oblasti od soukromé sféry, na kterou stát pouze úředně dohlíží. Samotné soukromé instituce z velké části získávají poloveřejný charakter; lze přímo hovořit o „kvazipolitické povaze soukromých ekonomických celků“.²⁰ Z vlastního středu veřejně relevantní soukromé sféry občanské společnosti vzniká repolitizovaná sociální sféra, v níž se státní a společenské instituce propojují v jeden jediný funkční komplex, pro který už nadále nelze použít rozlišení podle kritérií veřejný a soukromý. Právně je tato nová vzájemná závislost doposud oddělených sfér vyjádřena prolomením hranic klasického ho systému soukromého práva.

V industriální společnosti ustavené na principu sociálního státu se stávají masovými takové poměry a vztahy, které nelze vhodně upravit ani institucemi soukromého práva, ani institucemi práva veřejného; vynucují si spíše zavedení tzv. sociálního zákonodárství.

Socialistická kritika pouze formálního charakteru občanského práva neustále zdůrazňovala, že všechny právní subjekty by mohly mít soukromým právem zaručenou autonomii pouze v té míře, v níž rovné ekonomické šance umožňují realizaci právně rovných šancí na utváření vlastního života.²¹ Zvláště oddělení výrobců od výrobních prostředků, tj. třídní vztah, který byl plně rozvinut průmyslovým kapitalismem 19. století, přeměnil formálně rovný právní vztah mezi kapitalisty a námezdními dělníky ve faktický stav podřízenosti; jeho soukromoprávní

19/ Srv. Strachey, J., *Kapitalismus heute und morgen*, c.d., s. 130-151.

20/ Clark, J. M., *The Interplay of Politics and Economics*. In: Berger P. et al. (ed.), *Freedom and Control in Modern Society*. New York 1954, s. 192 nn.; Berle, A., *Power without Property*. London 1960.

21/ Srv. Menger, A., *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen*. 2. Aufl. Tübingen 1890.

výraz zastřel kvaziveřejnou moc. Karl Renner²² z tohoto hlediska analyzoval ústřední instituci soukromého práva, tj. vlastnictví výrobních prostředků s odpovídajícími zárukami svobody smlouvy, živnosti a zůstavení, a ukázal, že by v souladu se svou skutečnou funkcí musely být součástí veřejného práva: soukromé právo kapitalistovi zaručuje vykonávání „delegované veřejné velitelské moci“. Přinejmenším od konce 1. světové války však také právní vývoj až do jistého stupně kopíruje vývoj společenský a vytváří množství komplikovaných smíšených typů, které byly zprvu zaznamenány pod heslem „zveřejnění soukromého práva“.²³ Později jsme si zvykli tentýž proces posuzovat také z recipročního hlediska privatizace veřejného práva: „Prvky veřejného práva a prvky práva soukromého jsou navzájem natolik propojeny, že se nedají rozpoznat ani rozplést.“²⁴

Vlastnická práva jsou omezována nejenom již zmíněnou intervencionistickou politikou, nýbrž i právními zárukami, které mají také materiálně zajišťovat formální smluvní rovnost partnerů v typických sociálních situacích. Kolektivní smlouvy, které nahrazují smlouvy individuální (exemplární je případ pracovního práva), chrání slabšího partnera. Ochranné záruky v zájmu nájemce činí pro pronajímatele z nájemní smlouvy téměř veřejnou dohodu o užívání prostor. A stejně jako zaměstnanci a nájemci, tak i spotřebitelé požívají speciálních záruk. Podobné trendy se rýsují v podnikovém, bytovém a rodinném právu. Zřetele veřejných záruk svazují čas od času majitele podniků, pozemků, budov atd. do té míry, že se hovoří o „veřejném vzrůstu vlastnictví“.²⁵ Liberál-

22/ Renner, K., *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre Funktion*. 2. Aufl. Tübingen 1929.

23/ Hedemann, J. W., *Einführung in die Rechtswissenschaft*. 2. Aufl. 1927, s. 229.

24/ Huber, H., *Recht, Staat und Gesellschaft*, c.d., s. 34.

25/ Wieacker, F., *Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtsgesetzbücher und die Entwicklung der modernen Gesellschaft*. *Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe*. Karlsruhe 1953, 3, s. 21 nn.

ní teoretici ústavního práva tento trend „podkopávání“ vlastnických práv rozhodně odmítají s tím, že je dnes majetek formálně ponecháván vlastníkov, a přesto je vyvlastňován, dokonce bez náhrady a bez právní ochrany řádného vyvlastňovacího řízení: „Vznikají tak nové formy socializace prostřednictvím konfiskačního zákonodárství, s nimiž nepočítal ani doktrinářský marxismus.“²⁶

Současně s ústřední institucí soukromého práva, s vlastnictvím, jsou samozřejmě postiženy i záruky vlastnictví, především svoboda smlouvy. Klasický smluvní vztah předpokládá plnou nezávislost při určování smluvních podmínek. Ta byla postupně silně omezena. Spolu s tím, jak se právní vztahy sociálně typicky sblíží, podléhají schémátům i samotné smlouvy. Rostoucí standardizace smluvních vztahů v normálním případě omezuje svobodu ekonomicky slabšího partnera, zatímco již zmíněný nástroj kolektivní smlouvy má právě nastolit rovnost postavení na trhu. Tarifní smlouvy mezi podnikatelskými svazy a odbory ztrácejí v přísném smyslu slova soukromoprávní charakter; získávají přímo charakter veřejnoprávní, protože přijatá sériová pravidla fungují jako náhrada zákona: „Funkce svazů při uzavírání kolektivní pracovní smlouvy se nepodobá ani tak výkonu soukromé autonomie, jako spíše ustanovení práva delegováním.“²⁷ Původní soukromá autonomie byla degradována, a to i právně, na autonomii odvozenou do té míry, že se na ni často pohlíží jako na něco, co už není pro platnost smluv zapotřebí. Právní účinnost faktických smluvních vztahů se podobá účinnosti klasických právních vztahů.²⁸

Systém soukromého práva je konečně narušován rostoucím počtem smluv mezi veřejnou mocí a soukromými osobami.²⁹ Stát uzavírá pakt se soukromými osobami na

26/ Huber, H., *Recht, Staat und Gesellschaft*, c.d., s. 33.

27/ Tamtéž, s. 37 n.

28/ Simitis, S., *Die faktischen Vertragsverhältnisse*. Frankfurt 1958.

29/ Německé právo zná fikci státní pokladny, která stát kvalifikuje jako subjekt soukromého práva, a tím jako možného partnera pro smluvní vztahy se soukromými osobami; kdysi, za absolutismu, to

základě zásady „dej a bude ti dáno“; nerovnost partnerů, závislost jednoho na druhém, ruší i zde základnu přísného smluvního vztahu; ve srovnání s klasickým modelem jde už jen o pseudosmlouvy. Jestliže dnes úřady při vykonávání svých úkolů v sociálním státě do značné míry nahrazují právní regulaci nástrojem smlouvy, mají takové smlouvy kvaziveřejný charakter, bez ohledu na svou soukromoprávní formu; neboť „naš právní systém vlastně spočívá na myšlence, že soukromoprávní smlouvy jsou koneckonců podřízeny zákonu, nejsou s ním na stejné úrovni, a naše veřejné právo ponechává prostor pro smlouvy jen tam, kde se jedná o vztahy stejného řádu“.³⁰

S „útěkem“ státu z veřejného práva, s přenášením úkolů veřejné správy na podniky, ústavy, sdružení, poloúřední zmocněnce soukromého práva, se také ukazuje odvrácená strana „zveřejnění“ soukromého práva, totiž: privatizace veřejného práva. Klasická kritéria veřejného práva přestávají platit zejména tehdy, když veřejná správa sama používá soukromoprávní prostředky při svých rozdělovacích, zaopatřovacích a podpůrných akcích.³¹ Neboť veřejnoprávní organizace ani nebrání například komunálnímu dodavateli v tom, aby navázal se svým „zá-

mělo svůj dobrý smysl v tom, že byla zajištěna jistá míra právní jistoty i bez záruky určité účasti na zákonodárství. Podobně francouzské právo rozlišuje stát jakožto subjekt soukromého práva *gestions privées* od státu jakožto veřejně-právního subjektu *gestions publiques*. Obě funkce byly v liberální éře poměrně průhledné, a proto snadno oddělitelné; rozlišení se však stává obtížnější spolu s tím, jak stát přebírá funkce v samotné soukromé sféře společnosti a své vztahy se soukromými hospodářskými subjekty upravuje smlouvou: „Převážně průmyslové, obchodní a manažerské operace – jako je poskytování dopravy, elektřiny či plynu, nebo zajišťování zdravotních služeb – jsou nyní běžně prováděny sjednocenými veřejnými správními orgány, které jsou podřízeny pravidlům soukromého práva, ačkoliv jsou z hlediska obecného vedení operací odpovědné ministrům a parlamentům.“ Friedmann, W., *Law and Social Change*, c.d., s. 63.

30/ Huber, H., *Recht, Staat und Gesellschaft*, c.d., s. 40.

31/ Srv. Siebert, W., *Privatrecht im Bereich der öffentlichen Verwaltung*. In: *Festschrift für Hans Niedermeyer*. Göttingen 1953, zvl. s. 223 n.

kazníkem“ soukromoprávní vztah; a rozsáhlá normativní regulace takového právního vztahu ani nevyklučuje jeho soukromoprávní povahu. Přiřazení k veřejnému právu není ani přikázáno monopolním postavením a smluvním donucením; ani tím, že základem daného právního vztahu je správní akt. Publicistický moment veřejného zájmu se propojuje se soukromoprávním momentem smluvní formulace spolu s tím, jak v důsledku koncentrace kapitálu a intervencionismu vzniká z procesu vzájemného zespolečňování státu a zestátnování společnosti určitá nová sféra. Tuto sféru nelze smysluplně chápat ani jako čistě soukromou, ani jako ryze veřejnou a nelze ji jednoznačně přiřadit oblastem soukromého nebo veřejného práva.³²

§ 17

Polarizace sociální sféry a sféry intimity

Spolu s rostoucím prolínáním státu a společnosti se instituce nukleární rodiny vymaňuje ze souvislosti procesů společenské reprodukce. Sféra intimity, kdysi centrum soukromé sféry vůbec, se přesouvá na její periferii spolu s tím, jak soukromá sféra ztrácí privátní charakter. Prototypem soukromého života měšťanů liberální éry bylo povolání a rodina; soukromou sférou byla oblast směny zboží a společenské práce, stejně jako „domov“, bezprostředně nezátížený ekonomickými funkcemi. Obě tyto sféry, jejichž struktura tehdy měla stejný účel, se nyní vyvíjejí protichůdně: „a sice lze říci, že rodina se stává stále soukromější, svět práce a svět organizace stále „veřejnější““.³³

32/ Důkladnou analýzu tohoto celého komplexu nabízí Simitis, S., *Der Sozialstaatsgrundsatz in seinen Auswirkungen auf das Recht von Familie und Unternehmen*. Habilitační práce. Právnická fakulta, Frankfurt 1963. Rukopis.

33/ Schelsky, H., *Schule und Erziehung in der industriellen Gesellschaft*. Würzburg 1957, s. 33.

Termín „svět práce a svět organizace“ již prozrazuje jistou tendenci k objektivizaci oblastí, která kdysi podléhala soukromé dispozici; ať už se jedná o vlastní dispozici, jako v případě vlastníka, nebo o cizí dispozici, jako v případě námezdního dělníka. Vývoj velkého průmyslového podniku bezprostředně závisí na stavu koncentrace kapitálu, vývoj velkého byrokratického podniku na něm závisí zprostředkovaně. V obou se vyvíjejí formy společenské práce, které se odchyľují od typu práce v soukromém povolání. Z hlediska sociologie práce již nelze najít zřetelnou hranici mezi formální příslušností nějakého podniku k soukromé oblasti a nějakého úřadu k oblasti veřejné. Ať už velký podnik jakkoli podléhal dispozici individuálních vlastníků, velkých akcionářů nebo managementu, musel se přece jen objektivizovat vůči soukromým dispozicím natolik, že se „svět práce“ etabloval jako svébytná sféra mezi oblastí soukromou a veřejnou – jak ve vědomí zaměstnanců a dělníků, tak i těch, kteří jsou vybaveni širšími kompetencemi. Tento vývoj přirozeně také spočívá v tom, že autonomie vlastníků výrobních prostředků ztrácí v materiálním ohledu svůj privátní charakter a je zachovávána už jen formálně. Vždyť pod heslem oddělení vlastnictví a kontroly byl tento jev nejednou analyzován na příkladu velkých kapitálových společností, protože je zde zvláště zřetelná restrikce bezprostředního výkonu vlastnických práv ve prospěch špičkového managementu a několika velkých akcionářů. Takové podniky získávají často nezávislost na kapitálovém trhu na základě samofinancování; ve stejné míře zvětšují svou samostatnost vůči masě akcionářů.³⁴ Ať už je ekonomický efekt jakýkoli, sociologický efekt je exemplárním příkladem vývoje, který zbavuje jakýkoliv velký podnik, nezávisle na formě podnikání, onoho charakteru sféry individuální soukromé autonomie, který byl typic-

34/ Ponechme stranou otázku, zda se spolu se silným postavením správy vůči valné hromadě prosazují také specifické zájmy managerů, například na výstavbě podniku, na úkor možného zvyšování zisku a zda se tím podrývá soukromokapitalistická forma akumulace.

ký pro obchod a dílnu samostatných výrobců v liberální éře. Tento vývoj velmi záhy rozpoznal a zformuloval Rathenau: velké podniky se vyvíjejí v „sociální instituce“. Tohoto podnětu se chopil právní institucionalismus a rozpracoval jej ve vlastní teorii.³⁵ Ačkoli ideologické rysy mají i příbuzná učení, která získala velký publicistický ohlas po válce (jak ukazuje příklad Jamese Burnhama a Petera F. Druckera v amerických poměrech), mají přece jen jistou popisnou hodnotu: výstižně diagnostikují „ztrátu soukromí“ ve sféře společenské práce.

Velký podnik předně přejímá jisté záruky za status svých zaměstnanců a dělníků, ať už tím, že rozděluje kompetence, že poskytuje sociální jistoty a služby, nebo tím, že usiluje – byť jsou tyto snahy v jednotlivých případech sporné – o integraci zaměstnanců na pracovišti; výraznější jsou však změny subjektivní než objektivní. Statistická souhrnná kategorie „zaměstnanců“ už ve svém názvu prozrazuje nový postoj k práci: rozdíl, který byl kdysi zřetelně vyznačen soukromým vlastnictvím i v subjektivní rovině, rozdíl mezi těmi, kdo mohli pracovat ve vlastní soukromé sféře, a těmi, kdo museli pracovat v soukromé sféře jiných lidí, se stírá ve prospěch „zaměstnaneckého poměru“. Tento status z „veřejné služby“ úředníků nepřevzal práva (a povinnosti), převzal však rysy zvěcnělého pracovního vztahu, který pracovníka váže spíše k instituci než k osobám. Nástupem velkého podniku se převládajícím typem organizace společenské práce stává společenský útvar, který je neutrální vůči rozdělení soukromé sféry a veřejnosti: „Průmyslové podniky staví byty, nebo dokonce pomáha-

35/ Ta pak hrála určitou roli v reformistické ideologii odborů, stejně jako ve fašistické praxi takzvané pracovní fronty. Izolace institucionálních momentů velkého podnikání od jeho ekonomických funkcí nicméně vedla v obou případech, i když s protikladným politickým záměrem, k iluzorní představě ohledně faktické skutečnosti, že v míře, v níž se podnik chová v souladu se zásadami maximalizace zisku, musí také sledovat soukromý zájem; že tedy účel podnikání nemůže být eo ipso v souladu se zájmy všech zaměstnanců či dokonce společnosti jako celku.

jí zaměstnanci k získání vlastního domu, zakládají veřejné parky, staví školy, kostely a knihovny, pořádají koncerty a divadelní večery, organizují kursy dalšího vzdělávání, pečují o starce, vdovy a sirotky. Jinými slovy: řadu funkcí, které původně plnily veřejné instituce, veřejné nejen v právním, nýbrž i v sociologickém smyslu, přebírají organizace, jejichž činnost je neveřejná ... Oikos velkého podniku tu a tam prostupuje život města a vyvolává onen jev, jenž bývá právem označován jako industriální feudalismus ... Totéž platí mutatis mutandis pro velké správní byrokracie metropolí, které ztrácejí svůj veřejný charakter (v sociologickém smyslu) ve stejné míře, v níž se proměňují ve velké podniky.“³⁶ Američtí autoři proto mohou zkoumat sociální psychologii tzv. organizačního člověka bez ohledu na to, zda se v daných případech jedná o soukromou společnost, poloveřejnou korporaci nebo veřejnou správu – anglické slovo „organization“ označuje velký podnik jako takový.

Ve srovnání s typickým soukromým podnikem 19. století se sféra povolání, jakožto kvaziveřejná oblast, osamostatňuje vůči soukromé sféře, která se redukovala na rodinu. Doba, kdy nejsme v zaměstnání, dnes označuje přímo chráněné soukromé území, zatímco práci v povolání začíná „zaměstnání“. Tento proces se však jeví jako odprivatizování profesní sféry pouze z historického hlediska soukromých vlastníků; opačně, jakožto privatizace, se jeví dělníkům a zaměstnancům, a to spolu s tím, jak už nejsou podřízeni výhradně a bez ochrany patriarchálnímu režimu. Místo toho jsou podřízeni psychologickému mechanismu, který přijímá opatření týkající se podnikového klimatu v pseudoprivatním zájmu zdraví zaměstnanců.³⁷

Ve stejné míře, v níž se osamostatňuje sféra povolání, se sféra rodiny uzavírá sama do sebe. Strukturální pře-

36/ Bahrđt, H. P., *Öffentlichkeit und Privatheit als Grundformen städtischer Sozierung*, c.d., s. 43 nn.

37/ Friedeburg, L. von, *Soziologie des Betriebsklimas*. Frankfurt/M. 1963.

měnu rodiny od liberálního období necharakterizuje ani tak ztráta produktivních funkcí ve prospěch funkcí spotřebních, jako spíše její pokračující vyčleňování z funkční souvislosti společenské práce vůbec. Vždyť ani patriarchální nukleární rodina měšťanského typu už dávno nebyla výrobní pospolitostí; přesto v podstatě spočívala na rodinném vlastnictví, které fungovalo kapitalisticky. Jeho udržování, zvětšování a předávání dědicům bylo úkolem muže jakožto vlastníka zboží a hlavy rodiny v jedné osobě: směnné vztahy občanské společnosti hluboce ovlivňovaly osobní vztahy členů měšťanských rodin. Se ztrátou své základny, s nahrazením rodinného majetku individuálním příjmem, ztrácí rodina vedle svých funkcí ve výrobě, jichž se už z velké části vzdala dříve, i ty funkce, které jsou *pro* výrobu. – Redukce rodinného vlastnictví na mzdový příjem samostatně výdělečně činných členů rodiny, která je pro dnešní dobu typická, kromě toho rodinu zbavuje možnosti vlastního zaopatření v případě stavu nouze a vlastního zajištění na stáří.

Klasická rizika, především nezaměstnanost, úraz, nemoc, stáří a úmrtí, jsou dnes z velké míry pokryta zárukami sociálního státu; jim odpovídají základní podpůrná opatření, obvykle ve formě finanční podpory.³⁸ Tyto dávky nejsou adresovány rodině, ani není samotné rodině v nějakém větším rozsahu poskytována náhradní pomoc. Dnes je proti tzv. základní nouzi, kterou kdysi musela nést měšťanská rodina sama jako soukromé riziko, veřejně zajištěn každý člen rodiny.³⁹ Ve skutečnosti dochází nejen k rozšiřování katalogu „typických rizik“, které pokrývají klasické situace nouze, na životní pomoci všeho druhu, na služby spojené s obstaráním bydlení a zpro-

38/ Ve Spolkové republice Německo jsou více než tři čtvrtiny veškerého obyvatelstva oprávněny pobírat sociální a důchodové zabezpečení; dnes má každá druhá domácnost přinejmenším jednoho člena, jemuž jsou tyto dávky vypláceny.

39/ „Otázka, jak se jednotlivec vyrovná se svou existencí, se stala předmětem nepřetržité veřejné péče teprve v naší době. Chceme-li ukázat změny, které z toho vyplynuly pro formy individuálního živo-

středkováním práce, s poradenstvím při výběru povolání a vzdělání, se zdravotní prevencí apod. Odškodnění jsou kromě toho větší měrou doplňována o preventivní opatření, přičemž „prevence jakožto záležitost sociální politiky je přímo identická s průlomem do nových sfér, sfér dosud soukromých“.⁴⁰ Sociálněpolitická kompenzace základu rodinného vlastnictví, který již byl z velké části narušen, přesahuje materiální pomoc v podobě příjmů a rozšiřuje se na pomoc týkající se samotných životních funkcí. S funkcemi tvorby kapitálu totiž rodina ztrácí stále více i funkce výchovy, ochrany, péče a vedení, ba i předávání elementárních tradic a orientačních rámců. Obecně ztrácí sílu utvářet chování v oblastech, které byly v měšťanské rodině pokládány za nejniternější prostor soukromí. V jistém smyslu je tedy i rodina, tento zbytek soukromí, zbavena soukromí prostřednictvím veřejných záruk svého postavení. Na druhé straně se rodina tím spíše rozvíjí ve spotřebitele příjmu a volného času, v odběratele veřejně zajištěných odškodnění a životních podpor: soukromá autonomie se neuchovává ani tak v dispozičních funkcích, jako spíše ve funkcích spotřebních; nespočívá dnes ani tak v dispoziční moci vlastníků zboží, jako spíše ve schopnosti pracujících požívat ochrany státu. Ve sféře intimity, která se zúžila v oblast konzumního společenství nukleární rodiny, tak vzniká iluze velmi umocněného soukromí. A opět se tu prokazuje oprávněnost dvou aspektů: řada funkcí soukromé dispozice je nahrazena veřejnými zárukami statusu; v užším rámci těchto oprávnění a povinností sociálního státu se však primární ztráta soukromé dispoziční moci sekundárně projevuje jako určité ulehčení, protože šance na příjem, životní podporu a volný čas se může rozvíjet jen tím „soukroměji“. V komplikovaném dějinném vývoji, na kte-

ta, či přesněji pro soukromé domácnosti, musíme se na všechny formy sociálně zdůvodněných výkonů v pojištění, zabezpečení a péči dívat z hlediska toho, jak jsou přijímány v jednotlivé domácnosti.“ Achinger, H., *Sozialpolitik als Gesellschaftspolitik*, c.d., s. 79 n.

40/ Tamtéž.

rý upozornil Schelsky, se projevuje tendence k polarizaci velkých organizací, obohacených publicistickým obsahem, na jedné straně a privatisticky se zužujících intimních skupin na straně druhé, tendence „narůstajícího rozštěpení soukromého a veřejného života“.⁴¹

S tím, jak byla rodina zbavována svých ekonomických úkolů, ztrácela i sílu k osobnímu zniternění. Tendence zvěčňování vztahů uvnitř rodiny, jak ji diagnostikoval Schelsky, odpovídá vývoji, v jehož průběhu se už od rodiny stále méně požaduje, aby plnila funkci primárního zastupování společnosti. Do téže souvislosti patří často zmiňované odbourávání otcovské autority, tendence k vyrovnávání struktury autority v rodině,⁴² kterou lze pozorovat ve všech vyspělých průmyslových zemích. Jednotliví členové rodiny jsou nyní ve větší míře bezprostředně socializováni mimorodinnými instancemi, společností.⁴³ Zde stačí připomenout ony explicitně pedagogické funkce, které musela měšťanská rodina formálně postoupit škole a neformálně anonymním silám mimo domov.⁴⁴ Rodina, která je v rostoucí míře vyčleňována z bezprostředních souvislostí reprodukce společnosti, si tak ponechává pouze iluzi vnitřního prostoru umocněného soukromí: ve skutečnosti se svými ekonomickými funkcemi zároveň ztrácí i funkce ochranné. Vnějšímu ekonomické-

41/ Schelsky, H., *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart*, 1953, s. 20; zvl. s. 253 nn.; týž, *Gesellschaftlicher Wandel*. In: týž, *Auf der Suche nach Wirklichkeit*. Düsseldorf 1965, s. 337 nn.

42/ Srv. König, R., *Materialien zur Soziologie der Familie*. Bern 1946; Burgess, E. W./Locke, J., *The Family*. New York 1953; Winch/Ginnis, *Marriage and Family*. New York 1953.

43/ Srv. Marcuse, H., *Trieblehre und Freiheit*. In: *Frevel in der Gegenwart*. Frankfurt/M. 1957, s. 401-424. „Mladá generace se o principu reality nedozvídá ani tak prostřednictvím rodiny, jako spíše mimo rodinu; společensky obvyklým způsobem chování a reakcím se učí mimo chráněnou soukromou sféru rodiny“ (tamtéž, s. 413).

44/ Blíže k tomu v mé stati: *Pädagogischer Optimismus vor Gericht einer pessimistischen Anthropologie*. In: *Neue Sammlungen*, 1961, I, zvl. s. 253 n.; srv. též Kob, J., *Erziehung in Elternhaus und Schule*. Stuttgart 1963.

mu zatížení patriarchální nukleární rodiny právě odpovídala institucionální síla k vytvoření oblasti niternosti. Dnes se tato oblast, ponechána sobě samé, začala za přímého působení mimorodinných instancí na individuuum rozplývat ve sféru zdánlivého soukromí.

Architektonickým výrazem tohoto skrytého podkopávání sféry rodinné intimity je stavba domů a výstavba celých měst. Uzavřenost soukromého domu, navenek zřetelně zdůrazněná oplocenou zahrádkou před domem, uvnitř pak umožněna rozrůzněným a mnohonásobným členěním vnitřních prostor, je dnes překonána, stejně jako je naopak zmizením salonu a přijímacích místností vůbec ohrožena otevřenost domu veřejnému společenskému styku. Městský způsob bydlení a života dnes charakterizuje ztráta sféry soukromí a zajištěného přístupu k veřejnosti; a nezáleží na tom, zda se funkce starých forem bydlení ve velkých městech změnily přirozeným způsobem v důsledku technického a ekonomického vývoje, nebo zda na základě těchto zkušeností byly vytvořeny nové předměstské sídlištní formy.

Americký model takovéhoho předměstského světa nabízí William H. Whyte. Pod tlakem ke konformitě, který je součástí sousedského společenského styku (architektonicky preformulovaného společnými dvory celé řady domů), se v sociálně homogenním prostředí typického předměstí vytváří „civilní verze armádního života na posádce“.⁴⁵ Sféra intimity se na jedné straně rozplývá před zraky „skupiny“: „Tak jako mizí dveře uvnitř domů, tak mizí i ploty mezi sousedy. Obraz, který se zjevuje ve velkém okně obývacího pokoje, je obrazem toho, co se právě odehrává v pokoji – nebo toho, co se odehrává v obývacích pokojích jiných lidí.“⁴⁶ Tenké zdi jakž takž zaručují možnost svobodně se pohybovat a skrýt se před zraky ostatních, nejsou však zvukotěsné; také ony přebírají funkci sociální komunikace, kterou lze obtížně odlišit od sociál-

45/ Whyte, W. H., *Organizační člověk*. Přel. A. Čapková. Praha 1968, s. 272.

46/ Tamtéž, s. 333.

ní kontroly. Soukromí není daným médiem bydlení, nýbrž tím, co musí být teprve vytvořeno: „Abychom mohli dospět k soukromému životu, musíme něco dělat. Obyvatel nějakého dvora např. postaví svou lenošku před dům, místo do dvora, aby ukázal, že nechce být rušen.“⁴⁷ Ve stejné míře, jak se zveřejňuje soukromý život, získává samotná veřejnost formu intimity – v „sousedství“ vzniká v nové podobě předměšťanská široká rodina. Momenty soukromé sféry a veřejnosti zde opět ztrácejí své jasně vymezené a odlišitelné kontury. Refeudalizaci je obětováno také rozvažování publika. Diskusní forma družnosti ustupuje fetiši bezprostředního pospolitého zapojení: „Člověk nedochází naplnění v osamělém egoistickém posuzování“ – soukromá četba byla vždy předpokladem rozvažování v měšťanském publiku –, „nýbrž tím, že koná věci společně s druhými lidmi; dokonce i společně sledování televizního programu pomáhá k tomu, aby se z někoho stal správný člověk.“⁴⁸

Tendenci stejného narušení vztahu soukromé sféry a veřejnosti lze pozorovat nejen tam, kde tento vývoj odpovídal moderní městské výstavbě, ale i tam, kde takřka zaplavil stávající architekturu. Bahrđt to demonstroval na uspořádání „blokové zástavby“, která dříve umožňovala smysluplné uspořádání celého města, stejně jako účelné rozdělení vnitřního prostoru domu tím, že domy byly stavěny průčelím do ulice, s oddělenými zahradami a dvory za domem. Dnes je toto uspořádání překonáno již tím, že se z dopravnětechnického hlediska změnila funkce silnic a náměstí. Nezajišťuje již ani prostorově chráněnou sféru soukromí, ani nevytváří volný prostor pro veřejné kontakty a komunikace, které by mohly soukromé osoby shromáždit v publikum. Bahrđt svá pozorování shrnuje takto: „Proces urbanizace může být popsán jako pokračující polarizace společenského života z aspektu ‚veřejnosti‘ nebo ‚soukromí‘. Přitom je třeba přihléd-

47/ Tamtéž.

48/ Tamtéž, s. 334.

nout k tomu, že mezi veřejností a soukromím nadále existuje vzájemný vztah. Bez ochranné a podpůrné soukromé sféry individuum upadá do víru veřejnosti, jež právě tímto procesem ztrácí svou přirozenost. Jestliže odpadá moment distance, který je pro veřejnost konstitutivní, jestliže se její členové dostávají do úzkého kontaktu, pak se veřejnost mění v masu ... Sociálním problémem moderního velkoměsta momentálně není ani tak to, že je v něm život příliš urbanizovaný, nýbrž to, že neustále ztrácí podstatné znaky městského života. Vzájemný vztah veřejné a soukromé sféry je narušen. Není narušen proto, že je velkoměstský člověk per se masovým člověkem, a proto nemá již žádný smysl pro kultivaci soukromé sféry, nýbrž proto, že se mu už nedaří přehlédnout čím dál komplikovanější život celého města tím způsobem, aby byl pro něj veřejný. Čím více se město ve svém celku mění v těžko přehlédnutelnou džungli, tím více se člověk uchyluje do své soukromé sféry, která se stále rozšiřuje, ale nakonec člověk přece jen pociťuje, že se městská veřejnost rozpadá, v neposlední řadě proto, že je veřejný prostor přetvořen ve špatně uspořádanou arénu tyranského dopravního provozu.“⁴⁹

Zúžení soukromé sféry na vnitřní oblasti nukleární rodiny, která byla do značné míry zbavena svých funkcí a oslabena ve své autoritě – chráněný koutek domácího štěstí – je pouze zdánlivě sférou dokonalé intimity; neboť spolu s tím, jak soukromé osoby opouštějí své společensky závazné role vlastníků a přejímají čistě „osobní“ role v nezávazném prostoru svého volného času, dostávají se, nechráněni institucionálně zabezpečeným prostorem rodiny, do přímé sféry vlivu poloveřejných instancí. Chování ve volném čase je klíčem ke zdánlivému soukromí nové sféry, ke ztrátě niternosti v niternosti pouze deklarované. To, co se dnes vymezuje vůči osamostatnělé sféře povolání jakožto oblast volného ča-

49/ Bahrđt, H. P., Von der romantischen Großstadtkritik zum urbanen Städtebau. *Schweizer Monatshefte*, 1958, s. 644 n.

su, postupně zaujímá prostor oné literární veřejnosti, k níž byla kdysi vázána subjektivita, jež se rozvinula v intimní sféře měšťanské rodiny.⁵⁰

§ 18

Od publika, které kulturu posuzuje, k publiku, které ji konzumuje

Sociální psychologie onoho typu soukromí vztaženého k publiku, který se utvářel během 18. století z kontextu zkušenosti intimní sféry nukleární rodiny, vysvětluje jak rozvoj literární veřejnosti, tak i určité podmínky jejího rozpadu. Literární veřejnost je nahrazována pseudoveřejnou či pseudosoukromou oblastí kulturního konzumu. Jestliže si tehdy soukromé osoby uvědomovaly svou dvojitou roli bourgeois a homme a zároveň hájily společnou identitu vlastníků a „lidí“ jako takových, pak za toto své sebevědomí vděčily skutečnosti, že se veřejnost rozvinula ze samého jádra soukromé sféry. Ačkoli tato literární veřejnost byla svou funkcí pouze předchůdcem politické veřejnosti, přece jen již měla jakousi „politickou“ povahu, díky níž se vymykala ze sféry společenské reprodukce.

Měšťanská kultura nebyla pouhou ideologií – totiž humanita –, se zde mohla vůbec rozvinout proto, že rozvažování soukromých osob v salonech, klubech a čtenářských spolecích bezprostředně nepodléhalo koloběhu výroby a spotřeby, ani diktátu tělesných životních potřeb a také proto, že rozvažování v tomto řeckém smyslu emancipace od životní nutnosti mělo spíše „politickou“ povahu i ve

50/ Srv. Plessner, H., *Das Problem der Öffentlichkeit und die Idee der Entfremdung*. Göttingen 1960, s. 9: „Ztráta jistot soukromé sféry spěje ke krizi, alespoň to tak cítíme, protože čím dál intenzivnější prostředky masové komunikace vytvářejí veřejnost v samotném domově a lze je libovolně propagandisticky ovlivňovat, čehož nemohly noviny a knihy nikdy dosáhnout.“ V témže smyslu viz Goldschmidt, M. L., *Publicity, Privacy, Secrecy*, c.d., s. 404 nn.

své čistě literární formě (tedy ve formě vzájemného do-
rozumívání o nových zkušenostech subjektivity). Identifikace vlastníka s přirozenou osobou, s člověkem jako takovým, totiž uvnitř soukromé oblasti předpokládá oddělení jednak záležitostí, které soukromé osoby, každá sama pro sebe, sledují v zájmu individuální reprodukce svého života, a jednak onoho společenského styku, který je spojuje jakožto publikum. Právě toto rozhraní je však nivelizováno, jakmile literární veřejnost vrůstá do oblasti konzumu a v míře, v níž do ní vrůstá. Takzvané chování ve volném čase je apolitické již proto, že v důsledku svého vtažení do koloběhu výroby a spotřeby není schopno konstituovat svět osvobozený od bezprostředních životních potřeb. Jestliže volný čas zůstává spjat s pracovní dobou jakožto její doplněk,⁵¹ může v něm jít pouze o to, že každý i nadále sleduje své soukromé záležitosti, toto sledování soukromých zájmů se však nemůže přeměnit ve vzájemnou veřejnou komunikaci soukromých osob. Individualizované uspokojování potřeb sice může probíhat v podmínkách veřejnosti, totiž masově, to však ještě neznamená vznik samotné veřejnosti. Jestliže zákony trhu, které ovládají sféru směny zboží a společenské práce, pronikají také do sféry vyhrazené soukromým osobám jakožto publiku, racionální posuzování se postupně mění v konzum a souvislost veřejné komunikace se bez ohledu na formální podobnost rozpadá v akty izolované recepce.

Tím se ono soukromí vztažené k publiku přímo převrací. Jeho kdysi literárně ztvárněné vzory dnes kolují jako explicitní výrobní tajemství kulturního průmyslu, jehož masmediálně šířené produkty ve vědomí spotřebitelů teprve produkují iluzi měšťanského soukromí. Tato sociálněpsychologická přeměna funkce původního vztahu oblasti intimity a literární veřejnosti sociologicky souvisí se strukturální přeměnou samotné rodiny.

51/ Srv. mé zkoumání: *Zum Verhältnis von Arbeit und Freizeit*. In: Funke, G. (Hg.), *Konkrete Vernunft. Festschrift für E. Rothacker*. Bonn 1958, s. 219 nn.

Soukromé osoby se na jedné straně mohou vymánit z ideologického sevření své dvojí role bourgeois a homme; ale totéž oddělení sféry intimity od základny kapitalisticky fungujícího vlastnictví, které mělo umožnit naplnění její ideje ve veřejnosti emancipovaných soukromých osob, na druhé straně vyvolalo také nové vztahy závislosti. Autonomii soukromých osob, jejímž základem již nadále není disponování soukromým vlastnictvím, by bylo možné uskutečnit jakožto autonomii odvozenou od veřejných záruk statusu soukromí jen tehdy, kdyby tyto podmínky své soukromé existence dostali do rukou „lidé“ jakožto citoyens (a už nikoli jakožto bourgeois, jak tomu bylo dříve) prostřednictvím politicky fungující veřejnosti. S tím za daných okolností nelze počítat. Jestliže však občané ve své rodinné existenci nemohou autonomii odvozovat z disponování soukromým vlastnictvím, ani z účasti na politické veřejnosti, neplatí jedno ani druhé. Na jedné straně už neexistuje žádné institucionální zabezpečení individualizace osoby po vzoru „protestantské etiky“; ani nejsou na druhé straně v dohledu sociální podmínky, které by mohly cestu klasického zniternění nahradit výchovou k „politické etice“, a tím vytvořit novou základnu procesu individualizace.⁵² Měšťanský ideální typ předpokládal, že se literární veřejnost vytvořila z dobře založené intimní sféry subjektivity vztahené k publiku. Ta se však dnes místo toho stává vstupní branou sociálních sil, které podloudně pronikají do vnitřního prostoru nukleární rodiny prostřednictvím veřejnosti masmediálně přetvořené ve sféru kulturní spotřeby. Oblast intimity, která ztrácí svůj soukromý charakter, je publicisticky podkopávána. Pseudoveřejnost, která ztrácí svou literární formu, je semleta v zónu jakési nadrodiny.

Od poloviny 19. století dochází k podrývání institucí, které do té doby zajišťovaly soudržnost publika jakožto publika posuzujícího. Rodina ztrácí funkci „literárního propagandistického kroužku“; doklady o idylické formě proměny, v níž maloměstská rodina středního stavu

52/ Srv. Marcuse, H., *Eros und Zivilisation*. Stuttgart 1957.

přejímá a už jen napodobuje živou vzdělávací tradici široké literární měšťanské rodiny předchozích generací, najdeme již v *Gartenlaube*. Básnické almanachy a časopisy, jejichž tradici v Německu zakládají lipský a göttingenský almanach z r. 1770 a kterou v dalším století rozvíjeli Schiller, Chamisso a Schwab, byly kolem r. 1850 vystřídány typem literárního rodinného časopisu, který komerčně stabilizuje čtenářskou kulturu, jež se už téměř stala ideologií, takovými úspěšnými nakladatelskými počiny, jakými byly *Westermanns Monatsheften* nebo právě *Gartenlaube*. I zde je však nadále předpokladem rodina jako literární rezonanční plocha. Ta se však mezitím rozpadla. Programové literární časopisy, které se od konce 19. století staly polemickými platformami avantgardy, jež se měnila spolu s módou, nebyly nikterak spojeny s určitou vrstvou kulturně zainteresovaného měšťanstva, ba ani toto spojení nikdy nehledaly. Literární rodinné časopisy vyšly z módy spolu se strukturální přeměnou měšťanské rodiny. Jejich místo dnes zaujímají velice rozšířené propagační obrázkové časopisy čtenářských kroužků, které jsou – navzdory svému deklarovanému cíli zvýšit knižní obrat – svědectvím kultury, která již nedůvěřuje síle psaného slova.

Jakmile rodina ztrácí svou literární soudržnost, vychází z módy také měšťanský „salon“, který doplňoval a částečně také vystřídal čtenářské spolky 18. století. „Zmizení alkoholu přitom mnohdy hrálo opačnou roli než zavedení kaváren v Evropě koncem 17. století, které právě přispívalo k utváření společností. Pánské společnosti a spolky vymíraly, stolní společnosti se rozpadaly, kluby pustly; pojem společenských povinností, který dříve hrál tak velkou roli, zjalověl.“⁵³ Měšťanské formy společenskosti si v průběhu našeho století za sebe našly náhrady, které přes veškerou regionální i národní rozmanitost mají přece jen něco společného: totiž tendenci vyhybat se literárnímu a politickému rozvažování.

53/ Schücking L. L., *Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*. München 1923, s. 60.

Pro tento model je příznačné, že družná společenská diskuse jedinců razí cestu více či méně nevázaným skupinovým aktivitám. I ty nabývají pevných forem neformální společenskosti; chybí jim však ona specifická institucionální síla, která kdysi zajišťovala soudržnost společenských kontaktů jakožto substrátu veřejné komunikace – kolem „skupinových aktivit“ se nevytváří žádné publikum. Charakteristický vztah soukromí vztahového k publiku se rozplynul také ve společné návštěvě kin, ve společném poslechu rozhlasového či televizního vysílání: komunikace publika posuzujícího kulturu zůstala odkázána na četbu, která se provozovala v odloučenosti soukromé sféry domova. Činnosti, kterými se ve volném čase zabývá publikum spotřebitelů kultury, se naproti tomu samy odehrávají v sociálním klimatu, v němž neexistuje potřeba nějak pokračovat v diskusích:⁵⁴ se soukromou formou osvojování odpadá také veřejná komunikace o tom, co bylo osvojeno. Jejich vzájemný dialektický vztah se v sociálním rámci skupinové aktivity vyrovnává bez nějakého napětí.⁵⁵

Na druhé straně také pokračuje tendence k veřejnému rozvažování. Takzvané rozhovory jsou formálně organizovány a současně jsou institucionalizovány jako součást vzdělávání dospělých. Náboženské akademie, politic-

54/ B. J. Fine definuje rodinu sledující televizi jako „jednotku bez rozhovoru“ (*Television and Family Life. A Survey of Two New England Communities*. Boston 1952). E. E. Maccoby dochází ve zkoumaných případech k závěru, že v devíti rodinách z deseti se nevedly žádné „rozhovory“: „Ukazuje se, že zvýšený rodinný kontakt v důsledku sledování televize nemá sociální charakter – kromě svého nejomenějšího smyslu: být s dalšími lidmi ve stejné místnosti. To, zda sdílená zkušenost televizních programů dává členům rodiny podobný rámec vnímání světa, takže mezi členy existuje méně názorových rozdílů a méně důvodů ke konfliktu, je věc, kterou nelze na základě dostupných dat posoudit“ (*Television. Its Impact on School Children. Public Opinion Quarterly*, 1951, 3, s. 421 n.).

55/ Sr. Riesman, D., *The Tradition, the Written Word and the Screen Image. Antioch Founders Day Lecture*. Yellow Springs, Ohio, 1955.

ká fóra, literární organizace žijí rozmluvami o kultuře, která je hodna diskuse a která vyžaduje komentář;⁵⁶ pro rozhlasové stanice, nakladatelství a spolky jsou panelové diskuse kvetoucí vedlejší živností. Tak se zdá, že diskuse má zajištěnu pečlivou péči a že jejímu šíření nestojí nic v cestě. Nenápadně však prodělala specifickou změnu: sama získává podobu konzumního statku. Komerzializace kulturních statků sice kdysi byla *předpokladem* rozvažování; ono samo však v zásadě zůstalo mimo směnné vztahy, zůstalo centrem právě oné sféry, v níž se soukromí vlastníci chtěli vzájemně setkávat jako „lidé“, a jen jako „lidé“. Zhruba řečeno: za knihy, divadlo, koncert a muzeum se muselo platit, nemuselo se však platit za rozhovor o tom, co kdo přečetl, slyšel a viděl a co si mohl plně osvojit až v rozhovoru. Dnes je ještě řízen rozhovor jako takový: profesionální dialogy z kateder, panelové diskuse, diskuse u kulatého stolu – rozvažování soukromých osob se stává jedním z čísel programu hvězd v rozhlase a televizi, prodávají se na něj vstupenky, získává podobu zboží ještě i tam, kde se každý může „účastnit“ zasedání. Diskuse, vtažená do „obchodu“, se formalizuje; pozice a kontrapozice musí předem dodržovat jistá pravidla hry; v důsledku konsensu formy se věcný konsensus stává zbytečným. Problémová stanoviska jsou definována jako otázky etikety; konflikty, které se kdysi řešily veřejnou polemikou, jsou zatlačovány na rovinu osobních třenic. Takto aranžované rozvažování jistě plní důležité sociálněpsychologické funkce, především funkci kvietní náhražky jednání; stále více však ztrácí svou publicistickou funkci.⁵⁷ Trh kulturních statků přejímá nové funkce v rozšířené podobě trhu volného času. Dříve se sice zdálo, že je zbožní forma pro díla literatury

56/ K potřebě komentářů v moderním umění srv. Gehlen, A., *Zeitbilder*. Bonn 1960.

57/ Sociologické aspekty průběhu zasedání Evangelické akademie dosud nebyly analyzovány. Poukazy najdeme v: Schelsky, H., *Ist die Dauerreflexion institutionalisierbar? Zeitschrift für evangelische Ethik*, 1957, 4, s. 153 nn.

a umění, filosofie a vědy zcela nezvyklá, ukázalo se však, že je jim vlastní natolik, že se tato díla mohla teprve tržní cestou konstituovat jako autonomní útvary oné kultury, která se, jak se zdálo, oprostila od praxe. Neboť publikum, jemuž byla tato díla přístupná, se k nim chovalo jako k předmětům soudu a vkusu, svobodné volby a sklonu. Právě díky komerčnímu zprostředkování vznikly kritické a estetické vazby, které se pokládají za nezávislé na pouhé spotřebě. Právě proto se však i funkce trhu omezuje na rozdělování kulturních statků, na to, aby již nebyly spotřebovávány výlučně bohatými mecenáši a šlechtickými *connaisseurs*. Směnné hodnoty ani nezískaly žádný vliv na kvalitu samotných statků: vždyť na obchodu s kulturními statky dodnes lpí jakási neslučitelnost těchto výrobků s jejich zbožní formou. Není však náhoda, že toto vědomí, které bylo kdysi charakteristické pro obchod s kulturními statky jako celek, se udržuje již jen v určitých chráněných oblastech; neboť zákony trhu již pronikly do podstaty děl, staly se jejich součástí jakožto zákony jejich produkce. V širokých oblastech spotřebitelské kultury se již hledisky odbytové strategie řídí nejen zprostředkování, výběr a úprava děl, nýbrž i jejich výroba jako taková. Masová kultura si získává své pochybné jméno právě tím, že svého rozšířeného odbytu dosahuje na základě toho, že se přizpůsobuje potřebám odpočinku a zábavy spotřebitelských skupin s relativně nízkou úrovní vzdělání, místo toho, aby naopak vychovávala rozšířené publikum k autentické kultuře.

Právě tímto staromódním způsobem se také koncem 18. století publikum vzdělaných stavů rozšířilo o vrstvy živnostenské maloburžoazie. Drobní obchodníci, kteří byli jakožto majitelé krámů z měšťanských klubů obvykle vyloučeni, tehdy na mnoha místech zakládali své vlastní spolky; ještě rozšířenější byly spolky živnostenské,⁵⁸ jejichž forma byla zcela totožná s formou čtenářských spo-

58/ Podle jednoho z dobových pramenů jich kolem r. 1800 v Německu existovaly asi dvě stovky: Weiß, J. A., *Über das Zunfswesen*. Frankfurt/M. 1798, s. 229.

lečností. Často přitom jde o pobočky měšťanských čtenářských spolků: vedení, stejně jako výběr čtenářské látky, je i nadále ponecháno honoraci, která, právě osvíceným způsobem, chtěla vnést do takzvaných nižších stavů vzdělání. Vzdělaný je ten, kdo vlastní *Encyklopedii*; toto měřítko postupně berou za své i obchodníci a řemeslníci. „Lid“ je vychováván ke kultuře, kultura sama není snižována v kulturu masy.

V souladu s tím je třeba přísně rozlišovat funkce trhu: podle toho, zda trh určitému publiku nejprve umožňuje přístup ke kulturním statkům a pak, tím, jak se výrobky zlevňují, *ekonomicky usnadňuje* přístup publiku stále většímu; nebo zda trh přizpůsobuje obsah kulturních statků vlastním potřebám natolik, že širokým vrstvám *usnadňuje* přístup i *psychologicky*. Meyersohn v této souvislosti hovoří o redukci vstupních nároků na volný čas.⁵⁹ S tím, jak se kultura stává zbožím nejen svou formou, nýbrž i svým obsahem, vzdává se oněch momentů, jejichž přijetí předpokládá jistou průpravu – přičemž „dovedné“ osvojení zase posiluje samu dovednost. Nikoliv již standardizace jako taková, nýbrž ono zvláštní preformování výrobků, které z nich činí spotřební výrobky, jim tedy zaručuje, že mohou být přijímány bez přísných předpokladů, ovšem také bez citelných následků. Teprve toto preformování staví komercializaci kulturních statků do opačného vztahu k jejich komplexnosti. Styk s kulturou tříbí schopnosti, kdežto spotřeba masové kultury neza nechává žádné stopy; zprostředkovává jakousi zkušenost, která nekumuluje,⁶⁰ nýbrž upadá.⁶¹

59/ Meyersohn, R., *Commercialism and Complexity in Popular Culture*. 55. Meeting of American Sociological Association. New York 1960, rukopis.

60/ Tamtéž, s. 5: „Průměrný Američan sice v posledních deseti letech sleduje televizi přibližně osmnáct hodin týdně, tato obrovská kumulace času však neměla žádné zjevné důsledky pro jeho chování před televizní obrazovkou.“

61/ Srv. Adorno, T. W., *Über den Fetischcharakter in der Musik und die Regression des Hörens*. In: *týž, Dissonanzen*. Göttingen 1956, s. 9 nn.

Obě funkce trhu kulturních statků – ulehčení přístupu pouhým ekonomickým nebo psychologickým způsobem – nepostupují nutně ruku v ruce. Až dodnes je to patrné v oblasti trhu, která je pro literární rozvažování nejpodstatnější, totiž na knižním trhu, jenž je ovládán dvěma komplementárními jevy. Prostřednictvím edic knížek kapesního formátu,⁶² šířených ve velkých nákladech, byla poměrně malé vrstvě vzdělaných čtenářů i čtenářů ochotných se vzdělávat (převážně žáků a studentů) zpřístupněna kvalitní odborná literatura, k jejímuž získání, pokud by byla nabízena v obvyklé úpravě, by jim jinak nestačila jejich kupní síla. Trh v tomto případě osvědčil emancipační funkci výlučně ekonomického usnadnění přístupu, ačkoli z hlediska propagace technicky zdařilá úprava a dobře promyšlená organizace šíření těchto knih (jako žádných jiných) jim dává podobu zboží snadné spotřeby a rychlého opotřebování. Obsah knížek kapesního formátu vesměs zůstává zákony masového obratu, jemuž vděčí za své šíření, nedotčen. V souvislosti s knížkami kapesního formátu – a to je paradox, na který poukázal Wolfgang Kayser⁶³ – se totiž to, co přetrvává, prezentuje v rouše pomíjivého, naproti tomu v souvislosti s knihami čtenářských kroužků se to, co pomíjí, prezentuje v rouše trvalého: je vázáno v kůži a zdobeno zlatem.

Také knižní kluby, které po 1. světové válce vznikaly nejprve v anglosaských zemích a dnes již kontrolují převážnou část trhu,⁶⁴ snižují podnikatelské riziko a zlevňují jednotlivý výtisk. Odbytová strategie a organizace prode-

62/ Enzensberger, H. M., *Bildung als Konsumgut, Analyse der Taschenbuchproduktion*. In: týž, *Einzelheiten*. Frankfurt/M. 1962, s. 110 nn.

63/ Kayser, W., *Das literarische Leben der Gegenwart*. In: týž (Hg.), *Deutsche Literatur in unserer Zeit*. Göttingen 1959, s. 22.

64/ Kayser vypočítává, že ve Spolkové republice mají knižní kluby asi 3 miliony členů; za rok odeberou asi 30 milionů knih, to je mnohem víc než polovina celé roční beletristické produkce. Tamtéž, s. 17 nn.

je, které manipulují sortimentem, a šance spotřebitelů vybírat si knihy snižují ve stejné míře, v níž zintenzivňují bezprostřední kontakt recenzentů s potřebami masového vkusu, však těmto spotřebitelům z převážně nižších sociálních vrstev usnadňují přístup k literatuře nejen ekonomicky. Spíše psychologicky zmírňují „vstupní podmínky“ natolik, že samotná literatura musí být přizpůsobena pohodlí a pohodě oné recepce s menšími předpoklady a slabšími následky. – Na tomto příkladu je ostatně zřejmé, jak sociálněpsychologické kritérium kultury spotřebitelů, totiž nekumulativní zkušenost, souvisí se sociologickým kritériem destrukce veřejnosti: knižní kluby připravují velké množství beletristické literatury nejen o sortiment, nýbrž i o kritiku. Interní propagační prostředek časopisů, jako jediné spojení mezi vydavateli a čtenáři, omezuje okruh komunikace. Knižní kluby jsou spojeny se svými zákazníky prostřednictvím vydavatelství – a existují mimo literární veřejnost. S tím může na druhé straně souviset také oslabení pozic samotné kritiky, v níž byl kdysi institucionalizován laický soud soukromých osob zajímavících se o literaturu, tedy v době, kdy si recenzenti typu Schillera a Schlegela ještě příliš netroufali na rozsáhlejší vedlejší činnost tohoto druhu.

Tendenci rozkladu literární veřejnosti lze ovšem v plné šíři uchopit teprve tehdy, porovnáme-li rozšíření čtenářského publika na téměř všechny vrstvy obyvatelstva se skutečným rozšířením četby knih: ve Spolkové republice nečte více než jedna třetina všech potenciálních čtenářů vůbec žádné knihy, více než dvě pětiny si knihy nekupuje,⁶⁵ tomu odpovídají i srovnatelná čísla z anglosaských zemí a Francie. Vystřídání čtenářského publika, které kulturu posuzuje, masovým publikem, které ji konzumuje, se proto v oblasti knižního trhu nemůže odrážet v plné šíři. Tento proces používá jiné nástroje

65/ V r. 1955 více než jedna třetina domácností Spolkové republiky nevlastnila žádné knihy; v 58 % domácností bychom našli alespoň jednu vlastní knihu. Srv. *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*. Allensbach 1957, s. 102.

transformace, než jakým je měšťanský vzdělávací prostředek par excellence – kniha.⁶⁶

Prvními novinami s masovým nákladem více než 50 000 výtisků byl, což je příznačné, orgán chartistického hnutí – *Cobbet's Political Register*, který vycházel od r. 1816. Táž ekonomická situace, která masu nutí podílet se na politické veřejnosti, jim také upírá míru vzdělání, které by jim umožnilo podílet se stejným způsobem a ve stejné rovině, jak tomu bylo v případě měšťanských čtenářů novin. Ona „psychologická ulehčení“, jež jsou od té doby pro komerční masový tisk typická, jim proto brzy poskytují laciné noviny (penny-press), které na přelomu třicátých let dosahovaly nákladu 100 000-200 000 výtisků, a kolem poloviny století pak ještě rozšířenější vikendový tisk. Paralelní vývoj v Paříži po červencové revoluci charakterizuje případ Emila Girardina a v USA *New York Sun* Benjamina Daye. Trvalo ovšem ještě půl století, než Pulitzer získal *New York World* a než ve stejnou dobu londýnský *Lloyd's Weekly Newspaper*, v nákladech blížících se jednomu milionu, pomocí „žlutého žurnalismu“ opravdu pronikl mezi široké masy. Označení žlutý žurnalismus (Yellow Journalism) odvozuje bulvární tisk 80. let od žluté barvy comicsů (reprezentativní postavy „Žlutého Kida“). Techniky kresleného příběhu, ilustrovaných příběhů ze života ovšem pocházejí z repertoáru vikendového tisku, který již dříve přinášel své na pohled působivé, avšak literárně nenáročné novinové příběhy a povídky.⁶⁷ Koncem století se „americká“ forma hromadného

66/ K sociologii knižní spotřeby viz Escarpit, R., *Das Buch und der Leser*. Köln 1961, zvl. s. 120 nn.; ekonomickou analýzu provádí Meyer-Dohm, P., *Der westdeutsche Büchermarkt*. Stuttgart 1957.

67/ Park, R. E., *The Natural History of the Newspaper*. In: Schramm, W. (ed.), *Mass Communication*. Urbana 1944, s. 21: „Byl to časopis *Sunday World*, který jako první zavedl sedmisloupcový formát, po němž následovala humorná část a všechny další známé nástroje, které nutí číst otupělou a váhavou veřejnost. Poté, co byly tyto metody vypracovány, byly uvedeny do denního tisku. Konečným triumfem časopisu *Yellow* byl Brisbanes Heart to Heart Editorial – slou-

tisku prosazuje také na kontinentě; i zde jsou průkopníky vlastních bulvárních novin vikendový tisk a ilustrované časopisy.

Hromadný tisk staví na tom, že se z komerčního hlediska mění funkce oné účasti širokých vrstev na veřejnosti, která masám vůbec umožňuje přístup k veřejnosti. Svůj politický charakter však tato rozšířená veřejnost ztrácí spolu s tím, jak se prostředky „psychologických ulehčení“ stávají samoučelem komerčně zakotveného spotřebitelského postoje. Již na příkladu oněch raných laciných novin je patrné, jakým způsobem se za posílení odbytu platí depolitizaci obsahu – „omezením politických zpráv a politických komentářů na taková morální témata, jako jsou abstinence a hazard“.⁶⁸

Novinářské zásady obrázkových časopisů mají úctyhodnou tradici. Politický tisk tudíž z dlouhodobého hlediska ztrácí svůj vliv spolu s tím, jak se rozšiřuje novinové publikum; pozoruhodnou převahu naopak získává publikum, které je spíše dědicem literární veřejnosti než veřejnosti politické a které se stává konzumentem kultury.⁶⁹

pek předžvýkaných postojů a moralizování, s půlstránkou tabulek a ilustrací pro posílení textu. Nikde jinde nebyla tak důsledně usku- tečněna maxima Herberta Spencera, že umění tisku je ekonomikou pozornosti.“ O německých časopisech 19. století píše Kirchner, J., *Redaktion und Publikum. Publizistik*, 1960, 5, s. 463 nn.

68/ Bleyer, W. G., *History of the American Journalism*. Boston 1927, s. 184.

69/ Podle výzkumu, který před několika lety proběhl v Německu, čte 86 % dospělých čtenářů denního tisku zprávy o neštěstích, zločinech a „lidských osudech“, 85 % místní zprávy, ale pouze 40 % čte úvodníky, 52 % politické zprávy uvnitř listu a 59 % politický úvodník. Koncem r. 1957 mělo 70 % dospělých obyvatel Spolkové republiky přístup alespoň k jednomu deníku; a sice 17 % čtenářů četlo pravidelně bulvární tisk, 63 % místní noviny a 2,4 % velké deníky pokrývající celé spolkové území. Téměř polovina dospělých čte pravidelně časopisy, které vycházejí jednou týdně, a další čtvrtina jiné, převážně zábavné magazíny, vikendové časopisy, časopisy pro ženy, rozhlasové a televizní časopisy. (DIVO, *Der westdeutsche Markt in Zahlen*. Frankfurt/M. 1958, s. 145 nn.)

Spotřeba kultury je nicméně do značné míry zbavena literárního zprostředkování; neverbální sdělení nebo sdělení, která, nejsou-li přímo převedena v obraz či zvuk, pak se o optiku či akustiku alespoň opírají, vytěsňují ve větší či menší míře klasické formy literární produkce. Tyto trendy lze najít i v denním tisku, který má ke klasickým formám přece jen nejbliže. Uvolnění sazby a rozmanitost ilustrací usnadňují četbu, jejíž prostor spontaneity je obecně omezen konvenčními požadavky materiálu („šablonování, předžvýkávání“). Stanoviska redaktorů jsou zastíňována agenturními zprávami a zpravodajstvím korespondentů; rozvažování mizí za závojem interních rozhodnutí o výběru a prezentaci materiálu. Mění se tak podíl politických či politicky závažných zpráv: veřejné záležitosti, sociální problémy, ekonomické záležitosti, vzdělání, zdraví (podle klasifikace amerických autorů⁷⁰), právě ony opožděně oceňované zprávy, jsou nejen zatlačovány do pozadí bezprostředně oceňovanými zprávami, k nimž patří: humor, zprávy o úplatkářství, neštěstí, pohromách, odpočinku, společenských událostech, sportovní zprávy, příběhy ze života, nýbrž jsou také skutečně méně čteny. Zprávy nakonec získávají formu jakéhosi přestrojení, od formátu až po stylistické detaily se začínají podobat vyprávění (news stories); stále častěji se ustupuje od přísného oddělování faktu a fikce.⁷¹ Sdělení a zprávy, dokonce zaujímání stanovisek, jsou vyba-veny inventářem zábavné literatury, zatímco beletristické příspěvky se na druhé straně přísně „realisticky“ zaměřují na zdvojení skutečné reality, která je beztak součástí klišé, a ruší tak hranici mezi povídkou a reportáží.⁷²

70/ Schramm, W./White, D. M., Age, Education and Economic Status as Factors in Newspaper Reading. In: Schramm, W. (ed.), *Mass Communication*, c.d., s. 402 nn.

71/ Seldes, G., *The Great Audience*. New York 1951.

72/ Hughes, H. M., Human Interest Stories and Democracy. In: Berson, B. R., Janowitz, M., *Public Opinion and Communication*. Glencoe 1950, s. 317 nn.

To, co je v denním tisku teprve naznačeno, má v novějších médiích již pokročilou podobu. Integrace oblastí publicistiky a literatury, tedy oblastí, které byly kdysi oddělené, konkrétně informace a racionální argumentace na jedné straně a beletristika na straně druhé, vede ke zvláštnímu posunu reality, ba přímo k propletení různých rovin reality. Pod společným jmenovatelem takzvaných lidských příběhů ze života se objevuje pestrá směsice příjemné a zároveň pohodlné zábavní látky, která má tendenci stavět na místo věrného zobrazení reality konzumovatelné náhražky a která spíše svádí k neosobní spotřebě uvolňujících stimulů, než aby vedla k veřejnému užívání rozumu. Rozhlas, film a televize téměř ruší odstup, který musí čtenář udržovat vůči tištěnému slovu – ruší onu distanci, kterou vyžadoval soukromý charakter osvojování a která také teprve umožňovala, aby lidé o přečteném uvažovali a pak o tom veřejně diskutovali. S nástupem nových médií se mění forma komunikace jako taková; jejich vliv je proto, v přísném smyslu slova, pronikavější, než jaký kdy byl vliv tisku.⁷³ Chování publika získává pod tlakem výzvy „Neodpovídejte“ jinou podobu. Relace vysílané novými médii, na rozdíl od tištěných sdělení, zvláštním způsobem redukuje reakce příjemce. Svým kouzlem si podmaňují publikum jakožto posluchače a diváky, zároveň je však zbavují distance „svéprávnosti“, totiž šance mluvit a odporovat.⁷⁴ Racionální posu-

73/ „Televize a rozhlas jsou pravděpodobně nevlivnější média, protože se ukázalo, že ze všech médií mají nejpřímější komunikační vazbu s jednotlivci. I noviny sice mají nesmírně mocný vliv, jsou však méně adresné a ve svém pojetí méně osobní než zvuková a obrazová média. Tisk však myšlení poskytuje soukromí – protože promluvu v novinách může číst jen jeden člověk, ale vizuálně sledovat a poslouchat ji může několik lidí. ... Promluva v televizi je elektronicky směřována ‚k vám‘, posluchačům. Taktáž promluva otištěná v ranních novinách je už jedním krokem zpět od bezprostřednosti a přímočarosti.“ Steinberg, Ch. S., *The Mass Communicators*. New York 1958, s. 122.

74/ Srv. Anders, G., *Die Antiquiertheit des Menschen*. München 1957; dále Bogart, L., *The Age of Television*. New York 1958.

zování čtenářského publika postupně ustupuje výměně informací o „vkusu“ a „zálibách“⁷⁵ spotřebitelů – současně samotného konzumu se stává i mluvení o tom, co je konzumováno; jde o „zkoušku znalosti vkusu“.

Svět vytvořený masmédií je veřejností už jen zdánlivě; avšak iluzorní je i integrita soukromé sféry, o níž na druhé straně ubezpečuje své konzumenty. V průběhu 18. století mohlo měšťanské čtenářské publikum pěstovat subjektivitu, která má vztah k publiku a je literární, a to jak v intimní korespondenci, tak i v četbě psychologické románové literatury a novel, které se z dopisování vyvinuly. Soukromé osoby v této podobě interpretovaly svou novou formu existence, která spočívala právě v liberálním vztahu veřejnosti a soukromé sféry. Zkušenost soukromí umožnila literární experiment s psychologii pouhé lidskosti, s abstraktní individualitou přirozené osoby. Ke změně původního smyslu dochází tím, že masmédiá dnes zbavují ono sebeporozumění občanů literárních zarámování a používají je jako běžné formy veřejných služeb poskytovaných konzumentům kultury. Socializované vzory psychologické literatury 18. století, které upravují věcnou podobu lidských příběhů ze života a ráz biografii ve 20. století,⁷⁶ na jedné straně přenášejí iluzi nenarušené soukromé sféry a intaktní soukromé autonomie na poměry, které již dávno podkopaly jejich základnu. Na druhé straně jsou také natolik zaplaveny politickými skutečnostmi, že se ve vědomí konzumujícího publika privatizuje samotná veřejnost; stává se sférou zveřejňování soukromé životní historie, ať už proto, že publicitu vyžadují náhodné osudy takzvaného prostého člověka či nějaké hvězdy, jejíž image je plánovitě budová-

75/ Riesman, D., *Osamělý dav*. Přel. I. Hájek a M. Mašková. Praha 1969, s. 292; srv. též příspěvky ve sbornících: White, D. M./Rosenberg, B. (eds.), *Mass Culture*. New York 1955; Larabee, E./Meyersohn, R. (eds.), *Mass Leisure*. New York 1959.

76/ Löwenthal, L., Die biographische Mode. In: *Sociologica*. Frankfurt/M. 1955, s. 363 nn.; týž, *Literatur und Gesellschaft*. Neuwied 1964.

na, anebo proto, že je veřejně závažná událost a závažné rozhodnutí odíváno do soukromého hávu či personalizací znetvořeno až k nepoznání. Sentimentalita vůči osobám a odpovídající cynismus vůči institucím, jako nutný sociálněpsychologický důsledek, pak samozřejmě subjektivně omezují schopnost kritického posuzování veřejné moci i tam, kde by to ještě bylo objektivně možné.

Někdejší ochranný prostor rodinné intimity je narušen také v oněch vrstvách, které by dříve byly řazeny k vrstvám „vzdělaným“, a to do té míry, že soukromé zabývání se četbou románů a korespondencí přestalo být předpokladem účasti na literárně zprostředkované veřejnosti. V porovnání s chováním měšťanského čtenářského publika lze odůvodněně tvrdit, že v masmediálně rozšířeném publiku četba knih rapidně poklesla. A zrovna tak se vytrácí zvyk vyměňovat si názory prostřednictvím dopisů. Tento zvyk je často nahrazován účastí na písemném dialogu, který se svou čtenářskou obcí udržují redakce novin a časopisů a také rozhlasové a televizní stanice. Masmédia jsou vůbec doporučována jako adresáti osobních nesnází a těžkostí, jako autority v řešení životních problémů: poskytují dostatek příležitostí k identifikacím – k jakési regeneraci soukromé oblasti čerpající z připraveného fondu veřejných služeb skýtajících povzbuzení a radu.⁷⁷ Původní vztah sféry intimity a literární veřejnosti se obrací: k publicitě vztažená niternost má tendenci ustupovat zvěcnění vztaženému k intimitě. Problémy soukromé existence jsou do jisté míry veřejností vstřebávány, a pokud nejsou pod dohledem publicistických instancí přímo řešeny, alespoň se o nich píše. Na druhé straně se vědomí soukromí posi-

77/ O podivuhodném účinku publicistické „životní pomoci“ píše Elisabeth Noellová ve stati Die Wirkung der Massmedien. *Publizistik*, 1960, 5, s. 532 nn. Na základě svých empirických studií konstatuje: „Když jedno z čísel časopisu *Constanze* přineslo radu, jak opravit poškozovaný límeček košile, řídilo se jí na milion čtenářek tohoto čísla ... Téměř dva a půl milionu čtenářek jednoho z dalších čísel si po několik dní či týdnů podkládalo každou hodinu na pět minut nohy, protože se o tom psalo v *Constanze*.“ Tamtéž, s. 538 n.

luje právě takovýmto publikováním, díky němuž sféra vytvořená masmédií získala rysy sekundární intimity.⁷⁸

Této sociálněpsychologické diagnóze ovšem sociologicky neodpovídá (jak tvrdí rozšířený předsudek) publikum, které by bylo jen okrajově zaplaveno a narušeno polovzdělanými masami konzumentů, ve svých ústředních oblastech, zejména v horních vrstvách nového středního stavu, by si však zachovalo jistou kontinuitu s tradicí literárně rozvažujících soukromých osob 18. a počínajícího 19. století. Jinak by totiž bylo možné očekávat, že se zařízení a způsoby chování nové spotřebitelské kultury rozšíří v nižších sociálních vrstvách dříve a ve větším rozsahu než ve vrstvách vyšších. Takovéto domněnce soudobé poměry neodpovídají; s pravidelnou četbou vikendových magazínů, ilustrovaných časopisů a bulvárních listů, s pravidelným příjmem rozhlasových a televizních pořadů a také s pravidelnou návštěvou kin se ještě relativně častěji setkáváme spíše ve výše postavených skupinách a u městského obyvatelstva než v níže postavených skupinách a u venkovského obyvatelstva. Tento druh kulturního konzumu narůstá téměř bezprostředně s postavením, jestliže jej poměříme kritérii postavení v zaměstnání, příjmu a vzdělání, zrovna tak jako se stupněm urbanizace, od vesnice přes maloměsto a středně velké město až po velkoměsto.⁷⁹ Linie rozšiřování publika nesmí být na jedné straně jednoduše zpětně projektovány z hlediska dnešního sociálního složení, jako by do okruhu městského a měšťanského čtenářského publika oněch „vzdělaných stavů“ byly zahrnovány neustále nové okrajové vrstvy. Na druhé straně však

78/ Stejnou komplementaritu trendu jednak ke „zbavení niternosti“, jednak k diferenciaci a individualizaci, jejichž důsledkem je iluze soukromí, analyzuje H.-J. Knebel na příkladu sociálního turismu: *Soziologische Strukturwandlungen im modernen Tourismus*. Stuttgart 1960, s. 124 nn.

79/ DIVO, *Der westdeutsche Markt in Zahlen*, c.d., s. 145 nn. a *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, c.d., s. 51 nn. Frekvence návštěvnosti kin ovšem v první řadě závisí na věku. Srv. též Kieslich, G., *Freizeitgestaltung in einer Industriestadt*. Dortmund 1956.

data vylučují i protikladnou verzi, podle níž staré publikum bylo narušeno a potlačeno masmediálním publikem, a to „zezdola“ dělnictvem a „zvnějšku“ venkovským obyvatelstvem. Fakta sociálních dějin spíše naznačují, že do jisté míry lze onen případ rozšíření publika, k němuž došlo zavedením televize v USA (které bylo možné verifikovat pod kontrolou empirického sociálního výzkumu), uplatnit také na dřívější stadia rozšíření a současně přetvoření publika, které kulturu posuzuje, v publikum, které ji konzumuje. V USA bylo zjištěno, že mezi skupinami, které se jako první rozhodly pořídit si televizor, převažovali kupující, jejichž stupeň školního vzdělání neodpovídal výši jejich příjmu.⁸⁰ Můžeme-li si dovolit zobecnění, vrstvy spotřebitelů, mezi něž jako mezi první pronikají nové formy masové kultury, nepatří ani k etablované vrstvě vzdělanců, ani ke spodním společenským vrstvám, nýbrž poměrně často patří k takovým skupinám, které jsou na vzestupu a jejichž postavení ještě vyžaduje kulturní legitimizaci.⁸¹ Prostřednictvím této skupiny, která stála na počátku, se pak ovšem nové médium šíří nejprve uvnitř vyšší sociální skupiny, aby pak odtud postupně přesahovalo do nižších sociálních skupin.

Z takovýchto souvislostí lze také vysvětlit vydělení „inteligence“ z měšťanských vrstev vzdělanců; ty totiž plně obhájily svou vedoucí roli, nyní již ovšem nikoli tak slavnou, také v rámci nového publika konzumentů kultury, a to navzdory svému ideologicky zakonzervovanému sebeporozumění. O Richardsonově *Pamele* by se dalo říci, že ji četlo celé publikum, tj. vůbec „všichni“, kdo četli. Tento důvěrný vztah umělců a literátů ke svému publiku ochabuje přibližně s nástupem naturalismu; „zaostávající“ publikum zároveň ztrácí svou kritickou moc nad pro-

80/ Swanson, C. E./Jones, R. D., Television Owning and its Correlates. *Journal of Applied Psychology*. Oct. 1951, s. 352 nn.

81/ Tuto interpretaci podává Meyersohn, R., Social Research in Television. In: White, D. M./Rosenberg, B. (eds.), *Mass Culture*, c.d., s. 347.

ducenty. Moderní umění žije napříště pod závojem propagandy: publicistické uznání umělce a díla je už jen v náhodném vztahu k jejich uznání v širokém publiku. Teprve nyní vzniká „intelligence“, která si svou pokračující izolaci (nejprve od publika měšťanských vzdělanců) uvědomuje jako určitou emancipaci od sociálních pozic vůbec (emancipaci iluzorní) a interpretuje se jako „intelligence svobodná a nespoutaná“. Také Hauser její vznik datuje asi do poloviny 19. století: „Teprve po svém vítězství nad revolucí a porážkou chartismu se měšťanstvo cítilo tak jisté svou mocí, že už nemělo žádné duševní konflikty a výčitky svědomí a domnívalo se, že už nepotřebuje žádnou kritiku. Tím však ztratila vzdělaná vrstva, jmenovitě její literární produktivní část, pocit, že má ve společnosti plnit určité poslání. Pokládala se za odříznutou od společenské třídy, jejímž mluvčím dosud byla, a cítila se zcela izolována mezi nevzdělanými vrstvami a měšťanstvem, které ji již nepotřebovalo. Teprve s tímto pocitem vznikl z dřívější, měšťansky zakořeněné vrstvy vzdělanců sociální útvar, který označujeme jako „inteligenci“.⁸² O století později je však tato intelligence sociálně zcela integrována;⁸³ z lumpenproletářské bohémy se pozvedá skupina dobře placených kulturních funkcionářů a získává si respekt managerských a byrokratických řídicích vrstev. To, co zůstalo, je avantgarda jakožto instituce; jí odpovídá přetrvávající odcizení mezi produktivními a kritickými menšinami specialistů a specializovaných amatérů (kteří drží krok se značně abstraktními procesy v umění, literatuře a filosofii, se specifickým stárnutím v moderně⁸⁴ a samozřejmě také s pouhou výměnou kulís

82/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, c.d., II, s. 379.

83/ Na příkladu sociologů tento fakt ukazuje König, R., *Wandlungen in der Stellung der sozialwissenschaftlichen Intelligenz*. In: *Soziologie und moderne Gesellschaft. Verhandlungen des 14. Deutschen Soziologentages*. Stuttgart 1959, s. 53 nn.; viz také Geiger, Th., *Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*. Stuttgart 1949.

84/ Adorno, Th. W., *Das Altern der neuen Musik*. In: *týž, Dissonanzen*, c.d., s. 102 nn.

a módním humbukem) na jedné straně a mezi velkým masmediálním publikem na straně druhé.

Rozpad literární veřejnosti je ještě jednou shrnut v tomto jevu: byla narušena rezonanční půda vzdělanostní vrstvy, vychované pro veřejné užívání rozumu; publikum se rozpadlo na menšiny neveřejně uvažujících odborníků a velkou masu veřejně recipujících konzumentů.⁸⁵ Tím zcela ztratilo specifickou komunikační podobu publika.

§ 19

Rozmazaný půdorys: vývojové linie rozpadu občanské veřejnosti

Cestou od publika, které kulturu posuzuje, k publiku, které kulturu konzumuje, ztratilo svůj specifický charakter to, co kdysi bylo možné ještě odlišit jako literární veřejnost od veřejnosti politické. Masmediálně šířená „kultura“ je totiž kulturou integrační: integruje informaci a kritickou diskusi, publicistické formy s literárními formami psychologické beletristiky v kombinaci zábavy a „životní pomoci“, jež je určována tím, co lidi zajímá. Současně je dosti pružná na to, aby vstřebala prvky propagace, ba aby sama sloužila jako jakýsi superslogan, který, pokud by snad ještě neexistoval, by mohl být vynalezen k účelům *public relations* ve prospěch statu quo.⁸⁶ Veřejnost přebírá funkce propagace. Čím více může být zapojována jako prostředek politického a ekonomického ovlivňování, tím více se jako celek stává nepolitickou a vzbuzuje zdání privatizovanosti.⁸⁷

85/ Srv. Gehlen, A., *Bemerkungen zum Thema „Kulturkonsum und Konsumkultur“*. Tagungsbericht des „Bundes“. Wuppertal 1955, s. 6 nn.

86/ Enzensberger, H. M., *Bewußtseins-Industrie*. In: *týž, Einzelheiten*, c.d., s. 7 nn.

87/ Srv. Thomssen, W., *Zum Problem der Scheinöffentlichkeit, inhaltlich-analytisch dargestellt an der Bildzeitung*. Frankfurt/M. 1960, rukopis. Základem výzkumu bylo 69 denních vydání hamburské edice, z toho

Model občanské veřejnosti počítal s přísným oddělením veřejné oblasti od oblasti soukromé, přičemž sama veřejnost soukromých osob shromážděných v publikum, jako jakási spojnice mezi státem a potřebami společnosti, patřila k soukromé oblasti. S tím, jak se veřejná oblast začíná křížit s oblastí soukromou, se však tento model stává nepoužitelným. Vzniká totiž repolitizovaná sféra sociální, kterou nelze sociologicky ani právně podřa-

23 vydání v ročnících 2/1953, 1/1956, 2/1958. Toto zkoumání umožňuje ukázat rozsah zmíněného trendu na extrémním příkladu: zvolně deník, *Bildzeitung*, se k diagnóze dobře hodí, protože v rámci denního tisku, tedy klasického druhu publicistiky, reprezentuje stadium vývoje, v němž již deník získává formu denního časopisu. Změna byla tak pronikavá, že z celkové plochy připadá na samotný text průměrně jen 40 %, zatímco asi jedna čtvrtina je vyhrazena nadpisům a jedna čtvrtina obrázkům; zbylý prostor zaujímá reklama. Asi polovina celkové plochy textu patří zprávkám a reportážím, jedna čtvrtina zábavě; podíl sportovních zpráv je 12 %, redakčních sdělení 7 %; ty už neslouží úvahám, nýbrž bezprostřednímu kontaktu se čtenáři prostřednictvím poradenství, vypisování cen, dotazníků apod. Sotva jedna čtvrtina zpráv připadá na věcné zprávy, které mohou být - v nejšířším smyslu slova - pokládány za politicky závažné: z toho na politiku (včetně úvodníků) 19 % a na osvětlující informace 8 %. Zbývající plocha se dělí mezi zločiny, neštěstí a zprávy všedního dne (32 %), soudní procesy (13 %), „společnost“, film, módu, kosmetickou reklamu atd. (21 %), pomoc v životních situacích a další informace (7 %). Tyto články jsou přitom koncipovány tak, že u jedné poloviny převažuje text, u druhé ilustrace. Pouze jednu třetinu celkové plochy zpráv zaujímají příspěvky, které poskytují „věcné“ informace; dvě třetiny pak životní příběhy lidí; mezi hlavními články titulní strany stoupl podíl příspěvků zaměřených na lidské příběhy na 72 %. Pak tolik nepřekvapí závěr výzkumu, podle něhož reportáže a zprávy všech kategorií, které lze označit jako příspěvky „závažné pro veřejnost“ (sdělení či posuzování událostí, které svým významem v životním procesu společnosti přesahují význam jednotlivého případu), nezaujmají více než třetinu celkové plochy určené pro zprávy; odpovídá to podílu asi jedné třetiny celkové počtu všech oznámení a zpráv. Mezi hlavními články titulní strany pak podíl příspěvků, které jsou považovány za příspěvky „pro veřejnost nezávažné“, vzrostl na 73 %; pouze 18 % článků může být pokládáno za „závažné pro veřejnost“, a to těch, které ani v úpravě lidských životních příběhů neodvádějí čtenáře od věcného obsahu. Celkový přehled podává tabulka č. 6, tamtéž, s. 50.

dit kategoriím veřejného nebo soukromého. V této středové oblasti se vzájemně prolínají zestátnělé oblasti společnosti a zespolečenštělé oblasti státu bez zprostředkování politicky rozvažujícími soukromými osobami. Tuto úlohu publika do značné míry přebírají jiné instituce: jednak svazy, v nichž se kolektivně organizované soukromé zájmy bezprostředně snaží získat politickou podobu; jednak strany, které prorostly s orgány veřejné moci a etabloují se jakoby *nad* veřejností, jejímiž nástroji kdysi byly. Proces politicky relevantního výkonu a vyrovnávání moci se odehrává přímo mezi soukromými byrokraciemi, svazy, stranami a veřejnou správou; publikum jako takové je do tohoto koloběhu moci vtahováno sporadicky a i pak pouze za účelem aklamace. Soukromé osoby, pokud jsou příjemci mezd či platů a mají nárok na služby, jsou nuceny své veřejně závažné nároky obhajovat kolektivně. Avšak rozhodnutí, která jsou jim jakožto spotřebitelům a voličům individuálně ponechána na vůli, jsou v míře své veřejně závažnosti ovlivňována ekonomickými a politickými instancemi. Jelikož je společenská reprodukce ještě závislá na konzumním rozhodnutí a výkon politické moci na volebním rozhodnutí soukromých osob, existuje i zájem tato rozhodnutí ovlivňovat - v prvním případě kvůli tomu, aby se zvyšoval odbyt, ve druhém kvůli tomu, aby se formálně zvětšil podíl hlasů té či oné strany, nebo aby se neformálně zvýšila váha tlaku určitých organizací. Sociální prostor pro soukromé rozhodování je sice předem dán objektivními činiteli, jako je kupní síla, skupinová příslušnost a socio-ekonomický status vůbec. Avšak v rámci tohoto prostoru je ovlivňování možné tím spíše, čím více se původní vztah sféry intimity a literární veřejnosti převrátil a umožňuje tak publicistické podkopávání soukromé sféry. Do služeb ekonomické a politické propagace tedy vstupuje i spotřeba kultury. Zatímco kdysi byl základem onoho ústředního ztotožnění vlastníka s „člověkem“ jako takovým vztah literární veřejnosti a veřejnosti politické, aniž by proto ještě jedna zanikla v druhé, dnes existuje tendence k pohlčení plebiscitně přetvořené „po-

litické“ veřejnosti onou veřejností, která je kulturním konzumem odpolitizována.

Marx ještě sdílel hledisko nemajetných a nevzdělaných mas, které, aniž splňovaly podmínky přístupu k občanské veřejnosti, přece jen do ní pronikaly, aby tak ekonomické konflikty převedly v jedinou formu, jež měla naději na úspěch, totiž ve formu politického konfliktu. Podle jeho názoru by masy nepoužily platformu veřejnosti, jež byla institucionalizována v právním státě, k jejímu zničení, nýbrž k tomu, aby z ní učinily to, čím v souladu s liberálním nárokem slibovala být. Okupace politické veřejnosti masou nemajetných však ve skutečnosti vedla k onomu propletení státu a společnosti, které veřejnosti vzalo její starou základnu, aniž jí dalo nějakou novou. Integraci veřejné a soukromé oblasti totiž odpovídala dezorganizace veřejnosti, která kdysi byla prostředníkem mezi státem a společností. Tato prostředkující funkce přechází z publika na ony instituce, které se, podobně jako svazy, vytvořily ze soukromé sféry, nebo, podobně jako strany, ze sféry veřejnosti, a nyní in-terně vykonávají a vyrovnávají moc v součinnosti se státním aparátem. Současně se prostřednictvím osamostatněných masmédií u masmediálně přetvořeného publika ucházejí o souhlas nebo alespoň o toleranci. Publicita je rozvíjena takřka seshora, aby tak určitým pozicím zjedнала auru dobré vůle (good will). Publicita původně zaručovala spojení veřejného rozvažování jak s legislativním základem panství, tak i s kritickým dohledem nad jeho vykonáváním. Nyní publicita umožňuje zvláštní ambivalenci panství, které je vykonáváno prostřednictvím panství neverejného mínění: slouží jak k manipulaci s publikem, tak i k legitimizaci před publikem. Kritická publicita je vytlačována publicitou manipulativní.

To, jak se s principem publicity zároveň mění idea politicky fungující veřejnosti a její skutečná funkce, je patrné z toho, že se ruší souvislost mezi veřejnou diskusí a zákonnou normou – na kterou si ještě činil nárok liberalismus – a že už dále není vyžadována. Libe-

rální pojetí zákonné normy, na niž je vázána, i když odlišným způsobem, jak exekutiva, tak i justice, implikovalo momenty obecnosti a pravdivosti (spravedlnost = správnost). Jeho struktura odráží strukturu občanské veřejnosti, neboť na jedné straně je obecnost zákonů v přísném smyslu zaručena jen tak dlouho, dokud neporušená autonomie společnosti jakožto soukromé sféry umožňuje vyloučit ze zákonodárné materie zvláštní zájmy a dokud lze normativní regulaci omezit na všeobecné podmínky zájmových kompromisů. „Pravdivost“ zákonů je na druhé straně zaručena jen tak dlouho, dokud veřejnost, povýšena v podobě parlamentu ve státní orgán, umožňuje zjišťovat to, co je prakticky nutné v obecném zájmu, ve veřejné diskusi. Fakt, že „pravdivost“ (jakožto to, co je správné v materiálním smyslu buržoazního třídního zájmu) přitom byla zajištěna právě formálností oné obecnosti, patřil k záhy odhalené dialektice tohoto pojetí zákona; ta je založena na dialektice samotné občanské veřejnosti.

Jelikož je oddělení státu a společnosti překonáváno a stát svými opatřeními, svou distribuční a administrativní činností zasahuje do společenského řádu, nelze už všeobecnost normy bez výjimky zachovávat jako zásadu.⁸⁸ Zálležitosti, které vyžadují normativní regulaci,

88/ „Všeobecnost“ normy v přísném smyslu pojetí občanského zákona není splňována již *formálním* kritériem obecnosti. Tomuto smyslu vyhovuje jen tehdy, jestliže obecná formulace, která vylučuje výjimky a privilegia, za daných společenských podmínek není fakticky adresována pouze nějaké určité společenské skupině. Právní účinnost zákona, který je obecným zákonem podle *materiálních* kritérií, nesmí být selektivní; musí být „elementární“ či „princiální“ v tom smyslu, že se týká základů celospolečenského pořádku a potud možného okruhu *všech* členů společnosti. Právní normy, které regulují nejen zásady společenského styku jako celku, nýbrž konkrétní skutkové podstaty v rámci celkového řádu, označujeme, na rozdíl od všeobecných právních vět, jako „specifické“, přičemž nezáleží na tom, zda je jejich formulace obecná. Pouze v liberální fázi kapitalismu byla občanská společnost natolik „oddělena“ od státu jakožto sféra soukromé autonomie, že je zákonodárství omezováno na určitý systém všeobecných norem; a pouze v této fázi musela obecnost formu-

jsou teď také sociálními záležitostmi v užším smyslu, tudíž záležitostmi konkrétními, tj. vázanými na určité skupiny osob a na nestálé situace. Zákony, i tam kde výslovně nevystupují jako zákonná opatření (právě jako norma, která není všeobecná),⁸⁹ za těchto okolností často získávají charakter detailních správních dispozic; stírá se rozdíl mezi zákonem a opatřením. Zákonodárství je zčásti nuceno ke konkretizacím, které zasahují hluboko do kompetencí administrativy; častěji se kompetence administrativy rozšiřují takovým způsobem, že její činnost už sotva může být pokládána za pouhé uplatňování zákona. Forsthoff shrnuje tři typické procesy, v nichž se projevuje tendence ke zrušení klasického oddělení a zároveň k propojení obou těchto mocí. Dochází k tomu tím způsobem, že zákonodárce takřka sám přistupuje k akci a činí opatření; zasahuje do kompetencí správy (což je případ zákonného opatření). Nebo tím způsobem, že zákonodárce přenáší své funkce na správu; zplnomocňuje ji k vydávání doplňujících norem cestou administrativních nařízení (což je případ zplnomocňujícího zákona). Anebo konečně tím způsobem, že zákonodárce vzhledem k materii, která vyžaduje regulaci, se normativní regulace vzdává a správě nechává volný prostor.⁹⁰

lace implikovat také všeobecnost skutečného právního účinku. Srv. Neumann, F., *Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft*, c.d.; viz též mé pojednání o přirozeném právu a revoluci in: *Theorie und Praxis*, c.d., s. 52 nn.

89/ K pojmovému rozdílu srv. mj. Schneider, H., *Über Einzelfallgesetze*. In: Barion, H./Forsthoff, E./Weber, W. (Hg.) *Festschrift für Carl Schmitt*. Berlin 1959, s. 197 nn.

90/ Forsthoff, E., *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*. Bd. I. München 1955, s. 9 n.; srv. též Neumann, F., *Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft*, c.d., s. 577. Neumann také analyzuje politickou funkci snahy Carla Schmitta restaurovat výlučnou platnost klasického pojetí zákona pro zákonodárství výmarské republiky. *Podobně* funkce dnes mají školy Carla Schmitta restaurovat výlučnou platnost pojmu práva v ústavoprávní rovině. Srv. např. Forsthoff, E., *Begriff und Wesen des sozialen*

Ve stejné míře, v níž ono vzájemné prolínání státu a společnosti ruší soukromou sféru, jejíž svébytnost umožňovala, aby zákony byly všeobecné, byla také narušena základna relativně homogenního publika diskutujících soukromých osob. Konkurence organizovaných soukromých zájmů proniká do veřejnosti. Jestliže dílčí zájmy, které byly jakožto privatizované zájmy neutralizovány na společného jmenovatele třídního zájmu, kdysi umožňovaly jistou racionalitu a také efektivnost veřejné diskuse, pak dnes na místo diskuse nastoupila demonstrace konkurenčních zájmů. Konsensus, který byl nalézán ve veřejném usuzování, ustupuje neveřejně dosaženému nebo jednoduše prosazenému kompromisu. Zákonnům, které vznikají touto cestou, již nelze přisuzovat moment „pravdivosti“, i když si v mnoha případech zachovávají moment obecnosti; rozpadla se totiž i parlamentní veřejnost, tedy místo, na němž se pravda měla prokázat: „Diskuse ztrácí svůj tvůrčí charakter, jak už to bylo často blíže popsáno v literatuře. Projevy pronášené v parlamentu už neslouží k tomu, aby přesvědčovaly jinak smýšlející poslance, nýbrž obracejí se – alespoň v zásadních otázkách, které určují politický život – přímo na aktivní občanstvo ... Veřejnost, která kdysi žila procesy uvnitř parlamentních shromáždění a dodávala jim zvláštního lesku, tak získává charakter plebiscitu.“⁹¹

Je zcela v souladu s těmito faktickými změnami, jestliže také pojetí zákonné normy samotné se pozitivisticky vzdává znaků obecnosti a pravdivosti. Od šedesátých let 19. století se v Německu prosazuje učení o dvojitým pojetí zákona. Za zákon v materiálním smyslu se od té

Rechtsstaats. Veröffentlichungen des Vereins Deutscher Staatsrechtslehrer. Berlin 1954, 12, teze XV: „Sociální stát a právní stát nelze v ústavní rovině vzájemně slučovat. Prostorem rozvíjení sociálního státu je zákonodárství a správa. Sociální právní stát označuje typ státu, který zahrnuje ústavu, zákonodárství a správu. Nejde o žádný právní pojem.“

91/ Leibholz, G., *Strukturalwandel der modernen Demokratie*. Ih: týž, *Strukturprobleme der Demokratie*. Karlsruhe 1958, s. 94 n.

doby považuje každá závazně ustanovená právní norma, nezávisle na tom, zda jde o obecná pravidla nebo o jednotlivá opatření; jako formální se naproti tomu označují všechny zákony, které, bez ohledu na svůj obsah, jsou výsledkem parlamentní procedury.⁹² Původní spojení politicky fungující veřejnosti s panstvím zákonů, které bylo tak jasně formulováno Kantem, se v obou případech ztrácí. Na změněné struktuře zákona je patrné, že od zásady publicity již nelze očekávat poskytnutí racionálního ospravedlnění politického panství. Mediálně přetvořené publikum je sice uvnitř nesmírně rozšířené sféry veřejnosti nesrovnatelně mnohostranněji a častěji využíváno k účelům veřejné aklamace, současně je však natolik vzdálené procesům výkonu a vyrovnávání moci, že lze již stěží vyžadovat jejich racionální ospravedlnění principem veřejnosti, a už vůbec je nelze zaručit.

92/ Srv. Böckenförde, E. W., *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*, c.d., Bd. III, s. 210 nn.

VI. POLITICKÁ PŘEMĚNA FUNKCE VEŘEJNOSTI

§ 20

*Od žurnalismu soukromých pisatelů
k veřejným službám masmédií – reklama
jako funkce veřejnosti*

Funkce principu veřejnosti se mění spolu se změnou struktury veřejnosti jakožto zvláštní sféry. Tuto změnu je možné postihnout na základě proměny jedné z jejích hlavních institucí, totiž tisku. Na jedné straně se s rostoucí komercializací tisku ruší hranice mezi oběhem zboží a stykem publika; v soukromé oblasti se pak stírá jasná hranice mezi veřejnou a soukromou sférou. Na druhé straně však veřejnost přestává být výlučnou součástí soukromé oblasti, a to v míře, v níž může být nezávislost jejích institucí zajištěna už jen jistými politickými zárukami.¹

Novinářské řemeslo, které vzešlo ze systému soukromé korespondence a ještě dlouhou dobu přežívalo v jeho stínu, bylo zprvu organizováno formou drobné živnosti; kalkulace se v této první fázi zaměřovaly na zásady určité skromné maximalizace zisku v mezích raného kapitalismu; zájem nakladatele o podnikání byl čistě obchodní. Jeho činnost se v podstatě omezovala na organizaci zprostředkování a kolacionování samotných zpráv. – Jakmile se však zpravodajský tisk rozvinul v tisk vyjadřující různé názory, a pouhému psaní zpráv tak vznikla konkurence v podobě literárního žurnalismu, přistupuje k tomuto ekonomickému momentu moment nový, moment v širším smyslu politický. Bücher tento vývojový trend

1/ Srv. schéma na s. 90.

doby považuje každá závazně ustanovená právní norma, nezávisle na tom, zda jde o obecná pravidla nebo o jednotlivá opatření; jako formální se naproti tomu označují všechny zákony, které, bez ohledu na svůj obsah, jsou výsledkem parlamentní procedury.⁹² Původní spojení politicky fungující veřejnosti s panstvím zákonů, které bylo tak jasně formulováno Kantem, se v obou případech ztrácí. Na změněné struktuře zákona je patrné, že od zásady publicity již nelze očekávat poskytnutí racionálního ospravedlnění politického panství. Mediálně přetvořené publikum je sice uvnitř nesmírně rozšířené sféry veřejnosti nesrovnatelně mnohostranněji a častěji využíváno k účelům veřejné aklamace, současně je však natolik vzdálené procesům výkonu a vyrovnávání moci, že lze již stěží vyžadovat jejich racionální ospravedlnění principem veřejnosti, a už vůbec je nelze zaručit.

92/ Srv. Böckenförde, E. W., *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*, c.d., Bd. III, s. 210 nn.

VI. POLITICKÁ PŘEMĚNA FUNKCE VEŘEJNOSTI

§ 20

*Od žurnalismu soukromých pisatelů
k veřejným službám masmédií – reklama
jako funkce veřejnosti*

Funkce principu veřejnosti se mění spolu se změnou struktury veřejnosti jakožto zvláštní sféry. Tuto změnu je možné postihnout na základě proměny jedné z jejích hlavních institucí, totiž tisku. Na jedné straně se s rostoucí komercionalizací tisku ruší hranice mezi oběhem zboží a stykem publika; v soukromé oblasti se pak stírá jasná hranice mezi veřejnou a soukromou sférou. Na druhé straně však veřejnost přestává být výlučnou součástí soukromé oblasti, a to v míře, v níž může být nezávislost jejích institucí zajištěna už jen jistými politickými zárukami.¹

Novinářské řemeslo, které vzešlo ze systému soukromé korespondence a ještě dlouhou dobu přežívalo v jeho stínu, bylo zprvu organizováno formou drobné živnosti; kalkulace se v této první fázi zaměřovaly na zásady určité skromné maximalizace zisku v mezích raného kapitalismu; zájem nakladatele o podnikání byl čistě obchodní. Jeho činnost se v podstatě omezovala na organizaci zprostředkování a kolacionování samotných zpráv. – Jakmile se však zpravodajský tisk rozvinul v tisk vyjadřující různé názory, a pouhému psaní zpráv tak vznikla konkurence v podobě literárního žurnalismu, přistupuje k tomuto ekonomickému momentu nový, moment v širším smyslu politický. Bücher tento vývojový trend

1/ Srv. schéma na s. 90.

shrnuje takto: „Noviny se z pouhých institucí pro uveřejňování zpráv staly také nositeli a vůdci veřejného mínění, bojovým prostředkem stranické politiky. Pro vnitřní organizaci podnikání v oblasti tisku to mělo za následek, že se mezi sbírání zpráv a jejich zveřejňování vsunul nový článek: redakce. Pro nakladatele novin to však mělo ten význam, že se z toho, kdo prodává nové zprávy, stal tím, kdo obchoduje s veřejným míněním.“²

K vlastnímu obratu nicméně nedošlo až osamostatněním redakce; rýsoval se již s nástupem „učených novin“ na kontinentě a morálních týdeníků a politických časopisů v Anglii, jakmile začali jednotliví spisovatelé používat nový nástroj, totiž periodický tisk k tomu, aby světu pedagogicky zaměřenému rozvažování zajistili publicistickou účinnost. O této druhé fázi se hovořilo jako o fázi „literárního žurnalismu“.³ Výdělečný účel takového podnikání nyní většinou zcela ustoupil do pozadí; toto podnikání dokonce protičeilo všem pravidlům rentability, často bylo od samého počátku ztrátové. Pedagogický popud, později stále více popud politický, bylo možné financovat tak říkajíc prostřednictvím bankrotů. V Anglii byly noviny a časopisy tohoto druhu často „koničky peněžní aristokracie“,⁴ na kontinentě byly častěji výsledkem iniciativy jednotlivých učenců a spisovatelů.

Ti nejprve sami nesli ekonomické riziko; materiál si opatřovali podle vlastního uvážení, platili své spolupracovníky a byli vlastníky časopisů, jejichž čísla představovala pro nakladatele nepřetržitou řadu dílčích projektů. Teprve postupně vydavatelé předávali své podnikatelské funkce nakladatelům. Na základě tohoto vývoje je dobře patrné vyhraněné postavení redaktora, který si nadále udržoval svou pozici „vydavatele“ a současně „autora“. Vztah mezi nakladatelem a redaktorem se

2/ Bücher, K., Die Anfänge des Zeitungswesens. In: týž, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. Bd. I. Tübingen 1917, s. 257.

3/ Baumert, D. P., *Die Entstehung des deutschen Journalismus*. München/Leipzig 1921.

4/ Volder, U. de, *Soziologie der Zeitung*. Stuttgart 1959, s. 22.

tehdy, na přelomu 18. a 19. století, nezměnil ve vztah zaměstnanecký; redaktor zůstal v mnohém podílníkem na zisku. Až do 19. století sice ještě přetrvával také tradiční typ podnikání v oblasti tisku, především u deníků starého stylu, které se nepouštěly do literárních a politických diskusí: ještě Markus Dumont, poté co v r. 1805 převzal *Kölnische Zeitung*, byl autorem, vydavatelem, nakladatelem a tiskařem v jedné osobě. Avšak tam, kde se takovéto podniky konsolidovaly, vedl konkurenční periodický tisk publicisticky činných spisovatelů ke zřízení samostatných profesních redakcí. V Německu šel příkladem Cotta: svěřil Posseltovi funkci odpovědného redaktora *Neueste Weltkunde*; publicistické a politické funkce „vydavatele“ a nakladatele byly nyní odděleny. S touto redakční autonomií souvisí fakt, že se během první poloviny 19. století i v denním tisku prosazuje úvodník. Dokladem toho, že s touto novou podobou redakčního žurnalismu nepřevážila rentabilita podnikání nad jeho publicistickou intencí a obchod nezískal převahu nad smýšlením, je opět příklad Cotta, jehož noviny *Allgemeine Zeitung*, bez ohledu na svůj významný vliv, byly několik desetiletí placeny z příspěvků. Ve fázi, kdy se veřejnost prosazuje jako veřejnost politicky činná, ponechává také nakladatelsky konsolidované podnikání v oblasti tisku svým redakčním onen druh svobody, jenž byl obecnou charakteristikou komunikace soukromých osob jakožto publika.

Nakladatelé zajišťovali tisku komerční bázi, aniž by jej ovšem jako takový komercionalizovali. Tisk, který se vyvinul z rozumového posuzování publika a byl pouze prodloužením jeho diskuse, zůstal plně institucí tohoto publika samého: působil jako jakýsi zprostředkovatel a zesilovač, ne již jako pouhý orgán přenosu informací, ale ještě ne jako prostředek kultury konzumentů. Příkladem tohoto typu tisku můžeme najít například v Paříži v revolučním roce 1789, kdy se jako houby po dešti objevovaly noviny i těch nejmenších politických sdružení a spolků; a v Paříži ještě před r. 1848 zakládá každý politik, který něco znamená, svůj klub, každý dru-

hý pak svůj deník: jen od února do května tu vzniklo 450 klubů a přes 200 deníků!⁵ Dokud zůstává čímsi problematickým pouhá existence tisku, který kriticky posuzuje politické záležitosti, je nucen ke kontinuální sebetematizaci: před trvalou legalizací politicky činné veřejnosti mělo vydávání politických novin a jejich udržení stejný význam jako angažovanost v boji o prostor, v němž se veřejné mínění může svobodně projevovat, o veřejnost jakožto princip. Přísné cenzuře nepochybně podléhaly i noviny starého stylu; odpor proti těmto omezením se však nemohl nikdy odehrávat na jejich vlastních stránkách, dokud noviny přinášely pouze zprávy. Reglementy vrchnostenského státu činí z tisku pouhé řemeslo, vystavují jej, stejně jako všechna ostatní řemesla, policejním nařízením a zákazům. Tisk v roli nositele určitého názoru naproti tomu usiluje jakožto instituce diskutujícího publika primárně o to, aby potvrdil svou kritickou funkci; provozní kapitál je tak investován za účelem zhodnocení zisku až sekundárně, pokud je vůbec investován s tímto cílem.

Teprve s tím, jak se etabluje občanský právní stát a jak se legalizuje politicky činná veřejnost, už tisk jakožto fórum kritického posuzování není nucen jednoznačně vyjadřovat určité názory; může nyní opustit své polemické postavení a soustředit se na výdělečné šance komerčního podnikání. Takovýto vývoj od tisku vyjadřujícího určitý názor ke komerčnímu tisku se prosazuje v Anglii, Francii a v USA téměř současně, kolem roku 1830. Obchod s inzercí umožňuje nový základ finanční kalkulace: při značně snížených cenách a několikanásobném nárůstu počtu odběratelů by nakladatel mohl počítat s prodejem příslušné části novinového prostoru pro inzerci. Tuto třetí fázi vývoje vystihuje známá Büchero-va definice: „že noviny získávají podobu podnikání, které produkuje prostor pro inzerci jakožto zboží, jež se stává prodejním prostřednictvím redakce.“ Tyto první

5/ Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., Bd. IV, s. 8 nn.

pokusy moderního komerčního tisku vrátily novinám jednoznačný charakter soukromého výdělečného podniku; nyní ovšem, na rozdíl od živnosti starých „nakladatelů“, na novém stupni velkopodniku pokročilého kapitalismu; již kolem poloviny století byla řada novinářských podniků organizována jako akciové společnosti.⁶

Jestliže na počátku, v rámci primárně politicky motivovaného denního tisku, mohla být přestavba jednotlivých podniků na čistě komerční bázi ještě pouhou možností ziskové investice, záhy se pro všechny vydavatele stala nutností. Zvětšení a zdokonalení technického a organizačního aparátu totiž vyžadovalo rozšíření kapitálové báze, zvýšení obchodního rizika a nutně také podřízení podnikatelské politiky hlediskům podnikové efektivity. Již v r. 1814 jsou *Times* tištěny na novém vysokorychlostním tiskařském stroji, který po 450 letech nahradil Gutenbergovu dřevěnou tiskárnu. O jednu generaci později revolucionizuje organizaci celé informační sítě vynález telegrafu.⁷ – Neroste však pouze význam sou-

6/ V Německu r. 1848 jde o *Nationalzeitung*, *Kreuzzeitung* a *Neue Rheinische Zeitung*; srv. Lenz, F., *Werden und Wesen der öffentlichen Meinung*. München 1956, s. 157.

7/ Pařížan Charles Havas, který v letech 1830-1840 ve svých rukou soustředil starší podnikání s korespondencí, reagoval na zájmy burzovního styku, zejména pod vlivem prudce rostoucího industriálního akciového kapitálu, zřízením holubí pošty. Dodával především zprávy Londýnské burzy bankám, firmám a novinám. V r. 1849 mohl použít první telegrafní linku. Jednatel *Berliner Nationalzeitung*, Bernhard Wolff, se ve stejné době pokouší snížit výdaje svého listu za telegramy tím, že zprávy dále prodává předplatitelům; po Agence Havas tak vznikla Wolffova telegrafní kancelář; v r. 1857 je pak v Londýně následuje známá agentura Reuters Ltd. Tyto tři agentury, zprvu organizované na bázi soukromého podnikání, ovládají evropský trh přes padesát let. Nejprve dodávaly výhradně hospodářské zprávy, pak i zprávy politické (srv. Dovifat, E., *Zeitungslehre*. Bd. I. Berlin 1955, s. 62 nn.). Nejen velká potřeba kapitálu, nýbrž i stimuly poskytované těmito agenturami zájmům burzovního trhu záhy vedou ke spojení telegrafních kanceláří s nejvýznamnějšími bankovními instituty; Wolff se spojuje s Bleichröderem a Delbrückem a vzniká Schickler & Co.; Havas s Credit Lyonnais a Reuters s Union Bank of Scotland, a rovněž s London and Provincial Bank. Za-

kromých hospodářských zájmů vlastního podniku; spolu s tím, jak se noviny rozvíjejí v kapitalistický podnik, se také dostávají do sféry cizích zájmů, které se je snaží ovlivnit. Historie velkých deníků druhé poloviny 19. století dokazuje, že samotným tiskem lze manipulovat v míře jeho komercializace. Od té doby, co na sebe vzájemně působí odbyt redakční části a odbyt inzerce, se tisk, který byl dosud institucí soukromých osob jakožto publika, stává institucí určitých účastníků publika jakožto soukromých osob – totiž vstupní branou, jíž privilegované soukromé zájmy pronikají do veřejnosti.

V souladu s tím se mění vztah mezi nakladatelstvím a redakcí. Redakční činnost se již pod tlakem technicky pokročilého zprostředkování zpráv tak jako tak specializovala: z literární činnosti se stala činnost žurnalistická.⁸ Výběr materiálu se stává důležitější než úvodník; zpracování a hodnocení zpráv, jejich posouzení a úprava pro tisk naléhavější než literárně účinné dodržování určité „linie“. Především od 70. let se rysuje tendence svědčící o tom, že novinám nepropůjčují lesk a jméno v prvé řadě vynikající publicisté, nýbrž talentovaní nakladatelé. Nakladatelství povolává redaktory a očekává od nich, že budou pracovat v souladu s nařízeními v soukromém zájmu výdělečného podniku.⁹

Publicistická autonomie redaktora je ostatně citelně omezena i v onom druhu tisku, který se nepodřizuje zákonům trhu, nýbrž slouží primárně politickým cílům – v tom je spíše spřízněn s literárním žurnalismem kritické

svěcené osoby, které se dostávaly k důležitým zprávám s časovým předstihem, nebo je mohly předávat veřejnosti, tak mohly získávat výhody v případě spekulace. Jako stejně důležité se ukazuje informační propojení agentur s jejich vládami; případ od případu mohly sloužit k propagandistickým účelům.

8/ Srv. Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., Bd. IV, s. 14 nn.

9/ O berlínském novinovém trhu té doby se nám dochovaly zprávy, které výslovně poukazují na oslabení pozic redaktora vůči nakladateli. „Už to není redaktor, kdo určuje charakter listu, není to dokonce ani takzvaný šéfredaktor, který byl dříve s nakladatelem v dennodenním úzkém kontaktu a vyměňoval si s ním názory. Na jeho mís-

ky diskutujících časopisů. Politický tisk si sice udržuje svůj individualistický styl i dlouho poté, co se, nejprve v Anglii a ve Francii, utvářejí parlamentní frakce a strany. Ještě kolem poloviny století převládá typ stranického tisku, jenž byl v Německu po červencové revoluci zastoupen Wirthovou *Deutsche Tribune*; tito publicisté nebyli závislí na žádné straně nebo frakci, byli spíše sami politiky, kteří kolem svých novin shromáždili stoupence z řad parlamentu. Počátky tisku svázaného se stranami, tisku kontrolovaného politickými organizacemi, nicméně sahají do první poloviny století, alespoň v Anglii a ve Francii. V Německu se tento tisk rozvíjí v 60. letech, nejprve na straně konzervativců, posléze na straně sociálních demokratů.¹⁰ Redaktor nepodléhá řediteli nakladatelství, nýbrž dozorčí komisi – je zaměstnancem svázaným direktivami.

Aspekty strukturální přeměny tisku, které se týkají sociologie podnikání, nicméně nelze oddělit od obecných tendencí koncentrace a centralizace, které se prosazují i zde. V poslední čtvrtině století vznikají první velké novinové koncerny: Hearst v USA, Northcliffe v Anglii, Ullstein a Mosse v Německu. Tento proces probíhal, i když s jistými přestávkami, i v našem století.¹¹ Tech-

to nastoupil ředitel nakladatelství nebo vedoucí referent, který má na starosti celé řízení po obchodní stránce, ať už vzhledem k odbytu, ať už z hlediska obecně propagandistického účelu, či vůbec vzhledem k obchodu s inzercí. Představitel nakladatelství řídí porady, kritizuje předešlá čísla, vydává direktivy pro čísla příští.“ (Mischke, K., *Der Berliner Zeitungsmarkt*. In: *Das Buchgewerbe in der Reichshauptstadt*. Berlin 1914, s. 129.)

10/ Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., Bd. II, s. 335 nn.

11/ O současném stavu v USA a Velké Británii podávají informace zkoumání Commission in the Freedom of the Press (*A free and responsible Press*, Chicago 1947; srv. též Nixon, R. B., *Concentration and Absenteeism in Daily Newspaper Ownership*. In: Berelson, B. R./Janowitz, M. (eds.), *Public Opinion and Communication*. Glencoe 1950, s. 193 nn.) a *Royal Commission on the Press* (takzvaný Ross-Report, London 1949); pro Francii a Německo srovnatelné analýzy chybějí; obecně se však poměry v Německu nemohou zásadně lišit od anglosaských (v r. 1932 existovalo na říšském území 2483 dení-

nický rozvoj zpravodajských prostředků (po telegrafu a telefonu přichází bezdrátový telegraf a telefon, rozhlas a rádio) zčásti urychlil, zčásti vůbec umožnil organizační sjednocení a ekonomické propojení tisku. Ke sjednocení zpravodajství v monopolisticky organizovaných agenturách¹² záhy přistoupilo redakční sjednocení menších novin jednotnou typizací novinových stránek a sjednocenou produkcí příloh. Matrice byly poprvé použity v anglosaských zemích v letech 1870-1880; na přelomu století se tento způsob tisku prosazuje i na kontinentě. Toto technologické sjednocení jde většinou ruku v ruce se sjednocením organizačním v novinových koncernech či řetězcích. Domovské noviny v převážně venkovských oblastech se tak často stávají závislé i ekonomicky na sousedních městských novinách, jsou do nich začleňovány jako oblastní či vedlejší redakce.¹³

Stupeň ekonomické koncentrace a technologicko-organizační koordinace tisku se přesto zdá být menší ve srovnání s novými médii 20. století - rozhlasem, zvukovým filmem a televizí. Jejich potřeba kapitálu se jevila tak enormní a publicistická moc tak hrozivá, že, jak známo, v některých zemích od počátku probíhalo zřizování těchto médií ve státní režii a bylo podřízeno státní kontrole. Nic necharakterizuje vývoj tisku a mladších sdělovacích prostředků připadněji než tato opatření: ze

ků, v r. 1956 na spolkovém území 1479; srv. příručku *Die deutsche Presse 1956*. Hg. Institut für Publizistik der Freien Universität. Berlin 1956, s. 30).

12/ Agentury Havas, Reuter, Wolff a Associated Press brzy uzavřely mezinárodní kartel, který rozdělil svět do čtyř zájmových oblastí a uvnitř národních hranic vyhradoval té které agentuře také šíření zpráv ostatních agentur.

13/ V r. 1956 bylo na spolkovém území 1479 deníků; z toho téměř polovina, 28 % celkového nákladu, byla organizována v 62 řetězcích. Oblastní a vedlejší vydání 693 kmenových novin tehdy pokrývalo 53 % celkového nákladu; přičemž 2,3 % celostátních novin s více než 10 místními vydáními dosáhla podílu téměř 16 % celkového nákladu. V r. 1954 pouze 225 listů nepatřilo ani ke kmenovým novinám, ani žádnému novinovému řetězci. Srv. příručku *Die deutsche Presse 1956*, c.d., s. 30 nn.

soukromých institucí publika soukromých osob dělají veřejná zařízení. Tuto reakci státu na mocenské ovládnutí veřejnosti, která se ocitla pod vlivem společenských sil, je možné studovat již na historii první telegrafní kanceláře. Agentury se dostaly, nejprve nepřímo, do závislosti na vládách, byl jim propůjčen poloúřední status, neboť vlády již nerušily jejich komerční charakter, nýbrž využívaly jej. Agentura Reuters Ltd. se postupně stala vlastnictvím sjednoceného britského tisku; jistý veřejný charakter jí však propůjčuje souhlas nejvyššího soudu, který je vyžadován při jakékoli změně stanov. Agence France Press, která po 2. světové válce vznikla z Agence Havas, je státním podnikem, jehož generálního ředitele jmenuje vláda. Německá tisková agentura je společností s ručením omezeným, nakladatelé novin se na jejím základním kapitálu podílejí nanejvýš jedním procentem; více než 10 % však disponuje rozhlas, který zase podléhá veřejné kontrole.¹⁴ Novinový a filmový průmysl byl sice v podstatě ponechán soukromé dispozici.¹⁵ Zkušenosti s tendencí koncentrace tisku byly přesto dostatečným podnětem k tomu, aby se zabránilo vývoji „přirozených monopolů“ rozhlasu a televize ve formu soukromého podnikání - jak k tomu nicméně došlo v USA. V Anglii, ve Francii a v Německu byla tato nová média organizována jako veřejné či poloveřejné korporace, protože jinak by jejich publicistická funkce nemohla být dostatečně chráněna před funkcí soukromo-kapitalistickou.¹⁶

Tím se přímo převrací původní základna publicistických institucí, přinejmenším v těchto svých nejrozvinutějších oblastech. Podle liberálního modelu veřejnosti byly instituce rozvažujícího publika zajištěny proti zása-

14/ Dovifat, E., *Zeitungslehre*, c.d., Bd. I, s. 39 nn.

15/ Pokud jde o dohled ve veřejném zájmu, nezískaly různé organizace sebekontroly žádné ústřední kompetence, snad kromě cenzury v otázkách vkusu.

16/ Pokud jde o Spolkovou republiku, byl tento vývoj nedávno potvrzen takzvaným „televizním rozsudkem“ Spolkového ústavního soudu.

hům veřejné moci tím, že byly v rukou soukromých osob. S tím, jak došlo ke komercializaci těchto institucí a k jejich ekonomické, technologické a organizační koncentraci, se v průběhu minulého století přeměnily v komplexy společenské moci, takže právě toto ponechání v soukromých rukou mnohostranně ohrozilo kritické funkce publicistiky. Ve srovnání s tiskem liberální éry masmédiá získala na jedné straně nesrovnatelně větší dosah a účinnost – díky nim se rozšířila samotná sféra veřejnosti. Na druhé straně z této sféry neustále vystupovala a vracela se do kdysi soukromé sféry směny zboží. Čím větší byla jejich publicistická efektivita, tím více byla přístupná tlaku určitých, ať už individuálních, nebo kolektivních soukromých zájmů. Zatímco tisk byl dříve schopen pouze zprostředkovávat a zesilovat rozvažování soukromých osob shromážděných v publikum, dnes je rozvažování naopak masmédií teprve vytvářeno. Cestou od literárního žurnalistu soukromých osob k veřejným službám masmédií se sféra veřejnosti proměňuje spolu s tím, jak do ní pronikají soukromé zájmy a privilegiovaně se v ní prezentují –, ačkoli v žádném případě již eo ipso nereprezentují zájmy soukromých osob jakožto publika. Oddělení veřejnosti a soukromé sféry implikovalo, že konkurence soukromých zájmů byla v zásadě přenechána tržní regulaci a byla držena stranou veřejné konfrontace různých mínění. Avšak v míře, v níž se veřejnost stává polem obchodní propagace, působí soukromé osoby jakožto soukromí vlastníci bezprostředně na soukromé osoby jakožto publikum. Přeměně veřejnosti v určitý prostředek propagace přitom nepochybně odpovídá komercializace tisku; ta je naopak podněcována také potřebami obchodní propagace, které vznikají autonomně z ekonomických souvislostí.

To, že byla veřejnost zaplavena propagačními publikacemi, nelze vysvětlit liberalizací trhu, ačkoli téměř současně s ní vznikla obchodní propagace starého stylu. Nesrovnatelně větší úsilí hospodářsky vedeného marketingu se stalo nezbytné spolu s tím, jak rostla míra oligopolních restrikcí trhu. Zvláště ve velkých průmyslo-

vých závodech se mezi technickým a finančním optimálním stavem odehrává konflikt, který zesiluje tendenci k takzvané monopolistické soutěži. Výrobní proces totiž ztrácí svou pružnost v míře, v níž byly technické agregáty přizpůsobeny masové výrobě – „výstup již nemůže být obměňován...; výstup je diktován výkonem sjednoceného mechanického procesu“.¹⁷ Proto vzniká potřeba nějaké dlouhodobé odbytové strategie, která zajistí co nejstabilnější trhy a podíly na trhu. Bezprostřední cenová konkurence stále více ustupuje zprostředkované konkurenci cestou vytváření trhů se specifickou klientelou. Mizející průhlednost trhu, která byla obvykle považována za motiv rostoucí propagace,¹⁸ je naopak z velké části jejím důsledkem. Reklamní konkurence, která vystřídala konkurenci cenovou, vlastně teprve vytváří nepřehlednou rozmanitost trhů, které kontrolují podniky se specifickým tržním sortimentem. Srovnávat tento sortiment podle měřítek ekonomické racionality je tím obtížnější, čím více je jeho směnná hodnota spoluurčována psychologickou reklamní manipulací. Existuje zřejmá souvislost mezi směřováním k velkému kapitalistickému podniku a k oligopolnímu omezení trhu na jedné straně a komerčními seriály (příslověčnými „soap operas“), právě propagačními prostupujícími celou integrační kulturou masmédií na straně druhé.¹⁹

Obchodní propagace, to, co bylo jako reklama poprvé označeno v r. 1820 ve Francii²⁰ a co se pro nás dnes jakožto výrazná ingredience tržního hospodářství stalo naprostou samozřejmostí, je jevem vrcholného kapitalis-

17/ Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*, c.d., s. 360.

18/ Z novějších postojů lze ovšem vyrozumět, že se dokonce i reklamní průmysl distancuje od institucionální ideologie, podle níž propagace podporuje průhlednost trhu; srv. *Jahresbericht 1962*. Zentralausschuß der Werbewirtschaft. Bad Godesberg 1963, s. 13.

19/ Galbraith, J. K., *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*, c.d. s. 46 n.

20/ Wuttke, H., Die Reklame. In: *Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung*. Leipzig 1875, s. 18 nn.

mu. Rozsah, který je hoden zmínky, získává až ve druhé polovině 19. století, kdy v průmyslovém kapitalismu dochází k procesům koncentrace: „u lepších společností přetrvává hluboko do 19. století odpor dokonce i k jednoduché obchodní inzerci; obchodní reklamy byly pokládány za nepřístojné“.²¹ V 18. století činil podíl obchodních oznámení v inzertních listech či literárních časopisech jen asi 20 % prostoru; tato oznámení se navíc týkala téměř výlučně kuriozit, zboží, které nepatřilo k běžné obchodní směně. Ta se ještě do značné míry řídila face to face; konkurence se nadále spoléhala na ústní propagaci.

Kolem poloviny minulého století vznikají na bázi obchodní reklamy inzertní agentury; v Německu první takovou agenturu zakládá v r. 1855 Ferdinand Hansenstein. Úzká spolupráce s tiskem mnohdy vedla k tomu, že si velké reklamní agentury předplatily místo pro inzerci a dostaly tak pod svou kontrolu důležitou část tisku. Dnes ve Spolkové republice v reklamě, jejíž metody se od světové hospodářské krize vědecky zdokonalují spolu s tím, jak se mění daný stav ekonomického, sociologického a psychologického výzkumu trhu, pracuje přes 2000 firem.²² Finanční prostředky na reklamu, které jsou těmto agenturám poskytovány, přitom představují asi jen jednu třetinu celkových reklamních nákladů národního hospodářství. Zbývající dvě třetiny jsou investovány bezprostředně podniky, z největší části na vnější propagaci; pro tyto účely zřídil každý větší podnik vlastní reklamní oddělení. Celkové náklady národního hospodářství na reklamu se ve Spolkové republice pro rok 1956 odhadují asi na 3 miliardy marek, to je přibližně 3 % všech soukromých výdajů.²³ Již o rok dříve dosáhl jejich podíl 1,3 % hrubého národního důchodu, zatímco v Anglii činily srovnatelné sazby již 1,9 %

21/ Sombart, W., *Der Bourgeois*, c.d., s. 204.

22/ Töpfer, G., Mittler der Werbung. In: *Die deutsche Werbewirtschaft. Der Volkswirt.* 1952, 55, příloha s. 40 nn.

23/ Greiser, F., *Die Kosten der Werbung.* Tamtéž, s. 82 nn.

a v USA 2,3 %.²⁴ Činnost reklamních agentur se nadále omezuje na inzertní praxi, nicméně rozšířenou prostřednictvím nových médií, především v novinách a ilustrovaných časopisech. Dominantní vliv samozřejmě získává televizní reklama, a to v míře celkového rozšíření tohoto komunikačního prostředku a ve vztahu k typu struktury organizace. V r. 1957 četla alespoň polovina pravidelných čtenářů novin ve Spolkové republice také hospodářskou inzerci, 65 % rozhlasových posluchačů poslouchalo reklamní vysílání, přičemž třetina z nich tvrdila, že je poslouchají každý den.²⁵ Zatímco masmédiá mají obecně vliv spíše na vyšší sociální vrstvy než na vrstvy nižší, zde se poměr obrací: reklama ovlivňuje níže postavené skupiny více a častěji než skupiny výše postavené. Socializace někdejších statků horních vrstev vzbuzuje velkou pozornost v těch vrstvách, které se jim snaží přizpůsobit alespoň symbolicky svým konzumním stylem.

Reklamní průmysl však nepoužívá pouze existující publicistické orgány, nýbrž vytváří si své vlastní noviny, časopisy a sešity. V r. 1955 vlastnila každá pátá domácnost ve Spolkové republice alespoň jeden exemplář běžných firemních katalogů, přičemž jejich úprava byla často stejně nákladná jako úprava ilustrovaných brožur.²⁶ Vedle toho vznikla další specifická publicistika; počet závodních časopisů a časopisů pro spotřebitele představoval ve stejné době téměř polovinu všech časopisů, které vycházely na západoněmeckém trhu. Jejich náklad dosáhl více než jedné čtvrtiny celkového nákladu všech časopisů, což je rozšíření, které ve svém souhrnu více než dvojnásobně převyšuje celkový náklad zábavních časopisů.²⁷ K tomu při-

24/ V letech 1880-1948 vzrostly v USA náklady na reklamu na každého obyvatele sedminásobně; srv. Schramm, W., *Mass Communication*, c.d., s. 548.

25/ DIVO, c.d., s. 156.

26/ *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, c.d., s. 53.

27/ Příručka: *Die deutsche Presse 1956*, c.d., s. 47. K tomuto typu časopisů srv. analýzu H. J. Kropffa: *Synthese von Journalismus, industrielle Publizität und Public Relations. Publizistik*, 1960, V, s. 491 nn.

stupuje fakt, že sama tato zábava – a sice nejen ta, která je zprostředkována časopisy –, stejně jako programy masmédií dokonce i ve své nekomerční části, podněcují konzumní chování a stanoví určité vzory. David Riesman spatřuje podstatu prostředků masové zábavy přímo ve výchově spotřebitelů, která začíná již v dětství a neustále provází i dospělí: „Dnes je budoucím povoláním všech děček povolání školeného spotřebitele.“²⁸ Masově rozšířená integrační kultura podněcuje publikum per se k určité výměně názorů o spotřebním zboží a podřizuje je mírnému tlaku neustálého spotřebitelského tréninku.

Následkem samotné ekonomicky vynucené invaze propagačních publikací do sféry veřejnosti by nemusela být přeměna této veřejnosti. Tak jako od druhé třetiny minulého století začaly například deníky oddělovat redakční část od části inzertní, tak mohlo také rozdělení publicistických funkcí (na veřejné rozvažování soukromých osob jakožto publika a na veřejnou prezentaci individuálních a kolektivních soukromých zájmů) v podstatě ponechat veřejnost nedotčenu. K formování nějaké takové ekonomické veřejnosti, která je takřka oddělena od veřejnosti politické – svébytné reklamní veřejnosti –, však nedošlo. Publicistická prezentace privilegovaných soukromých zájmů byla spíše od počátku spojena i s politickými zájmy. Neboť v téže době, kdy do veřejnosti prostřednictvím reklamy pronikla vzájemná horizontální konkurence zájmů vlastníků zboží, kdy již byla do sporu stran vtažena kapitalistická základna konkurence jako taková, vstoupila do veřejnosti také vertikální konkurence zájmů protikladných tříd. Ve fázi více či méně neskrývaného třídního antagonismu, kolem poloviny minulého století, je sama veřejnost rozpolcena na dva národy – veřejná prezentace soukromých zájmů tak eo ipso získává politickou hodnotu. Velkorysá obchodní reklama získává v takovéto veřejnosti téměř vždy také kvalitu reklamy, která není pouze reklamou obchodní –

28/ Riesman, D., *Osamělý dav*, c.d., s. 80.

již proto, že je per se nejdůležitějším faktorem v ekonomické kalkulaci podniků vydávajících noviny a časopisy, a také novějších médií, pokud pracují na komerční bázi. Ekonomická reklama si však tento svůj politický charakter uvědomila až v *praxi public relations*.

Tato praxe, stejně jako samotný termín,²⁹ pochází z USA. Její počátky jsou připisovány Ivy Leeové, jež rozvinula „techniky publicity v rovině tvorby politiky“ k ospravedlnění big business, především Standard Oil Company a Pennsylvania Rail Road, které se tehdy staly předmětem útoku jistých sociálních reformátorů.³⁰ Mezi dvěma světovými válkami začaly některé z velkých podniků svou strategii přizpůsobovat i hlediskům public relations. V USA se to ukázalo, zvláště v klimatu národního konsensu po vstupu do války v r. 1940, jako užitečné. Až po skončení války se nové techniky široce rozšířily také v Evropě. V rozvinutých zemích Západu získávají svou vládu nad veřejností v posledních deseti letech. Staly se klíčovým fenoménem její diagnózy.³¹ „Péče o mínění“³² se od propagace liší tím, že na veřejnost pohlíží vysloveně jako na veřejnost politickou. Soukromá reklama se vždy obrací na jiné soukromé osoby, přicházejí-li v úvahu jako spotřebitelé; adresátem public relations je „veřejné mínění“, jsou to soukromé osoby jakožto publikum, a nikoli bezprostředně jakožto spotřebitelé. Odesílatel v roli někoho, kdo má zájem na veřejném blahu, tají své obchodní záměry. Ovlivňování spotřebitelů

29/ Bernays, E. L., *Crystallising Public Opinion*. New York 1923; srv. též Kelley, St., *Professional Public Relations and Political Power*. Baltimore 1956.

30/ Steinberg, P. S., *The Mass Communicators*, c.d., s. 16 nn.

31/ „Průmyslový obchod a průmyslová práce dospěly k vědomí, že ve zdravém státě nemohou přežít a čelit svým problémům s konkurencí bez určitých prostředků získávání a udržování dobré vůle veřejnosti“ (tamtéž, s. 92; viz též kap. III, s. 115 nn.).

32/ Gross, H., *Moderne Meinungspflege*. Düsseldorf 1952; shrnutí viz Hundhausen, C., *Industrielle Publizität als Public Relations*. Essen 1957.

si vypůjčuje své konotace z klasické ideje rozvažujícího publika soukromých osob a využívá její legitimizace pro své vlastní cíle: akceptované funkce veřejnosti se stávají součástí konkurence organizovaných soukromých zájmů.

Reklama se koneckonců omezila na prostředek inzerce. Péče o mínění, spolu s jeho „podporou“ a „využíváním“, naproti tomu reklamou přesahuje: zasahuje do procesu „veřejného mínění“ tím, že plánovitě přichází s něčím novým nebo využívá podněty, které budí pozornost. Reklama se přitom přísně řídí psychologii a postupy atraktivní a ilustrované propagace spjaté s masmédií, tj. s mnohokrát vyzkoušenými pravidly vypovídání o věcech všeobecného zájmu lidí: milostný vztah, náboženství, peníze, děti, zdraví, zvířata. Dramatickou prezentací faktů a vykalkulovaných stereotypů jí jde o „změnu orientace veřejného mínění vytvářením nových autorit či symbolů, které budou akceptovány“.³³ Managerům public relations se buď podaří propašovat odpovídající materiál přímo do komunikačních kanálů, nebo ve veřejnosti naaranžují specifické události, které předvídatelným způsobem uvedou do chodu aparát komunikace; učebnice doporučuje pro tento druh „vyrábění či vytváření zpráv“ na dvacet metod.³⁴

Příčtemeli k tomu rozmanitost informací a instrukcí, které kanceláře public relations v seriózní úpravě dodávají jako „podklady“ nejdůležitějším „distribučním místům“, působí přímo zastarale ona tvrzení, která trvají na profesní ideologii starého oddělování zpráv a inzerce.³⁵

33/ Steinberg, P. S., *The Mass Communicators*, c.d., s. 92; srv. též kap. III, s. 115 nn.

34/ Počínaje obvyklými akcemi (zprávy, promluvy, zasedání, ustavení nějakého výboru, pořádání kongresu atd.) přes dovedné využití vhodných námětů (jako jsou prázdniny či svátky, s nimiž se dají spojovat speciální kampaně), přes veřejně atraktivní nadace, vyhlašování cen, dary, stipendia až k plánovitému aranžmá novinek (průvody, výstavy, cyklistické závody, prázdninové tábory, soutěže o nejkrásnější zahradu, volba královny krásy atd.). Srv. tamtéž, s. 237 nn.

35/ „Tisk (ale nejen on) má dva hlavní zdroje zpráv: své vlastní zpravodaje a tiskového mluvčího. Tisk má také dva spolu související

Public relations spíše obojí propojuje: propagace už nemá být vůbec rozeznatelná jako sebe prezentace nějakého soukromého zájmu. Svému objektu propůjčuje autoritu určitého předmětu veřejného zájmu, o němž si, tak to má alespoň vypadat, publikum rozvažujících soukromých osob svobodně vytváří své mínění. „Vzbuzení souhlasu“³⁶ je ústřední úlohou, neboť teprve v klimatu nějakého takového konsensu se podaří „podnítit veřejnost, navrhnout či prosadit přijetí nebo odmítnutí osoby, výrobku, organizace nebo myšlenky“.³⁷ Vzbuzená ochota konzumentů je zprostředkována falešným vědomím, že se jakožto rozvažující soukromé osoby odpovědně spolupodílejí na veřejném mínění.

Konsensus v otázce chování, které je, jak se zdá, nutné ve veřejném zájmu, má naproti tomu skutečně něco z inscenovaného „veřejného mínění“. Ačkoli má public relations například podporovat odbyt určitého zboží, jeho vliv je vždy širší. Protože se publicita pro specifické produkty rozvíjí oklikou přes fingovaný obecný zájem, vytváří a zajišťuje nejen tržní profil značky a klientelu spotřebitelů – pro firmu, obor, pro celý systém současně spíše mobilizuje kvazipolitický kredit, respekt toho druhu, jaký bývá projevován veřejným autoritám.

Vytvořený konsensus ovšem ve skutečnosti nemá s veřejným míněním, s konečnou jednomyslností vleklého procesu vzájemné osvěty mnoho společného; neboť „obecný zájem“, na jehož základě by jedině bylo možné dospět k nenásilné racionální shodě veřejně soupeřících mínění, se vytrácel právě v té míře, v níž si jej přivlastňovaly publicistické sebe prezentace privilegovaných soukromých zájmů. Stará základna postupného sblížení

druhy možného publika: jednak určitý počet čtenářů, kteří si utvářejí své názory na základě obsahu novin, a jednak určitý počet osob, které noviny motivují ke koupi výrobků v nich inzerovaných“ (tamtéž, s. 137).

36/ Bernays, E. L. (ed.), *The Engineering of Consent*. Oklahoma 1955.

37/ Steinberg, P. S., *The Mass Communicators*, c.d., s. 74.

různých mínění se rozpadla spolu s tím, jak se rozpadl její dvojitý předpoklad: omezení publika na soukromé osoby jakožto členy občanské společnosti a omezení jejich racionální kritické diskuse na základy občanské společnosti jakožto sféru soukromé dispozice. A nějaká nová základna se nevytváří už proto, že na její fiktivní verzi tvrdošijně trvají soukromé zájmy, které pronikají do veřejnosti. Konsensus vytvořený rafinovanými službami, které produkují mínění ve znamení určitého fingovaného veřejného zájmu, zcela postrádá kritéria něčeho rozumného. Rozumná kritika veřejně diskutovaných záležitostí ustupuje náladami určené konformitě s veřejně prezentovanými osobami či personifikacemi; souhlas se kryje s dobrou vůlí, kterou vyvolává publicita. Publicita kdysi znamenala vystavení politického panství veřejnému rozumovému posuzování, nyní shrnuje reakce nezávazné přízně. Občanská veřejnost opět získává feudální rysy spolu s tím, jak je vytvářena prostřednictvím public relations: „nositelé nabídky“ rozvíjejí okázalou prezentaci před zákazníky ochotnými poslouchat jejich rady. Publicita napodobuje onu auru osobní prestiže a nadpřirozené autority, kterou kdysi propůjčovala reprezentativní veřejnost.

O refeudalizaci veřejnosti je třeba hovořit ještě v jiném, přesnějším smyslu. Ona integrace masové zábavy a reklamy, která v podobě public relations již získává „politickou“ povahu, totiž svému kodexu podřazuje i samotný stát.³⁸ Protože soukromé podniky svým zákazníkům jakožto spotřebitelům sugerují při jejich rozhodování vědomí, že jsou občany státu, musí stát své občany „oslovovat“ jako spotřebitele. Tak se o publicitu uchází i veřejná moc.

38/ Zpráva z r. 1953 vypočítává ve Spolkové republice přes 100 institutů, které se zabývají prací s veřejností, přičemž je někdy stále těžší rozlišit výchovu občanů od reklamy (Jahn, H. E., *Verantwortung und Mitarbeit*. Oberlahnstein 1953).

§ 21

Princip publicity a jeho změněná funkce

Koncem 20. let se tématem veřejného mínění zabýval sjezd německých sociologů.³⁹ Při této příležitosti byl poprvé kompetentně zaznamenán jev, který je pro politikou změnu funkce veřejnosti příznačný – „žurnalistická aktivizace“ úradů, stran a organizací. Brinkmann sice vytvořil chybnou antitezi mezi „svobodným tiskem“ a „úřední publicistikou“ veřejných i soukromých správ („oním neúnavným vtahováním všech oblastí života do své ‚publicity‘ si moderní noviny samy vychovaly svého protihráče a snad i vládce své nenasytné touhy po informacích: v tiskových střediscích a referátech, k jejichž ustavení se nyní cítí být oprávněno každé středisko aktivity, které je vystaveno veřejnosti nebo ji vyhledává“⁴⁰). Tato kontrapozice však pokulhává, protože politika public relations, kterou provozují správy a která daleko překračuje publikace klasického formátu, používala existující masmédiu a upevnila jejich postavení. Konstatování jako takové je nicméně správné: vedle velkých publicistických institucí a ve spojení s nimi („aparát, který sice představuje maximum veřejnosti, ale velmi málo mínění“) se etabloval jiný aparát, který vyhovuje nové publicistické potřebě státu a svazů („tam máme ... jiné ‚veřejné mínění‘, které snad ‚míní‘ mnohé a něco velmi určitého, ve společnosti se to však v podstatě pokouší utvářet a prosazovat všemožným způsobem, jen ne ‚způsobem veřejným‘“⁴¹). Ony formy cíleného usměrňování mínění, na které se tu naráží, „se vědomě

39/ Verhandlungen des 7. Deutschen Soziologentages. *Schriften der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*. Bd. VII. Tübingen 1931. O několik let dříve shrnul zkoumání starší německé sociologie k tomuto tématu F. Tönnies v knize *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin 1922.

40/ Brinkmann, C., *Presse und öffentliche Meinung*. In: *Verhandlungen des 7. Deutschen Soziologentages*, c.d., s. 27 nn.

41/ Tamtéž, s. 30.

odchylují od liberálního ideálu veřejnosti“. Státní byrokracie si je vypůjčuje z praxe, kterou již uvedly do chodu velké soukromé podniky a svazové organizace; teprve v souhře s nimi vůbec získá veřejná správa svůj „publicistický“ charakter.

Růst správní moci v sociálním státě – nejen vůči zákonodárci, nýbrž i vůči samotné vládní špičce⁴² – dovozuje rozpoznat jeden z momentů jejího „osamostatnění“, ačkoli ani v liberální éře správní moc nikdy nefungovala jako pouhý výkon zákona.⁴³ Druhý moment, opačný proces přenášení moci ze státu na společenské skupiny, je méně nápadný; v nově získaném prostoru „tvůřivého posuzování“, v němž se správa sama stává výrobcem, obchodníkem i distributorem, se totiž exekutiva cítí být nucena doplnit a částečně také nahradit vrchnostenskou autoritu jistou dohodou s „veřejností“. To vede částečně k neoficiálnímu spolupůsobení svazů, částečně k pravidelnému přenášení administrativních úkolů do jejich kompetence. Werner Weber konstatuje, že stát je připravován o široké oblasti jurisdikce, které se stávají „součástími stavovského správního systému, jenž existuje vedle státu“.⁴⁴ Avšak i tam, kde stát potvrzuje či rozšiřuje svou správní svrchovanost, musí se v poli napětí organizovaných zájmů „přizpůsobit“. Ačkoli jsou v tomto případě dohody hledány a uskutečňovány mimoparlamentní cestou, tedy s vyloučením státně institucionali-

42/ Správní akt získává čím dál větší nezávislost na obecných politických programech; pod pláštěm věčného racionálního přizpůsobení měnícím se podmínkám nahrazuje vládu správou, takže si konzervativci přímo stěžují na „ztenčení elementu vládnutí“.

43/ Forsthoff, E., *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*, c.d., Bd. I, s. 65.

44/ Weber, W., *Spannungen und Kräfte im westdeutschen Verfassungssystem*. Stuttgart 1951, s. 38, 53; k rozsáhlé literatuře o zájmových svazech srv. Stammer, O., *Interessenverbände und Parteien. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1957, IX, s. 587 nn.; z historického hlediska viz: Schulz, G., *Über Entstehung und Formen von Interessengruppen in Deutschland seit Beginn der Industrialisierung. Politische Vierteljahrszeitschrift*. Bd. II, 1961, s. 124 nn.

zované veřejnosti, jsou přece jen oběma stranami halasně připravovány a jsou viditelně prováděny takzvanou prací s veřejností. Veřejnost, a s ní i ona veřejnost, jež se etablovala jako státní orgán, tedy parlament, ztrácí řadu svých zprostředkujících funkcí spolu s tím, jak dochází ke vzájemnému prolínání státu a společnosti. Kontinuální integrační proces je zajištěn jiným způsobem: jistému oslabení pozic parlamentu odpovídá posílení zprostředkujících článků od státu ke společnosti (správa) a obráceně od společností ke státu (svazy a strany). Vynaložená publicita, managersky řízený rozvoj public relations, tak ukazuje, že veřejnost, do značné míry zbavená svých původních funkcí, je nyní, pod ochranou správ, svazů a stran, vtažena do procesu integrace státu a společnosti jiným způsobem.

V rámci politicky činné veřejnosti mohly být konflikty řešeny na základě relativně homogenních zájmů a v relativně rozumných formách porady jen proto, že celá šíře materiálních rozhodnutí uvnitř tržní společnosti, jež byla neutralizována jako sféra soukromí, byla zprostředkována tržním mechanismem a v zásadě přijímána nepolitickou cestou. Totéž platí o parlamentně řešených konfliktech, které si činí nárok na racionalitu a stálost v systému abstraktních a všeobecných zákonů. Politická veřejnost, ovšem pouze v rámci společného zájmu soukromých osob jakožto soukromých vlastníků, byla i nadále oproštěna od konkurence individuálních soukromých zájmů natolik, že k rozhodnutím vyhrazeným politickému kompromisu bylo možné dospět racionální politickou diskusí. Naproti tomu jakmile byly soukromé zájmy, kolektivně organizované, nuceny přijmout politickou podobu, musely být ve veřejnosti řešeny i ty konflikty, které od základu změnily strukturu politického kompromisu.⁴⁵ Od veřejnosti se vyžaduje, aby usilovala o vyrovnání zájmů, které se ovšem vymyká klasickým formám parlamentní dohody a ujednání; na tomto vy-

45/ Kirchheimer, O., *Changes in the Structure of Political Compromise. Studies in Philosophy and Social Science*, 1941, IX, s. 456.

rovnání je ještě znát jeho původ ve sféře trhu – musí být vysloveně „vyjednáváno“, přechodně vytvářeno tlakem a protitlakem, bezprostředně podporováno jen labilní rovnováhou mocenské konstelace mezi státním aparátem a zájmovými skupinami. Politická rozhodnutí jsou přijímána v nových formách určitého „dohadování“, které se vytvořilo vedle starších forem výkonu moci – hierarchie a demokracie.⁴⁶ Na jedné straně se snad rozšířila oblast kompetence veřejnosti. Protože však na druhé straně vyrovnání zájmů nadále podléhá liberálnímu nároku této veřejnosti (tj. legitimizovat se na základě obecného blaha), aniž by tomuto nároku mohla dostát, nebo se od něj zcela oprostít, přesouvá se vyjednávání kompromisů do mimoparlamentních oblastí. K tomu může dojít formálně – delegováním jednotlivých kompetencí státních orgánů na společenské organizace –, nebo neformálně – skutečným přesunem kompetencí, které se neopírají o žádné normy (nebo jsou s nimi v rozporu).

Například tam, kde nelze očekávat relativně trvalé vyrovnání zájmů či dokonce „smír“ mezi zaměstnavateli a zaměstnanci (na místo kompromisu produkujícího posun norem) – jako v případě ústředního konfliktu společnosti vrcholného kapitalismu –, může eliminace nuceného státního vyrovnání vytvořit autonomní oblast pro kvazipolitický výkon moci vzájemně bojujících sociálních skupin. Na jedné straně pak už tarifní partneři nejednají na základě soukromé autonomie; jednají v rámci politické veřejnosti, a proto podléhají oficiálně demokratickému příkazu veřejnosti.⁴⁷ Na druhé straně však tvorba tarifních norem natolik narušuje formy veřejnosti starého stylu (založené na důvěře v moc rozumu) a základní antagonismus zájmů objektivně skýtá tak malou možnost

46/ Dahl, R. A., Hierarchy and Bargaining in Politics and Economics. In: *týž, Research Frontiers in Politic and Government*. Washington 1955, s. 47 nn.

47/ Ridder, H., *Zur verfassungsrechtlichen Stellung der Gewerkschaften im Sozialstaat nach dem Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Stuttgart 1960.

stanovení práva podle liberálních kritérií, že jsou tyto kompromisy vyjímány z procedury parlamentní legislativy, a tím i z oblasti kompetencí státně institucionalizované veřejnosti jako takové. – Takovému typu oficiálního přenesení kompetencí odpovídá v mnohem větším rozsahu faktické přenesení kompetencí politického kompromisu ze zákonodárce na okruh styku správ, svazů a stran. Narůstající integrace státu a společnosti, která už jako taková není společností politickou, vyžaduje rozhodnutí, jež mají formu dočasných skupinových kompromisů, vyžaduje tedy přímou směnu partikulárních zvýhodnění a odškodnění, která není zprostředkována institucionálními procedurami politické veřejnosti. Svazy a strany proto zůstávají v zásadě soukromými sdruženími; některé ani nejsou organizovány formou spolků s právní subjektivitou, podílejí se nicméně na obsazování veřejných pozic. Plní totiž také funkce politické veřejnosti a podřizují se jejímu požadavku: legitimizovat společenský tlak, který je vyvíjen na státní moc a který už není jen pouhým mocenským vztahem. Svazy tak fakticky překročily meze občanského práva na sdružování; jejich deklarovaným cílem je přeměna soukromých zájmů mnoha jedinců v jeden společný veřejný zájem, důvěryhodná reprezentace a demonstrace spolkového zájmu jakožto zájmu obecného.⁴⁸ Svazy přitom ovšem disponují rozsáhlou politickou mocí, a to nikoli navzdory svému soukromému charakteru, nýbrž díky němu; mohou především manipulovat „veřejným míněním“, aniž by se jim musely nechat samy kontrolovat. To je totiž výsledek dvojí nutnosti – na jedné straně nutnosti vykonávat sociální moc a na druhé straně nutnosti ospravedlnit se před tradovanými měřítky veřejnosti, která se fakticky rozpadá. Organizace musí od mediálně vytvořeného publika získat nezávazný souhlas s vytvářením kompromisu (kompromisu, který do značné míry vzniká v těchto organizacích, je však odkázán na veřejný kredit), nebo si musí zajistit

48/ Srv. Kaiser, J. H., *Die Repräsentation organisierter Interessen*. Berlin 1956.

alespoň jeho benevolentní pasivitu – ať už proto, aby takový souhlas proměnily v politický tlak, anebo proto, aby na základě dosažené tolerance neutralizovaly politický protitlak.⁴⁹

49/ Tato nahodilá mobilizace „veřejného“ mínění za účelem podpory nebo zajištění ne-veřejně vyjednaných kompromisů zpětně ovlivňuje i strukturu samotného kompromisu. Pro „pravý“ kompromis obou stran je typické právě právo trvat na cílech, které odrážejí nesmiřitelné zájmové situace a orientace nějakého přetrvávajícího základního konfliktu zájmů. Vzdání se takovéto výhrady nutně vede k ideologizaci kompromisu: redukuje jej totiž na statutární smlouvu ve fiktivním rámci v zásadě nekonfliktního řádu. Na příkladu rozhodnutí Spolkového pracovního soudu z 31. 10. 1958 (1 AZR 632/57) tyto tendence analyzovali Abendroth, Ramm, Ridder aj.; srv. např. Abendroth, W., *Innergewerkschaftliche Willensbildung, Urabstimmung und „Kampfmassnahme“*. *Arbeit und Recht*, 1959, VII, s. 261 nn.

A stejně jako je pozoruhodná právní kritika, je pozoruhodný i sociologický fakt, který je dokumentován kritizovaným rozhodnutím. Je jím nutná integrační kooperace svazových byrokracií v rámci materiálně zakotveného řádu a současně abdikace na vědomí kompromisu, který je pouze dočasným přizpůsobením se rozdílných zájmů v situaci přetrvávajícího základního konfliktu zájmů. (Tomu odpovídají jevy „mizení opozice“, které O. Kirchheimer zaznamenal i v parlamentu. *The Waning of Opposition in Parliamentary Regimes*. *Social Research*, 1957, XXIV, s. 127-156.) Tento fakt není symptomem pouze politicky ambivalentního vývoje sociálního státu jako takového, jímž jsme se v naší souvislosti nezabývali (srv. k tomu mou úvodní kapitolu in: *Student und Politik*. Neuwied 1961, s. 34 nn.), nýbrž především strukturální přeměny veřejnosti. Každý druh integrační kooperace svazových byrokracií, které se postupně osamostatnily vůči svému členskému publiku, se totiž může prosadit pouze v té míře, v níž jsou formy politicky rozvažující veřejnosti (v tomto případě: vnitrosvazová organizační veřejnost) potlačovány odpolitizovaným projevem veřejného souhlasu mediálně vytvořeného publika, nebo v níž je mlčenlivá tolerance vytvořena manipulativní či demonstrativní publicitou rozvíjenou „seshora“.

V této souvislosti jsou důležité tendence, které jsme analyzovali spolu s procesem koncentrace tisku (srv. výše s. 292): předně centralizace politického tisku s rostoucí závislostí novin na stranických byrokraciích; pak oslabení pozice stranického tisku jako takového; a konečně odpolitizování tisku jako celku. Pokud jde o sociálně demokratický tisk, Abendroth (v návaznosti na poznámku Hermanna Hellera, *Staatslehre*, Leiden 1934, s. 137) konstatuje: „Když Heller poukazuje na to, že by duševní schopnost zaměstnanců byla nadále

Cílem práce s veřejností je posílení prestiže vlastní pozice, aniž by se přitom tématem *veřejné diskuse* stal samotný předmět kompromisu: organizace a funkcionáři rozvíjejí *reprezentaci*. „Veřejné svazy vůbec nechtějí vystupovat jako právnické osoby, nýbrž jako kolektivní organizace, a sice proto, že se jejich zájem nesoustřeďuje ani tak na formální zastupování směrem k veřejnosti, při současném osamostatnění vůči vnitřnímu svazovému životu, nýbrž hlavně na *reprezentaci svých členů na veřejnosti*.“⁵⁰ Reprezentace není ani tak prvkem vnitřní svazové struktury, jako je především „výrazem jejího veřejného nároku.“⁵¹ Samozřejmě se tím znovu nevytváří reprezentativní veřejnost starého typu; přesto však propůjčuje refeudalizované občanské veřejnosti jisté rysy, které jsou, jak poznamenal Schelsky, charakterizovány tím, že velcí státní i nestátní organizátoři „řídí propagaci svých pozic.“⁵² Aura osobně reprezentované autority se vrací jako moment publicity; potud se moderní publicita zcela podobá publicitě feudální. Public relations se vlastně nevztahuje na public opinion, nýbrž na opinion v onom pojetí dobré pověsti. Veřejnost se stává dvorem, před jehož publikem lze rozvíjet prestiž, místo aby se na něm rozvíjela kritika.

možná pouze díky jejich vlastním novinám, je třeba připomenout, že ve Spolkové republice již neexistuje charakteristický moment stranického tisku vytvářeného demokratickými stranami, který měl velký význam v Německu před r. 1933, a z ekonomických ani technických důvodů už pravděpodobně nemůže v dřívějším měřítku vzniknout.“ (Sultan, H./Abendroth, W., *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie*. Hannover 1955, s. 92, pozn. č. 45.) V r. 1933 asi polovinu všech německých deníků tvořily politické deníky. Do r. 1956 se jejich podíl ve Spolkové republice snížil asi na čtvrtinu: 65 % novin se deklarovalo jako nadstranické, 10 % není definováno; obě kategorie disponují 82 % celkového nákladu (srv. příručku: *Die deutsche Presse 1956*, c.d., s. 35 nn.).

50/ Altmann, R., *Zur Rechtsstellung der öffentlichen Verbände*. *Zeitschrift für Politik*, 1955, II, s. 214.

51/ Tamtéž, s. 226.

52/ Schelsky, H., *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart*, c.d., s. 357.

Kdysi musela být publicita prosazena proti tajné politice monarchů: osoby a věci se pokoušela podřídit veřejnému rozumovému posuzování a umožnila, aby politická rozhodnutí probíhala pod dohledem instancí veřejného mínění. Dnes je publicita naopak prosazována pomocí tajné politiky zainteresovaných: dodává určité osobě nebo věci veřejnou prestiž, a tím jim umožňuje získat veřejný projev souhlasu v klimatu neveřejného mínění. Již pojem „práce s veřejností“ prozrazuje, že veřejnost, která byla kdysi dána postavením reprezentantů a ve své kontinuitě byla také zajištěna symbolikou spjatou s tradicí, musí být teprve vytvářena podle okolností a případ od případu. Dnes je třeba vytvořit příležitosti k identifikaci – veřejnost musí být „udělána“, už neexistuje. Altmann to výstižně označuje jako akt „komunifikace“.⁵³ Bezprostřední efekt publicity se nevyčerpává oním odkomercializovaným reklamním účinkem nějaké aury dobré vůle, která vytváří ochotu vyjádřit souhlas. Tato publicita přesahuje ovlivňování rozhodnutí konzumentů a hodí se i k politickému nátlaku, protože mobilizuje potenciál neartikulované ochoty souhlasit, který, je-li to nutné, lze převést v plebiscitně definovaný souhlas. Nová veřejnost ještě zůstává vázána na veřejnost občanskou do té míry, do jaké se i nadále uplatňují její institucionální formy legitimizace. Také demonstrativní publicita je politicky účinná pouze v té míře, v níž může zajistit kapitálu potenciálních voličských rozhodnutí hodnověrnost, nebo může tato rozhodnutí skutečně splnit. Toto „splnění“ je pak ovšem úlohou stran.

Změna funkce zasahuje politicky činnou veřejnost v jejím celku: podléhá jí také ústřední vztah publika, stran a parlamentu. Politické veřejnosti liberální éry vtiskla určitý ráz strana honorace, jak ji popsal Max Weber.⁵⁴ Kruhy vzdělanců a majetných zakládaly pod

53/ Altmann, R., *Das Problem der Öffentlichkeit und seine Bedeutung für die Demokratie*. Disertační práce. Marburg 1954, s. 72.

54/ Weber, M., *Parteiwesen und Parteiorganisation*. In: týž, *Staatssoziologie*. Berlin 1956, s. 50 nn.

vedením duchovních a profesorů, advokátů, lékařů, učitelů a lékárníků, továrníků a pozemkových vlastníků místní politické kluby, nejprve příležitostné svazy, sdružení voličů, které si udržovaly soudržnost pouze díky poslancům. Počet politiků, pro něž byla politika hlavním zaměstnáním, zůstal nízký, jejich funkce byly zprvu podřadné; politika je jakési vedlejší čestné povolání. K činnosti, která neměla pevnou formu a která se, a to nejen ve velkých městech, realizovala prostřednictvím pravidelných setkání vlastních spolků za účelem vypracování zpráv o činnosti poslanců, patřil jako jediná permanentní instituce tisk. Probíhá plynulá komunikace mezi komunálními diskusními centry a zasedáními parlamentu.⁵⁵ Právě organizačně volné spojení „frakční strany“ – která existovala prakticky jen v parlamentu – s voliči v zemi, spojení zprostředkované kruhy honorace, odpovídalo nenásilnému komunikačnímu toku v rámci jednoho jediného publika. Rovnost vzdělanců v zásadě ještě nebyla zpochybněna rozdělením kompetencí. Také samotné strany se v tomto rámci občanské veřejnosti chápaly jako „formace mínění“: jejich základnou, jak to ve své zprávě o německém národním shromáždění vyjádřil Rudolf Haym, byla politická mínění v jejich masové soudržnosti. August Ludwig von Rochau přikládá „stranickému duchu“ právo na objektivitu soudu, která údajně nepodléhá pouhému zájmu.⁵⁶ Již Treitschke však

55/ Weber hovoří o vskutku omezeném počtu přímých účastníků, jenž byl důsledkem mechanismu výběru honorace, pak však připouští: „Počet lidí, kteří byli nepřímo, především materiálně, zainteresováni na politické činnosti, byl velmi vysoký. Neboť všechna administrativní opatření ministerstva byla vydávána a především všechny personální otázky byly vyřizovány s ohledem na otázku, jaký to bude mít vliv na volební šance; a byla snaha prosadit veškerá přání jakéhokoli druhu prostřednictvím místně příslušného poslance, kterému ministr ... musel, ať rád či nerad, popřát sluchu. Jednotlivý vyslaný zástupce přebíral úřední záštitu, záštitu vůbec, nad všemi záležitostmi svého volebního obvodu, a z důvodu svého znovuzvolení, udržoval spojení s místní honorací.“ Tamtéž, s. 58.

56/ Rochau, A. L. von, *Grundsätze der Realpolitik*. Stuttgart 1853, s. 91 n.; srv. též Schieder, T., *Die Theorie der Partei im älteren*

opouští tezi o straně mínění: „Zejména zájmy společenských tříd jsou spjaty se stranickými učením daleko pevněji, než strany samy přiznávají.“⁵⁷ Na konci století konečně najdeme doklady toho, že se iluze zájmové neutrality opouštějí, i pokud jde o měšťanské strany. Lidé jako Friedrich Naumann přímo požadují, aby měl liberální tábor svou třídní stranu, neboť „pouze třídně uvědomělý liberalismus má dostatečnou pevnost, aby neustoupil ve všeobecném třídním boji, který tu už dnes jednou je.“⁵⁸

Mezitím se začala prosazovat strukturální přeměna občanské veřejnosti; instituce společenského styku, které zajišťovaly soudržnost rozumově posuzujícího publika, ztratily svou účinnost nebo se zcela rozpadly; vývoj ke komerčnímu masovému tisku odpovídal nové orientaci stran honorace na masovou základnu. Rozšiřování rovných občanských práv změnilo skladbu stran. Volná sdružení voličů jsou od poloviny minulého století stále více nahrazována stranami ve vlastním smyslu slova – stranami s organizací přesahující místní rámec, s byrokratickým aparátem zaměřeným na ideologickou integraci a politickou mobilizaci širokých voličských mas. V Anglii zavedl Gladstone systém stranické mašinerie. S touto výstavbou více či méně podnikově organizovaného a centrálně řízeného aparátu profesních politiků ztrácejí místní výbory svůj význam. Strany teď stály před úkolem „integrovat“ pomocí nových metod masu občanů státu – kteří už vlastně nebyli „občany“ – za účelem odevzdání hlasů; shromáždění voličů se zprávou o činnosti místních poslanců muselo ustoupit systema-

deutschen Liberalismus. In: Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der Politischen Parteien (Hg.), *Aus Geschichte und Politik. Festschrift für Ludwig Bergsträßer*. Stuttgart/Düsseldorf 1954, s. 183 nn.

57/ Treitschke, H. von, *Parteien und Fraktionen*, 1871; citováno podle: Schieder, T., *Die Theorie der Partei im älteren deutschen Liberalismus*, c.d., s. 194.

58/ *Die Hilfe*, 10. Jahrgang 1904, Nr. 2.

tické propagandě. Teprve nyní vůbec vzniklo něco takového jako moderní propaganda, která měla od samého počátku Jánusovu tvář osvěty a řízení, informace a reklamy, pedagogiky a manipulace.⁵⁹

Vzrostla vzájemná závislost politicky relevantních událostí. Veřejnost ztratila spolu se svou komunální základnou i své vlastní místo; ztratila své jasné ohraničení vůči soukromé sféře na jedné straně a vůči „světové veřejnosti“ na straně druhé; ztratila svou průhlednost a přehlednost.⁶⁰ Jako alternativa třídní strany⁶¹ vznikla ona „integrační strana“, jejíž formu většinou nelze jasně odlišit; „podchycuje“ voliče dočasně a podněcuje je k projevu veřejného souhlasu, aniž by zasahovala do jejich politické nezpůsobilosti.⁶² Dnes se tato masová strana s povrchní integrací stala převládajícím typem. Je pro ni rozhodující, kdo disponuje prostředky nátlaku a výchovy, aby mohl demonstrativně nebo manipulačně ovlivňovat volební chování obyvatelstva. Strany jsou nástroji vytváření vůle, nejsou však v rukou publika, nýbrž těch, kdo kontrolují stranický aparát. Symptomy tohoto změněného vztahu stran k publiku na jed-

59/ D. Hilger (Die demokratischen Parteien und Parteiendemokratie. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik*. Bd. I, 1956, s. 176 nn.) upozorňuje na základě textu W. Mommsena (*Deutsche Parteiprogramme vom Vormärz bis zur Gegenwart*. München 1952) na změnu formulace: úvahy adresované malým vrstvám vzdělanců, občas pojaté velmi zeširoka, stále více ustupují politickému heslu.

60/ Plessner, H., *Das Problem der Öffentlichkeit und die Idee der Entfremdung*, c.d., s. 8.

61/ Tento typ, který je reprezentován sociální demokracií vilémovské éry, zde ponecháváme stranou; pro dnešní stranický systém již není charakteristický. K typologii moderních stran srv. Duverger, M., *Les Parties Politiques*. Paris 1951 a Neumann, S., *Towards a Comparative Study of Political Parties*. In: *Modern Political Parties*. Chicago 1956, s. 395 nn.

62/ „Prostý volič, který nepatří k žádné organizaci a o jehož přízeň se strany ucházejí, postrádá jakoukoli aktivitu; osobně je zmiňován jen u voleb, jinak pouze prostřednictvím veřejné, na něj zaměřené reklamy.“ (Weber, M., *Staatssoziologie*, c.d., s. 68.)

né straně a k parlamentu na straně druhé lze vyčíst ze změny statusu poslanců.

K ideji parlamentarismu od počátku patřilo odmítání imperativního mandátu, který byl typický pro všechny typy stavovské reprezentace. Již v r. 1745 jeden poslanec Dolní sněmovny prohlásil: „Podle naší ústavy je člověk poté, co je vybrán, představitelem, nebo, pokud si přejete, obhájcem obyvatel Anglie“, což je teze, kterou o generaci později Burke a Blackstone⁶³ rozvinuli v klasické učení o volném mandátu. Ve formuli nezávislosti poslance na pokynech, totiž poslance, který se zodpovídá pouze svému svědomí a lidu jako celku, se stala součástí všech občanských ústav.⁶⁴ V liberálním právním státě této ideologii odpovídal například proces politického vytváření vůle, který byl zprostředkován vytvářením mínění rozumově posuzujícího publika. Pokud jde o sociologický smysl volného mandátu, neznamenal v této fázi ani tak nezávislost reprezentanta jako takového; poslanec byl ve skutečnosti v mnohem užším kontaktu se svým volebním obvodem než kdy později; mandát byl spíše zárukou paritního postavení *všech* soukromých osob v rámci rozumově posuzujícího publika. Z toho důvodu, aby samotný parlament zůstal částí tohoto publika a aby svoboda diskuse byla zajištěna jak intra muros, tak i extra muros, neměly ochranné záruky nezávislosti poslance vést například k privilegovanému postavení vůči ostatnímu publiku – reprezentaci ve smyslu předobčanské veřejnosti –, nýbrž měly pouze zabránit tomu, aby delegování nesnížilo občanský status poslance.⁶⁵

63/ Blackstone, W., *Commentaries of the Laws of England*. London 1783.

64/ Srv. něm. Základní zákon, článek 38.

65/ Obě ochranné záruky, právo na imunitu a vzdání se finančního odškodnění, pouze posilují určení, která obecně podmiňují účast na občanské veřejnosti. Ta se právě chápe jakožto sféra, jež je osvobozena od veřejného násilí a chráněna před soukromou mocí. Ochranné záruky mají poslancům zachovat status soukromé osoby, která

Tato soudržnost publika ovšem přestává platit v té míře, v níž strany, které se staly exponentsy systému veřejných svazů, musejí zastupovat a zprostředkovávat zájmy stále většího počtu takových organizací, které takřka prorostly ze soukromé sféry do veřejnosti. Zpravidla dnes nejsou ani třídní stranou (jako stará sociální demokracie), ani nějakým zájmovým svazem (typu BHE).⁶⁶ Právě spojení organizovaných zájmů a jejich oficiální přenesení do politické mašinerie spíše stranám propůjčuje ono nadřazené postavení, ve srovnání s nímž se už parlament stává pouhým výborem poslaneckých klubů – a rolí samotného člena parlamentu je už jen být jakýmsi „organizačně-technickým mezičlánkem ve straně, jíž se má v případě konfliktu podvolit“.⁶⁷ Podle Kirchheimerova postřehu s tím souvisí mizející parlamentní vliv právníků:⁶⁸ typ advokáta ustupuje typu funkcionáře. Vedle malé skupiny „kandidátů na ministerské křeslo“, kteří kumulují vedoucí úřady, se do parlamentu dostává větší počet vlastních stranických funkcionářů (aparátčící, odborníci na propagandu atd.) a konečně velký počet nepřímých i přímých představitelů svazu (právníci korporací, lobbisté, specialisté atd.). Jednotlivý poslanec, který je sice povolán spolupůsobit na vytváření většinových rozhodnutí uvnitř své strany, tak nakonec rozhoduje v souladu s poslaneckým klubem. Tlak k neustále obnovovanému kompromisu mezi organizovanými zájmy mění strana prostřednictvím posla-

patří k publiku také v parlamentní rovině, a nepřiznávat jim například dodatečné kvality pána, který je povolán k reprezentaci autority – parlamentní veřejnost je v přímém protikladu k veřejnosti „reprezentativní“.

66/ BHE – Bund für Heimat vertriebene und Entrechtete (Svaz vyhnanců). Pozn. překl.

67/ Leibholz, G., *Strukturwandel der modernen Demokratie*, c.d., s. 97.

68/ Kirchheimer, O., *Majoritäten und Minoritäten in westeuropäischen Regierungen*. *Die neue Gesellschaft*, 1959, s. 256 nn.; též, *Parteistruktur und Massendemokratie in Europa*. *AÖR*, 1954, 79, s. 307 nn.; též, *The Party in Mass Society*. New York 1958.

neckého klubu v nátlak, který umožňuje jednotu jejího vystupování navenek: poslanec fakticky od své strany dostává imperativní mandát.⁶⁹ Parlament se tak stává místem, na němž se setkávají straniční zmocněnci vázaní pokyny, aby dali zaregistrovat již přijatá rozhodnutí. Něco podobného pozoroval již Carl Schmitt ve výmarské republice.⁷⁰ Charakteristikou nového statusu poslance již nadále není účast na publiku, které kriticky diskutuje o obecných záležitostech.

V souladu s tím se samotný parlament vyvinul z disputujícího tělesa v těleso demonstrativní; neboť parlamentní potvrzení různých usnesení, vyjednaných za zavřenými dveřmi, vyhovuje nejen formálnímu předpisu; slouží také k demonstraci stranické vůle navenek. Ze „shromáždění moudrých mužů, kteří byli jakožto jednotlivé osobnosti zvoleni privilegovanými vrstvami, mužů, kteří se ve veřejné diskusi pokoušejí vzájemně přesvědčit svými argumenty v domnění, že rozhodnutí, k němuž pak dospěje většina, je tím pravým a správným pro lid“, se parlament stává „veřejnou tribunou, na níž vlada a strany, o něž se vlada opírá, prezentují a obhajují svou politiku před veškerým lidem, jenž se na této veřejnosti zvláštním způsobem podílí prostřednictvím rozhlasu a televize, avšak opozice tuto politiku napadá se stejnou otevřeností a rozvíjí svou alternativní politiku.“⁷¹ Friesenhahnův popis ovšem postihuje pouze jednu stránku tohoto procesu, totiž rozšíření publicity jako takové, nepostihuje však změnu její funkce. Zatímco veřejná povaha vyjednávání měla kdysi zajišťovat kontinuitu předparlamentní a parlamentní diskuse, jednotu veřejnosti

69/ Právě na tento fakt se odvolávají i strany při svém (právně nepodloženém) nároku na vzdání se mandátu v případě vystoupení nějakého poslance z poslaneckého klubu.

70/ Schmitt, C., *Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus*. München 1923.

71/ Friesenhahn, E., *Parlament und Regierung im modernen Staat. Veröffentlichungen des Vereins deutscher Staatsrechtslehrer*. Berlin 1958, 16, s. 31.

a v ní se utvářejícího veřejného mínění, stručně řečeno: poradní parlament jako střed, ale právě také jako část publika jako celku, a nějaký čas ji také skutečně zajišťovala, dnes nic podobného neplní; ani nemůže, neboť samotná veřejnost, ať už v parlamentu nebo mimo něj, prodělala strukturální přeměnu: „Pokud bychom smysl vysílání ze Spolkového sněmu viděli v tom, dát posluchači (a divákovi) u přijímače možnost účastnit se práce jím zvolených lidových zástupců, museli bychom dojít k závěru, že televize a rozhlas nejsou schopny tomuto účelu dostát, že debaty spíše překrucují a zkreslují, a tím práci parlamentu narušují. Tak jako se vlastní porada přenesla z pléna do výborů a poslaneckých klubů, tak porada v parlamentu zcela ustoupila za dokumentaci.“⁷² Před rozšířenou veřejností se samotná jednání stylizují jako jakási show. Publicita ztrácí svou kritickou funkci ve prospěch funkce demonstrativní; i argumenty jsou převráceny v symboly, na něž nelze odpovědět opět argumenty, nýbrž pouze identifikací.

Změna funkce parlamentu odhaluje problematičnost veřejnosti jakožto organizačního principu státního řádu:

72/ O tom, nakolik se uvolnilo spojení mezi parlamentní diskusí a politickým rozvažováním soukromých osob extra muros, svědčí trendy parlamentního zpravodajství, o nichž ve své disertační práci *Das Problem von Parlament und Öffentlichkeit, dargestellt am Beispiel der Parlamentsberichterstattung* (Frankfurt/M. 1960, s. 146 nn.) píše H. Haftendorn. Práce samotného parlamentu se, jak známo, přesunula jak do poslaneckých klubů a stranických grémií, tak do parlamentních výborů. Nelze je pokládat za náhradu veřejné parlamentní diskuse, neboť nekompenzují ztrátu parlamentní veřejnosti. Z výborů se nestávají náhradní orgány parlamentní veřejnosti ani tam, kde je jednacím řádem prohlášeno za instituce, jejichž jednání je veřejné; je příznačné, že právě „rostoucí zájem veřejnosti o jejich jednání si vynucuje hledat možnosti k navázání důvěrných styků. Veřejnost proniká do jednání výborů pouze proto, aby viděla, jak se předmět jejího zájmu přesouvá do stále nových úrovní toho, co veřejné není.“ Tamtéž, s. 89; srv. též Dechamps, B., *Macht und Arbeit der Ausschüsse*. Meisenheim/Glan 1954; historicky k tomu srv. Steffani, W., *Funktion und Kompetenz parlamentarischer Untersuchungsausschüsse*. *Politische Vierteljahresschrift*, 1960, s. 153 nn.

z principu kritiky (ze strany publika) se publicita stává principem řízené integrace (ze strany demonstrujících instancí – správy, svazů a především stran). Plebiscitní deformaci parlamentní veřejnosti odpovídá konzumně kulturní deformace právní veřejnosti. Neboť trestní causy, které jsou dostatečně zajímavé na to, aby byly masmédií dokumentovány a šířeny, převracejí kritický princip publicity analogickým způsobem; místo toho, aby sloužil kontrole soudní moci ze strany shromážděných občanů, slouží stále více úpravě soudně projednávaných caus pro masovou kulturu shromážděných spotřebitelů.

Sílu takovýchto tendencí lze poměřovat revizionistickými snahami, které se dostaly na pořad dne. Zatímco v ponapoleonském Německu získala své první přesvědčivé zastánce veřejnost jakožto organizační princip liberálního právního státu; zatímco tehdy Carl Theodor Welcker a Anselm Feuerbach obhajovali publicitu v parlamentu a justici v souhře s volně se rozvíjejícím politicky rozvažujícím denním tiskem,⁷³ dnes jde o ochranu parlamentních jednání a soudních procesů před plebiscitně vytvořenou veřejností. Rada starších Spolkového sněmu doporučila, aby zasedání parlamentu již nebylo přímo přenášeno; lidé zabývající se trestním právem stále naléhavěji požadují, aby se využila veškerá právní ustanovení, nebo tam, kde jsou nedostatečná, aby došlo ke změně soudního jednacího řádu, a to vše s cílem zabránit rozhlasovému a obrazovému zpravodajství ze soudní síně: princip publicity má být v obou případech redukován na zajištění „veřejné přístupnosti těm, kteří jsou bezprostředně přítomni“. K jednáním má být sice i nadále zajištěn volný přístup; má se však zabránit tomu, aby se z parlamentní dokumentace in-

73/ Welcker, C. Th., *Die vollkommene und ganze Pressefreiheit, nach ihrer sittlichen, rechtlichen und politischen Notwendigkeit und ihre Übereinstimmung mit dem deutschen Fürstenwort, und nach ihrer völligen Zeitgemäßheit*. Freiburg 1830; Feuerbach, A., *Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*. Siegen 1821.

terně vyjednaných usnesení nestala velká stranicko-politická manifestace a z trestního procesu podívaná pro zábavu nezúčastněných konzumentů. Argumentace míří proti plebiscitním odchylkám od liberálního modelu. Typickým příkladem je rozlišování veřejnosti a publicity, jichž si všímá Eberhard Schmitt, dokonce i u trestních procesů s „významnými osobnostmi naší doby“: „O co skutečně přicházíme, jestliže v tisku nenajdeme snímky obžalovaných nebo svědků? Může existovat oprávněný zájem veřejnosti zjistit, z jakých činů jsou významné osobnosti naší doby obviněny, co je po této stránce v přelíčení objasněno a jak zní rozsudek. To jsou momenty, jejichž zjištění má význam pro utváření mínění občanů, kteří se zajímají o veřejný život, momenty, jež také mohou díky spolehlivému podávání zpráv ze soudní síně informovat toho, kdo se jednání neúčastní. Jak se však tváří obžalovaný či svědek v hlavním líčení nebo při vynášení rozsudku, to je pro každý oprávněný zájem o informace zcela lhostejné. Pouze ten, kdo je zachvácen neblahým trendem k publicitě, který dnes pošlapává všechno to, vůči čemu je humánní myšlení zavázáno přirozeným pocitem respektu, zde může ještě hovořit o oprávněné potřebě veřejnosti být informována.“⁷⁴ Je nasnadě, že takováto reaktivní opatření nemožnou přispívat k tomu, aby veřejnost znovu získala své původní funkce. Pokus o restauraci liberální veřejnosti redukcí její plebiscitně rozšířené podoby nanejvýš ještě více oslabí i ty funkce veřejnosti, které jí ještě zbývají.

I dnes zavazuje ústava masové demokracie sociálního státu státní orgány k tomu, aby jejich činnost byla veřejná, a aby se tak permanentní proces vytváření mínění a vůle, jenž je zárukou svobody, mohl uplatnit alespoň jako korektiv vykonávání moci a panství: „... manifestace tohoto procesu, které jsou pro svobodnou demokracii

74/ Schmidt, E., *Öffentlichkeit oder Publicity*. In: *Festschrift für Walter Schmidt*. Berlin 1959, s. 351 n.

životní nutností a které spočívají ve vytvoření ,veřejného mínění', jež se zabývá činností státu v celé jeho šíři, mohou zcela legitimně spočívat v ,moci', která není právně sankcionována ..., za předpokladu, že i ony jsou v plném rozsahu ,veřejné', veřejně se konfrontují se státní mocí, jejíž činnost musí být z principu veřejná.⁷⁵ Veřejnost, která podléhá společenským organizacím a je podřízena tlaku kolektivních soukromých zájmů, může plnit funkce politické kritiky a kontroly, jež přesahují pouhou účast na politických kompromisech, jen v té míře, v níž je sama bezohledně podřízena podmínkám publicity, totiž v níž se opět stává veřejností v přísném smyslu slova. Intenci klasických požadavků publicity lze za změněných podmínek uchránit před reakčním zvratem, jestliže se publicita – doplněná o neortodoxní požadavky –, rozšíří i na ty instituce, které až dosud spíše žijí z veřejnosti druhých institucí, než aby samy podléhaly jejich dohledu: v první řadě na strany, ale pak i na politicky vlivná masmédiá a veřejné svazy. Jde o instituce společenských sil, jejichž činnost se váže ke státu – soukromé organizace společnosti, které v rámci politického řádu plní veřejné funkce.

Aby mohly dostát těmto funkcím ve smyslu demokratického vytváření mínění a vůle, musí být předně jejich vnitřní výstavba organizována podle principu veřejnosti a musejí institucionálně umožňovat vnitrostranickou, případně vnitrosvazovou demokracii – neomezenou komunikaci a veřejnou racionální diskusi.⁷⁶ Následně musí být zajištěno spojení nějaké takovéto organizované veřejnosti s veřejností celého publika tím, že se dění

75/ Ridder, H., *Zur verfassungsrechtlichen Stellung der Gewerkschaften im Sozialstaat nach dem Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, c.d., s. 27.

76/ Stammer, O./Schelsky, H., Über die „Organisationswirklichkeit“, diskuse in: *Die Neue Gesellschaft*, II, 1955, H. 3, 4, 6; viz též odkazy in: Stammer, O., *Politische Soziologie- und Demokratie-Forschung. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1956, VIII, s. 380 nn.

uvnitř strany či svazu zveřejní.⁷⁷ Konečně činnost samotných organizací, jejich tlak na státní aparát, ale také jejich vzájemné vykonávání moci, rovněž vyžadují rozsáhlou publicitu, stejně jako rozmanité vztahy závislosti a hospodářských propojení; k tomu například patří, že organizace veřejnosti zaručují informace, které se týkají zdrojů a způsobu použití jejich finančních prostředků.⁷⁸ V Německu ústava dává možnost rozšířit takovéto požadavky publicity i na veřejné svazy,⁷⁹ protože i ony mohou pod ústavní ochranou „institucionální svobody veřejného mínění multistranického státu“⁸⁰ legitimně spolupůsobit na politické vytváření mínění a vůle lidu. Dokonce i politická publicistika má být podřízena demokratickému příkazu veřejnosti, podobně jako všechny instituce, které mají ve veřejnosti určitý demonstračně či manipulativně privilegovaný vliv. Ať už je tomu z právního hlediska jakkoli, ze sociologického aspektu jsou takovéto požadavky začátkem diskuse o důležité dimenzi demokratizace společenských organizací, jejichž činnost se váže ke státu. Nejen orgány státu, nýbrž ta-

77/ Ramm, Th., *Die Freiheit der Willensbildung*. Stuttgart 1960, s. 108: „Hrozičímu rozpadu společnosti na bezpočet prakticky nekontrolovatelných separátních řádů lze relativně jednoduše čelit tím, že se veřejné mínění dozví o vnitrosvazovém dění a kriticky na ně působí.“

78/ K otázkám financování stran v Německu srv. Eschenburg, Th., *Probleme der modernen Parteifinanzierung*. Tübingen 1961; dále: Kitzinger, U., *Wahlkampf in Westdeutschland*. Göttingen 1960, s. 156 a konečně Dübber, U., *Parteifinanzierung in Deutschland*. Opladen 1962; pro USA Heard, A., *The Costs of Democracy*. University of North Carolina 1960; právní stránkou se zabývá Grundmann, W., *Die Finanzierung der politischen Parteien. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1959, 115, s. 113-130.

79/ Altmann, R., *Zur Rechtsstellung der öffentlichen Verbände*, c.d., s. 225.

80/ Ridder, H., *Meinungsfreiheit*. In: Neumann, F./Nipperdey, H.-C./Scheuner, U. (Hg.), *Die Grundrechte*. Bd. II. Berlin 1954, s. 257. Srv. též Löffler, M., *Der Verfassungsauftrag der Publizistik. Publizistik*, 1960, V, s. 517 nn.; Copic, H., *Berufsverbot und Pressefreiheit. Juristische Zeitschrift*, 1963, s. 494 nn.

ké všechny instituce, které publicisticky působí v politické veřejnosti, jsou zavázány k tomu, aby byly veřejné, protože proces transformace společenské moci v moc politickou vyžaduje právě tolik kritiky a kontroly, jako legitimní vykonávání politické moci nad společností. Ideu veřejnosti, která byla institucionalizována jak v masové demokracii sociálního státu, tak i v občanském právním státě, zkrátka: ideu racionálního utváření panství v prostředí veřejně diskutujících soukromých osob lze dnes uskutečnit pouze jako racionální utváření – v případě pluralismu organizovaných soukromých zájmů samozřejmě omezené – sociálního a politického výkonu moci pod vzájemnou kontrolou soupeřících organizací, které jsou zavázány veřejnosti jak ve své vnitřní výstavbě, tak i ve styku se státem a mezi sebou navzájem.⁸¹

Pouze s tím, jak nějaké takovéto racionální utváření postoupí, může se opět vytvořit – jako svého času v podobě měšťanského publika soukromých osob – politická veřejnost: totiž „společnost, která přesahuje pravidelnou nebo příležitostnou volbu státních orgánů a referendum ... a je reálně přítomná v koherentním a permanentním procesu integrace“.⁸² Nakolik ovšem politická veřejnost v této dimenzi skutečně zaostává za masovou demokracií sociálního státu, nebo lépe řečeno: jak malého pokroku v této věci vůbec dosáhla, lze analyzovat právě na veřejné přípravě a samotném průběhu voleb. Veřejnost, která byla dočasně vytvořena za tímto účelem a byla mobilizována pouze na přechodnou dobu, totiž vede k panství oné druhé publicity public relations, která může být nad hlavami neorganizovaného publika organizací rozvíjena tím úspěšněji, čím více se ony sa-

81/ Lohmar, U., *Innerparteiliche Demokratie*. Stuttgart 1963; k tomu: Abendroth, W., *Innerparteiliche und innerverbandliche Demokratie als Voraussetzung der politischen Demokratie. Politische Vierteljahresschrift*, 1964, s. 307 nn.

82/ Ridder, H., *Zur verfassungsrechtlichen Stellung der Gewerkschaften im Sozialstaat nach dem Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, c.d., s. 26 n.

my vyhýbají demokratickému příkazu veřejnosti. Poslední volební výzkum ukazuje, „jak výhodné je pro určitou stranu nemít žádné členy, nýbrž procitnout pouze v době voleb spolu s centralizovanou manévrovací schopností reklamní firmy, která existuje z jednoho jediného důvodu: provést reklamní polní tažení.“⁸³ Proces veřejné komunikace, který se rozvíjí v prostředí samotných stran a organizací, je zjevně v opačném vztahu k demonstrativní a manipulativní účinnosti publicity, která usiluje o virulentní ochotu širokého obyvatelstva, a především jeho politicky nejindiferentnější části, projevit veřejný souhlas.

§ 22

*Vytvořená veřejnost a neveřejné mínění:
volební chování obyvatelstva*

Vztah příjemců služeb ke státu není v prvé řadě vztahem politické účasti, nýbrž obecným postojem, který od státu něco požaduje, očekává od něj zaopatření, aniž by vlastně chtěl prosazovat rozhodnutí.⁸⁴ Jejich styk se státem v podstatě probíhá ve sféře správy; je apolitický a vyznačuje se „náročnou lhostejností“. V sociálním státě, který především spravuje, rozděluje a zaopatřuje, se „politické“ zájmy občanů podřízených stálým správním aktům primárně redukuje na nároky, jež jsou specifickým způsobem svázány s povoláním. Účinné zastupování těchto zájmů ovšem musejí svěřit velkým organizacím. To, co – jak se zdá – ještě zbývá iniciativě osobního rozhodnutí, přebírají do své režie strany při volbách organizovaných formou plebiscitu. Stupeň rozpadu politické veřejnosti – jakožto sféry kontinuální účasti na rozumovém posuzování veřejné moci – se poměřuje po-

83/ Kitzinger, U., *Wahlkampf in Westdeutschland*, c.d., s. 67 n.

84/ Srv. mé pojednání o pojmu politické účasti. In: Habermas, J./Friedenburg, L. von, u.a. (Hg.), *Student und Politik*, c.d., s. 13 nn.

dle toho, do jaké míry se pravým publicistickým úkolem stran vůbec stává nutnost vytvářet něco takového, jako je veřejnost. Volební boje již nejsou výsledkem nějakého sporu mínění, který per se existuje v rámci institucionálně zajištěné veřejnosti.

Demokratické aranžmá parlamentních voleb nicméně nadále počítá s liberálními fikcemi občanské veřejnosti. Očekávání, která ještě i dnes normativně ovlivňují roli občana jakožto voliče, jsou sociálněpsychologickým odrazem oněch poměrů, v nichž kdysi publikum rozvažujících soukromých osob převzalo kritické a legislativní funkce. Od voliče se očekává, že se s jistou mírou soudností a znalostí bude se zájmem účastnit veřejných diskusí, aby racionálně a v obecném zájmu pomohl najít to, co by se mohlo stát závazným měřítkem správného a spravedlivého politického jednání. Ve statí nazvané *Democratic Theory and Public Opinion* vypočítává Berelson momenty „osobnostní struktury“ voliče: zájem o veřejné události; získávání informací a poznávání zásadních politických principů nebo morálních standardů; schopnost přesného pozorování; účast v komunikaci a diskusi; racionální chování; uvažování o zájmu společenství.⁸⁵ Sociologické základní složky politicky činné veřejnosti se tak přetvořily v psychologické charaktery. Jestliže však dnes masa obyvatelstva s volebním právem tak málo plní demokratický vzor chování (jak bylo doloženo mnoha empirickými výzkumy⁸⁶), a to i tehdy, poměruje-li se pouze vnějšími kri-

85/ Berelson, B. R., *Democratic Theory and Public Opinion. Public Opinion Quarterly*, Fall 1952, s. 329.

86/ Srv. sborníky: Burdick, E./Brodbeck, A. J., *American Voting Behaviour*. Glencoe 1959; Eulau, H./Eldersveld, S. J./Janowitz, M., *Political Behaviour*. Glencoe 1956; dále zkoumání Lazarsfeld, P. F./Berelson, B. R./McPhee, W. N., *Voting*. Chicago 1954; Campbell, A./Gurie, L./Miller, W. E., *The Voters Decide*. Evanston 1954; Lazarsfeld, P. F./Berelson, B. R./Goudet, P., *The People's Choice*. N.Y. 1944. Chování voličů v Anglii, Francii a Německu, jak ukazují srovnatelné výzkumy v těchto zemích, je naprosto podobné chování americkému: McCallum, R./Readman, *The British General Election of 1945*. London 1947; Nicholas, H. G., *The British General Election*

térii (jako je stupeň politické aktivity a iniciativy či účasti v diskusích), pak lze takovou odchylku pochopit pouze sociologicky - v souvislosti se strukturální a funkcionální přeměnou samotné veřejnosti.

Na první pohled se zdá, že zůstala zachována vzdálená souvislost mezi voličským publikem v masových demokraciích sociálních států na jedné straně a publikem soukromých osob v občanském právním státě 19. století na straně druhé. V souladu se svou ideou bylo odevzdání hlasu pouze završujícím aktem kontinuálního, veřejně řešeného sporu argumentu a protiargumentu; oprávněni volit byli ti, kteří už beztak měli přístup k veřejnosti: soukromé osoby, a sice hlavy domácností převážně z měšťanských vrstev, které disponovaly vlastnictvím a vyšším školním vzděláním. Sociální skladba jediného publika, které tehdy mělo volební právo, dnes má své dozvuky ve skladbě oné aktivnější části obyvatelstva se všeobecným volebním právem, která volební právo využívá: muži volí zpravidla častěji než ženy, lidé ve stavu manželském častěji než svobodní, příslušníci skupin s vyšším sociálním statutem, s vyššími příjmy a vyšším stupněm vzdělání častěji než příslušníci nižších společenských vrstev. Přitom je dále pozoruhodné, že obchodníci, kteří jsou příslušníky živnostenského středního stavu, chodí k volbám v relativně velkém počtu. Za skutečností, že volební účast je nejvyšší u věkové skupiny 35-55 let, lze tušit nejen silný vliv typu povolání (jak je tomu u následnických vrstev měšťanských soukromých osob), nýbrž také profesní propojení v souvislostech společenské práce per se. Zdá se, že také účast na

of 1950. London 1951; Butler, D. E., *The British General Election of 1955*. London 1955; Nicholas, H. G./Williams, R., *The French Election of 1956. Political Studies*, 1956, 4; Harrison, G./Kitzinger, U. W., *The French Election of 1958. Political Studies*, 1959, 7, s. 147 nn.; Duverger, M., *La participation de femmes à la vie politique*. Paris 1955; Hirsch, E./Weber, W., *Wähler und Gewählte*. Berlin 1957. Mnoho z těchto materiálů je zpracováno in: Lipset, S. M., *Political Man*. New York 1960, zvl. Part II: Voting in Western Democracies, s. 139 nn.

veřejné kritické diskusi, která byla svého času neformálním předpokladem volební účasti, dnes ještě nachází určitou analogii v tom, že členové soukromých spolků využívají svého volebního práva ve větším rozsahu než neorganizovaní občané.⁸⁷ – Takovéto konzervativní rysy liberální veřejnosti, které jsou ve volebním chování obyvatelstva obsaženy, lze prokázat také v případě proudu politické komunikace, který zkoumal Katz s Lazarsfeldem. Na rozdíl od spíše horizontálního šíření mód a spotřebitelských zvyklostí vůbec, které jsou u různých sociálních vrstev rozdílné, plyne proud politického mínění spíše vertikálně, od skupin s vyšším postavením ke skupinám s postavením nižším – „názorovými vůdci (opinion leaders) v politických záležitostech“ jsou obvykle movitější a vzdělanější skupiny, které disponují lepším společenským postavením než skupiny, jež ovlivňují.⁸⁸ Na druhé straně bylo možné konstatovat, že tyto politicky zainteresované, informované a aktivní vrstvy, jež tvoří jádro publika, mají samy přinejmenším sklon k předkládání svých názorů k vážné diskusi. Právě nositelů tohoto dvoustupňového komunikačního procesu, tedy procesu zprostředkovaného těmito názorovými vůdci, se jednou přijaté mínění často upevňuje natolik, že se z něj často stává rigidní zvyk.⁸⁹ Bez procesu komunikace v rozvažujícím publiku se nestanou veřejným míněním ani ta mínění, která mohou být veřejná.

Také dobře dokumentovaná skutečnost, že ti, kteří se jako relativně nejlépe informovaní relativně nejčastěji pouštějí do diskusí, mají beztoho sklon potvrzovat své

87/ Linz, J., *The Social Basis of German Politics*. Disertační práce. Columbia University 1958, rukopis, s. 804 n.; viz Lipset, S. M., *Political Man*, c.d., s. 196.

88/ Katz, E./Lazarsfeld, P. F., *Personal Influence*. Glencoe 1955.

89/ Berelson, B. R., *Democratic Theory and Public Opinion*, c.d., s. 319: „Ve většině kampaní, ať už politických či informačních, s nejmenší pravděpodobností změni své mínění lidé, kteří jsou nejlépe informovaní. Mnozí z nich reprezentují postojovou stabilitu; někteří mohou reprezentovat postojovou rigiditu.“

představy pouze mezi sebou a eventuálně ovlivnit ty, kdo váhají, nebo se málo zapojují, je dostatečným dokladem toho, jak málo tito lidé přispívají k procesu *veřejného* mínění. Politické diskuse se nadto většinou omezují na zasvěcence, na rodinu, na okruh přátel a sousedů, kteří tak jako tak spíše vytvářejí homogenní názorové klima. Na druhé straně voliči, kteří mají tendenci přiklánět se střídavě k té či oné straně, se rekrutují z širokého rezervoáru občanů, kteří jsou méně zainteresovaní, méně informovaní a apatičtí, pokud se nechovají zcela indiferentně a volby přímo neignorují.⁹⁰ Tak se zpravidla dají názorově ovlivnit – nyní však demonstrativně nebo manipulativně vytvořenou veřejností organizátorů voleb – nejspíše právě lidé, kteří se na základě svých dispozic co nejrozhodněji vyhýbají veřejnému mínění vytvořenému v nějaké diskusi.

Rozpad soudržnosti voličského publika jakožto publika je dobře patrný ve vlastní imobilizaci převážné části voličstva. K voličské základně jedné či druhé strany ovšem patří dvě velmi rozdílné skupiny. Na jedné straně je tu nepatrná menšina občanů, kterou lze ještě s jistým oprávněním označit jako „aktivní“, ať už jde o členy stran nebo jiných společenských organizací, nebo o neorganizované, ale vzdělané a silně zainteresované voliče, kteří mají také většinou vliv jako opinion leaders. Proti nim stojí na druhé straně většina stejně rozhodných občanů, kteří, jak se zdá, každodenní politické spory ignorují. Základem tohoto zakotvení je jednak oprávněné, avšak stereotypně zautomatizované vnímání skupinových zájmů, jednak vrstva kulturních samozřejmostí, hluboce zakořeněných postojů a předsudků, které jsou výsledkem zkušeností, jejichž původ je většinou historicky zakotven daleko v minulosti a je zprostředkován mnoha generacemi.⁹¹ Různé věkové skupiny se necháva-

90/ Janowitz, M./Marvick, D., *Competition Pressure and Democratic Consent*. Michigan 1956.

91/ Lipset, S. M., *Political Man*, c.d., s. 270 n.; o „historickém pozadí volebních vzorců“.

ji ovlivňovat zkušenostmi, které jsou specifické pro danou generaci; různé konfesijní a etnické skupiny se nechávají ovlivňovat stejnými zkušenostmi. Do formálně stejných volebních rozhodnutí se tak často promítají materiálně zcela heterogenní a často dosti protikladné volní podněty, jejichž výsledkem je pak fiktivní konsensus tím spíše, čím více jejich nediskutované předpoklady zůstávají mimo veřejnou komunikaci. – Mezi imobilizovanými bloky stojí nebo se na tu či onu stranu přiklání nezávislé skupiny voličů, které se, podle Janowitzovy klasifikace, skládají zčásti z lidí ochotných ke kompromisu, zčásti z lidí neutrálních, ambivalentních nebo apatických; podle toho, jak přísná kritéria stanovíme, se tato skupina pohybuje řádově mezi jednou čtvrtinou až téměř polovinou všech oprávněných voličů. Patří k ní nevoliči a takzvaní marginální voliči, kteří mohou být mobilizováni jednou pro tu a podruhé pro onu stranu a někdy je nelze mobilizovat vůbec: tj. „nevoliči a nestáli voliči“. Charakteristika nevoličů jako relativně nejhůře informované a demokraticky relativně nejméně spolehlivé skupiny⁹² se s jistými změnami týká také reprezentantů politicky nezávislé části voličstva:⁹³ „nezávislí voliči mají tendenci znát a starat se nejméně“.⁹⁴ Nicméně tito oprávnění voliči, jimž se nedostává kvalifikace k účasti na procesu veřejného mínění, jsou cílovou skupinou volebních managerů: každá strana se pokouší co možná nejvíce vyčerpat rezervoár „nerozhodnutých“, a to nikoli osvětou, nýbrž přizpůsobením se apolitickému spotřebitelskému postoji, který je v této vrstvě rozšířen zvláště silně. – Janowitz klade právem otázku, „zda tyto snahy, které se mocně opírají o masmédiá a další propagační zařízení,

92/ Stouffer, S. A., *Communism, Conformity and Civil Liberties*. New York 1955, s. 83 nn.; Field, H. H., *The Non-Voter. Public Opinion Quarterly*, 1944, VIII, s. 175 nn.; Stanford, F. H., *Authoritarianism and Liberty*. Philadelphia 1950.

93/ Janowitz, M., *Political Behaviour*, c.d., s. 279.

94/ Harris, C., *Election, Polling and Research. Public Opinion Quarterly*, 1957, XXI, s. 109.

nejdou zneužitím omezených zdrojů“.⁹⁵ Volební kampaně však také zpětně působí na ostatní voličské skupiny. Spojení mezi volební účastí a orientací na programové cíle je tak mnohem slabší než spojení mezi volební účastí a symbolickým obrazem vůdčích kandidátů, který byl v kampani záměrně předložen.⁹⁶

Nové inscenování politické veřejnosti, které se v každých volbách pravidelně opakuje, odpovídá rozpadlé formě občanské veřejnosti. Integrovaná struktura, která byla připravena a rozšířena masmédiem, předně sama představuje politickou ideologii, ačkoli její smysl je nepolitický; politický program, každé demonstrativní vyjádření vůbec, s ní například nesmí soutěžit, nýbrž musí usilovat o určitou shodu. Rozpad politické ideologie, který už před desetiletími diagnostikoval Mannheim, se zdá být pouze jednou stranou onoho procesu, na jehož základě Raymond Aron hovoří přímo o konci ideologického věku.⁹⁷ Na druhé straně vzniká ideologie v podobě takzvané konzumní kultury a plní takřka na hlubším stupni vědomí svou starou funkci, totiž tlaku k přizpůsobení se existujícím poměrům. Toto falešné vědomí již není tvořeno, jak tomu bylo u politické ideologie 19. století, určitou vnitřně harmonickou soudržností představ, nýbrž určitou soudržností způsobů chování; praktickou podobu získává jakožto systém zvnějšku řízených konzumních zvyklostí. To, co zůstává jakožto vědomí, je pseudorealistické napodobení stávajících poměrů tak, jak se jeví na povrchu: „Pokud bychom chtěli do jediné věty stěsnat to, kam vlastně míří ideologie masové kultury, museli bychom ji vyložit jako parodii věty „staň se, čím jsi“: jako oslavné zdvojení a ospravedlnění stavu, který beztak existuje, při zrušení veškeré transcendence a kritiky. Tím, že se společensky účinný duch omezuje

95/ Janowitz, M., *Political Behaviour*, c.d., s. 280.

96/ Tamtéž.

97/ Aron, R., *Fin de l'Age Ideologique?* In: *Sociologica*. Frankfurt/M. 1955; srv. též Brunner, O., *Das Zeitalter der Ideologien. III. Neue Wege der Sozialgeschichte*. Göttingen 1956, zvl. s. 200 n.

na to, aby před zraky lidí ještě jednou předložil jen to, co beztak vytváří podmínku jejich existence, ale tuto existenci současně proklamuje jako svou vlastní normu, utvrdí je v bezvěrečné víře v holou existenci.“⁹⁸

Propagace je další funkcí, kterou převzala veřejnost ovládaná masmédií. Strany a jejich pomocné organizace jsou proto nuceny publicisticky ovlivňovat volební rozhodování analogicky k reklamnímu tlaku vybízejícímu ke koupi zboží⁹⁹ – vzniká průmysl politického marketingu. Straničtí agitátoři a propagandisté starého ražení přenechávají své místo politicky a stranicky neutrálním odborníkům z oblasti reklamy, jejichž zaměstnáním je nepoliticky prodávat politiku. Tato tendence, ačkoli se rysuje již delší dobu, se prosadila až po 2. světové válce, paralelně s vědeckým vývojem empirických technologií výzkumu trhu a mínění. Odpor, který byl v mnohých stranách zlomen až po několikanásobných volebních porážkách,¹⁰⁰ prozrazuje, že režiséři voleb nejen musejí vzít mizení původně politické veřejnosti na vědomí, nýbrž musejí toto mizení s plným vědomím uspišit. Dočasně vytvořená politická veřejnost reprodukuje, pouze za jinými účely, sféru, pro kterou stanoví zákon ona integrační kultura; do konzumní oblasti je sociálněpsychologicky začleněna i oblast politická.

Adresátem takovéto práce s veřejností je typ politického konzumenta, kterého Riesman označil jako „nového lhostejného“: „už nevystupuje jako ‚nezávislý volič‘... nepřipadá mu, že by jeho politické názory samy o sobě měly nějaký vztah k jeho politické funkci. Slouží mu

vlastně jako plátidlo v jeho roli spotřebitele politických denních zpráv ve skupině vrstevníků. Jeho snášenlivost vůči názorům druhých není způsobena jen jeho tolerantním charakterovým ustrojením, ale rovněž tím, že jde o ‚pouhé‘ názory, snad zajímavé či zábavné, které však jsou prosty jakékoli částečné i celkové angažovanosti pro politickou roli nebo činnost.“¹⁰¹

Dezintegrace voličstva jakožto publika je zřejmá v tom, že tisk a rozhlas, „které jsou používány obvyklým způsobem“,¹⁰² zůstávají takřka neúčinné; v rámci vytvořené veřejnosti se masmédiá hodí pouze jako nositelé reklamy. Strany se přímo obracejí k „lidu“, fakticky k oné menšině, jejíž průměrná slovní zásoba podle demoskopů nepřesahuje 500 slov.¹⁰³ Spolu s tiskem ztrácí svůj význam i druhý klasický nástroj utváření mínění: stranické shromáždění. Dnes už víme, že toto shromáždění, „které se používá obvyklým způsobem“, může sloužit pouze k vydávání hesel určených malé skupině příznivců, kteří beztak zachovávají věrnost. I shromáždění se již hodí pouze k reklamním akcím, v nichž smejí přítomní hrát nanejvýš roli neplacených statistů televizního vysílání.

V manipulované veřejnosti se místo veřejného mínění vytváří určitá nálada připravenosti veřejně projevit svůj souhlas, vytváří se názorové klima. Manipulativní je především sociálněpsychologická kalkulace nabídek, které jsou adresovány nevědomým sklonům a vyvolávají předvídatelné reakce, aniž by na druhé straně mohly

101/ Riesman, D., *Osamělý dav*, c.d., s. 220 n.

102/ Schmidtchen, G., *Die befragte Nation*. Freiburg 1959, s. 139.

103/ Není náhoda, že Schmidtchen (tamtéž, s. 173) předkládá následující záležitost jako příklad chování vlády, které se opírá o empirické výzkumy: „Reakce tisku na určité snahy a rozhodnutí vlády mohou dopadnout nepříznivě. V téže době provedený průzkum ukazuje, že si obyvatelstvo o těchto záležitostech vytvořilo daleko pozitivnější představy. Pokud by se vláda v takovýchto případech ve své práci s veřejností opírala o hlasy tisku, mohla by informační kampaň vyvolat spíše zmatení než osvětu, protože argumenty by se obyvatelstvu musely zdát z velké části nesrozumitelné.“

98/ Adorno, T. W., *Ideologie*. In: týž, *Exkurse*. Frankfurt/M. 1956, s. 158; srv. též Horkheimer, M./Adorno, T. W., *Kulturindustrie*. In: týž, *Dialektik der Aufklärung*. Amsterdam 1947.

99/ Flöter, H. H., *Der manipulierte Mensch und seine Freiheit*. *Die neue Gesellschaft*, 1958, 4, s. 272.

100/ Charakteristické jsou v této souvislosti diskuse, které probíhaly v SPD po volební porážce z r. 1957; srv. *Die Neue Gesellschaft*, 1958, 1: Eichler, W., *Wählermanipulierung oder sozialistische Politik*, s. 27 nn. a Feddersen, J., *Politik muß verkauft werden*, s. 21 nn.

jakkoli zavazovat ty, kteří si takto zajišťují plebiscitní souhlas: čím více mají veřejné výzvy, které se musejí řídit pečlivě zjištěnými „psychologickými parametry“ a být experimentálně ověřeny, působit jako symboly identifikace, tím více ztrácejí svou souvislost s politickými programovými tezemi či dokonce s věcnými argumenty. Jejich smysl se vyčerpává vyvoláním onoho druhu popularity, „který dnes v masové společnosti nahrazuje bezprostřední vztah individua k politice“.¹⁰⁴ Ústřední roli proto hraje prezentace vůdce nebo vedoucí garnitury; i oni potřebují vkusnou úpravu a balení, které dostojí požadavkům trhu. Index popularity je pro vládu měřítkem toho, do jaké míry má pod kontrolou neveřejné mínění obyvatelstva nebo nakolik musí své vedoucí garnituře dodatečně zajistit publicitu, která se dá změnit v popularitu. Popularita jako taková není totožná s publicitou, ale bez ní ji nelze trvale udržet: nálada, která ji charakterizuje, je závislou variabilní veličinou dočasně vytvořené veřejnosti, ačkoli v žádném případě nezávisí pouze na ní. Nikoli bez důvodu se vládní strany – ve snaze uspět ve volebním boji – pokoušejí vytvořit objektivní příležitosti, náměty pro publicitu v podobě opravdových ústupků, jež jsou v souladu s očekáváním obyvatelstva – například snížením spotřebních daní, což je publicisticky zvláště vhodné opatření. Aby bylo možné přizpůsobit se, jako vždy manipulativně, vědecky analyzovaným motivům voličů, je třeba čas od času přijmout opatření, která jako krystalizační body žádoucí publicity uspokojí reálné požadavky. Potud má samotná manipulace i té nejvynalézavější volební režie své, chcete-li, přirozené hranice. Nesmí z toho však být již vyvozován opačný závěr, že „čím lépe jsou známy motivy voličů, tím více je vláda ‚manipulována‘ lidem“.¹⁰⁵

104/ Kirchheimer, O., Majoritäten und Minoritäten in westeuropäischen Regierungen, c.d., s. 265.

105/ Schmidtchen, G., *Die befragte Nation*, c.d., s. 166; týž, Die Bedeutung repräsentativer Bevölkerungsumfragen für die offene Gesellschaft. *Politische Vierteljahresschrift*, 1963, 4, s. 168 nn.

Je jisté, že publicistické „využívání“ daných motivů jim musí být přizpůsobeno; za určitých okolností přitom může být nutné vytvořit příležitosti ke zveřejnění ve formě povinností, které uspokojují reálné potřeby voličů. Čím užší jsou „přirozené“ hranice manipulace, tím silnější je tu tlak vědecky analyzované motivy nejen využívat, nýbrž také uspokojovat. Z toho se však ještě nedá vyvodit nic jednoznačného. Ale i kdybychom hypoteticky předpokládali případ, že by, při velmi úzkém vymezení hranic manipulace, aklamační proces v rámci periodicky vytvářené veřejnosti zaručoval dalekosáhlou ochotu vlády řídit se neveřejným míněním,¹⁰⁶ ani tehdy by nebyly splněny podmínky demokratického vytváření mínění a vůle. Neboť nabídky učiněné za účelem psychologické reklamy, ať už mohou být objektivně jakkoli účelné, nejsou zprostředkovány vůlí a vědomím subjektů (nýbrž v podstatě podvědomě). Tento druh vytváření vůle by spíše odpovídal osvícenému absolutismu autoritativního režimu sociálního státu než sociálnímu a demokratickému právnímu státu: vše pro lid, nikoli skrze lid – nikoli náhodou jde o větu z období panování pruského krále Bedřicha II. Přísně vzato by při této proceduře nebyl zaručen ani „blahobyť“. Neboť neveřejnému mínění s nepřímým vlivem by kromě znaku autonomie chyběl znak racionality jako takové. Uspokojení dokonce i dobře zjištěných motivů nejširších vrstev ještě samo o sobě nezaručuje, že by bylo v souladu s jejich objektivními zájmy. V souladu se svou ideou byla veřejnost principem demokracie nejen proto, že v ní měl v zásadě každý stejnou šanci předvést své osobní sklony, přání a přesvědčení –

106/ Tento předpoklad, ostatně předpoklad empiricky vyvrácený, je základem většiny kritik funkce výzkumu mínění v demokracii: vede, alespoň se to tvrdí, k mizení ochoty přijímat vůdcovství; srv. Ramney, J. C., Do the Polls serve Democracy? In: Berelson, B. R./Janowitz, M. (eds.), *Public Opinion and Communication*, c.d., s. 132 nn.; srv. též Fröhner, R., Trägt die Meinungsforschung zur Entdemokratisierung bei? *Publizistik*, 1958, III, s. 323 nn.; srv. nedávný spor mezi S. Sontheimerem a G. Schmidtchenem, *Meinungsforschung und Politik. Der Monat*, April u. Mai 1964.

opinions; bylo ji možné uskutečnit jen v té míře, v níž se tato osobní mínění mohla v rozvažování publika rozvinout ve veřejné mínění - v opinion publique. Záruka obecné přístupnosti byla chápána pouze jako předpoklad záruky pravdivosti promluvy a repliky na tuto promluvu, které i nadále podléhaly zákonům logiky.

Vztah vytvořené veřejnosti a neveřejného mínění lze objasnit na příkladu několika opatření, která v r. 1957 ovlivnila volbu do Spolkového sněmu ve prospěch vládních stran. (O tento příklad manipulativního využití empirických výsledků výzkumu veřejného mínění určitou stranou se opíráme pouze proto, že k tomu máme spolehlivou dokumentaci, jíž se nám u jiných stran nedostává.¹⁰⁷) Pro práci vítězné strany s veřejností byla ve volebním boji určující celkem čtyři strategická opatření. Symbolická představa stranického vůdce, která se osvědčila ve volebním boji do Spolkového sněmu v r. 1953, musela být přestylizována, aby tak byly vyvráceny obavy plynoucí především z Adenauerova vysokého věku: byl prezentován jako „jeden z mužstva“. Propaganda pak stavěla převážně na pocitech strachu a na potřebách zajištění bezpečnosti, za prvé tím, že protivníka účinně asociovala s bolševickým nebezpečím, a za druhé tím, že vytvořila důvěryhodnou představu, že vládní strana, jež byla bez skrupulí ztotožněna se státem jako takovým, je jedinou zárukou bezpečí, a to jak vojenského, tak i sociálního: žádné experimenty, co máš, to máš atd. Za třetí, aby vláda potlačila obavy ze

107/ Viz především studie Schmidtchena a Kitzingera, které jistě nelze podezřívat ze stranicko-politických afiliací; interpretaci manipulativního obsahu vědecky uvedeného volebního boje o spolkový sněm z r. 1957 provádí Friedeburg, L. von, Zum politischen Potential der Umfrageforschung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1961, 13, s. 201-216; sociologickou analýzu jednotlivých skupin voličů najdeme in: Hartenstein, F./Liepelt, K./Schubert, Die Septemberdemokratie. *Neue Deutsche Gesellschaft*, 1958, H. 1; Faul, E. (Hg.), *Wahlen und Wähler in Westdeutschland*. Hamburg 1961; Graf Blücher, V. (Hg.), *Der Prozeß der Meinungsbildung, dargestellt am Beispiel der Bundestagswahl 1961*. Bielefeld 1962.

zvyšování cen, které byly z politického hlediska pro volby nepříznivé, uzavírala s průmyslem takzvané smlouvy o zachování stávajícího stavu, na jejichž základě podnikatelé odsunuli zvýšení cen za termín voleb. Řada renovovaných firem se nadto v inzerci denního tisku zaručovala za stabilitu cenové hladiny; tomu předcházelo reklamní tažení svazu maloobchodníků. Jako nejúčinnější opatření byla konečně schválena důchodová reforma: asi 6 milionů důchodců dostalo v květnu 1957 vyšší příjmy a doplatky; materiální a psychologický vliv se samozřejmě neomezoval pouze na důchodce. Všechna čtyři opatření byla předem pečlivě testována a poté publicisticky prosazena prokalkulovanými reklamními technikami (měkká vlna), případně zhodnocena (blahobyť pro všechny). Jednotlivá strategická opatření nebyla hodnocena z hlediska úspěchu, tj. stupně dosažené aklamace; jejich váha, pokud je vzájemně porovnáváme, se dá jen stěží odhadnout. Jasněji je lze interpretovat podle jejich politického obsahu nežli podle propagandistického účinku: jako jedinou závaznou povinnost si vládní strany vzaly za své důchodovou reformu (souhlas s ní předcházely volebnímu boji). Na realizaci tohoto zákona se sice také podílela opoziční strana; avšak této situace spíše využily vládní strany (protože Spolkový sněm mnoho voličů ztotožňuje se spolkovou vládou) jako dobře načasované příležitosti k ovlivnění veřejnosti.

Na jedné straně tedy samotná tato metoda politického vytváření vůle zaručuje jakýsi tlak neveřejného mínění na vládu, aby uspokojila reálné potřeby obyvatelstva a přitom se vyhnula riskantní ztrátě popularity; na druhé straně brání tomu, aby se vytvořilo mínění, které je v přísném smyslu slova veřejné. Tím totiž, že jsou důležitá politická rozhodnutí přijímána k manipulativním účelům, aniž by to ovšem narušilo jejich faktické důsledky, a že jsou propagandisticky vnášena do demonstrativně vytvořené veřejnosti jakožto příležitosti k publicitě, zůstávají *qua* politická rozhodnutí vzdálena jak veřejnému posuzování věcí, tak i možnosti plebiscitního projevu nedůvěry ve vědomí precizně definovaných alterna-

tiv. Důchodová reforma, abychom zůstali u našeho příkladu, se totiž během své přípravné fáze systematicky nestala ani tématem procesu veřejného vytváření vůle, ačkoli se o ní náležitě psalo ve velkých denících (demoskopické výzkumy ukázaly, že masa obyvatelstva nespojovala s termínem dynamický důchod žádné přesné představy), ani se později – jako ústřední sociopolitický problém – nestala explicitním tématem volebního boje (jako základnu propagandy, jíž šlo o povšechné stereotypy zvyšování životní úrovně, bylo možné využít jen nepřímé psychologické účinky). Demonstrativně a manipulativně rozvinutá veřejnost, která je tu bezprostředně inscenována pro onu silnou menšinu „nerozhodnutých“, kteří v normálním případě určují výsledky voleb, také v tomto případě sloužila sociálněpsychologicky vykalkulovanému a reklamně technicky aranžovanému komunikačnímu procesu mezi stanovenými symboly a danými motivy. Výsledné hlasy nedávají žádné veřejné mínění ani ve svém součtu, protože není splněna žádná z obou podmínek: neformální mínění se netvoří ani racionálně, totiž ve vědomé konfrontaci se záležitostmi, které lze poznat (veřejně prezentované symboly spíše odpovídají namnoze nevědomým procesům, jejichž mechanismus je jednotlivci skryt); a netvoří se ani v diskusi, totiž v argumentacích nějakého veřejně vedeného rozhovoru (reakce, jakkoli jsou mnoha způsoby zprostředkovány skupinovým míněním, spíše zůstávají soukromé v tom smyslu, že nejsou vystaveny korektuře v rámci diskutujícího publikum). Publikum občanů, dezintegrované jakožto publikum, je publicistickými prostředky natolik mediálně přetvořeno, že může být na jedné straně vyžadováno k legitimizaci politických kompromisů, aniž by na druhé straně mělo podíl na účinných rozhodnutích, nebo aniž by takového podílu bylo vůbec schopno.

Příklad důchodové reformy je poučný i z jiného hlediska: vždyť patří ke komplexu oněch záruk sociálního státu vůči osobním životním rizikům, které byly kdysi přenechány osobní autonomii. Rozpor je nasnadě: na jedné straně se rozšiřují sociální podmínky soukromé

existence, které jsou udržovány a zajišťovány veřejnou mocí, a proto by také měly být objasněny v komunikačním procesu politicky autonomního publika občanů, měly by se právě stát tématem veřejného mínění. Na druhé straně tato instance, na niž se objektivně kladou větší požadavky, může působit jakožto *veřejné* mínění a racionálně utvářet politickou a sociální moc tím méně, čím více je demonstrativně nebo manipulativně produkována pouze v rámci dočasně vytvořené veřejnosti za účelem aklamace v podobě abstraktní volby.

§ 23

Politická veřejnost v procesu sociálněstátní transformace liberálního právního státu

Charakteristická nerovnováha mezi oněmi funkcemi, které dnes politická veřejnost skutečně vykonává, a těmi funkcemi, které od ní – ve změněné konstelaci mezi veřejnou sférou a soukromou oblastí – lze očekávat v souladu s objektivními potřebami demokraticky organizované společnosti, je hmatatelná tam, kde je výslovně normativně upravena transformace liberálního právního státu¹⁰⁸ v takzvaný sociální stát a kde je, dosti často, anticipována ve své intenci jak literou, tak duchem ústavo-právních institucí.

V prvních moderních ústavách odrážejí jednotlivé odstavce základních práv liberální model občanské veřejnosti: zaručují společnost jako sféru soukromé autonomie; proti ní veřejnou moc omezenou na několik málo funkcí; a takřka mezi oběma oblastí soukromých osob shromážděných v publikum, které spojuje stát s potřebami občanské společnosti jakožto shromáždění občanů. Za předpokladu svobodné směny zboží (s její spravedlností rovných šancí při získávání vlastnictví, jež je součástí tržního mechanismu a ekvivalentní směny, to zna-

108/ K užití pojmu srv. výše s. 157, pozn. č. 62.

mená: soukromé nezávislosti a politického spolurozhodování) se ustavení takovéto autority v médiu této veřejnosti zdálo být v souladu s ideou zaručeno tehdy, když byl styk soukromých osob na trhu a ve veřejnosti osvobozen od panství. Ve společnosti drobných vlastníků zboží jakožto ve sféře osvobozené od panství by se automaticky neutralizovaly všechny mocenské vztahy.

Těmto představám odpovídá negativní povaha liberálních základních práv: chrání před státním vměšováním a zasahováním do oblastí, které mají zůstat zásadně vyhrazeny soukromým osobám, jež se řídí obecnými pravidly právního styku. Pokud jde o společenskou funkci, kterou měli tehdy ústavodárci na mysli, základní práva v žádném případě nepůsobila pouze výlučným způsobem; neboť na bázi, pro niž byl tento politický řád koncipován, by základní práva musela působit jako pozitivní záruky rovných šancí účasti v procesu vytváření jak společenského bohatství, tak i veřejného mínění. V souladu s předpokládanou směnnou společností¹⁰⁹ bylo možné zabezpečit rovné šance podílu na sociálních kompenzacích (prostřednictvím trhu) a rovné šance účasti na politických institucích (v rámci veřejnosti) pouze nepřímou, totiž tím, že proti moci koncentrované ve státě byly postaveny záruky svobody a bezpečí. Pozitivního účinku tedy bylo možné dosáhnout pouze na základě negativního působení základních práv. Na rozdíl od pojetí, které převládá mezi právníky, z toho ze sociologického hlediska vyplývá, že ústava liberálního právního státu chtěla od počátku uspořádat nejen stát jako takový, včetně jeho vztahu ke společnosti, nýbrž souvislost celku společenského života. Základními právy zakotvený veřejný řád proto v sobě zahrnoval řád soukromého práva.¹¹⁰ Tím se také dostává do jiného světla běžné rozlišení mezi liberálními zárukami svobody a demokratickými zá-

rukami účasti. Jistě, status negativus a status activus byly odděleny tak zřetelně, jako byla oddělena pozice a funkce bourgeois a citoyen, soukromé osoby a občana. Avšak, chápeme-li oba druhy základních práv sociologicky z původního vztahu veřejnosti a soukromé sféry, odhalí se jejich nedílné spojení. Status jak ve veřejnosti, tak i v soukromé sféře (občanské společnosti a rodině) je negativním způsobem zaručen na základě důvěry, že veřejnost a trh fungují tak, jak se od nich očekává, pokud jen je v obou oblastech zajištěna autonomie soukromých osob. Dokonce i veřejnost, která je v souladu s ústavou konstituována v parlamentu jakožto státním orgánem, si uvědomuje svůj původ v soukromém a autonomním styku publika. Také volební právo, bezprostředně formulované jako právo účasti, je automatickým důsledkem soukromého styku ve veřejnosti, který je zajištěn výlučností. Liberální lidská práva a demokratická občanská práva, podobně jako řád soukromého práva či základními právy zakotvený veřejný řád, se rozcházejí v teorii a praxi občanského státního práva teprve tehdy, když vzniká povědomí o fiktivní povaze společenského řádu, který je tu hypoteticky předpokládán jako jejich základ, a když se samotným občanům odhalí ambivalentní povaha jejich vlastního panství, které se postupně uskutečňuje.

Sociálněstátní transformaci liberálního právního státu je třeba chápat z této výchozí pozice. Jeho charakteristikou je kontinuita s liberální tradicí, nikoli snad rozchod s touto tradicí. Sociální právní stát se od liberálního neliší tím, „že státní ústava vystupuje s právně závazným nárokem, aby i uspořádání *společenských* organizací bylo zakotveno v určitých základních principech“,¹¹¹ je tomu spíše naopak. Sociální stát je nucen utvářet společenské poměry právě v návaznosti na právní tradici liberálního státu, neboť i tento stát chtěl především zaručit celkový právní řád státu a společnos-

109/ Srv. výše, § 11.

110/ V tomto smyslu zdůrazňuje Ramm (*Die Freiheit der Willensbildung*, c.d., s. 54), „... že samotné občanské právo ve své konkrétní podobě bylo projevem lidských a občanských práv“.

111/ Ridder, H., *Stellung der Gewerkschaften*, c.d., s. 16 n.

ti. Jakmile se samotný stát stává nositelem společenského řádu, musí překročit negativní určení liberálních základních práv a zajistit si pozitivní návod, jak lze zá-
sahem sociálního státu uskutečnit „spravedlnost“. Poje-
tí zákona v právním státě, jak jsme viděli, je podkopáno
v obou jeho prvcích: v obecnosti, která je zárukou rov-
nosti, a ve správnosti, tj. pravdě, která je zárukou sprá-
vedlnosti, a to natolik, že naplnění jeho formálních kri-
terií už nestačí k přiměřené normativní regulaci nové
materie.¹¹² Na místo formální záruky musí spíše nastou-
pit nějaká materiální záruka, která, pokud jde o uzaví-
rání kompromisů mezi účastníky, programově předzna-
menává pravidla distributivní spravedlnosti: tak napří-
klad rozdělování přírůstku společenského produktu spa-
dá stále více do kompetence politických instancí. O klíč,
podle kterého se rozděluje, zápolí veřejné svazy s legis-
lativou a exekutivou. Proto má stát, který „plní sociální
závazky“, dbát na to, aby se vyrovnávání zájmů, k ně-
muž dochází, udržovalo v rámci obecného zájmu.
V tomto smyslu chápal H. P. Ipsen klauzuli sociálního
státu v Základním zákoně jako cílové určení státu.¹¹³
Stanoví více než jen ústavní uznání několika existují-
cích sociálněprávních institutů; zůstává spíše „jako nor-
mativní účinek příkazu sociálního státu, jenž je v sou-
ladu s ústavním právem ... povinností všech státních
orgánů pečovat prostřednictvím zákonodárství, správy

112/ Viz výše, s. 278, pozn. č. 90; též Forsthoff, E., *Begriff und Wesen der sozialen Rechtsstaats*, c.d., s. 27 n.: „S tím, jak odpadl dualismus státu a společnosti, jemuž v oblasti správy odpovídaly správ-
ní zásahy, přibýly zákonodárství a správě sociálnětvorné úkoly, je-
jichž zvládnutí se již nedá poměřovat měřítkem, jež je po právní
stránce pouze formální. Pro tyto sociálnětvorné funkce už nemůže
stačit, že zůstávají v mezích ústavy a zákonů, nýbrž musejí být sprá-
vedlivě upraveny a vykonávány v předmětném smyslu“; viz též
Forsthoff, E., *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*, c.d., Bd. I, s. 57 nn.

113/ Ipsen, H. P., *Das Grundgesetz*. Hamburg 1950. Přehled literatu-
ry o státoprávní diskusi podává Gerber, K. F. von, *Die Sozialstaats-
klausel des Grundgesetzes*. *Archiv für öffentliches Recht*. Tübingen
1956, 81.

a vykonávání soudní pravomoci o to, aby se takovéto
sociálněprávní instituty adaptovaly na příslušné poža-
davky.“¹¹⁴

V ostatních západních demokraciích částečně platí
obdobné programové zásady; a tam, kde nejsou ústa-
voprávně zakotveny, se již staly druhem politické kon-
vence. V některých případech byly o sociální programy
rozšířeny i tradiční seznamy základních práv, jako na-
příklad ve výmarské ústavě.¹¹⁵ Dnes najdeme základní
sociální práva, s výjimkou preambule zrušené francouz-
ské ústavy z r. 1946, v Deklaraci OSN o lidských prá-
vech z 10. prosince 1948.¹¹⁶ Zaručují podíl na sociálních
službách a účast na politických záležitostech: „Svoboda
zajištěná výlučností se týká státu, který si stanoví své
meze, který nezasahuje do sociální situace jedince, ať
už je jakákoliv ... Účástí ve smyslu práva a nároku je mí-
něn aktivní, přidělující, rozdělující, dělicí stát, který je-
dince neponechává na pospas jeho společenské situa-
ci, nýbrž mu přichází na pomoc tím, že mu nabízí pod-
poru. To je sociální stát.“¹¹⁷ Toto srovnání nicméně
abstrahuje od historické kontinuity základních liberál-
ních a sociálních práv, jak lze soudit z jejich společen-
ské funkce.

114/ Ridder, H., *Stellung der Gewerkschaften*, c.d., s. 10.

115/ Článek 10 (Uspořádání hospodářského života podle zásad sprá-
vedlnosti s cílem zaručení důstojné lidské existence pro všechny);
článek 155 (Rozdělení a užívání půdy při zabrání zneužití); článek
156 (Zespoločenštění soukromých podniků, podpora družstevnictví);
článek 157 (Zaručení pracovního práva); článek 163 (Povinnost pra-
covat a právo na práci); článek 164 (Právo zaměstnanců na spolu-
účasť).

116/ Články 22-27: Právo na sociální jistoty, na práci, na přiměřený
volný čas, na minimální životní úroveň a zdravotní péči, na výchovu
a vzdělání, podíl na kulturních statcích vůbec. Články týkající se so-
ciální politiky nicméně najdeme v mnoha spolkových ústavách: he-
senská ústava čl. 27-47; bavorská ústava čl. 151 nn.; ústava Porýní-
Falcka čl. 23 nn.; brémská ústava čl. 37 nn.; ústava Severního Porý-
ní-Vestfálska čl. 5 nn., 24 nn.

117/ Forsthoff, E., *Sozialer Rechtsstaat*, c.d., s. 19.

Záruky základních práv se nepochybně opírají o vyloučení soukromé sféry a politicky činné veřejnosti z bezprostředního zásahu veřejné moci, jak to ostatně odpovídá chápání zákona v právním státě; tomuto vyloučení také napomohly institucionální záruky vlastnictví a rodiny. O základní sociální práva jsou však rozšiřovány jen proto, že k pozitivnímu naplnění negativního účinku již nedochází „automaticky“; proto, že vyloučení oblastí ze státního zasahování již není odměňováno „vstřícností“ imanentních společenských mechanismů, tj. podílem na sociálních kompenzacích a účastí na politických institucích, které by měly být jen vzdáleně co dělat s rovnými šancemi. Nyní jsou vysloveně zaručovány státem. Jen tak může politický řád zůstat zavázán i dnes, v podmínkách strukturálně proměněné veřejnosti, oné ideji politicky činné veřejnosti, která byla kdysi součástí institucí občanského právního státu. – Tuto dialektiku je možné zvláště zřetelně ukázat na základních liberálních právech. Pokud totiž chtějí dostát své vlastní intenci, musejí posunout svůj normativní smysl, a to i v případě, že si tato práva zachovala svůj původní název i v dnešních ústavách. Sama ústavní skutečnost, která prodělala v rámci sociálního státu řadu změn, vede k úvaze, „do jaké míry tato základní liberální práva, zprvu formulovaná a myšlená jako výlučná práva vůči státní moci, musejí být přehodnocena jako práva účasti, protože se týkají demokratického a sociálního právního státu ... Cílem Základního zákona je rozšíření materiální ideje demokratického právního státu – tedy především zásady rovnosti a jejího spojení s myšlenkou participace v ideji sebeurčení – na celý hospodářský a sociální řád, a tím naplnění ideje sociálního státu reálným obsahem.“¹¹⁸

Nejprve je třeba na oné skupině základních práv (jako je svoboda projevu a smýšlení, svoboda spolčovací a shromažďovací, svoboda tisku atd.), které zaručují politicky činnou veřejnost, prokázat, že při aplikaci na

118/ Viz Abendrothovu stat in: *Veröffentlichungen des Vereins der deutschen Staatsrechtslehrer*, c.d., s. 87 n.

faktickou podobu strukturálně přeměněné veřejnosti nemusejí být interpretovány pouze negativně, nýbrž pozitivně jako záruky účasti, mají-li být vůbec s to smysluplně plnit svou původní funkci. Od té doby, co se samotné publicistické instituce staly společenskou mocí, jež je vhodná k poskytování privilegií či k bojkotu soukromých zájmů pronikajících na veřejnost a také k mediálnímu zprostředkování všech pouze individuálních mínění, není vytvoření mínění (mínění v přísném smyslu slova veřejného) účinně zaručeno pouze tím, že každý může svobodně vyjádřit svůj názor či vydávat noviny. Publikum už není tím, co je vytvářeno formálně a materiálně rovnoprávnými osobami. V důsledné interpretaci společenské funkce svobody soukromého mínění dospěl Ridder¹¹⁹ k formulování „veřejné svobody názoru“, která teprve občanům skýtá rovnou šanci účasti na procesu veřejné komunikace. V souladu s tím Ridder doplňuje klasickou svobodu tisku, která přísluší soukromým osobám, institucionálním závazkem publicistických orgánů vůči základnímu řádu demokratického a sociálního právního státu: „To, že svobodu tisku nelze určit negativně – jako individuální nebo i kolektivní svobodu od státních zásahů –, je nasnadě. V prvé řadě jde o veřejné poslání politického tisku, kvůli němuž jsou pak následně zaručeny svobody.“¹²⁰ Svobodné vyjadřování názoru prostřednictvím tisku již nemůže být chápáno jako součást tradičního projevu mínění individuů jakožto soukromých osob.¹²¹ Rovné šance přístupu k veřejnosti jsou zaručeny všem ostatním soukromým osobám jen prostřednictvím státní záruky aktivního zasahování;

119/ Ridder, H., Meinungsfreiheit. In: Neumann, F./Nipperdey, H.-C./Scheuner, U. (Hg.), *Die Grundrechte*, c.d., Bd. II, s. 342 nn.

120/ Tamtéž, s. 258.

121/ Tamtéž, s. 259. Ridder ovšem ponechává vedle „veřejné svobody názoru“, která se týká publicistických institucí, klasickou svobodu projevu, která se týká soukromých individuů, aniž by výslovně konstatoval, že i ona je závislá na prvně jmenované, a tím sama ztrácí charakter liberálního základního práva.

pouhá záruka zdrženlivosti státu k tomu již nestačí.¹²² – Analogicky mění svůj charakter svoboda shromažďovací a svoboda spolčovací. Strany a veřejné svazy mají jakožto velké byrokratizované organizace oligopol na publicisticky účinná a politicky závažná vytváření shromáždění a spolků. Svoboda shromažďování a spolčování proto i v tomto případě vyžaduje nějakou záruku aktivního zasahování, která občanům státu zaručí účinnou účast na politické veřejnosti teprve tím, že organizace zaváže ke splnění určitého úkolu a k odpovídajícímu vnitřnímu uspořádání jejich výstavby. Této povinnosti odpovídá záruka určitých nároků, které jsou vyjádřeny takzvaným stranickým privilegiem.¹²³

Jinou skupinu základních práv, která, s institucionální zárukou soukromého vlastnictví jako svým jádrem, potvrzují základní svobody soukromého práva a také zaručují svobodnou volbu povolání, pracoviště a vzdělání, již nelze chápat jako záruku soukromé sféry zakládající se na kapitalismu volné soutěže. Tato práva zčásti získávají podobu účastnických práv a potud, ve spojení s materiálně vyloženou zásadou rovnosti, již musejí být chápána jako záruky určitých sociálních nároků, například na zaměstnání odpovídající výkonu, na vzdělání odpovídající schopnostem atd. Částečně jsou omezována jinými garancemi sociálního státu, čímž ztrácejí charakter oblasti, která je v principu výlučná. Tak například volné disponování soukromým vlastnictvím naráží na své meze nejen v sociální podmínce kompatibility se zájmy společnosti jako celku, nebo v socialistické podmín-

122/ V témže smyslu lze interpretovat příslušná soudní rozhodnutí Spolkového ústavního soudu, která se týkají těchto kauz: Lüth/Harlan (1958), tisk Severního Porýní-Vestfálska (1959), Schmid/Spiegel (1961) a televize (1961), souhrnně srv. Arndt, A., Begriff und Wesen der öffentlichen Meinung. In: Löffler, M. (Hg.), *Die öffentliche Meinung*. München 1962, s. 1 nn., zvl. s. 11 nn.; Lenz, H., Rundfunkorganisation und öffentliche Meinungsbildungsfreiheit. *Juristische Zeitung*, 1963, s. 338 nn.

123/ Ke svobodě stran podle ustanovení Základního zákona srv. F. A. Heydte, *Die Grundrechte*, c.d., Bd. II., s. 457 nn.

ce možného převedení ve společné vlastnictví, které je v obecném zájmu; sociální záruky, především v pracovním právu, nájemním právu a právu, které se týká bytové výstavby, přímo vymezují hranice liberálních záruk vlastnictví. – Dokonce základní práva, která zaručují integritu oblasti rodinné intimity a status osobní svobody (život, svobodu a obydlí), ztrácejí onen pouze negativní charakter, jehož prototypem byla základní práva při přechodu od starších stavovských privilegií k občanským svobodám, jestliže jsou spojena s materiálně vyloženým právem na svobodný rozvoj osobnosti.¹²⁴ Neboť ochrany těchto právních statků v podmínkách sociálněstátně ustavené industriální společnosti nelze dosáhnout obranou nebo výlučností, anebo spíše lze jí dosáhnout pouze tehdy, jestliže se samy mohou opírat o práva účasti, o zaručené nároky na poskytování služeb. Rozvíjení osobní svobody v soukromé sféře, která se fakticky omezila na okruh rodiny a volného času, samo vyžaduje určitý status, jenž by byl veřejně zaručen demokratickou účastí – místo základny soukromého vlastnictví, která byla kdy si dostatečně chráněna liberální výlučností.

Poté by však soukromá autonomie mohla existovat pouze jako autonomie odvozená; ani práva na bezpečí, odškodnění a svobodný rozvoj, jejichž funkce se sociálně nebo sociálněstátně proměnila, se již nezakládají na státoprávnosti, která je per se stabilizována zájmy buržoazní směny zboží. Jejich základem je spíše integrace zájmů všech organizací, jejichž jednání se týká státu, integrace, kterou je třeba vždy uskutečňovat demokraticky, v souladu s příkazem sociálního státu: „Pouze z tohoto hlediska je možné vzájemně smířit zajištění individuálních práv, které je chráněno nestranným soudním rozhodnutím, a materiálně chápanou myšlenku rovnosti před zákonem.“ Abendroth v této souvislosti¹²⁵ předklá-

124/ Nipperdey, H.-C., Das Recht auf die freie Entfaltung der Persönlichkeit. In: *Die Grundrechte*, c.d., Bd. III, s. 1 nn.

125/ Abendroth, W., Zum Begriff des demokratischen und sozialen Rechtsstaats im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland. In:

dá k úvaze, zda skutečná alternativa *nespočívá* v tom, „zda chceme dosáhnout plné hospodářské a sociální svobody rozhodování každého jednotlivce nebo jeho podřízené plánující moci státu, který demokraticky reprezentuje společnost, nýbrž v tom, zda podřizujeme velkou masu členů společnosti formálně soukromé moci (a tedy moci zaměřené na partikulární zájmy, nikoli na obecné blaho) těch členů společnosti, kteří mohou disponovat rozhodujícími ekonomickými mocenskými pozicemi ve společnosti, nebo zda plánování, které je ve společenské výrobě a ve společenském životě nutné a nevyhnutelné, přenášíme z nahodilosti soukromé dispozice malých skupin a podřizujeme je společné kontrole všech členů společnosti, kteří se společně podílejí na výrobním procesu, kontrole, jejíž nejvyšší rozhodovací jednotkou je stát. V obou případech je omezena předvídatelnost právních rozhodnutí, pokud jde o soukromé dispozice členů společnosti. Avšak zatímco u plánovacích opatření demokratického a sociálního státu blahobytu zůstává tato předvídatelnost zachována, i když pouze v obecné linii, nikoli v jednotlivostech, a může být snesitelným způsobem utvářena regulovanými procedurami, respektive zárukou odškodnění, v případě organizace společnosti, která byla neodvolatelně prosazena oligopoly a monopoly, je ... z pohledu jednotlivce, vystavena zcela nahodilému střídání scén na základě soukromých rozhodnutí ... V důsledku toho jsou hospodářsky slabší členové společnosti neustále vystavováni změnám sociálních pozic, za něž neexistuje žádné odškodnění. Ve skutečnosti tedy vliv práva není oslaben, nýbrž posílen, jestliže se oblast veřejně kontrolované sféry rozšiřuje na úkor oblasti, která dříve byla výlučnou doménou soukromého práva.“

Forsthoff oprávněně poukazuje na to, že i sociální stát, jakožto institucionální uspořádání *občanské* společnosti, zůstává hlavně daňovým státem a normativně ještě neznamená jeho přeměnu ve státní společnost: speci-

Sultan, H./Abendroth, W. (Hg.), *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie*. Hannover/Frankfurt/M. 1955, s. 97 n.

fickým základem sociálního státu, podobně jako státu liberálního, je omezení suverénního práva na zdanění prostřednictvím ochrany vlastnictví, která je zaručena základními právy; „tím je možné provádět suverénní zásahy do příjmů a majetku, které, pokud by byly se stejnou intenzitou zaměřeny proti vlastnictví ..., by byly kvalifikovány jako vyvlastnění a vyvolaly by nároky na odškodnění.“¹²⁶ V průběhu vývoje sociálního státu se však kvalitativní rozdíl mezi zásahy do příjmů a majetku na jedné straně a do disponování vlastnictvím na straně druhé zmenšil natolik, že se právě zdanění může stát nástrojem kontroly soukromého vlastnictví. Pokud by však veškerá politicky závazná sociální moc byla podřízena také demokratické kontrole, pak by se daňový stát definitivně rozplynul ve státní společnosti. Abendrothův kontrastní model vůči modelu občanské veřejnosti, podle kterého je řízení a správa všech procesů společenské reprodukce podřízena veřejnému vytváření vůle a mínění občanů, proto vymezuje pouze cíl určitého směru vývoje – charakteristickým rysem sociálně-státní transformace občanského právního státu však není především cíl jako takový, nýbrž dimenze samotného vývoje.

V míře, v níž se stát a společnost vzájemně prolínají (a vytvářejí střední sféru polosoukromých a poloveřejných vztahů, upravenou právě vznikajícím sociálním právem), je zakotvení předstátní soukromé sféry a sféry zprostředkování mezi společnostmi a státem, tedy politiky činné veřejnosti, v základních právech přehodnoceno konkurenčním normativním zdůvodněním základních právních norem, jak pokud jde o jeho sociologický smysl, tak pokud jde o jejich skutečné ústavní funkce; neboť to, co už prostřednictvím výlučnosti nelze zaručit nepřímo, teď vyžaduje pozitivní záruky – podíl na poskytovaných sociálních službách a účast na institucích politické veřejnosti. Oblast kompetence této účasti se sou-

126/ Forsthoff, E., *Sozialer Rechtsstaat*, c.d., s. 32.

časně musí rozšířit v takové míře, aby účast byla účinná. V politické veřejnosti proto jednájí společenské organizace ve vztahu ke státu, ať už prostřednictvím stran, nebo bezprostředně v souhře s veřejnou správou. Zčásti se jedná o hospodářské svazy v užším smyslu, které nyní kolektivně organizují kdysi individuální zájmy těch vlastníků, kteří původně jednali na základě soukromé autonomie. Zčásti se jedná o masové organizace, které musejí získat a potvrdit sociálním právem zajištěný soukromý status prostřednictvím kolektivního zastoupení svých zájmů ve veřejnosti. Jinými slovy: soukromou autonomii musejí získat a potvrdit prostřednictvím autonomie politické. Spolu s politicky vlivnými reprezentanty kulturních a náboženských sil vede tato vzájemná konkurence organizovaných soukromých zájmů a „neomerkantilismu“ intervencionistické správy k určité „refeudalizaci“ společnosti, a to do té míry, jak s propojením veřejné a soukromé oblasti politické instance přejímají nejen jisté funkce ve sféře směny zboží a společenské práce, ale naopak i společenské síly na sebe berou funkce politické. – Proto se tato „refeudalizace“ rozšiřuje i na samotnou politickou veřejnost. Organizace v ní usilují o politické kompromisy se státem i mezi sebou navzájem, pokud možno s vyloučením veřejnosti, musí si však přitom prostřednictvím rozvoje demonstrativní či manipulativní publicity zajistit plebiscitní souhlas mediálně vytvořeného publika. Proti tomuto skutečnému trendu oslabování veřejnosti jakožto principu stojí změna funkce základních práv v sociálním státě, transformace liberálního právního státu v sociální právní stát vůbec. Příkaz veřejnosti se ze státních orgánů rozšiřuje na všechny organizace, jejichž činnost se nějakým způsobem vztahuje ke státu. V míře, v níž by k tomu došlo, by na místo publika individuálně se stýkajících soukromých osob, které již není neporušené, nastoupilo publikum organizovaných soukromých osob. *Pouze ony by se mohly v dnešních poměrech, prostřednictvím kanálů unistrostranické a unitrosvazové veřejnosti a na základě publicity, která by se uplatnila ve styku organizací se státem i mezi*

sebou navzájem, účinně podílet na procesu veřejné komunikace. Ten by mohl legitimizovat vytváření politických kompromisů.

Pro politickou veřejnost sociálního státu jsou typické dvě konkurenční tendence. Jako určitá rozkladná podoba občanské veřejnosti dává prostor *demonstrativní a manipulativní* publicitě, kterou rozvíjejí organizace takřka nad hlavami mediálně vytvořeného publika. Na druhé straně sociální stát, pokud zachovává kontinuitu s liberálním právním státem, trvá na příkazu politicky činné veřejnosti, podle něhož má publikum uvést do chodu *kritický* proces veřejné komunikace prostřednictvím organizací, které jej mediálně vytvořily. V ústavní skutečnosti sociálního státu se tato podoba kritické publicity dostává do sporu s onou publicitou, jejíž účel je pouze manipulativní.¹²⁷ Míra, v níž se přitom prosazuje, označuje stupeň demokratizace sociálněstátně ustavené industriální společnosti – totiž *racionálního vykonávání sociální a politické moci*. Sociální stát se vzdal fikce liberálního právního státu: jako by se politicky činná veřejnost opravdu etablovala jako státní orgán. Parlament byl od počátku zatížen rozparem, který spočívá v tom, že je institucí zaměřenou proti politické moci jako takové, avšak institucí založenou na samotné „moci“. Naproti tomu veřejnost, která se uplatňuje v podmínkách sociálního státu, je třeba chápat jako proces sebevytváření:

127/ Antagonismus mezi kritickou publicitou a publicitou manipulativní se netýká pouze politicky závažného procesu výkonu a vyrovnání moci; ve vnitřní organizaci veřejnosti spotřebitelských svazů je spíše podnětem k publicistické kontrole trhu se spotřebním zbožím, jehož transparentnost je zahalena manipulativní publicistikou monopolistické soutěže (srv. výše, § 20). Vyrovnání rozdílů mezi veřejností a soukromou sférou, nejprve v oblasti samotného soukromí, vede nejen k reklamnímu využití veřejnosti, nýbrž v zásadě umožňuje i opačný kriticko-publicistický průnik do sféry trhu. Tyto obecně velmi nedostatečné snahy mají největší úspěch v USA, kde má Consumer Union přibližně milion členů a každý měsíc vydává velmi informativní *Consumer Reports*. Bližší viz jubilejní vydání k 25. výročí založení této organizace: *Consumer Reports*, May 1961, s. 258 nn.

musí se teprve postupně ustavit v konkurenci s onou druhou tendencí, která v nesmírně rozšířené sféře veřejnosti obrací princip veřejnosti proti sobě samé a redukuje jeho kritickou účinnost.

Ovšem otázka, do jaké míry lze síly působící v politické veřejnosti efektivně podřídit demokratickému příkazu veřejnosti, do jaké míry je tedy vůbec možné dospět k racionálnímu utváření politického panství a sociální moci, na něž si činí nárok sociální stát, nás nakonec vrací k problému, který byl již od počátku součástí ideje občanské veřejnosti, jak se ukázalo v mnohoznačném liberálním pojetí. Toto pojetí vycházelo z toho, že je objektivně možné minimalizovat strukturální zájmové konflikty a byrokratická rozhodnutí.¹²⁸ První problém je problémem technickým, druhý lze převést na problém ekonomický. Na možnosti řešit oba problémy závisí, a dnes obzvláště, do jaké míry je politicky činná veřejnost schopna realizovat svou kritickou intenci. Na tomto místě se chci omezit na dvě předběžné poznámky.

Zdá se, že spolu s rostoucí byrokratizací správních orgánů státu a společnosti se v souladu s povahou věci musejí kompetence vysoce specializovaných odborníků stále více vymykat dohledu racionálně diskutujících korporací. Max Weber, jak známo, tuto tendenci analyzoval na vztahu parlamentu a exekutivy, vztahu, který je problematický sám o sobě.¹²⁹ Naproti tomu je ovšem třeba upozornit na to, že v rámci samotné správy postupně vyrostl její rovnocenný partner: „Politickou byrokracií státu je dnes možné kontrolovat jen prostřednictvím politické byokra-

128/ Srv. výše, s. 216 n.

129/ Srv. zvl. *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*. In: Weber, M., *Politische Schriften*. Tübingen 1958, s. 294 nn. Problém se dnes, vzhledem k vědecky řízené hospodářské politice, ještě zkomplikoval; zostřené antinomie rozhodnutí a diskuse, byrokracie a demokratické kontroly se tím nicméně nestaly čímsi neřešitelným; srv. k tomu Neumark, F., *Antinomien interventionistischer Wirtschaftspolitik*. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1952, 108, s. 576-593.

cie ve stranách a zájmových svazech.¹³⁰ Ty by pak ovšem musely podléhat kontrole v rámci své vnitřně organizované veřejnosti. Uvnitř jedné a téže organizace by neměly, pokud jde o technickou stránku, existovat strukturální důvody, které by znemožňovaly vytvořit přiměřený vztah mezi byrokratickými rozhodnutími a kvaziparlamentní poradou pomocí procesu veřejné komunikace.¹³¹

Jistě, dnes se tento problém neklade především jako problém technický. Úbytek publicity uvnitř velkých organizací jak státních, tak společenských, a tím spíše úsilí vyhnout se publicitě v jejich vzájemném styku, je výsledkem nepřekonané plurality konkurujících si zájmů. Tato pluralita vyvolává pochybnosti, zda z ní vůbec někdy může vzejít nějaký takový obecný zájem, aby v něm veřejné mínění mohlo najít své měřítko. Strukturálně nepřekonatelný antagonismus zájmů by vymezil úzké hranice veřejnosti, jejíž kritické funkce byly reorganizovány v zájmu sociálního státu; neutralizace sociální moci a racionální utváření politického panství v prostředí veřejné diskuse i nadále předpokládá možný konsensus, tj. předpokládá možnost objektivního souhlasu konkurenčních zájmů na základě obecných a závazných kritérií.¹³² Mocenský vztah mezi tlakem a protitlakem, jako vždy vztah veřejný, ostatně vytváří v nejlepším případě labilní rovnováhu zájmů opřenou o přechodnou konstelaci moci,

130/ Sultan, H., *Bürokratie und politische Machtbildung*. In: Sultan, H./Abendroth, W. (Hg.), *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie*, c.d., s. 32; srv. též Friedrich, C. J., *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*. Berlin 1953, s. 57 n.

131/ Schmittův někdejší model technokratického státu, jehož technické podmínky fungování odporují možné demokratizaci, v sociologické analýze nedávno převzal H. Schelsky: *Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation*. *Arbeitsgemeinschaft für Forschung, Nordrhein-Westfalen*. Köln/Opladen 1961, 96, zvl. s. 20-32; kriticky k tomu Bahrđt, H. P., *Helmut Schelskys technischer Staat*. *Atomzeit*, 1961, 9, s. 195 nn.

132/ Srv. Renner, K., *Wandlungen der modernen Gesellschaft*. Wien 1953, zvl. s. 223 nn.; a Mannheim, K., *Freedom, Power and Democratic Planning*. Oxford 1950, s. 41-76.

rovnováhu, která zásadně postrádá racionalitu poměřovanou obecným zájmem.

Dnes se nicméně zřetelně rýsují dvě tendence, které mohou dát danému problému jiný směr. Na základě vysokého (a neustále se zvyšujícího) stavu rozvoje výrobních sil dosáhly průmyslově vyspělé společnosti takové expanze společenského bohatství, že není nereálná tato úvaha: pokračující, ne-li ještě mnohotvárnější pluralita zájmů může ztratit antagonistické ostří konkurenčních potřeb v té míře, v níž lze předvídat možnosti jejich uspokojení. Obecný zájem pak spočívá v urychleném nastolení podmínek „společnosti hojnosti“, která povede k tomu, že už bude zbytečné ono vyrovnání zájmů, které bylo diktováno omezenými prostředky.¹³³ – Spolu s technickými prostředky uspokojování potřeb rostou na druhé straně také prostředky ničení. Vojenský potenciál globálního sebezničení vyvolal rizika, jejichž totalita dovoluje relativizovat rozdílné zájmy: přirozený stav, který panuje mezi národy a který dosud nebyl překonán, se stal obecným ohrožením takového rozsahu, že se obecný zájem ukazuje velmi zřetelně v určité negaci. Podle Kanta měl být již založen „věčný mír“ ve „světoobčanském řádu“.¹³⁴

133/ Tento problém dnes vzniká už jen v mezinárodním rámci konkurence celospolečenských systémů průmyslového vývoje; srv. Perroux, F., *Feindliche Koexistenz*. Stuttgart 1961.

134/ Funkce veřejnosti by byly identické pro právní stav mezi státy i pro právní řád uvnitř státu. Od té doby, co Wilson spojil dalekosáhlé naděje s mezinárodním veřejným míněním jakožto sankčním prostředkem Společnosti národů, byly vlády skutečně ve větší míře přinuceny brát, alespoň propagandisticky, ohled na světovou veřejnost: z „míru“, ať už je definován jakkoli, se dnes, zdá se, stal ústřední topos mezinárodního veřejného mínění stejným způsobem, jako svého času hesla Francouzské revoluce na národní úrovni; srv. k tomu Fraenkel, E., *Öffentliche Meinung und internationale Politik. Recht und Staat*. Tübingen 1962, 255/256. – Z jiného hlediska se veřejnost stala důležitou jako princip mezinárodních vztahů, totiž otázek účinné kontroly zbrojení. Niels Bohr před léty v dopisech adresovaných OSN proklamoval zásadu „otevřeného světa“, Oskar Morgenstern ukazuje souvislost publicity vojensko-technického po-

Ať už je tomu jakkoli, oběma předpokladům politicky činné veřejnosti: objektivně možné minimalizaci byrokratických rozhodnutí a relativizaci strukturálních konfliktů zájmů podle míry nějakého poznatelného obecného zájmu – těmto předpokladům dnes už nelze dávat pouze utopický charakter. Dimenze demokratizace sociálněstátně ustavené industriální společnosti není předem limitována nějakou ať už teoreticky nahlédnutelnou, nebo empiricky prokázanou neprůhledností a neřešitelností iracionálních vztahů sociální moci a politického panství. Spor kritické publicity s publicitou, která je užívána pouze k manipulativním účelům, je otevřený; prosazení veřejnosti politického výkonu a vyrovnání moci, jak ji přikazuje sociální stát, vůči oné veřejnosti, která byla vytvořena pouze za účelem aklamace, není nikterak jisté;¹³⁵ nelze ji však obvinít, podobně jako ideu občanské veřejnosti v době jejího liberálního rozvoje, z ideologičnosti: v nejhrošším případě znamená završení dialektiky oné ideje, která se stala ideologií.

kroku s požadavky strategie v atomovém věku, srv. Morgenstern, O., *Strategie heute*. Frankfurt/M. 1962, zvl. s. 292 nn. Hanno Kesting (*Der eschatologische Zwang zur Rationalität. Merkur*, Jan. 1963, 179, s. 71 nn.) má zásluhu na tom, že z hlediska filosofie dějin rekonstruoval souvislost od Kanta po Morgensterna: dnes, stejně jako tehdy, je myšlenka míru svázána s principem veřejnosti, tehdy v očekávání morálně zodpovědného dosažení právního stavu, dnes v očekávání strategicky vynuceného uvolnění mezinárodního styku; cíl přitom zůstal stejný – likvidace přirozeného stavu mezi národy, který je čím dál labilnější. Srv. k tomu: Aron, R., *Frieden und Krieg. Eine Theorie der Staatenwelt*. Frankfurt/M. 1962.

135/ Na tomto místě pomijím nové formy komunikace mezi politikou a vědou; v této souvislosti sílí úloha kontroly technického pokroku ze strany demokratické veřejnosti; srv. Krauch, H., *Technische Information und öffentliches Bewußtsein. Atomzeitalter*, 1963, s. 235 nn.; dále Habermas, J., *Verwissenschaftlichte Politik und öffentliche Meinung*. In: Reich, R. (Hg.), *Festschrift für H. Barth*. Zürich 1964, s. 54 nn.; též, *Wissenschaft und Politik. Offene Welt*, 1964, 86, s. 413 nn.

VII. K POJMU VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ

§ 24

*Veřejné mínění jako fikce ústavního práva –
a sociálněpsychologické zrušení tohoto pojmu*

„Veřejné mínění“ nabývá různého významu podle toho, zda se jej domáháme jako kritické instance – ve vztahu k normativně vyžadované publicitě výkonu politické a sociální moci, nebo zda slouží osobám a institucím, spotřebním statkům a programům jako receptivní instance – ve vztahu k demonstrativně a manipulativně rozšířené publicitě. Ve veřejnosti si konkurují obě formy publicity, avšak jejich společným adresátem je „jedno“ veřejné mínění. Co tedy představuje samotná tato veličina?

Ani jeden z těchto aspektů publicity a veřejného mínění není úměrný vztahu normy a faktu – tak, jako kdyby šlo o tentýž princip, jehož skutečná účinnost pouze zůstává za účinností vyžadovanou (a v souladu s tím skutečné chování publika za chováním, jež se od něj očekává). Podle tohoto pojetí by bylo třeba sladit ideální veličinu veřejného mínění s jeho reálnou podobou; tak tomu však zjevně není. Funkce publicity – kritická a manipulativní – jsou spíše zřetelně rozdílné. Souvisejí s opačnými společenskými účinky. Obě podoby také stanoví jiné očekávání ve vztahu k chování publika: první, abychom navázali na již uvedené rozlišení, se zaměřuje na veřejné mínění, druhá na mínění neverejné. Ani kritická publicita, včetně svého adresáta, není pouhou normou. Jako ústavoprávně institucionalizovaná norma přece jen určuje důležitou část procedur, k nimž se fakticky váže politický výkon a vyrovnání moci bez ohledu na to, jakou strukturální přeměnou prošla její společenská základna ve srovnání s výchozí pozicí v občanském právním státě.

Tato publicita „existuje“ podobně jako nějaký adresát, který splňuje očekávání takového chování, jež stanovila publicita – jistě to není publikum jako celek, ale přece jen něco, co ho může funkčně nahradit. Jinou otázkou, a tu je třeba rozhodnout empiricky, je otázka, ve kterých oblastech se tyto funkce publicity uplatňují, v jakém rozsahu a za jakých podmínek dnes existuje publikum, které jí přísluší. Na druhé straně není konkurenční podoba publicity včetně *svého* adresáta pouhým faktem; je provázána specifickým sebeporozuměním, jehož normativní závaznost se může, až do určitého stupně, dostat do rozporu i s bezprostředními zájmy „práce s veřejností“. Je příznačné, že toto sebeporozumění si vypůjčuje podstatné prvky právě od svého publicistického protihráče.

Státoprávní a politologická analýza ústavních norem ve vztahu k ústavní realitě masových demokracií sociálního státu musí trvat na institucionalizované fikci veřejného mínění, aniž by přitom toto veřejné mínění mohla bezprostředně identifikovat jako nějakou reálnou veličinu v chování publika občanů. Na nesnáž, která z toho plyne, upozornil Landshut. Na jedné straně znamená fakt, že „veřejné mínění je nahrazeno v sobě neurčenou a náladovou náklonností. Přiklání se na tu či onu stranu v závislosti na určitých opatřeních a událostech. Tato náladová přízeň působí jako neupravený náklad na plovoucí lodi.“¹ Na druhé straně Landshut upozorňuje na to, že ústavní instituce masové demokracie v sociálním státě počítají s intaktním veřejným míněním, protože to je ještě stále jedinou uznanou základnou legitimizace politického panství: „Moderní stát předpokládá jako princip své vlastní pravdivosti su-

1/ Landshut, S., *Volkssouveränität und öffentliche Meinung*. In: Constantopoulous, D. S./Wehberg, H. (Hg.), *Gegenwartsprobleme des internationalen Rechtes und die Rechtsphilosophie. Festschrift für Rudolf Laun zu seinem 70. Geburtstag*. Hamburg 1953, s. 583; též Huber, H., *Öffentliche Meinung und Demokratie*. In: *Festgabe für Karl Weber zum siebzigsten Geburtstag 23. Februar 1950*. Zürich 1950, s. 34 nn.; Lohmann, K., *Parlamentarismus und Publizistik*. In: *Tymbos für Wilhelm Ahlmann*. Berlin 1952, s. 198 nn.

verenitu lidu, a ta má zase být veřejným míněním. Bez tohoto přičítání, bez substituce veřejného mínění jakožto původu veškeré autority oněch rozhodnutí, která jsou pro všechny závazná, moderní demokracii chybí substance její vlastní pravdivosti.“² Nechceme-li bez naivní víry³ v ideu racionálního utváření panství jednoduše obětovat příkaz⁴ politicky činné veřejnosti, který je implicitně obsažen v ústavních normách, fakticitě veřejnosti, která se rozkládá, nabízejí se v zásadě dvě cesty, jak definovat pojem veřejného mínění.

Jedna se vrací k pozicím liberalismu, který chtěl uprostřed dezintegrované veřejnosti zachránit komunikaci interního okruhu reprezentantů schopných veřejně působit a utvářet mínění, tj. kriticky diskutující publikum uprostřed publika, které pouze souhlasí. „Je samozřejmé, že je mnohem obtížnější utvářet veřejné mínění ze změní hlasů, nejasných mínění a popularizací, jak je šíří masmédiá než z racionální konfrontace různých velkých názorových proudů, mezi nimiž panuje v občanské společnosti spor. Potud je třeba přiznat, že veřejné mínění to má se svým vlastním prosazením mnohem těžší než kdykoli dříve.“⁵ Hennis ovšem tento fakt konstatuje

2/ Landshut, S., *Volkssouveränität und öffentliche Meinung*, c.d., s. 586.

3/ Tak např. A. Sauvy (*Vom Einfluß der Meinung auf die Macht. Diogenes*, 1957, 14/15, s. 253) píše: „Zdá se, jako by to nejméně nepřijemné přinucení, přinucení k pravdě, bylo přinucením světla – to znamená kontrola – (cestou) zcela osvíceného veřejného mínění.“ Idea racionálního utváření politického panství je zachována; navrhovaný systém úplné publicity „jde dál než klasická dělba moci, protože dělí a rozptyluje samotnou moc“. Toto racionalistické pojetí však zůstává vzhledem k materiálním předpokladům rozvažujícího publika naivní.

4/ Samotné „veřejné mínění“ samozřejmě není ustanovenou normou a potud právním pojmem; systém norem však veřejné mínění implicitně předpokládá jako určitou sociální veličinu, která v souladu s očekáváním funguje ve smyslu určitých ústavních záruk a jednotlivých předpisů publicity.

5/ Hennis, W., *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Recht und Staat*, 1957, 200/201, s. 56 n.

jen proto, aby ukázal naléhavost zvláštních opatření, která mají zjednat autoritu a současně poslušnost vůči „náзору, zastávanému relativně neinformovanějšími, nejinformativnějšími a nejmorálnějšími občany“⁶ jakožto veřejnému mínění oproti obecně panujícímu mínění. Moment veřejnosti, jenž zaručuje rozumnost, má být zachráněn na úkor svého druhého momentu, obecnosti, jež zaručuje obecnou přístupnost. Kvalifikace, které mohly kdysi soukromé osoby získat ve sféře směny zboží a společenské práce jako sociální kritéria příslušnosti k publiku, se přitom osamostatňují jakožto hierarchické kvality reprezentace, protože s onou základnou již nelze počítat: reprezentaci tohoto druhu již nelze za daných poměrů sociologicky uspokojivě určit.⁷

Jiná cesta vede k pojmu veřejného mínění, který zcela odhlíží od materiálních kritérií jako je racionalita a reprezentace a omezuje se na kritéria institucionální. Tak Fraenkel ztotožňuje veřejné mínění s názorem, který převládá v parlamentu a který je závazný pro vládu: „Pomocí parlamentní diskuse dává veřejné mínění vláde na vědomí svá přání a vláda veřejnému mínění svou politiku“⁸ – veřejné mínění panuje, ale nevládne. Leibholz pokládá tuto kontrapozici vlády s parlamentem, jakožto hlásnou troubou veřejného mínění, za neuspokojivou; politicky činnými smluvními stranami jsou stále strany ve své roli vlády a opozice. Vůle stran je totožná s vůlí aktivního občanstva, takže veřejné mínění reprezentuje příslušná většinová strana: „Jako je v plebiscitní demokracii vůle většiny aktivního občanstva ztotožňována s příslušnou celkovou vůlí lidu, je ve funkčním demokratickém státě se stranickým systémem vůle příslušné stranické většiny ve vládě a parlamentu ztotož-

6/ Tamtéž, s. 25.

7/ Wilson, F. G., Public Opinion and the Middle Class. *The Review of Politics*, 1955, 17, s. 486-510.

8/ Fraenkel, E., Parlament und öffentliche Meinung. In: Berges, W. (Hg.), *Zur Geschichte und Problematik der Demokratie. Festgabe für Hans Herzfeld*. Berlin 1957, s. 182.

ňována s volonté générale.“⁹ Neveřejné mínění získává svou existenci „veřejného“ mínění teprve tím, že je zpracováno stranami. – Obě verze mají na zřeteli fakt, že v procesu vytváření mínění a vůle masových demokracií mínění lidu, jež je nezávislé na organizacích, jimiž je mobilizováno a integrováno, již neplní politicky relevantní funkce. V tom je však zároveň i slabina této teorie; tím, že nahrazuje publikum jakožto subjekt veřejného mínění instancemi, jimž jediným vděčí za schopnost politické aktivity, stává se tento pojem veřejného mínění vlastně neutrálním. O tomto „veřejném mínění“ nelze říci, zda se vytvořilo cestou veřejné komunikace nebo prostřednictvím médií; přičemž opět zůstává nerozhodnuto, zda tímto pojmem máme rozumět pouze zprostředkování masové náklonnosti, jež nemá schopnost sebeartikulace, nebo redukci mínění, které bylo násilně integrováno, je však docela dobře schopné dosáhnout osvěty, na plebiscitní ozvěnu.

Veřejné mínění jakožto fikci ústavního práva již nelze identifikovat v reálném chování samotného publika; ale jeho fiktivní charakter neodstraňuje ani přičítání k určitým politickým institucím (pokud zcela abstrahuje od roviny chování publika). S pozitivistickým patosem se proto na tuto rovinu vrací empirický sociální výzkum, aby bezprostředně určil, co je „veřejné mínění“. Abstrahuje ovšem naopak od institucionálních aspektů a záhy dospívá k sociálněpsychologickému zrušení pojmu veřejného mínění jako takového.

„Veřejné mínění“ bylo problémem již pro liberalismus poloviny 19. století, v poslední čtvrtině století se však jako problematická veličina dostává do obecného povědomí. V pojednání *Wesen und Wert der öffentlichen Meinung* z r. 1879 se pozdněliberální rezignace projevuje takto: „Tak se v současnosti staly novost faktů a potřeba změny natolik rozhodujícími, že mínění lidu po-

9/ Leibholz, G., Strukturwandel der modernen Demokratie, c.d., s. 94.

strádá pevnou oporu v dějinné tradici ..., stejně jako onu účinnou vlastní přípravu v myšlenkových dílnách velikánů, kteří věřili v zásady a přinášeli jim jakoukoli oběť. To, co bylo před sto lety, jak současníci věřili, ve společnosti principem, jenž byl pro jedince závazný (totiž veřejné mínění), se během doby změnilo v heslo, jímž je pohodlné a nechápavé spoustě lidí nabídnuta výmluva, jak se vyhnout duševní práci.¹⁰ Již o pět let dříve Schäffle charakterizoval veřejné mínění jako „beztvarou reakci mas“ a definoval je jako „výraz názorů, hodnotových soudů či volních sklonů obecného nebo nějak speciálního publika“.¹¹ Tím bylo zlomeno normativní kouzlo, jímž tento pojem obestřela teorie státu – veřejné mínění se stává předmětem sociálněpsychologického bádání. Nejprve jej podrobně analyzuje Tarde jakožto „masové mínění“,¹² pak je odděleno od funkční souvislosti politických institucí a zbaveno svého charakteru „veřejného“ mínění; je pokládáno za produkt komunikačního procesu uvnitř mas, jenž není ani vázán zásadami veřejné diskuse, ani vztažen k politickému panství.

Když teoretikové státu pod dojmem fakticky fungující vlády lidu – jako Dicey v Anglii či Bryce v USA¹³ – zachovávali tuto souvislost pojmu veřejného mínění, samozřejmě již sociálněpsychologicky reflektovaného, vy-

10/ Holtzendorff, F. von, *Wesen und Wert der öffentlichen Meinung*. München 1879, s. 91 n.; srv. Hölzen, E., *Wandel und Begriff der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert*. Disertační práce. Hamburg 1958.

11/ Schäffle, A., *Bau und Leben der sozialen Körpers*. Bd. V. 2. Aufl. Tübingen 1896, s. 191.

12/ Tarde, G., *L'Opinion et la Foule*. Paris 1901.

13/ Dicey, A. V., *Law and Public Opinion in England*. London 1905; Bryce, J., *The American Commonwealth*. New York 1889 (něm. týž, *Amerika als Staat und Gesellschaft*. Leipzig 1924). V Bryceově duchu je vedeno slavné zkoumání A. L. Lowella: *Public Opinion and Popular Government*. New York 1913. Také on zdůrazňuje: „Aby bylo veřejné mínění hodno svého jména, aby bylo v demokracii vhodnou motivační silou, musí být skutečně veřejné; lidová vláda je založena na předpokladu veřejného mínění tohoto druhu.“ Tamtéž, s. 5.

stavovali se výtce nedostatečné empirické spolehlivosti. Typickým příkladem je raná kritika A. F. Bentleye, který postrádá „kvantitativní analýzu veřejného mínění z hlediska různých složek populace“, totiž „zkoumání relevantních detailů, o něž pod pláštíkem veřejného mínění skutečně jde každé skupině lidí, s důrazem na dobu, místo a okolnosti jako na klíčové místo zprávy“. Bentleyova teze tedy zní: „Neexistuje žádné veřejné mínění ... žádná činnost reflektující nebo reprezentující činnost skupiny či řady skupin.“¹⁴

Public opinion se stalo titulem sociálněpsychologické analýzy skupinových procesů, která svůj předmět určuje takto: „... veřejné mínění se týká postoje lidí k problému, který se jich týká jako členů stejné sociální skupiny.“¹⁵ Definice zřetelně prozrazuje, co muselo být pozitivisticky vyloučeno z historického pojmu veřejného mínění po desetiletích teoretického vývoje a především empiricko-metodologického pokroku. Nejprve bylo public, jakožto subjekt veřejného mínění, ztotožněno s mass, pak s group, jakožto sociálněpsychologickým substrátem komunikačního a interakčního procesu dvou či více individuí. „Skupina“ abstrahuje od rozmanitosti sociálních a historických předpokladů, abstrahuje také od institucionálních prostředků, a tím spíše od spleti společenských funkcí, které byly kdysi určující pro specifické propojení soukromých osob v politicky diskutující publikum. – Neméně abstraktně je chápáno samotné „mínění“. Opinion je zprvu ještě identifikováno s „projevem, který se týká sporné záležitosti“,¹⁶ později s „projevem postoje“¹⁷

14/ Citováno podle: Palmer, P. A., The Concept of Public Opinion in Political Theory. In: Berelson, B. R./ Janowitz, M. (eds.), *Public Opinion and Communication*, c.d., s. 11.

15/ Doob, L. W., *Public Opinion and Propaganda*. New York 1948, s. 35; podobně: Powell, N. J., *Anatomy of Public Opinion*. New York 1951, s. 1 nn.

16/ Albig, W., *Public Opinion*. New York 1938, s. 3.

17/ Ogle, M. B., *Public Opinion and Political Dynamics*. Boston 1950, s. 48.

a pak se samotným „postojem“.¹⁸ Nakonec už mínění ani nemusí mít schopnost verbálního projevu; zahrnuje nejen zvyklosti projevující se nějak v představách, ono mínění určené náboženstvím, obyčejí, mravy a pouhým „předsudkem“, proti kterému bylo v 18. století kriticky postaveno veřejné mínění, – nýbrž přímo způsoby chování. Atribut veřejnosti si nějaké takové mínění získává pouze díky svému spojení se skupinovými procesy. Pokus určit veřejné mínění jako „soubor individuálních mínění“¹⁹ je brzy korigován na základě analýzy skupinových vztahů: „... potřebujeme pojetí toho, co je s ohledem na skupinu jak základní či hluboké, tak i společné.“²⁰ Někaké skupinové mínění je pokládáno za „veřejné“ tehdy, jestliže se subjektivně prosadilo jako převládající mínění: jednotlivý člen skupiny má určitou (pokud možno mylnou) představu o důležitosti svého mínění a svého chování, totiž o tom, kolik ostatních členů a kteří sdílejí nebo odmítají zvyky či názory, jež zastává on sám.²¹

Tou dobou již Lazarsfeld důrazně poukázal na to, že sociálněpsychologický pojem veřejného mínění byl příliš drazo vykoupěn vyloučením všech podstatných sociologických a politologických momentů; na několika příkladech tento pojem konfrontuje s pojmem tradiční politické teorie,²² aby se pak ovšem spokojil s pouhým postulátem „klasicko-empirické syntézy“.²³ První krok tímto

18/ Doob, L. W., *Public Opinion and Propaganda*, c.d., s. 35: „V tomto smyslu se může zdát, jako by veřejné mínění existovalo vždy, když lidé mají nějaké postoje.“

19/ H. L. Child, citováno podle: Powell, N. J., *Anatomy of Public Opinion*, c.d., s. 4.

20/ Hyman, W. H., *Towards a Theory of Public Opinion*. *Public Opinion Quarterly*, 1957, 1, s. 58.

21/ Hofstätter, P. R., *Psychologie der öffentlichen Meinung*. Wien 1949, s. 53 nn.

22/ Srv. k tomu: Minor, D. W., *Public Opinion in the Perspective of Political Theory*. *Western Political Quarterly*, 1960, 13, s. 31-44.

23/ Lazarsfeld, P. F., *Public Opinion and Classical Tradition*. *Public Opinion Quarterly*, c.d., s. 39 nn.

směrem nicméně znamená rozšíření pole zkoumání skupinové dynamiky na instituce veřejného mínění, totiž na vztah masmédií a procesů spjatých s míněním. Typickou ukázkou toho, nakolik tato zkoumání komunikační struktury zachycují spíše psychologické vztahy než institucionální poměry, je teorém „komunikace ve dvou stupních“, který je sám o sobě zajímavý.²⁴ K důležitějšímu kroku na cestě k požadované syntéze klasického pojmu veřejného mínění a jeho sociálněpsychologického surrogátu dochází až s připomínkou dosud potlačeného vztahu k instancím politického panství. „Veřejné mínění je korelátom panství ... něco, co politicky existuje pouze v určitých vztazích mezi režimem a lidem.“²⁵

Avšak stejně jako pojem veřejného mínění, který se váže na instituce politického výkonu moci, příliš nezasaňuje do dimenze neformálních procesů komunikace, tak ani pojem veřejného mínění, který se sociálněpsychologicky redukoval na skupinové vztahy, nenavazuje na onu dimenzi, v níž tato kategorie kdysi rozvinula svůj strategický význam a v níž právě jako fikce ústavního práva nadále vede odloučenou existenci, kterou sociologové neberou dost vážně.²⁶ Jestliže už je subjekt veřejného mínění jednou redukován na veličinu, která je neutrální vůči rozdílu mezi veřejnou a soukromou sférou, totiž na skupinu – a dokumentuje tak strukturální přeměnu, neposkytuje však její pojem; a jestliže je samotné veřejné mínění rozpuštěno ve skupinovém vztahu, který je neutrální vůči rozdílu mezi rozumnou komunikací a iracionální konformitou, pak může být i vztah skupinových mínění k veřejné moci artikulován už jen v rámci jakési pomoc-

24/ Souhrnně viz stejnojmennou stať E. Katze v *Public Opinion Quarterly*, c.d., s. 61 nn.; srv. též týž/Lazarsfeld, P. F., *Personal Influence*. Glencoe 1955.

25/ Schmidtchen, G., *Die befragte Nation*, c.d., s. 255.

26/ Srv. Schelsky, H., *Gedanken zur Rolle der Publizistik in der modernen Gesellschaft*. In: týž, *Auf der Suche nach Wirklichkeit*. Düsseldorf 1965, s. 310 nn.

né vědy podporující správu: „Podle toho by se,“ – k této definici vede Schmidtchenův pokus – „jako veřejné mínění měly označovat všechny způsoby chování libovolných skupin obyvatelstva, které jsou s to měnit nebo také konzervovat struktury, praktiky a cíle vlády.“²⁷ Takovýto pojem natolik ignoruje intenci politicky činné veřejnosti, k níž se nadále vztahuje demokratický příkaz veřejnosti sociálního státu, že v případě jeho aplikace v empirickém výzkumu by nebylo možné prokázat ani jeho neexistenci. Veřejné mínění totiž určuje jako jakousi třetí plochu, na níž může vzniknout odpor proti vládní a správní praxi a kterou lze v souladu s výsledky a doporučeními výzkumu mínění diagnostikovat a vhodnými prostředky manipulovat. Tyto výsledky a doporučení totiž „zmocňují vládu a její orgány, aby jednaly s ohledem na realitu, která je konstituována reakcí těch, jichž se daná politika především dotýká. Úkolem výzkumu veřejného mínění je provádět spolehlivé sondy do této reality jako zpětnou vazbu grémii a institucí, jejichž funkcí je ... uvést chování obyvatelstva do souladu s politicky stanovenými cíli“;²⁸ a autor podává důkaz svého tvrzení.²⁹ Veřejné mínění je od počátku definováno z hlediska oné manipulace, s jejíž pomocí se ti, kdo politicky vládnou, musejí vždy pokoušet „sladit dispozice obyvatelstva s politickou doktrínou a strukturou, s typem a výsledky pokračujícího rozhodovacího procesu“.³⁰ Veřejné mínění zůstává objektem panství i tam, kde jej nutí k ústupkům či reorganizacím; není vázáno ani na pravidla veřejné diskuse, nebo na formy verbálního projevu obecně, ani se nemusí zabývat politickými problémy či dokonce být adresováno politickým instancím.³¹ Jeho vztah k panství

27/ Schmidtchen, G., *Die befragte Nation*, c.d., s. 257.

28/ Tamtéž, s. 149.

29/ Tamtéž, s. 149 nn.

30/ Tamtéž, s. 265.

31/ V tomto smyslu viz Noelle E., *Die Träger der öffentlichen Meinung*. In: Löffler, M. (Hg.), *Die öffentliche Meinung*, c.d., s. 25 nn.; srv. zvl. příklad na s. 29.

vzniká tak říkajíc za jeho zády: „soukromá“ přání vlastní auta a ledničky spadá, stejně jako všechny ostatní způsoby chování libovolných skupin, do kategorie „veřejného mínění“ jen tehdy, jsou-li podstatné pro vykonávání vládních a správních funkcí sociálního státu.³²

§ 25

Pokus o sociologické vysvětlení

Materiál, který je předmětem výzkumu veřejného mínění – libovolná mínění libovolných skupin obyvatelstva –, se nekvalifikuje jako veřejné mínění už jen tím, že se stává látkou politicky relevantních úvah, rozhodnutí a opatření. Zpětná vazba skupinových mínění definovaných v kategoriích empirického výzkumu, ať už na vládní nebo správní procesy, nebo na politické vytváření vůle ovlivněné demonstrativně nebo manipulativně rozvinutou publicitou, nemůže překonat propast mezi veřejným míněním jakožto fikcí ústavního práva a sociálně-psychologickým zrušením jeho pojmu. Historicky smysluplný pojem veřejného mínění, který by normativně vyhovoval nárokům ústavy sociálního státu a byl by teoreticky jasný a empiricky identifikovatelný, lze získat pouze ze strukturální přeměny samotné veřejnosti a z dimenze jejího vývoje. Konflikt mezi oběma podobami publicity, který charakterizuje dnešní politickou veřejnost, je třeba brát vážně jako měřítko procesu demokratizace v sociálněstátně ustavené industriální společnosti.³³ Neveřejných mínění je bezpočet a „jedno“ veřejné mínění je ve skutečnosti fikcí; nicméně je třeba trvat na pojmu veřejného mínění v komparativním smyslu, protože ústavní realitu sociálního státu je nutno chápat jako proces, v jehož průběhu se realizuje politicky činná veřejnost, totiž výkon sociální moci a politického

32/ K tomuto pojetí kriticky srv. Zweig, F., *A Note on Public Opinion Research*. *Kyklos*, 1957, X, s. 147 nn.

33/ Tamtéž, s. 252 n.

panství se tu efektivně podřizuje příkazu demokratické veřejnosti. Z této dimenze vývoje státu a společnosti je tudíž třeba vyvodit kritéria, jimiž lze mínění empiricky poměřovat podle toho, do jaké míry jsou veřejná; takováto empirická specifikace veřejného mínění v komparativním smyslu je dnes tím nejspolehlivějším prostředkem, jak dospět k zaručeným a srovnatelným výpovědím o míře demokratické integrace specifické ústavní reality.

V tomto modelu lze proti sobě postavit dvě politicky relevantní oblasti komunikace: na jedné straně systém neformálních, osobních, neveřejných mínění, na straně druhé systém formálních, institucionálně autorizovaných mínění. Neformální mínění se liší stupněm své závaznosti: na nejnižší rovině této komunikační oblasti jsou verbálně formulovány záležitosti, které jsou považovány za cosi kulturně daného a nejsou předmětem diskuse, tj. velmi nepoddajné výsledky onoho procesu akulturace, který se normálně vymyká osobní reflexi – např. postoj k trestu smrti, k sexuální morálce atd. Na druhé rovině jsou verbálně formulovány málo diskutované základní zkušenosti životní biografie, tj. nepoddajné výsledky oněch socializačních otřesů, které se opět dostávají mimo reflexi – např. postoj k válce a míru, určitá přání týkající se bezpečnosti atd. Na třetí rovině jsou často diskutované záležitosti, které kulturní průmysl produkuje jako cosi samozřejmého, tj. prchavé výsledky onoho nepřetržitého publicistického působení nebo také propagandistického ovlivňování, jemuž jsou konzumenti vystaveni především ve svém volném čase.³⁴

Ve vztahu k oněm kulturním samozřejmostem, které lze jako jakousi sedlinu dějin přičíst určitému typu přirozeného „opinion“, „předsudku“, jehož sociálněpsychologická struktura se téměř nezměnila, mají samozřejmosti, jež jsou produktem kulturního průmyslu, prchavější a současně více umělou povahu. Tato mínění se

utvářejí v prostředí skupinově podmíněné „výměny vkusu a náklonností“. Ohniskem této vrstvy zvnějšku řízených mínění je obecně rodina, skupina vrstevníků, známých na pracovišti a v sousedství – se svými zvláštními strukturami informačních kanálů a prestiže mínění, jež zajišťují závazný charakter skupinových mínění.³⁵ Ve výměně názorů takovýchto skupin se snad také uplatňují kulturní samozřejmosti, jejich povaha je však jiná než povaha představ, jež se opírají o přesvědčení, a v anticipaci své vlastní nezávaznosti kolují tak říkajíc do odvolání. I tyto představy, podobně jako ony „opinions“, vytvářejí systémy norem, které požadují přizpůsobení, avšak dochází k tomu spíše cestou sociální kontroly ze strany „módy“, jejíž vrtkavá pravidla vyžadují jen dočasnou loajalitu. A tak jako můžeme ony kulturní samozřejmosti, které jsou zprostředkovány hluboce zakoreněnými tradicemi, označit jako subliterární, tak můžeme samozřejmosti kulturního průmyslu do jisté míry zařadit do postliterárního stadia. Kulturním průmyslem řízené obsahy mínění pokrývají široké pole duševních a mezilidských vztahů, které si subjektivita, jež se vztahuje k publiku a má schopnost literárního vyjádření, psychologicky osvojila až během 18. století v rámci narušené měšťanské sféry intimity. Tehdy ještě byly soukromé oblasti života chráněny ve svém výslovném vztahu k veřejnosti, neboť veřejné rozvažování bylo i nadále zprostředkováno literárně. Integrační kultura naproti tomu, jako jakousi veřejnou službu, produkuje zakonzenované výplody zdegenerované psychologické literatury, a to jak pro soukromou spotřebu, tak pro komentování této spotřeby při výměně názorů ve skupině. Takováto skupina je „publikem“ stejně málo jako ony formace předměšťanské společnosti, v nichž se – zajištěna ve své tradici – vytvářela stará opinions a nepolemicky kolovala s účinkem určitého „law of opinion“. Není náho-

34/ Jiné rozlišení „charakteristik názoru“ podává Riezler, K., What is Public Opinion? *Social Research*, 1944, XI.

35/ Mangold, W., *Gegenstand und Methode des Gruppendiskussionsverfahrens*. Frankfurt/M. 1960.

da, že se skupinový výzkum rozvíjel současně s výzkumem mínění: typ mínění, jenž je výsledkem takovýchto skupinových vztahů – převzatý jako předem formulovaný, flexibilně reprodukováný, mírně zniternělý a ne příliš závazný –, toto „pouhé“ mínění, zkratka a dobře součást nějakých small talks, je připraven pro výzkum per se. Procesy skupinové komunikace jsou ovlivňovány masmédií, buďto bezprostředně, nebo, což je častější případ, prostřednictvím opinion leaders. Mezi ně často patří ony osoby, které mají reflektovaná mínění, jež se vytvořila v literárních a racionálních diskusích. Dokud však takováto mínění zůstávají mimo komunikační síť určitého nedotčeného publika, patří rovněž k míněním neveřejným, ačkoli se zřetelně odlišují od tří ostatních kategorií.

Proti komunikační oblasti neveřejných mínění stojí sféra cirkulace určitého kvaziveřejného mínění. Tato formální mínění lze převést na specifické instituce; jsou úředně nebo polouředně autorizována jako prohlášení, oznámení, deklarace, projevy atd. V prvé řadě přitom jde o mínění, která kolují mimo masu obyvatelstva v poměrně úzkém kruhu – mezi velkými politickými deníky a kritickou publicistikou vůbec na jedné straně, a poradními, ovlivňujícími, rozhodujícími orgány s politickými nebo politicky relevantními pravomocemi (vláda, vládní komise, správní grémia, parlamentní výbory, stranická předsednictva, výbory svazů, správy koncernů, odborové sekretariáty atd.) na straně druhé. Ačkoli tato kvaziveřejná mínění mohou být adresována širokému publiku, nesplňují podmínky liberálního modelu veřejné diskuse. Jako institucionálně autorizovaná mínění jsou vždy privilegována a nedosahují žádné vzájemné shody s neorganizovanou masou „publika“.

Mezi oběma oblastmi samozřejmě existuje stálé spojení zprostředkované masmediálními kanály, které vzniká díky oné demonstrativně či manipulativně rozvíjené publicitě, s jejíž pomocí usilují skupiny, které se podílejí na výkonu a vyrovnávání politické moci, o plebiscitní podporu u mediálně vytvořeného publika. Také tyto nosite-

le řízeného publicistického ovlivňování řadíme k formálním míněním, musíme je však jakožto mínění „veřejně manifestovaná“ odlišovat od mínění „kvaziveřejných“.

Kromě tohoto masivního spojení formální a neformální komunikační oblasti ještě existuje skrovný vztah mezi kritickou publicistikou a oněmi několika osobami, které se ještě pokoušejí utvářet své mínění literárně – pak jde o mínění, které se může stát veřejným, ve skutečnosti je však neveřejné. Je protřena komunikační sítí kriticky diskutujícího publika soukromých osob; veřejné mínění, které z něj kdysi vzešlo, se zčásti rozložilo v neformální mínění soukromých osob bez publika, zčásti se koncentrovalo ve formální mínění publicisticky účinných institucí. Publikum neorganizovaných soukromých osob si nečiní nárok na veřejnou komunikaci, nýbrž na komunikaci veřejně manifestovaných mínění ve víru *demonstrativně* či *manipulativně rozvinuté publicity*.

Mínění, které je v přísném smyslu slova veřejné, se naproti tomu může vytvořit jen v té míře, v níž jsou obě oblasti komunikace spojeny prostřednictvím jiné oblasti, jíž je *kritická publicita*. Takovéto zprostředkování je ovšem dnes – v sociologicky relevantním rozsahu –, možné jen na základě účasti soukromých osob na procesu formální komunikace, která je vedena veřejnostmi uvnitř organizací. Vždyť menšina soukromých osob je již členem stran a veřejných svazů. Jakmile tyto organizace připouštějí vnitřní veřejnost nejen v rovině funkcionářů a managerů, nýbrž ve všech rovinách, pak existuje možnost vzájemné shody mezi politickými míněním soukromých osob a oním kvaziveřejným míněním. Tato okolnost snad jen naznačuje zpočátku celkem nezávažnou tendenci; je třeba empiricky zjistit, jaký rozsah a jaký skutečný důsledek tato tendence má; zda jde obecně o tendenci vzestupnou či sestupnou. Tato tendence má nicméně rozhodující význam pro sociologickou teorii veřejného mínění, neboť stanoví kritéria jediné dimenze, v níž se v podmínkách masové demokracie sociálního státu může konstituovat veřejné mínění.

Ve stejné míře, v níž se neformální mínění dostávají do koloběhu kvaziveřejných mínění, jsou jím zachycována a měněna, získává i tento koloběh samotný – tím, že se rozšiřuje o publikum občanů –, čím dál více veřejnou podobu. Protože však veřejné mínění jednoduše „neexistuje“ jako takové, a protože lze nanejvýš izolovat tendence, které za daných poměrů působí na vytváření veřejného mínění, je veřejné mínění možné definovat pouze komparativně. Stupeň veřejnosti určitého mínění se poměřuje podle toho, do jaké míry je toto mínění výsledkem veřejnosti členského publika uvnitř organizace; a do jaké míry tato veřejnost uvnitř organizace komunikuje s externí veřejností, která se vytváří prostřednictvím masmédií v publicistickém styku mezi společenskými organizacemi a státními institucemi.

Ch. W. Mills odvozuje z konfrontace „publika“ a „masy“ empiricky užitečná kritéria pro definici veřejného mínění: „Ve veřejnosti, jak tento výraz chápeme: 1. prakticky právě tolik lidí vyjadřuje názory, kolik jich je přijímá. 2. Veřejné sdělování myšlenek je organizováno tak, že je možno ihned a účinně reagovat na jakýkoli veřejně projevený názor. Mínění, které se při takové diskusi utvoří, se 3. snadno uplatní v účinné akci a v případě nutnosti dokonce i proti vládnoucímu mocenskému systému. 4. Mocenské instituce nezasahují do záležitostí veřejnosti, která tedy funguje víceméně autonomně.“³⁶ Mínění jsou naproti tomu méně veřejná v té míře, v níž jsou v zajetí komunikační souvislosti masy:³⁷ „V mase, 1. je mnohem méně lidí, kteří své mínění vyjadřují, než lidí, kteří je přijímají, neboť společenství všech kruhů veřejnosti se stává abstraktním kolektivem, složeným z jednotlivců, kteří své dojmy čerpají z masových sdělovacích prostředků. 2. Běžné sdělovací prostředky jsou zorganizovány tak, že je nesnadné, či dokonce nemož-

36/ Mills, Ch. W., *Mocenská elita*. Přel. F. Kejdana. Praha 1966, s. 361.

37/ K politické sociologii „masy“ srv. zkoumání W. Kornhausera: *The Politics of Mass-Society*. Glencoe 1959.

né, aby jednotlivec bezprostředně nebo účinně reagoval. 3. Realizace veřejného mínění nějakou akcí se děje pod kontrolou úřadů, které organizují a řídí způsob jejího provádění. 4. Instituce neposkytuje mase autonomii, naopak do masy pronikají agenti zmocněných institucí a omezují každou autonomii, která by se mohla vyvíjet při vytváření veřejného mínění diskusí.“³⁸ Tato abstraktní určení procesu mínění, který se odehrává v podmínkách rozkladu veřejnosti, lze snadno zařadit do rámce našeho vývojově historického modelu.³⁹ Čtyři kritéria *masové* komunikace jsou splněna v té míře, v níž je neformální oblast komunikace spojena s formální oblastí pouze kanály manipulativně či demonstrativně rozvinuté publicity; pomocí „samozřejmostí kulturního průmyslu“ jsou pak neveřejná mínění prostřednictvím „veřejně manifestovaných“ mínění integrována do stávajícího systému, aniž by vůči němu měla jakoukoli autonomii při vytváření veřejného mínění na základě diskuse. Naproti tomu v podmínkách masové demokracie sociálního státu se může komunikační propojení určitého *publika* vytvořit pouze tím způsobem, že se kritická publicita, která se rozvíjí ve veřejnostech uvnitř organizací, stane prostředníkem mezi doslova omezeným koloběhem „kvaziveřejného“ mínění a neformální oblastí dosud neveřejných mínění.

Ve stejné míře se také změnila forma konsensu a konfliktu, které jsou dnes určující při výkonu a vyrovnávání politické moci. Metoda veřejného sporu, která by se takto prosazovala, by mohla uvolnit donucovací formy konsensu dosaženého nátlakem, stejně jako by mohla zmírnit donucovací formy konfliktů, které dosud probíhaly mimo veřejnost. Konflikt a konsensus (podobně jako samotné panství a jako moc, jejíž stupeň stabiliz-

38/ Mills, Ch. W., *Mocenská elita*, c.d., s. 361; též, *Sociologická imaginace*. Praha 1968, s. 87 nn.

39/ Srv. Blumer, H., The Mass, the Public, and Public Opinion. In: Berelson, B. R./Janowitz, M. (eds.), *Public Opinion and Communication*, c.d., s. 34 nn.

ty analyticky označují) nejsou kategorie, jichž se dějinný vývoj společnosti netýká. Na příkladu strukturální přeměny občanské veřejnosti je možné ukázat, do jaké míry záleží na stupni a typu její akceschopnosti, zda výkon panství a moci přetrvává jako jakási téměř negativní konstanta dějin - anebo, zda je, jakožto historická kategorie, otevřena substanciální změně.

Poznámka k 2. vydání

Krátká lhůta, během níž vyvstala nutnost nového vydání, nedovoluje žádné obsáhlejší vylepšení textu. Pouze jsem doplnil bibliografické údaje a opravil četné chyby. Panu dr. Oskaru Negtovi děkuji za sestavení věcného rejstříku.

Srpen 1964

J.H.

Odkazy na literaturu⁴⁰

I. K DĚJINÁM VEŘEJNOSTI (A SOUKROMÉ SFÉRY)

1. Ze sociálnědějinného aspektu

- Ashley, W., *The Economic Organization of England*. London 1923
- Barber, E. G., *The Bourgeoisie in the 18th Century France*. New York 1959
- Brentano, L., *Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*. Bd. III. Jena 1928
- Brunner, O., *Neue Wege zur Sozialgeschichte*. Göttingen 1956
- Conze, W. (Hg.), *Staat und Gesellschaft im deutschen Vormärz*. Stuttgart 1963
- Cunningham, W., *The Progress of Capitalism in England*. Cambridge 1929
- Dahrendorf, R., Demokratie und Sozialstruktur in Deutschland. *Europäische Archiv für Soziologie*, 1960, 1, s. 86 nn.
- Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*. London 1954
- Galbraith, J. K., *American Capitalism*. Boston 1952
- Heckscher, E. F., *Merkantilismus*. 2 Bde. Jena 1932
- Hilferding, R., *Das Finanzkapital*. Berlin 1955
(česky: *Finanční kapitál*. Praha 1961)
- Horkheimer, M., *Studien über Autorität und Familie*. Paris 1936
- Kuske, B., Der Einfluß des Staates auf die Geschichte der sozialen Gruppen in Deutschland. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1949/50, 2, s. 193 nn.

40/ Odkazy se, vedle originálních textů, pramenů, slovníků, příruček, statistik atd., omezují na nejdůležitější tituly sekundární literatury; jelikož se téměř nikdy netýkají specificky komplexu „veřejnosti“, s výjimkou literatury k dějinám a pojmu „veřejného mínění“, jsou řazeny podle tematických aspektů.

- Lukács, G., Einige Eigentümlichkeiten der geschichtlichen Entwicklung Deutschlands. In: *Die Zerstörung der Vernunft*. Neuwied 1962, s. 37 nn.
- Meredith, H. O., *Economic History of England*. London 1949
- Plessner, H., *Die verspätete Nation*. Stuttgart 1959
- Riehl, W. H., *Die Familie*. Stuttgart 1897
- Seé, H., *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*. Wien 1948
- Schelsky, H., *Wandlungen der deutschen Familie*. Stuttgart 1955
- Schmoller, G., *Umriss und Untersuchungen*. Leipzig 1898
- Schramm, P. E., *Hamburg, Deutschland und die Welt*. München 1943
- Schumpeter, J., *Die Krise des Steuerstaats*. Leipzig 1918
- Treue, W., Das Verhältnis von Fürst, Staat und Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus. *Vierteljahreshefte für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1957, 44, s. 26 nn.
- Walterhausen, A. Sartorius von, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1815 bis 1914*. Jena 1923
- Weber, M., *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen 1956
- , *Wirtschaftsgeschichte*. Berlin 1958

2. Z aspektu dějin kultury

- Alewyn, R., *Das große Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*. Hamburg 1959
- Altick, R. D., *The English Common Reader, a Social History of the Mass Reading Public*. Chicago 1959
- Arendt, H., *The Human Condition*. Chicago 1958 (něm. *Vita Activa*, Stuttgart 1960)
- Auerbach, E., *Das französische Publikum des 17. Jahrhunderts*. München 1933
- Balet, L., *Die Verbürgerlichung der deutschen Kunst, Literatur und Musik im 18. Jahrhundert*. Leyden 1938
- Böhm, M. von, *Rokoko, Frankreich im 18. Jahrhundert*. Berlin 1921
- Brunner, O., *Adeliges Landleben*. Salzburg 1949
- Dresdner, A., *Die Entstehung der Kunstkritik im Zusammenhang des europäischen Kunstlebens*. München 1915
- Fay, B., *La Franc-Maçonnerie et la Revolution intellectuelle de XVIIIe siècle*. Paris 1935

- Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*. 2 Bde. München 1953
- Heilborn, E., *Zwischen zwei Revolutionen*. 2 Bde. Berlin 1929
- Huizinga, J., *Herbst des Mittelalters*. München 1928
- Kayser, W., *Entstehung und Krise des modernen Romans*. Göttingen 1954
- Kosseleck, R., *Kritik und Krise*. Freiburg-München 1959
- Leavis, Q. D., *Fiction and the Reading Public*. London 1932
- Reinhold, H., Zur Sozialgeschichte des Kaffees und des Kaffeehauses. Recenze in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1958, 10, s. 151 nn.
- Schmitt, C., *Römischer Katholizismus und politische Form*. München 1925
- Schöffler, H., *Protestantismus und Literatur*. Göttingen 1958
- Schücking, L. L., *Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*. München 1923
- Stadelmann, R./Fischer, W., *Die Bildungswelt des deutschen Handwerks um 1800*. Berlin 1955
- Steinhausen, G., *Geschichte des deutschen Briefes*. Berlin 1889
- Stephen, L., *English Literature and Society in the 18th Century*. London 1903
- Trevelyan, G. M., *Kultur- und Sozialgeschichte Englands*. Hamburg 1948
- Watt, J., *The Reading Public*. In: *The Rise of the Novel*. London 1957
- Westerfrölke, H., *Englische Kaffeehäuser als Sammelpunkte der literarischen Welt*. Jena 1924
- Williams, R., *Culture and Society 1780-1950*. New York 1960
- Wittich, W., Der soziale Gehalt von Goethes Roman „Wilhelm Meister“. In: *Erinnerungsgabe für Max Weber*. Bd. II. München-Leipzig 1923, s. 249 nn.

3. Z aspektu dějin tisku

- Baumert, D. P., *Die Entstehung des deutschen Journalismus*. München-Leipzig 1921
- Bleyer, W. G., *History of the American Journalism*. Boston 1927
- Bode, H., *Anfänge der wirtschaftlichen Berichterstattung*. München 1936
- Braubach, M., Ein publizistischer Plan der Bonner Lesegesellschaft aus dem Jahre 1789. In: *Festschrift für Ludwig Bergsträßer*. Düsseldorf 1954, s. 21 nn.

- Bücher, K., Die Entstehung des Zeitungswesens.
In: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. Bd. I. Tübingen 1917.
- , *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen 1926
- Dovifat, E., *Zeitungslehre*. 2. Bde. Berlin 1955
- Fischer, H., *Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger*. Augsburg 1936
- Goitsch, H., *Entwicklung und Strukturwandel des Wirtschaftsteils der deutschen Tageszeitungen*. Disertační práce. Frankfurt 1939
- Groth, O., *Die Zeitung*. 4 Bde. Berlin-Leipzig 1928 nn.
- Hanson, L., *Government and the Press 1695-1763*. London 1936
- Jentsch, I., *Zur Geschichte des Zeitungswesens in Deutschland um 1800*. Disertační práce. Leipzig 1937
- Kempters, K., *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sog. Fuggerzeitungen*. München 1936
- Kirchner, J., Redaktion und Publikum. Deutsche Massenzeitschriften im 19. Jahrhundert. *Publizistik*, 1960, 5, s. 463
- Morrison, S., *The English Newspaper*. Cambridge 1932
- Park, R. E., The Natural History of the Newspaper.
In: Schramm, W., *Mass Communication*. Urbana 1944, s. 21 nn.
- Volder, U. de, *Soziologie der Zeitung*. Stuttgart 1959

4. Z aspektu dějin práva a z aspektu politologického

- Böckenförde, E. W., *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*. Berlin 1958
- Brunner, O., *Land und Herrschaft*. Brno 1943
- Coing, H., *Der Rechtsbegriff der menschlichen Person und die Theorie der Menschenrechte*. Berlin-Tübingen 1950
- Conrad, H., Individuum und Gemeinschaft in der Privatrechtsordnung. *Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe*, H. 18, Karlsruhe 1956
- Emden, C. S., *The People and the Constitution*. Oxford 1956
- Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik*. Jena 1931
- Forsthooff, E., *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*. Allgemeiner Teil. München 1955. Einleitung

- Fraenkel, E., *Das amerikanische Regierungssystem*. Köln-Opladen 1960
- Hasbach, W., *Die parlamentarische Kabinettsregierung*. Aachen 1956
- Hartung, F., *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte*. Göttingen 1954
- Jellinek, W., *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*. Leipzig 1909
- Kirchner, J., *Beiträge zur Geschichte des Begriffs „öffentlich“ und „öffentliches Recht“*. Disertační práce. Göttingen 1949
- Kluxen, K., *Das Problem der politischen Opposition*. Freiburg-München 1956
- Löwenstein, K., Zur Soziologie der parlamentarischen Repräsentation in England. In: *Erinnerungsgabe für Max Weber*. Bd. II. München-Leipzig 1923, s. 85 nn.
- Naef, W., Frühformen des modernen Staates im Spätmittelalter. *Historische Zeitschrift*, 1951, 171, s. 225 nn.
- Redslob, R., *Staatstheorien der französischen Nationalversammlung*. Leipzig 1912
- Schieder, T., Das Verhältnis von politischer und gesellschaftlicher Verfassung und die Krise des bürgerlichen Liberalismus. *Historische Zeitschrift*, 1954, 177, s. 49 nn.
- , Die Theorie der Partei im älteren deutschen Liberalismus. In: *Festschrift für Ludwig Bergsträßer*. Düsseldorf 1954, s. 183 nn.
- Schlenke, M., *England und das Friderizianische Preußen 1740-1763*. Freiburg-München 1963
- Schmitt, C., *Die Diktatur*. München-Leipzig 1928
- Valjavec, F., *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770-1815*. München 1951
- Weber, M., *Staatssoziologie*. Berlin 1956
- , *Rechtssoziologie*. Neuwied 1960
- Wieacker, F., *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen 1952
- , Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtsgesetzbücher und die Entwicklung der modernen Gesellschaft. *Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe*, H. 3, Karlsruhe 1953

II. K VEŘEJNOSTI (A SOUKROMÉ SFÉŘE) V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

1. Z aspektu specifiky veřejnosti

- Altmann, R., *Das Problem der Öffentlichkeit und seine Bedeutung für die Demokratie*. Disertační práce. Marburg 1954
- Arndt, H. J., Öffentlichkeit als Staatsersatz. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 1956, 42, s. 239 nn.
- Bahrdt, H. P., Öffentlichkeit und Privatheit. In: *Die moderne Großstadt*. Hamburg 1961, s. 36 nn.
- Goldschmidt, M. L., Publicity, Privacy, Secrecy. *Western Political Quarterly*, 1957, 7, s. 401 nn.
- Habermas, J., Art. Öffentlichkeit. In: *Staat und Politik. Fischerlexikon*. 3. Aufl., s. 200 nn.
- Haftendorn, H., *Das Problem von Parlament und Öffentlichkeit*. Disertační práce. Frankfurt/M. 1960
- Plessner, H., *Das Problem der Öffentlichkeit und die Idee der Entfremdung*. Göttingen 1960
- Schmidt, E., Öffentlichkeit oder Publizität. In: *Festschrift für W. Schmidt*. Berlin 1959, s. 35 nn.
- Sieburg, F., Haben wir noch ein privates Leben? *Universitas*, 1953, 8, s. 663 nn.
- Smend, R., Zum Problem der Öffentlichen und der Öffentlichkeit. In: *Festschrift für W. Jellinek*. München 1954, s. 11 nn.
- Weber, M., Verwaltungsöffentlichkeit und Auslese der Führer. In: *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen 1958, s. 339 nn.

2. Z aspektu industriální společnosti a sociálního státu

- Achinger, H., *Sozialpolitik als Gesellschaftspolitik*. Hamburg 1958
- Altmann, R., Zur Stellung der öffentlichen Verbände. *Zeitschrift für Politik*, 1955, 2, s. 214 nn.
- Berle, A. A./Means, G., *The Modern Corporation and Private Property*. New York 1932
- Beutler/Stein/Wagner, *Staat und Verbände* (s referáty U. Scheunera a W. Webera). Heidelberg 1957

- Clark, J. M., The Interplay of Politics and Economics. In: *Freedom and Control in Modern Society*. Ed. Bergler. New York 1954
- Downs, A., Why Government Budget is too small Democracy? *World Politics*, 1960, 12, s. 541 nn.
- Eschenburg, T., *Herrschaft der Verbände*. Stuttgart 1955
- Forsthoff, E., *Verfassungsprobleme des Sozialstaats*. Münster 1954
- , Begriff und Wesen des sozialen Rechtsstaats. *Veröffentlichungen des Vereins deutscher Staatsrechtslehrer*, H. 12, Berlin 1954, s. 36 nn.
- Friedmann, W., *Law and Sozial Change*. London 1951
- Galbraith, J. K., *Gesellschaft im Überfluß*. Stuttgart 1959 (česky: *Společnost blahobytu*. Praha 1968)
- Gerber, H., Die Sozialstaatsklausel des Grundgesetzes. *Archiv für öffentliches Recht*, 1956, 81, s. 1 nn.
- Huber, H., *Recht, Staat und Gesellschaft*. Bern 1954
- Ipsen, H. P., *Die Repräsentation der organisierten Interessen*. Berlin 1956
- Kirchheimer, O., Changes in the Structure of Political Compromise. *Studies in Philosophy and Social Science*, 1941, 9, s. 456 nn.
- König, H., Konzentration und Wachstum. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1959, 115, s. 229 nn.
- Kornhauser, W., *The Politics of Mass Society*. Glencoe 1959
- Littmann, K., *Zunehmende Staatstätigkeit und wirtschaftliche Entwicklung*. Köln 1947
- Maiwald, S., Das Recht als Funktion gesellschaftlicher Prozesse. *Archiv für Recht- und Sozialphilosophie*, 1952/53, 40, s. 155 nn.
- Mills, Ch. W., *Power Elite*. New York 1956 (česky: *Mocenská elita*. Praha 1966)
- Neumann, F., Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1938, 6, s. 542 nn.
- , Ökonomie und Politik. *Zeitschrift für Politik*, 1955, 2, s. 1
- Neumark, F., *Wirtschafts- und Finanzpolitik des Interventionsstaats*. Tübingen 1961
- Renner, K., *Rechtseinstitute des Privatrechts*. Tübingen 1929
- , *Wandlungen der modernen Gesellschaft*. Wien 1953
- Ridder, H., *Zur verfassungsrechtlichen Stellung der Gewerkschaften im Sozialstaat*. Stuttgart 1960

- Scheuner, U., Grundfragen des modernen Staates. In: *Recht, Staat und Wirtschaft*. Ed. H. Wandersleb. Bd. III. Düsseldorf 1951
- , Die staatliche Intervention im Bereich der Wirtschaft. *Veröffentlichungen des Vereins deutscher Staatsrechtslehrer*, H. II, Berlin 1954, s. 1 nn.
- Schneider, H., Einzelfallgesetze. In: *Festschrift für Carl Schmitt*. Berlin 1959, s. 197 nn.
- Schulz, G., Über Entstehung und Formen von Interessengruppen seit Beginn der Industrialisierung. *Politische Vierteljahresschrift*, 1961, 2, s. 124 nn.
- Schumpeter, J., *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*. Bern 1950
- Siebert, W., Privatrecht im Bereich der öffentlichen Verwaltung. *Festschrift für H. Niedermeyer*. Göttingen 1953
- Strachey, J., *Kapitalismus heute und morgen*. Düsseldorf 1957
- Weber, W., *Spannungen und Kräfte im westdeutschen Verfassungssystem*. Stuttgart 1951
- , Das politische Kräftesystem in der wohlfahrtstaatlichen Massendemokratie. *Schriften d. Dtz. Ind.- u. Handelstages*. H. 39, Köln 1956
- Whyte, W. H., *Herr und Opfer der Organisation*. Düsseldorf 1958 (česky: *Organizační člověk*. Praha 1967)
- Young, K., Society and the State. *Am. Soc. Rev.*, 1946, 11, s. 137 nn.

3. Z aspektu masové demokracie

- Abendroth, W., Innerparteiliche und innerverbandliche Demokratie als Voraussetzung der politischen Demokratie. *PVS*, 5. Jg., 1964, s. 307 nn.
- Aron, R., Fin de l'Age Ideologique? *Sociologica*. Frankfurt. Beiträge zur Soziologie, 1955, 1, s. 219 nn.
- Bunzel, J. H., Liberal Ideologies and the Problem of Power. *Western Political Quarterly*, 1960, 8, s. 374 nn.
- Burdick, E./Brodbeck, A. J., *American Voting Behaviour*. Glencoe 1956
- Butler, D. E., *The British General Election of 1955*. London 1957
- Campbell, A./Gurie/Miller, W. E., *The Voter Decides*. Evonston 1954

- Dahl, R. A., Hierarchy, Democracy and Bargaining. *Research Frontiers in Politic and Government*. Washington 1955, s. 47 nn.
- Dechamps, B., *Macht und Arbeit der Ausschüsse*. Meisenheim 1954
- Duverger, M., *Les Partis Politiques*. Paris 1951
- Eschenburg, T., Probleme der Parteifinanzierung. Tübingen 1961
- Eulau, H./Eldersveld, S. J./Janowitz, M., *Political Behaviour*. Glencoe 1956
- Faul, E., *Wahlen und Wähler in Westdeutschland*. Hamburg 1961
- Field, H. H., The Non-Voter. *Public Opinion Quarterly*, 1944, 8, s. 175 nn.
- Fraenkel, E., Die repräsentative und plebiszitäre Komponente im demokratischen Verfassungsstaat. *Recht und Staat*, H. 219/220, Tübingen 1958
- Friedeburg, L. von, Zum politischen Potential der Meinungsforschung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1961, 13, s. 201 nn.
- Friesenhahn, E., Parlament und Regierung im modernen Staat. *Veröffentlichungen des Vereins deutscher Staatsrechtslehrer*, H. 16, Berlin 1958, s. 31 nn.
- Fröhner, R., Trägt die Meinungsforschung zur Entdemokratisierung bei? *Publizistik*, 1958, 3, s. 157 nn.
- Habermas, J./Friedeburg, L. von/Oehler, K./Welz, *Student und Politik*. Neuwied 1961
- Hartenstein, F./Liepelt, K./Schubert, Die Septemberdemokratie. *Die Neue Gesellschaft*, 1958, s. 14 nn.
- Harris, C., Election Polling and Research. *Public Opinion Quarterly*, 1957, 21, s. 108 nn.
- Hirsch, E./Weber, M., *Wähler und Gewählte*. Berlin 1957
- Janowitz, M./Marvick, D., *Competition, Pressure and Democratic Consent*. Michigan 1956
- Kirchheimer, O., Parteistruktur und Massendemokratie in Europa. *Archiv für öffentliches Recht*, 1954, 79, s. 307 nn.
- , *Politik und Verfassung*. Frankfurt/M. 1964
- Kitzinger, U. W., *Wahlkampf in Westdeutschland*. Göttingen 1960
- Lazarsfeld, P. F./Berelson, B. R./Goudet, *The Peoples Choice*. New York 1944

- Lazarsfeld, P. F./Berelson, B. R./McPhee, W. N., *Voting*. Chicago 1954
- Leibholz, G., *Strukturprobleme der Demokratie*. Karlsruhe 1958
- Lipset, S. M., *The Political Man*. New York 1960 (něm. Neuwied 1962)
- Löffler, M., Der Verfassungsauftrag der Publizistik. *Publizistik*, 1960, 5, s. 517 nn.
- Lohmann, K., Parlamentarismus und Publizistik. In: *Tymbos für Ahlmann*. Berlin 1952, s. 198 nn.
- McCallum, R./Readman, *The British General Election of 1945*. London 1947
- Mannheim, K., *Freedom, Power and Democratic Planning*. New York 1950
- Neumann, F./Nipperdey, H.-C./Scheuner, U., *Die Grundrechte*. Bd. II. Berlin 1954; Bd. III, 1 a 2, Berlin 1958; Bd. IV, Berlin 1960
- Neumann, S., *Modern Political Parties*. Chicago 1956
- Nicholas, H. G., *The British General Election of 1950*. London 1951
- Ramm, T., *Die Freiheit der Willensbildung*. Stuttgart 1960
- Riesman, D./Glazer, *Changing Meaning of Politics. Studies in Leadership*. Ed. Gouldner. New York 1950, s. 506 nn.
- Rumney, J. C., Do the Polls serve Democracy? In: Berelson, B. R./Janowitz, M., *Public Opinion and the Communication*. Glencoe 1950
- Schmidtchen, G., *Die befragte Nation*. Freiburg 1959
- Schmitt, C., Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus. München-Leipzig 1923
- Stammer, O., Politische Soziologie und Demokratieforschung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1956, 8, s. 380 nn.
- , Interessenverbände und Parteien. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1957, 9, s. 587 nn.
- Steffani, W., Funktion und Kompetenz parlamentarischer Unterausschüsse. *Politische Vierteljahresschrift*, 1960, 1, s. 151 nn.
- Sultan, H./Abendroth, W., *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie*. Hannover-Frankfurt 1955

4. Z aspektu masové komunikace

- Adorno, T. W., Democratic, Leadership and Mass Manipulation. In: *Studies in Leadership*. Ed. Gouldner. New York 1950, s. 118 nn.
- , Ideologie. In: *Exkurse*. Frankfurt 1956, s. 162 nn.
- , Über den Fetischcharakter der Musik und die Regression des Hörens. In: *Dissonanzen*. Göttingen 1956
- Anders, G., *Die Antiquiertheit des Menschen*. München 1957
- Berelson, B. R./Janowitz, M., *Public Opinion and Communication*. Glencoe 1950
- Bernays, E. L., *The Engineering of Consent*. Oklahoma 1955
- Bird, G. L., *Press and Society*. New York 1957
- Bogart, L., *The Age of Television*. New York 1958
- DIVO, *Der westdeutsche Markt in Zahlen*. Frankfurt 1958
- Ellul, I., *Propagandes*. Paris 1962
- Enzensberger, H. M., *Einzelheiten*. Frankfurt/M. 1962
- Escarpit, R., *Das Buch der Leser*. Köln-Opladen 1961
- Feldmann, E., *Theorie der Massenmedien*. München 1962
- Fine, B. J., *Television and Family Life*. Boston 1952
- Gehlen, A., *Bemerkungen zum Thema Kulturkonsum und Konsumkultur*. Tagungsbericht des „Bundes“. Wuppertal 1955, s. 6 nn. Rukupis.
- , *Zeitbilder*. Bonn 1960
- Horkheimer, M./Adorno, Th. W., Kulturindustrie. In: *Dialektik der Aufklärung*. Amsterdam 1947, s. 144 nn.
- Hundhausen, C., *Industrielle Publizität als Public Relations*. Essen 1957
- Institut für Demoskopie, *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*. Allensbach, Bd. I, 1953, Bd. II, 1957
- Institut für Publizistik der Freien Universität Berlin, *Handbuch der Deutschen Presse 1956*. Berlin 1956
- Kayser, W., Das literarische Leben der Gegenwart. In: *Deutsche Literatur in unserer Zeit*. Ed. Kayser. Göttingen 1959, s. 22 nn.
- Kelley, S., *Professional Public Relations and Political Power*. Baltimore 1956
- Kieslich, G., *Freizeitgestaltung in einer Industriestadt*. Dortmund 1956
- Kirchner, J., Der Markt der Illustrierten gestern und heute. *Publizistik*, 1958, 3, s. 323 nn.
- Knebel, H. J., *Soziologische Strukturwandlungen im modernen Tourismus*. Stuttgart 1960

- Kropff, J. F., Synthese von Journalismus, industrieller Publizität und Public Relations. *Publizistik*, 1960, 5, s. 491 nn.
- Larabee, E./Meyersohn, R., *Mass Leisure*. New York 1959
- Lazarsfeld, P. F./Katz, E., *Personal Influence*. Glencoe 1955 (něm. München 1962)
- Löwenthal, L., Die biographische Mode. *Sociologica*. Frankfurt 1955, I, s. 363 nn.
- Mangold, W., *Gegenstand und Methode des Gruppendiskussionsverfahren*. Frankfurt 1960
- Meyersohn, R., *Commercialism and Complexity in Popular Culture*. 55. Meeting of American Sociologicae Association. New York 1960 (rukopis)
- Noelle, E., Die Wirkung des Massendemokratien. *Publizistik*, 1960, 5, s. 532 nn.
- , *Umfragen in der Massengesellschaft*. Hamburg 1963
- Peterson, T., *Magazines in the 20th Century*. Urbana 1956
- Riesman, D., *Die einsame Masse*. Berlin-Darmstadt 1956 (česky: *Osamělý dav*. Praha 1968)
- , *The Oral Tradition, the Written Word, and the Screen Image*. Yellow Springs/Ohio 1955
- Sauvy, A., Vom Einfluß der Meinung auf die Macht. *Diogenes*, H. 14/15, 1957, s. 224 nn.
- Schelsky, H., Gedanken zur Rolle der Publizistik in der modernen Gesellschaft. In: *Auf der Suche nach Wirklichkeit*. Düsseldorf 1965, s. 310 nn.
- Schramm, W., *Mass Communication*. Urbana 1944
- Seldes, G., *The Great Audience*. New York 1951
- Steinberg, Ch. S., *The Mass Communicators*. New York 1958
- Swanson, C. E., Television Owning and its Correlates. *Journal of Applied Psychology*, 1951, s. 352 nn.
- Thomssen, W., *Zum Problem der Scheinöffentlichkeit, inhaltsanalytisch dargestellt an der Bildzeitung*. Institut für Sozialforschung. Frankfurt 1960 (rukopis)
- Whyte, W. H./Rosenberg, B., *Mass Culture*. New York 1955
- , *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*. Berlin-Leipzig 1930
- Berelson, B. R., Communication and Public Opinion. In: týž/Janowitz, M., *Public Opinion and Communication*. Glencoe 1950, s. 448 nn.
- , Democratic Theory and Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*, 1952, 16, s. 313 nn.
- Blumer, H., The Mass, the Public and Public Opinion. In: Berelson, B. R./Janowitz, M., *Public Opinion and Communication*, c.d., s. 43 nn.
- Brinkmann, C., Presse und öffentliche Meinung. *Verhandlungen des 7. Deutschen Soziologentages*. Tübingen 1931, s. 27 nn.
- , *Centre de Sciences Politiques de l'Institut d'Etudes Juridiques de Nice. L'Opinion Publique*. Paris 1957 (sborník)
- Dacey, A. V., *Law and Public Opinion in England*. London 1905
- Doob, L. W., *Public Opinion and Propaganda*. New York 1951
- Flad, R., *Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Stein, Arndt, Humboldt*. Berlin-Leipzig 1929
- Fraenkel, E., Parlament und öffentliche Meinung. In: *Festschrift für Hans Herzfeld*. Berlin 1957, s. 163 nn.
- Öffentliche Meinung und internationale Politik. *Recht und Staat*, H. 255/256, Tübingen 1962
- Glickman, H., Viewing Public Opinion in Politics. *Public Opinion Quarterly*, 1959, 23, s. 495 nn.
- Habermas, J., Verwissenschaftlichte Politik und öffentliche Meinung. In: Reich, R. (Hg.), *Festschrift für H. Barth*. Zürich 1964, s. 54 nn.
- Hennis, W., Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Rousseau. *Archiv für Recht- und Sozialphilosophie*, 1957, 43, s. 111 nn.
- , Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. *Recht und Staat*, H. 200/201, Tübingen 1957
- Hentig, H., Gedanken zur öffentlichen Meinung. *Zeitschrift Merkur*, H. 180, Febr. 1963, s. 113 nn.
- Hofstätter, P. R., *Psychologie der öffentlichen Meinung*. Wien 1949
- Hölzen, E., *Wandel und Begriff der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert*. Disertační práce. Hamburg 1958
- Holtzendorff, F., *Wesen und Wert der öffentlichen Meinung*. München 1879

III. K POJMU A DĚJINÁM „VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ“

- Albig, W., *Public Opinion*. New York 1938
- Bauer, W., *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen 1914

Huber, H., Öffentliche Meinung und Demokratie. In: *Festschrift für K. Weber*. Zürich 1950, s. 34 nn.

Hyman, W. H., Toward a Theory of Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*, 1957, 21, s. 54 nn.

Katz/Cartwright/McLung/Lee, *Public Opinion and Propaganda*. New York 1954

Landshut, S., Über einige Grundbegriffe der Politik. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 1925, 54, s. 36 nn., zvl. oddíl II, s. 59 nn.: Der circulus vitiosus der öffentlichen Meinung als entscheidender Instanz.

-, Volkssouveränität und öffentliche Meinung. In: *Festschrift für R. Laun*. Hamburg 1953, s. 579 nn.

Lasswell, H. D., Democracy by Public Opinion. In: Berelson, B. R./Janowitz, M., *Public Opinion and Communication*, c.d., s. 469 nn.

-, The Impact of Public Opinion Research on our Society. *Public Opinion Quarterly*, 1957, 21, s. 33 nn.

Lazarsfeld, Public Opinion and Classical Tradition. *Public Opinion Quarterly*, 1957, 21, s. 39 nn.

Lee, I., Sociological Theory in Public Opinion and Attitude Studies. *Am. Soc. Rev.*, 1947, 12, s. 312 nn.

Lenz, F., *Werden und Wesen der öffentlichen Meinung*. München 1956

-, Die politischen Faktoren der Meinungsbildung. *Publizistik*, 1960, 5, s. 505 nn.

Lippmann, W., *Public Opinion*. New York 1961

Löffler, M. (Hg.), *Die öffentliche Meinung* (s příspěvky A. Arndta, E. Noelle-Neumanna, W. Haackeho aj.). München-Berlin 1962

Lowell, A. L., *Public Opinion and Popular Government*. New York 1913

Manheim, E., *Die Träger der öffentlichen Meinung*. München 1923

Minor, D. W., Public Opinion in the Perspective of Political Theory. *Western Political Quarterly*, 1960, 13, s. 31 nn.

Mischke, R., *Die Entstehung der öffentlichen Meinung im 18. Jahrhundert*. Disertační práce. Hamburg 1958.

Ogle, M. B., *Public Opinion and Political Dynamics*. Boston 1950

Oncken, H., Politik, Geschichtsschreibung und öffentliche Meinung. In: *Historisch-Politische Aufsätze und Reden*. Bd. I. Berlin-München 1914, s. 203 nn.

Palmer, P. A., The Concept of Public Opinion in Political Theory. In: Berelson, B. R./Janowitz, M., *Public Opinion and Communication*, c.d., s. 11 nn.

Powell, N. J., *Anatomy of Public Opinion*. New York 1951

Riezler, K., What is Public Opinion? *Social Research*, 1944, 11, 397 nn.

Schmidtchen, G., Eine Revision des Begriffs der öffentlichen Meinung. In: *týž, Befragte Nation*, c.d., s. 236 nn.

Seidel, H., *Vom Mythos der öffentlichen Meinung*. Aschaffenburg 1961

Speier, H., The Historical Development of Public Opinion. In: *týž, Social Order and the Risks of War*. New York 1952, s. 323 nn.

Tarde, G., *L'Opinion et la Foule*. Paris 1901

Tönnies, F., *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin 1922

Truman, D. B., *The Government Process, Political Interests and Public Opinion*. New York 1951

Weippert, G., Öffentliche Meinung. *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*. Göttingen 1961

Wilson, F. G., Public Opinion and the Middle Class. *The Review of Politics*, 1955, 17, s. 486 nn.

Wuttke, H., *Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung*. Leipzig 1875

Zweig, F., A Note on Public Opinion Research. *Kyklos*, 1957, 10, s. 147 nn.

Jmenný rejstřík

Číslo stránek označená kurzivou se vztahují k poznámkám.

A

Abendroth, W. 24 *n.*, 34,
304 *n.*, 318, 338, 341, 342,
343, 347
Addison, J. 94, 101,
107 *n.*, 128
Adorno, Th. W. 27, 261,
272, 326, 381
Achinger, H. 235, 376
Alary, abbé 139
Albig, W. 357, 382
d'Alembert, J. 95, 138, 170
Alewyn, R. 66, 372
Altick, R. D. 100, 117
Altmann, R. 305 *n.*, 317,
376
Anders, G. 267, 381
Anna, britská královna 93,
128, 130
Arbuthnot, J. 128
Arendtová, H. 47, 58, 78,
372
d'Argenson 139
Archenholz, J. W. 144
Aristotelés 58
Aron, R. 325, 349, 378
Ashley, W. 150, 371
Auerbach, E. 372

B

Bahrtdt, H. P. 111, 246,
252, 253, 347, 376
Balet, L. 103, 145, 372
Barber, E. G. 138, 371
Barth, F. H. 349, 383
Bauer, W. 129, 139 *n.*,
182, 382
Baumert, D. P. 282, 373
Bäumler, A. 167
Bayle, P. 169 *n.*
Bedřich II. 85, 329
Bentham, L. J. 161, 179,
180, 181, 221 *n.*
Bentley, A. F. 357
Berelson, B. R. 266, 287,
320, 322, 329, 357, 367,
379 *nn.*
Bergasse 179
Berle, A. A. 237, 240, 376
Bernays, E. L. 294, 297,
381
Bismarck, O. v. 236
Blackstone, W. 310
Bleichröder 285
Bleyer, W. G. 265, 373
Blumer, H. 367, 383
Bluntschli, J. K. 225 *n.*
Böckenförde, E. W. 20 *n.*,
120, 156, 280, 374

Bode, H. 80, 373
Bodmer, J. J. 100
Bogart, L. 267, 381
Böhm, M. v. 139, 372
Bolingbroke, H. 128 n.,
133, 139, 171
Borkenau, F. 122, 137
Braubach, M. 144, 373
Breitinger, J. J. 100
Brentano, L. 150, 154, 371
Brinkmann, C. 299, 383
Brodbeck, A. J. 320, 378
Brunner, O. 60, 64, 78 n.,
88, 118, 325, 371, 372, 374
Bryce, J. 356
Bücher, K. 281, 284, 374
Bunzel, J. H. 234, 378
Burckhardt, J. 64
Burdick, E. 320, 378
Burgess, E. W. 250
Burke, E. 43, 171 n., 180,
310
Burnham, J. 246
Butler, D. E. 321, 378

C

Campbell, A. 320, 378
Carolus, J. 74
Clark, J. M. 240, 377
Coing, H. 147, 374
Colbert, J. B. 77, 104
Congreve, W. 102
Conrad, H. 147, 374
Conze, W. 152, 371
Cotta, J. F. 283
Coyer 138
Cunningham, W. 151, 371

D

Dahl, R. A. 302, 379
Dahrendorf, R. 233, 371
Day, B. 264
Defoe, D. 128
Dechamps, B. 313, 379
Delbrück 285
Dempf, A. 62
Dicey, A. V. 356, 383
Diderot, D. 95, 104, 138
Dilthey, W. 121
Dobb, M. 72, 77, 126, 233,
291, 371
Doob, L. W. 357 n., 383
Dovifat, E. 285, 289, 374
Downs, A. 239, 377
Dresdner, A. 104, 106,
372
Drucker, P. F. 246
Dryden, J. 93, 101, 102
Dumont, M. 179, 283
Duverger, M. 309, 321,
379

E

Eichler, W. 326
Eisermann, G. 161
Eldersveld, S. J. 320, 379
Emden, C. S. 127, 134,
136, 374
Engels, B. 207 n., 213,
214, 215
Enzensberger, H. M. 262,
273, 381
Escarpit, R. 264, 381
Eschenburg, T. 317, 377,
379

Eulau, H. 320, 379
Everth, E. 75, 81, 137,
374

F

Fabricant, S. 237
Faul, E. 330, 379
Feddersen, J. 326
Feuerbach, A. 314
Field, H. H. 324, 379
Filip Orleánský 92
Fine, B. J. 258, 381
Fischer, H. 74, 82, 373 n.
Flad, R. 183, 383
Flöter, H. H. 326
Forster, F. G. 170, 181 n.
Forsthoff, E. 24 n., 239,
278, 300, 336 n., 342, 343,
374, 377
Fox, Ch. 135 n.
Fraenkel, E. 160, 222, 348,
354, 375, 379, 383
Friedeburg, L. v. 27, 247,
330, 379
Friedmann, W. 239, 243,
377
Friesenhahn, E. 312, 379
Fromm, E. 113
Fugger 73, 79, 374

G

Gadamer, H.-G. 62, 65,
165
Galbraith, J. K. 153, 237,
239, 291, 371, 377
Galiani, F. 96

Gay, J. 128 n.
Gehlen, A. 259, 273, 381
Geiger, T. 272
Gellert, Ch. F. 115
Gerber, K. F. W. v. 336,
377
Girardin, E. 264
Gladstone, W. E. 308
Gleim, J. W. L. 115
Goethe, J. W. v. 69, 70,
115 n., 373
Goitsch, H. 80, 374
Goldschmidt, M. L. 229,
254, 376
Gottself, J. 68
Gottsched 96, 102, 106
Goudet 320, 379
Greiser, F. 292
Grimmové, W. a J. 86,
104
Gross, H. 295
Groth, O. 80, 82, 85, 102,
144, 159, 284, 286 n., 374
Grotius, H. 81
Grundmann, W. 317
Guizot, G. 181
Gutenberg, J. 285

H

Habermas, J. 9 nn., 22,
25, 27, 33 nn., 39, 43, 51,
78, 157, 171, 178, 319,
349, 376, 379, 383
Haftendorn, H. 313, 376
Hallgarten, W. 233
Hansenstein, F. 292
Hanson, L. 127, 130, 374
Hardenberg, K. A. v. 150

Harley 128
 Harrington 94
 Harris, C. 324, 379
 Harrison, G. 321
 Hartenstein, F. 330, 379
 Hartung, F. 141, 157 n.,
 375
 Hasbach, W. 127, 375
 Hauser, A. 63, 92, 95, 101,
 103, 116, 272, 373
 Havas, Ch. 285, 288 n.
 Haym, R. 307
 Heard, A. 317
 Hearst, W. R. 287
 Heckscher, E. F. 75, 76 n.,
 84, 371
 Hedemann, J. W. 241
 Hegel, G. W. F. 20, 36,
 46, 87, 113, 165, 200 nn.,
 213
 Heilborn, E. 143, 373
 Heller, H. 304
 Hennis, W. 51, 178, 353,
 383
 Herder, J. G. 115
 Heydte, F. A. v. d. 340
 Heynatz 57
 Hicks, U. 237
 Hilferding, R. 151, 371
 Hilger, D. 171, 309
 Hiller, A. 106
 Hirsch, E. 321, 379
 Hobbes, T. 120, 156,
 167 nn., 185
 Hofstätter, P. R. 353, 383
 Holtzendorff, F. v. 356,
 383
 Hölzen, E. 356, 383
 Horkheimer, M. 113 n.,
 326, 371, 381
 Huber, H. 24, 238,
 241 nn., 352, 377, 384
 Hughes, H. M. 266
 Huizinga, J. 64, 373
 Hyman, W. H. 358, 384

Ch
 Chamisso, A. v. 257
 Child, H. L. 358

I
 Ipsen, H. P. 336, 377

J
 Jahn, H. E. 298
 Janowitz, M. 266, 287,
 320, 323 nn., 329, 357,
 367, 379 nn., 383 nn.
 Jellinek, W. 141, 158,
 375 n.
 Jentsch, I. 144, 374
 Jiří I. 128
 Jiří III. 180
 Joachimsen, P. 67
 Jones, R. D. 271
 Josef II. 150

K
 Kaiser, J. 303
 Kant, I. 40, 165, 183 nn.,
 194 nn., 198, 200 nn., 280,
 348, 349

Karel I. 168
 Karel II. 81, 93, 102
 Katz, E. 29, 322, 359, 382,
 384
 Kayser, W. 116, 262, 373,
 381
 Kelley, S. 294, 381
 Kempfers, K. 79, 374
 Kieslich, G. 270, 381
 Kirchheimer, O. 301, 304,
 311, 328, 377, 379
 Kirchner, J. 59, 61, 265,
 374 n., 381
 Kitzinger, U. W. 317, 319,
 321, 330, 379
 Kluxen, K. 125, 129, 133,
 375
 Knebel, H. J. 270, 381
 König, R. 237, 250, 272,
 377
 Koselleck, R. 12, 139, 165,
 168 n., 174, 191
 Kropff, J. F. 293, 382
 Kuczynski, J. 173
 Kugelman, L. 228
 Kuske, B. 82, 371

L
 Landshut, S. 352 n., 384
 Larabee, E. 268, 382
 Lask, E. 120
 Lazarsfeld, P. F. 29, 320,
 322, 358 n., 379 n., 382,
 384
 Le Brune 104
 Leavis, Q. D. 117, 373
 Leeová, I. 295, 384
 Leibholz, G. 279, 311,
 354 n., 380
 Lenin, V. I. 228
 Lenk, K. 163
 Lenz, F. 285, 340, 384
 Lessing, G. E. 97, 102,
 106
 Liepelt, K. 330, 379
 Linz, J. 322
 Lipset, S. M. 321, 323, 380
 Littmann, K. 239, 377
 Locke, J. 120, 123, 156,
 168 n., 171, 176 n., 250
 Löffler, M. 317, 340, 360,
 380, 384
 Lohmann, K. 352, 380
 Lowell, A. L. 356, 384
 Löwenstein, K. 131 n., 375
 Löwenthal, L. 268, 382
 Ludvík XIV. 66, 104, 137
 Ludvík XVI. 92
 Lukács, G. 233, 372

M
 Maccoby, E. E. 258
 Machiavelli, N. 119
 Maine 92
 Malesherbes, G. 139
 Mandeville, B. 192
 Mangold, W. 363, 382
 Mannheim, E. 96 nn., 384
 Mannheim, K. 325, 347,
 380
 Marcuse, H. 250, 256
 Marvell, A. 94
 Marvick, D. 323, 379
 Marx, K. 20 n., 46, 123,
 165, 173, 201, 207 nn., 212,
 213 n., 215, 227 n., 235,
 276

McCallum, R. 320, 380
McPhee, W. N. 320, 380
Means, G. 237, 376
Mencken, O. 85
Menger, A. 240
Mercier, L. S. 173, 174
Meredith, H. O. 150, 372
Meyer-Dohm, P. 264
Meyersohn, R. 29, 261,
268, 271, 382
Mill, J. S. 31, 161, 215,
217, 218, 219 nn.
Miller, W. E. 320, 378
Mills, Ch. W. 366 n.,
377
Milton, J. 94, 220
Minor, D. W. 358, 384
Mirabeau, H. G. de 139
Mischke, R. 165, 173,
287, 384
Mommson, W. 309
Montesquieu, Ch. 119 n.,
138, 156, 224
Morrison, S. 81, 374
Mosse, R. 287
Mylius, Ch. 106

N

Naef, W. 88, 375
Napoleon I. 71, 142
Napoleon III. 227, 235
Naumann, F. 308
Necker, J. 139 n.
Neumann, F. 235, 278,
317, 339, 377, 380
Neumann, S. 309, 380
Neumark, F. 237, 346,
377

Nicolai, F. 106
Niebuhr, B. 225
Nietzsche, F. 70
Nicholas, H. G. 320 n.,
380
Nipperdey, H.-C. 317, 339,
341, 380
Nixon, R. B. 287
Noellová, E. 269, 360, 382,
384

O

Oehler, K. 27, 165, 379
Ogle, M. B. 357, 384

P

Palmer, P. A. 357, 385
Parfaict, F. 102
Park, R. E. 264, 374
Peel, R. 136
Pepys, S. 94
Pirenne, H. 72
Pitt, W. 135, 151
Platón 165, 198
Plessner, H. 98, 233, 254,
309, 372, 376
Pope, A. 128 n.
Posselt 182, 283
Powell, N. J. 357, 385
Pulitzer, J. 264

Q

Quesnay 139

R

Ramm, T. 304, 317, 334,
380
Rathenau, W. 246
Readman 320, 380
Redslob, R. 179, 375
Reinhold, H. 93, 373
Renaudot, T. 81
Renner, K. 241, 347,
377
Ricardo, D. 162, 202
Ridder, H. 302, 304,
316 nn., 335, 337, 339,
377
Riedel, M. 78, 118, 207
Riehl, W. 110, 372
Riesman, D. 258, 268,
294, 326 n., 380, 382
Riezler, K. 362, 385
Richardson, S. 116, 271
Robespierre, M. 52, 138
Rochau, A. L. v. 307
Rosenberg, B. 268, 271,
382
Rousseau, J. J. 36 n.,
116, 156, 170, 173,
175 nn., 189, 383

S

Saint-Simon, H. 213
Sallo, D. de 85
Sauvy, A. 353, 382
Say, J. B. 161, 174, 202,
233, 234
Sée, H. 72, 75
Seldes, G. 266, 382
Shaftesbury, A. 167

Shakespeare, W. 166
Schäffle, A. 356
Schelsky, H. 244, 250,
259, 305, 316, 347, 359,
372, 382
Scheuner, U. 153, 237,
317, 339, 376, 378, 380
Schieder, T. 226, 307 n.,
375
Schiller, F. v. 145, 257,
263
Schlözer, A. L. 144
Schmidt, E. 315, 376
Schmidtchen, G. 327 nn.,
359 n., 380, 385
Schmitt, C. 24, 62 nn.,
119, 155, 168, 173, 181,
278, 312, 347, 373, 375,
378, 380
Schmoller, G. 75, 372
Schneider, H. 278, 378
Schöne, E. 85
Schramm, W. 83, 264,
266, 293, 372, 374, 382
Schubart, Ch. F. D. 145
Schubert 330, 379
Schücking, L. L. 257,
373
Schulz, G. 300, 378
Schumpeter, J. A. 43, 78,
372, 378
Schwab, G. 257
Schweizer, A. 237
Siebert, W. 243, 378
Simitis, S. 242, 244
Smend, R. 141, 376
Smith, A. 161, 184, 202
Sombart, W. 71 n., 74,
81, 85, 292
Speier, H. 127, 385
Spencer, H. 265

St. Pierre, abbé 139
 Stadelmann, R. 82, 373
 Staël, A. L. G. de 117
 Stahl, F. J. 224
 Stammer, O. 300, 316,
 380
 Stanford, F. H. 324
 Steele, R. 94, 101, 107,
 128, 171
 Steffani, W. 313, 380
 Stein, K. v. 20, 383
 Steinberg, Ch. S. 267,
 295 *nn.*, 382
 Steinhausen, G. 114,
 373
 Stephen, L. 93, 107, 373
 Sterne, L. 116
 Stouffer, S. A. 324
 Strachey, J. 237 *n.*, 240,
 378
 Suarez, F. 148
 Sultan, H. 305, 342, 347,
 380
 Swanson, C. E. 271, 382
 Swift, J. 128 *n.*

T

Tarde, G. 356, 385
 Thomasius, Ch. 85
 Thomssen, W. 273, 382
 Tocqueville, A. de 31, 215,
 218 *nn.*, 223 *nn.*, 235
 Tönnies, F. 299, 385
 Töpfer, G. 292
 Treitschke, H. v. 307 *n.*
 Treue, W. 84, 372
 Trevelyan, G. M. 93 *n.*,
 102, 110, 373

Turgot, A. R. 139, 174
 Tutchin 128

U

Ullstein, L. 287

V

Valjavec, F. 143, 375
 Vilém III. 127
 Volder, U. de 282, 374
 Voltaire, F. M. 138

W

Wagner, A. 237, 376
 Walpole, R. 128, 139
 Watt, J. 101, 373
 Weber, M. 32, 43, 153,
 306, 307, 309, 346, 372 *n.*,
 375 *n.*, 379
 Weber, W. 273, 300, 321,
 376, 378
 Weigand, G. 57, 67,
 175
 Weiß, J. A. 260
 Wekherlin, L. 144
 Welcker, T. 314
 Westerfrölke, H. 94, 107,
 373
 White, D. M. 266, 268,
 271
 Whyte, W. H. 251, 378,
 382
 Wieacker, F. 148, 153,
 241, 375

Wieland, M. 144, 182 *n.*
 Wilkes 130, 134
 Williams, R. 13, 26, 99,
 321, 373
 Wilson, F. G. 348, 354,
 385
 Wirth 287
 Wittich, W. 69, 373
 Wittram, R. 99

Wolff, B. 285, 288
 Woodfall 130
 Wuttke, H. 291, 385

Z

Zweig, F. 361, 385

Věcný rejstřík

- A**
- absolutismus 97, 135, 142,
146 nn., 159, 174, 178, 224,
329
- akciové společnosti 75,
232, 285
- aklamace 134, 275, 280,
329, 331, 333, 349
- ancien régime 141, 225
- antagonismus společnosti
191, 206, 237, 294
- třídní viz třídní antagonis-
mus
- zájmů 126, 302, 347
- aristokracie 92, 94 n.,
101, 125, 223, 226, 282
- armáda 68, 139, 158 n.,
228, 251
- autonomie 92, 159, 214,
242, 277, 329, 367
- publicistická 286
- soukromá 57, 68, 112 n.,
122, 145 n., 157, 161, 176,
189, 192, 209, 212, 231,
235, 240, 242, 245 n., 249,
256, 268, 302, 332 n., 335,
341, 344
- veřejná 59
- autorita 62 n., 68 n., 76,
87, 92, 98 n., 105, 113 n.,
118, 120, 123, 133, 139,
145, 167, 169 n., 174, 177,
179, 186, 207, 210, 213,
223, 231 n., 250, 253, 269,
296 nn., 300, 305, 311, 334,
353 n.
- autoritativní režim 329
- B**
- básnické almanachy 257
- blahobyt 148, 152, 196,
199, 329, 331
- buržoazie 131, 211, 226
- byrokracie 55, 76, 84, 119,
158, 216, 225, 228, 245,
247, 272, 275, 300, 308,
340, 346 n., 349
- C**
- centralizace státní moci
226, 228, 235
- centrální správa 226
- cenzura 136, 289
- cílové určení státu 336
- církev 64, 68, 95 n., 148,
168, 219
- citoyen 162, 175, 194, 200,
210, 214, 256, 335
- Code civil 147
- cyklus 234

Č

- časopisy 84 n., 104,
106 nn., 127 nn., 143 n.,
257, 263, 265, 269 n., 282,
287, 292 nn.
červencová revoluce 136,
142 n., 264, 287
činnost státu 76, 127, 155,
237, 239, 316
členské publikum 304,
366
čtenářská kultura 257
čtenářské publikum 83, 86,
101 n., 109, 117, 160, 188,
263, 268 nn.
– společnosti 143 n.,
260
– spolky 254, 257, 261 n.

D

- Declaration of Rights 131
dělníci 143, 149, 151 n.,
193, 209, 211, 221, 226,
236, 238, 240, 245 nn.
dělnické hnutí 52
dělnictvo 271
demokracie 177, 217, 302,
315, 329, 337, 355 n.
– masová 315, 318, 321,
352, 355, 365, 367
– plebiscitní 178, 354
– sociálního státu 315,
318, 321, 352, 365, 367
– vnitrosvazová 316
demokratizace 345, 349,
361
deník 116 n., 131, 134,
140, 283 n., 286, 294,
364

- denní tisk 85, 140,
264 nn., 273 n., 283, 285,
314, 331
– politicky rozvažující 129,
134, 304, 314
despotismus 141, 154,
225
destrukce veřejnosti 263
dezorganizace 203 n., 207,
276
dialektika 201, 213,
215, 232, 258, 277, 338,
349
diskuse 63, 90, 95 n.,
98 nn., 104 n., 107, 118,
128, 133, 135 n., 143,
148, 156, 176, 179, 181,
187, 204, 211, 252, 258 n.,
273, 279, 283, 298, 301,
307, 310, 312 n., 316 n.,
320 nn., 326, 332, 336,
346, 354, 362, 364, 366 n.
– veřejná 105, 147,
169, 173, 176 nn., 217,
276 n., 279, 305, 312,
320, 347, 356, 360,
364
dispoziční funkce 249
distribuce 101, 137
divadlo 101 n., 104 n.,
108, 259
Dolní sněmovna 127,
130 n., 134 n., 310
domácí hospodářství 57,
72, 78, 89, 114
duch lidu 206
– národa 183
dvůr 65, 67 nn., 76, 83,
90 nn., 96, 98 n., 102 n.,
108, 143, 305

E

- edice kapesního formátu
262
ekonomie klasická 154,
161, 233
– politická 79, 89, 139,
161 n., 202, 208, 228
ekvivalentní směna 234,
333
elitní publikum 223
emancipace 111 n., 123,
167, 217, 254, 272
Encyklopedie 138, 170,
261
encyklopedisté 170, 173,
186
esej časopisecká 107
exekutiva 153, 158, 277,
300, 336, 346
existenční minimum 101
export kapitálu 233

F

- feudální systém 173
film 267, 274, 288 n.
filosofie 99, 106, 195,
197 n., 200, 260
– dějin 194, 196, 199 n.,
215 n., 349
– státu 208, 213
finanční a obchodní kapitál
71 n., 83, 125 n., 131,
150, 233
frakce 132 n., 140,
287
Francouzská revoluce
85, 135, 160, 171, 348
funkce státu 153, 239

- fyziokraté 120, 122, 139,
154, 173 n., 178, 228

G

- general opinion 86, 166,
171 nn.
Gothajský program 228

H

- hospodářské smýšlení 71
– svazy 344
hospodářský řád 239, 338
humanismus 64, 71
humanita 112, 114, 118,
122 n., 254

Ch

- chartistické hnutí 216,
221, 264
chování ve volném čase
253, 255, 258

I

- idea občanské veřejnosti
183, 200 n., 206, 209,
215 n., 228, 346, 349
– sociálního státu 338
identifikace 269, 306, 313,
328
ideologie 59, 97, 114, 165,
173, 201, 210, 215, 254,
257, 296, 310, 325
individualita 210, 268

individuuum 194, 207 n.,
 213, 217, 225 n., 251, 253,
 328, 357
 industriální feudalismus
 247
 – společnost 240, 341, 345,
 349, 361
 informace 72 nn., 79 n.,
 84, 99, 136, 267 n., 273 n.,
 283, 287, 296, 299, 309,
 315, 317, 320
 informační kanály 363
 integrace 204 n., 207, 246,
 267, 276, 298, 301, 303,
 308 n., 314, 318, 327, 341,
 362
 integrační kultura 273,
 291, 294, 326, 363
 – proces 301
 intervence 232, 235,
 239
 intervencionismus 231 n.,
 237, 239 nn., 244, 344
 intimita 92, 98, 109,
 111 n., 115, 117, 122, 214,
 244, 251 n., 255 n., 269 n.,
 275, 363
 – fingovaná 117
 – nukleární rodiny 89, 91,
 109, 114, 118, 157, 249,
 251, 269, 341
 intimní sféra 89, 109, 112,
 114, 117 n., 121 n., 158,
 160, 254, 256

J

jurisprudence 55, 153
 justice 153 n., 156, 158,
 237, 277, 314

K

kalkulace 73, 153, 161,
 281, 284, 295, 327
 kameralistika 79
 kapitál 73, 75 nn., 113,
 125 n., 131, 137, 149 nn.,
 154, 161, 209 n., 227,
 232 nn., 237, 239, 244 n.,
 249, 284 n., 288 n., 306
 kapitalismus 61, 71 n., 75,
 79, 83, 99, 126, 131, 151,
 153, 158 n., 162, 210, 228,
 233, 236 n., 240, 277, 281,
 285, 291 n., 302
 – volné soutěže 151, 233,
 340
 karlovarská usnesení 142
 kavárenské rozhovory 90,
 93 nn., 98, 106 n., 117,
 127 n., 257
 klub 90, 128, 134, 139 n.,
 211, 254, 257, 260, 283,
 284, 307, 311 nn.
 knižní klub 117, 262 n.
 kolektivní smlouvy 241 n.
 koloběh 366, 367
 – moci 275
 – výroby a spotřeby 254,
 255
 komercializace 259, 261
 komunifikace 306, 365
 komunikace 56, 63, 74, 90,
 97, 143, 157, 188, 251 n.,
 254, 258, 263, 267, 283,
 307, 316, 320, 322, 349,
 353, 359, 362, 364 nn.
 – aparáty 296, 299
 – permanentní 73
 – veřejná 255, 258, 319,
 324, 339, 345, 347, 355,
 365

komunikační struktura 359
 Komunistický manifest
 214, 227
 koncentrace 232 n., 238,
 287 nn., 292, 304
 – kapitálu 233, 237, 239,
 244 n.
 – moci 88, 235
 koncerty 103 nn., 108,
 247, 259
 konflikt zájmů 203, 216 n.,
 221, 232, 304, 346, 349
 konflikty 113, 125 n., 154,
 201, 215, 217, 221, 236,
 258 n., 272, 276, 291,
 301 n., 311, 361, 367
 konformita 219, 251, 298,
 359
 konkurence 112, 119,
 150 nn., 156, 193, 218, 281,
 291 n., 294 n., 346, 348
 – zájmů 175, 279, 290,
 294, 296, 301, 344
 konsensus 97, 156, 190,
 217, 259, 279, 295, 297 n.,
 324, 347, 367
 kontrola 131, 151, 168,
 177, 179, 185, 214, 226,
 229, 238, 245, 252, 262,
 271, 287 nn., 291 n., 303,
 309, 314, 316 nn., 328,
 342 nn., 353, 363, 367
 – pravdivosti, pragmatická
 190, 196
 konzum 254 n., 268, 270
 – kulturní 254, 256 n.,
 268, 270, 276
 konzument 270 n.,
 283, 297, 315, 326, 362
 korporace 68, 207 n.
 kritika 84, 86, 92, 104 nn.,
 108, 138, 169 nn., 178,
 208 n., 213, 215, 217, 219,
 221, 240, 263, 272, 298,
 305, 314, 318, 325, 357
 – ideologie 173, 215
 – literární 65, 85, 91, 106,
 108
 – politická 93, 118, 129 n.,
 135, 316
 – veřejná 90, 139, 171,
 213
 kultura 64, 71, 83, 89, 91,
 99, 104, 106, 173, 254,
 257 n., 260 n., 263, 265,
 270 n., 273, 275, 283, 291,
 294, 314, 325 n., 363
 kulturní průmysl 255,
 362 n., 367
 – statky 90, 99, 101, 259,
 260 nn.
 kupní síla 101, 239, 262,
 275

L

Law of Opinion 168 n.,
 176 n., 363
 legalita 119, 191, 194,
 196 n., 199
 legalizace 284
 legislativa 178, 303, 336
 legitimizace 174, 271, 276,
 296, 306, 332, 352
 lenní panství 59
 liberalismus 165, 173, 204,
 215 n., 222 nn., 228, 276,
 308, 353, 355
 liberální model 176, 234,
 315, 364
 lid 63 n., 66, 82, 91,
 100 nn., 109, 119 n., 129,
 133 n., 143, 155 n., 159,
 171, 178 nn., 182, 186 n.,

189 n., 200, 206, 208, 218,
220, 261, 312, 317, 327,
329, 353 n., 356
lidové mínění 128, 134,
173, 177 n., 180, 211,
355
lidská práva 142, 209, 224,
335, 337
lidstvo 112, 185, 188, 191,
200
literatura 91, 93 n., 101,
106, 108, 113, 117, 128,
133, 138, 259, 262 n.,
266 nn., 363
lóže 91, 97, 102
– svobodných zednářů 190
lumpenproletariát 101

M

majetek 57, 68, 76, 112,
160, 193, 203, 212, 242,
248, 343
– a vzdělání 169, 209
maloburžoazie 159, 260
manager 272, 296, 301,
324, 365
mandát imperativní 310,
312
– volný 310
manipulace 276, 291, 309,
328 nn., 360
masa 132, 136, 171, 182,
212, 219, 222 n., 236, 239,
253, 265, 276, 308, 320,
332, 342, 366 n.
masmédia 55 n., 255 n.,
268 nn., 273, 276, 281,
290 n., 293 n., 296, 299,
314, 316, 324 nn., 353, 359,
364, 366

masová kultura 260 n.,
263, 271, 294, 314, 325
– společnost 328
– výroba 291
– zábava 294, 298
– základna 308
masové publikum 224,
263
masový tisk 308
maximalizace zisku 161,
281
menšina 327, 332, 365
merkantilismus 75, 84,
125, 146, 173, 226
město 62, 71 nn., 82 n.,
90 nn., 96, 134, 148, 247,
251 nn., 270, 307
městská aristokracie 92
– šlechta 91, 109
městské hospodářství 76
městský stát 57, 64
měšťanstvo 70, 95, 109,
112, 114, 117, 137 n.,
142 n., 224, 257, 272
mínění formální 364 n.
– kvaziveřejné 364 nn.
– neformální 332, 362,
365 n.
– neveřejné 176 n., 276,
306, 319, 328 nn., 351, 355,
361 n., 364 nn.
– politické 307, 322, 365
– veřejné 55 n., 86, 91,
118, 120 nn., 128 n., 131,
134 nn., 139, 142, 147,
154 nn., 158, 163, 165 n.,
169 nn., 190, 199 nn., 208,
210 n., 215 n., 219 nn.,
228, 282, 284, 295 nn., 299,
303, 306, 313, 316 n.,
322 nn., 327, 330, 332 nn.,
339, 347, 351 nn., 366 n.

– veřejně manifestované
365
mobilita 161
mobilizace politická 308
moc 57, 59 nn., 82, 88,
98 n., 140, 142, 148 n., 152,
156, 159, 167, 177, 179 nn.,
184 n., 191, 195 n., 207,
209 n., 219 n., 222 nn.,
234 n., 237, 249, 271 n.,
275 nn., 280, 300, 302 n.,
314 nn., 342 n., 345, 349,
351, 367 n.
– absolutní 181, 185, 222
– dispoziční 88, 249
– domácí 60, 149
– feudální 68
– knížecí 68, 148
– kvaziveřejná 241
– politická 72, 179, 191,
207, 213, 228, 231, 236,
275, 303, 318, 333, 345,
351, 364, 367
– publicistická 141, 288
– sociální 333, 347, 351,
361
– společenská 232, 234,
236, 290, 318, 339
– státní 77, 125, 127, 146,
204, 226 nn., 232, 235, 300,
303, 316, 334, 338, 342,
346
– veřejná 56, 60 n., 68, 70,
76, 79 n., 83 nn., 118, 123,
129, 138, 146, 151, 159,
169, 212 n., 228, 231 n.,
235, 241 n., 269, 275, 290,
298, 319, 333, 338, 359
– vladařská 88, 205 n.,
208
– vojenská 75
– výkonná 156, 220
– vyšší 62, 186

– zákonodárná 120, 156,
172, 203, 211 n.
mocenské konstelace 302,
347
– pozice 342
– vztahy 303, 334, 347
moralita 206
morálka 98, 183 nn.,
190 n., 194 nn., 199, 201,
206

N

náboženství 68, 138, 167,
296, 358
nadhodnota 209
náhražka veřejnosti 70
náklady na reklamu 292
námezdní dělníci 151, 193,
209, 240, 245
– práce 149, 193
národ 62, 76, 137, 150,
162, 174, 180, 183 n., 191,
204, 206, 209, 218, 220,
231, 257, 294, 348
národní důchod 237, 239,
292
– shromáždění 307
nátlak 77, 112, 163,
184 n., 219, 234, 306, 309,
312, 367
nátlak ke konformitě 219,
251
naturalismus 271
názorové klima 323, 327
názory 122, 136, 141 n.,
144, 157, 159, 172, 174,
180, 201 n., 206, 220, 223,
269, 276, 281, 284, 294,
322, 326 n., 339, 353 n.,
356, 358, 363, 366

nemajetní 194, 218, 222,
239, 276

Německá říše 62, 236

neomerkantilismus 344

nesvěprávnost 119,
185 nn.

nezaměstnanost 248

niternost 89, 115, 119,
121, 249 nn., 253, 256, 364

– vztažená k publicitě 269

normy 63, 121 n., 140,
147 n., 153 n., 190, 197,
276 nn., 302, 320, 326, 343,
351, 353, 363

– ústavní 159, 352

– všeobecné a abstraktní
119 nn., 122, 149, 153, 301

nositel reklamy 327

novely 268

novinový průmysl 287 nn.

noviny 73, 79 nn., 84, 107,
115, 128, 131, 136 n., 142,
144, 214, 219, 264 n., 269,
281 nn., 293, 295, 299, 339

nucené státní vyrovnání
302

O

občan 57 n., 119, 154, 157,
160, 176, 178, 181, 185,
189, 194, 196, 214, 220,
223, 226 n., 256, 268, 298,
308, 314 n., 319 n., 322 n.,
332 n., 335, 340, 343, 352,
354, 366

– aktivní 160, 354

– pasivní 160

občanská práva 147, 153,
224, 240, 303, 308, 335

– válka 131, 133, 167, 185

občanské právo moderní
60

obecná vůle 175, 177,
189

oblast kvaziveřejná 247

– soukromá 60, 84, 90 n.,
229, 231 n., 235, 239,
254 n., 269, 274, 276, 281,
333

– veřejná 91, 245

– volného času 183, 214,
249, 253, 255, 258 n., 261,
341, 362

obrázkové noviny 257, 265

obyvatelstvo 77, 84, 93,
100, 126, 143, 159, 171,
263, 270 n., 309, 319 nn.,
328, 331 n., 360 n., 364

odbory 236, 242, 364

odbytová strategie 150,
260, 262, 291

odcizení 175, 272

odpolitizování 276

odprivatizování 245, 247

oikodespota 58 n., 79

oikos 57 n., 79, 247

omezení moci 156, 222,
224, 227

opozice 87, 128 nn.,
133 n., 142, 171, 225, 312,
354

opoziční strana 133, 331

ordre naturel 122, 154,
173, 175, 194, 200, 228

organizovaná veřejnost
347

orgány veřejné moci 68,
79, 275

– státní viz státní orgány

osobní knížecí privilegia 77

– svoboda viz svoboda osobní

osoby bez vlastnictví 212

osvěcení, osvěta 97, 106,
108 n., 117, 138, 143, 174,
183, 185 nn., 197, 199 n.,
205 n., 223, 261, 297, 309,
324, 329, 355

osvěcený monarcha 122,
154

otrokářské hospodaření 57

P

pánská společnost 139,
257

pánské stavy 68, 88, 119,
148

panství 58 nn., 63, 67 n.,
71 nn., 76, 88, 97, 119 nn.,
131, 152 nn., 159, 163 n.,
173 n., 180, 184 n., 191,
195, 199, 201, 203, 205 nn.,
231, 276

– lidí nad lidmi 213

– politické 131, 155, 210,
213, 215, 280

– pozemkové 61, 67, 207

– veřejného mínění 134,
181, 215

– zákonů 155, 191, 280

parlament, parlamentní
68, 88, 125, 127, 129 nn.,
137 n., 140, 142, 144 n.,
147, 154 n., 158, 171,
178 nn., 204, 211, 218, 233,
277, 279 n., 287, 300 nn.,
306 n., 310 nn., 320, 335,
345 n., 354, 364

parlamentarismus 228,
310

parlamentní absolutismus
135

– privilegium 130

– utváření státní moci 127

Pařížská komuna 142, 228

pater familias 59, 79

péče o mínění 295 n.

personalizace 224, 269

pluralismus 318

poddání 68, 77, 81 nn.,
127, 138, 159, 167, 175,
194

podíly na trhu 291

podnikání 113, 227, 245,
281 nn., 287, 289

podnikatel 83, 149, 227,
236, 242, 285, 331

podnikatelské funkce 282

– riziko 262

podspotřeba 203

pojmem zákona 119, 155

pokrok 175, 188, 191,
196 n., 200, 318, 357

policejní nařízení 102, 148,
204, 284

policie 76, 79, 81, 90, 221,
228, 237

polis 57 n., 63, 178

politika 76 n., 83 n., 119,
125, 128 n., 167, 183 nn.,
191, 195 nn., 199, 201, 206,
231 n., 237, 241, 249, 282,
284 n., 287, 295, 299,
306 nn., 312, 326, 354, 360

– podpory středního stavu
238

poslanec 127, 134 n., 158,
179 n., 217 n., 279, 307 n.,
310 n.

pospolitost 149 n., 186,
208, 248

postavení veřejné 57, 61,
67

potřeba kapitálu 75 n.,
285, 288

– záruk 75

- povolání 113, 244 n., 247, 249, 253, 294, 307, 319, 321, 340
- pozemkové vlastnictví 59 nn., 94, 125, 154, 223, 307
- pozice na trhu 126, 150, 242
- práce 58, 112, 143, 149, 161, 182, 193, 203, 207, 227 n., 236, 244 nn., 249, 356
- produktivní 96, 138, 173
- s veřejností 56, 305 n., 326, 330, 352
- společenská 57, 59, 87, 89 nn., 145, 201, 209, 214, 235, 239, 244 nn., 255, 321, 344, 354
- pracoviště 246, 340, 363
- pracovní síla 57, 161, 193, 209
- vztahy 148, 246, 338
- práva lidská 142, 224, 335, 337
- základní viz základní práva
- právní filosofie 165, 190
- povinnost 196
- stát 131, 154, 156, 159 n., 208, 276, 336, 338
- liberální 189, 310, 314, 333, 345
- a jeho sociálněstátní transformace 333 nn., 344
- občanský 145, 152 nn., 159 n., 162 nn., 181, 203, 207, 210, 222, 235, 284, 318, 321, 329, 338, 343, 351
- parlamentní 178, 233
- sociální 335, 338 n., 344
- způsobilost 147
- právo 60 n., 82, 113, 119, 147 nn., 157, 169, 172, 175, 186, 189 nn., 193 n., 196, 198 nn., 210 n., 215, 219 n., 229, 241 n., 245 n., 307, 333 nn., 340 nn., 351, 355, 359, 361
- germánské 61
- na práci 227
- občanské 60, 141, 147, 224, 240, 303, 308, 335
- panské 59, 61, 64, 88
- pracovní 148 n., 241 n., 341
- přirozené 148, 189, 197
- rodinné 241
- římské 58, 61, 82, 147 n.
- smluvní 149
- soukromé 60, 145 nn., 153, 240 nn., 334 n., 340, 342
- veřejné 240 n., 243 n.
- volební 136, 142, 157, 160, 210 nn., 217, 219, 222, 235 n., 320 nn.
- princip veřejnosti 160, 163 n., 171, 179, 193 n., 215, 218 n., 224, 229, 280 n., 284, 316, 329, 344, 346
- privatizace 78, 109 n., 146, 167, 194, 236, 241, 243, 247
- privilegia 60, 77, 95, 103 n., 109, 127, 130, 138, 151, 154, 208, 223, 339, 340 n.
- proces komunikace 319, 322 nn., 339, 345, 347, 356 n., 359, 364 n.
- zhodnocování kapitálu 113, 209
- produkce 101, 103, 233, 260, 266, 288
- proletariát, proletáři 203, 221
- propagace 262, 273, 275, 290 n.
- prostředkující moci 137, 167, 224
- proteccionismus 232
- průhlednost trhu 162, 291
- průmysl 84, 125 n., 149 nn., 223, 227, 232, 235, 245 n., 255, 289 n., 293, 326, 331, 348, 362 n., 367
- průmyslové země 233, 250
- průmyslový kapitál 125, 131, 149 n., 153 n., 233, 240, 292
- předměšťanská veřejnost 109, 223
- předsednictva stranická 364
- předsudek 84, 169 n., 179 n., 182, 204, 221 n., 270, 323, 358, 362
- přenos informací 283
- příjem 238, 248 n., 270 n., 321, 331, 343
- příkaz sociálního státu 336, 341
- veřejnosti 302, 317, 319, 344 nn., 353, 360, 362
- příroda 175, 184, 188, 191, 194, 198 n., 202, 213
- přirozená základna 215 n.
- přirozenost 253
- přirozený stav 348
- pseudověřejná oblast 254
- psychologie 268, 273, 291 n., 296, 328 n., 331
- public opinion 86, 135, 165 n., 169 nn., 173, 305
- relations 56, 273, 295 nn., 301, 305, 318
- spirit 128, 134, 166, 170 n., 173 n., 182
- publicistika 267, 290, 293, 299, 317, 364 n.
- publicita 56 n., 73 n., 80, 86, 88, 97, 115, 117, 119 n., 123, 141, 145, 158 n., 180 n., 183, 185, 190 n., 196, 199 n., 211, 219, 229, 268 n., 276, 280, 295, 297 nn., 301, 305 n., 312 nn., 328, 331, 344 n., 347, 351 n., 361, 364 n.
- kritická 276, 349, 351, 365, 367
- manipulativní 276, 317, 319, 345, 349, 364 n., 367
- publicité 57, 86
- publikum 56, 67, 71, 74, 77, 80 nn., 96 nn., 111, 115 nn., 121, 123, 125 nn., 132 n., 135 n., 139 n., 145, 147 n., 155, 157 nn., 162 n., 173, 175, 179 n., 182, 185 nn., 196, 199 n., 203, 206, 209, 212, 214, 216 n., 219 nn., 229, 254 nn., 258, 260 n., 263, 265, 267 nn., 275 n., 280 n., 283 n., 286, 294 n., 299, 305 nn., 309 nn., 316, 318, 321 nn., 327, 332, 335, 339, 345, 351 nn., 363 nn.
- čtenářské viz čtenářské publikum
- konzumentů kultury 254, 258, 268, 271, 273

- mediálně přetvořené 271, 276, 303, 344 n.
 - měšťanské 88, 102, 108, 121, 212, 252, 269, 318
 - novinové 265
 - občanů 189, 214, 332, 352, 366
 - rozvažující 126, 129, 131 nn., 140, 143 n., 156 n., 163, 166, 172, 174, 176, 189, 192, 194, 201, 204 n., 210, 221 n., 252, 289, 308, 310, 322, 330
 - soukromých osob 122, 154, 191, 195, 207, 210, 212, 214 n., 232, 252, 255, 274, 279, 283, 286, 289 n., 294, 296 nn., 320 n., 333, 344, 365
 - voličské 321, 323
- R**
- racionalita 120 nn., 153, 279, 301, 329, 348, 354
 - ekonomická 112, 291
 - raný kapitalismus 71, 281
 - refeudalizace 231, 252, 344
 - veřejnosti 298, 305
 - Reform Bill 131, 136
 - reformace 68
 - reklama 281, 291 nn., 298, 309, 319, 326 n., 329, 331
 - televizní 293
 - reklamní náklady 292
 - techniky 331 n.
 - účinek 293, 306
 - renaissance 58, 65, 67, 71, 83
 - reportáže 266
 - reprezentace 56, 61 nn., 66 n., 70 n., 81, 92 n., 99 n., 103, 172, 217, 219, 223, 303, 305, 310, 354
 - reprezentant 63, 65, 128, 131, 148, 215, 224, 306, 310, 324, 344, 353
 - reprodukce společenská 89, 99, 146, 216, 228, 231, 244, 254, 275, 343
 - reprodukční proces 78, 146
 - republika 207 n.
 - res publica 58, 118, 195, 197 n.
 - restaurace 315
 - revoluce 71, 85, 93, 125, 132, 135 n., 138, 142, 149, 160, 171, 178, 216, 218, 264, 272, 287
 - buržoazní 131
 - politická 207 n., 213
 - průmyslová 150
 - revoluční pořádek 133
 - teorie 227
 - ústava 141
 - vláda 227
 - rezonování 188
 - rodina 57, 78, 89, 91 n., 109 nn., 122 n., 150, 157, 207, 214, 223 n., 247 nn., 252 n., 255 nn., 323, 335, 338, 341, 363
 - měšťanská 108 n., 112, 122, 248 nn., 254, 256 n.
 - nukleární 89 n., 109, 111 nn., 117 n., 157, 160, 244, 248 n., 251, 253 n., 256

- rodinné vlastnictví 248 n.
- rolnictvo 72
- rovnost 96 nn., 121, 147, 157, 175, 193, 202, 209, 217 n., 236, 241 nn., 307, 336, 338, 340 n.
- občanská 138, 189
- rozhlas 258 n., 267, 269 n., 288 n., 293, 312 nn., 327
- rozhodnutí spotřebitelů 275, 301, 306
- rozpad veřejnosti 58, 68, 71, 90, 229, 253, 273, 279, 298, 303, 308, 319, 325
- rozum 85, 87 n., 97, 113, 120, 122, 133 n., 155 n., 163, 168 nn., 173 nn., 180 n., 184 nn., 192 n., 195 nn., 202 nn., 210, 216 n., 219 nn., 267, 273, 283, 298, 302, 306, 308, 310, 319, 354, 359
- praktický 185, 195
- rozvažování 85, 89, 94, 98, 118, 126, 163, 169, 183, 185, 202, 223, 259, 262, 266, 282
- politické 89, 135, 180, 257
- publicistické 133
- publika 139, 163, 166, 174, 200, 204 n., 220, 252, 330
- soukromých osob viz soukromé osoby rozvažující
- veřejné 87 nn., 109, 111, 121, 132, 147, 155, 163, 178, 212, 258, 276, 294, 363

Ř

- řád 60, 71, 148 n., 152 n., 156, 162, 174, 185, 205, 237, 243, 277, 313, 334, 335 nn., 338 n.
- hospodářský viz hospodářský řád
- panství 71, 159
- politický 57, 59, 164, 316, 334, 338
- právní 60, 148 n., 185, 335
- přirozený 173, 201, 206, 209, 215 n., 228
- spravedlivý 184, 186, 191, 205
- světoobčanský 198 n., 348
- veřejný 334
- řemeslo 81, 103, 186 n., 192, 204, 261, 281, 284
- říše svobody 58

S

- salon 90 nn., 98, 102, 104 nn., 109, 111, 117, 138, 177, 188, 211, 251, 254, 257
- sankce 168, 212
- sansculoti 182
- Sayův zákon 161
- sebeodcizení 175
- sebeurčení 175, 222, 338
- sféra cirkulace 364
- intimity literárně zprostředkovaná 269, 275
- nukleární rodiny 89, 118, 157, 244, 249, 253

- rodinná 91, 109, 251, 255 n., 341, 363
- sociální 61, 78, 118, 184, 231 n., 240, 244, 274
- soukromá 56 nn., 68, 78 n., 84, 90 n., 111 nn., 118, 122 n., 145 nn., 151, 153, 155, 159, 162, 175, 185, 187, 189, 192 nn., 207, 209 n., 212 n., 217, 231 n., 235 nn., 240, 244, 246 n., 249, 251 nn., 258, 268, 275 nn., 279, 281, 290, 298, 301, 311, 333, 335, 338, 340, 343, 359
- shromáždění delegátů 62
- stavovská viz stavovská shromáždění
- skupina 251, 360 n., 363 n.
- skupinová dynamika 359
- skupinové mínění 332, 358 n., 361, 363
- procesy 357 n.
- vztahy 358 n., 364
- zájmy 323
- skupinový výzkum 364
- skupiny voličů 324 n.
- služby 238, 246, 248, 281, 290, 298, 337, 343, 363
- směna informací 73 nn., 80
- zboží 72 n., 75 n., 78, 80, 87, 89 nn., 112, 118, 145, 147, 150, 192, 201, 209, 235, 239, 244, 255, 290, 292, 333, 341, 344, 354
- směnná hodnota 260, 291
- směnné hospodářství 67, 88, 118
- vztahy 146, 234, 248, 259
- směnný proces 146, 152
- styk 72, 112, 149, 152
- smlouva 76, 87, 146 n., 149, 175 nn., 241 nn., 331
- smluvní podmínky 242
- socialismus 213 nn., 227 nn., 236, 240, 340
- socializace 242, 293
- sociální demokracie 59, 287
- pojištění 236
- stát 55, 238 nn., 243, 248 n., 300, 315, 318 n., 321, 329, 332 n., 335 nn., 349, 352, 360 n., 365, 367
- soukromé osoby 68, 76, 84 nn., 91, 96 nn., 105, 109, 111 n., 114, 116 n., 120 nn., 138, 143 n., 146 n., 153 nn., 157, 159 nn., 163, 167, 169, 174, 184 n., 191, 194 n., 203 n., 206 n., 209 n., 212, 214, 217, 231 n., 238, 242, 252 nn., 259, 263, 268, 270, 274 n., 279, 283, 286, 289 n., 294 n., 297 n., 301, 310, 318, 320 n., 333 nn., 339, 344, 354, 357, 365
- rozvažující 118, 156, 201, 254, 259, 290, 296, 297
- podnikání 84, 285, 289, 298, 300
- vlastnictví viz vlastnictví soukromé
- soukromí 67, 89, 108, 115, 117 n., 157 n., 162, 185, 187, 229, 246, 249 nn., 255 n., 268 n., 301
- vlastníci 123, 157, 162, 192 nn., 203, 208, 214 n., 221, 246 n., 259, 290, 301
- vztážené k publiku 254 n., 258
- soukromý muž 68, 89
- sousedský styk 251
- soutěž 161, 233 n., 291
- společenská třída 215, 272, 308
- společenský řád 71, 174, 277, 335 n.
- společnost 59, 61, 67, 78, 84, 89, 91, 113, 122, 138, 143, 152, 174 nn., 180, 185, 194, 204, 206 n., 209 nn., 214 nn., 229, 231 n., 234 n., 240, 244, 250, 257, 260, 272, 274 nn., 279, 299, 301, 316, 318, 328, 333 nn., 340 nn., 348 n., 356, 361 n., 368
- aristokratická 67, 91, 93
- dvorskou-šlechtická 65, 90, 103
- feudální 61, 208
- humanisticko-aristokratická 90
- měšťanská 97, 113
- občanská 57 n., 68, 71, 78 n., 83, 90 n., 97, 113 n., 118, 123, 140, 145 nn., 151 n., 157 nn., 161 n., 167, 173, 175, 185, 189, 191, 196, 198, 200 nn., 207 nn., 214, 223, 232, 234, 240, 248, 298, 333, 335, 342, 353
- politická 175, 212, 303
- předkapitalistická 159
- předměšťanská 223, 363
- předobčanská 207
- státní 342
- třídní 209, 215
- vrcholného kapitalismu 302
- společnosti 106, 188 nn.
- spolurozhodování 136, 236, 334
- spotřeba 101, 203, 234, 239, 254 nn., 260 nn., 266 n., 275, 363
- spotřebitel 84, 238, 241, 249, 255, 258, 263, 268, 271, 275, 293 nn., 297, 314, 327
- spotřebitelská kultura 260, 270
- spotřebitelský postoj 265, 324
- správa 73, 76 n., 79 nn., 95, 158, 212 n., 226, 228, 231, 244, 247, 278, 299 nn., 303, 314, 319, 336, 343, 346, 360 n., 364
- intervencionistická 344
- koncernů 364
- „racionální“ 153
- veřejná 243, 247, 275, 300
- spravedlnost 112, 119, 152 n., 180 n., 194, 205, 220, 277, 333, 336
- správní akt 84, 244, 319
- byrokracie 247
- moc 300
- stát 55 nn., 64, 67 n., 75 n., 82, 84, 89 nn., 95, 97 n., 120, 127 nn., 131, 145, 152, 154 nn., 159 n., 162 nn., 169, 173 nn., 178, 181, 184 n., 189, 194 nn., 200, 203 nn., 210 nn., 220, 222, 225, 227 n., 231 nn., 235 nn., 242 nn., 248 n., 274 nn., 279, 284, 289, 298 nn., 303, 308, 310, 314 nn., 321, 329 n., 332 nn., 349, 351 n., 354, 356, 360 nn., 365, 367
- absolutistický 67
- blahobytu 342

– daňový 76, 227, 342 n.
 – noční hlídač 235
 – sociální viz sociální stát
 – stavovský viz stavovský stát
 – stranický 317
 – zákona 155
 státní aparát 67, 76, 82, 85, 90, 167, 228, 302, 317
 – hospodářství 227
 – moc viz moc státní
 – orgány 56, 127, 155, 158, 235, 277, 301 n., 315, 317 n., 335 n., 344, 346
 status 60 n., 89, 98, 119, 123, 138, 145, 147, 149, 151, 160, 162, 187, 209, 246, 249, 256, 273, 289, 310, 312, 335, 341, 344
 – sociální 63, 275, 321
 – svobody 341
 stav nouze 248
 stavovská shromáždění 119, 125, 131, 137, 140, 204
 stavovský právní systém 300
 – stát 138, 157, 207
 stavy 63, 68, 72 n., 76 n., 82, 87 n., 90, 94, 96, 98, 113, 119, 129, 132, 136 nn., 140, 142, 147 n., 150, 162, 167, 203 n., 208 n., 223 nn., 231, 238, 256, 261, 270, 310, 321
 – politické 207
 – vzdělané 82, 102, 123, 143, 160, 260, 270
 – Stein-Hardenbergovy reformy 150
 stolní společnosti 90, 96 nn., 117, 257
 strany 132 n., 135 n., 142, 157, 170, 195, 211, 236, 275 n., 282, 287, 294, 299, 301, 303, 306 nn., 314 nn., 319 n., 323 n., 326 nn., 330 n., 340, 344, 347, 354, 364 n.
 stranické privilegium 340
 stranický aparát 308 n.
 – tisk 287
 – zmocněnec 312
 strukturální přeměna 232, 247, 255, 257, 287
 – veřejnosti 308, 313, 321, 339, 351, 359, 361, 368
 střední stav 90, 94, 136, 209, 238, 256, 270, 321
 středověk 58 nn., 63, 65, 231
 styk 108, 111, 153 n., 157, 206, 231 nn., 281, 318 n., 334 n., 344, 347, 366
 – kulturní 101, 261
 – společenský 82, 212, 217, 251, 255, 308
 – tržní viz tržní styk
 subjektivita 89, 109, 114 nn., 121 nn., 205 n., 254 n., 303
 – vztažená k publicitě 117
 – k publiku 89 n., 116, 256, 268, 363
 suverén 85, 132, 174, 176 nn., 185
 suverenita 88, 119, 135, 155 n., 172
 – lidu 156, 178, 189, 352
 svazy 275 n., 299 nn., 303, 307, 311, 314, 317, 331, 344, 347, 364
 – podnikatelské 242

– veřejné 305, 311, 316 n., 336, 340, 365
 svět práce 244 n.
 světoobčanství 184, 187 n., 195, 198 n., 348
 světová hospodářská krize 292
 světové dějiny 199
 světový trh 232
 svoboda 58, 113, 119, 121 n., 127, 133, 146 n., 149, 172, 175, 186, 188 n., 191, 198, 315, 334, 337, 339
 – mínění 68, 103, 188, 272, 317, 339
 – občanská 57, 184, 189, 224, 341
 – osobní 70, 89, 112, 123, 148 n., 153, 157, 185, 191, 194 n., 201, 203, 205, 209, 214, 216, 219, 251, 260, 340, 341 n.
 – obchodu a živnosti 72, 112, 146 nn., 151 nn., 192 nn., 204, 241, 333
 – projevu 141, 186, 190, 220, 284, 297, 310, 338 n.
 – shromáždování 157, 338, 340
 – smlouvy 147, 149, 209, 241 n.
 – tisku 128, 142, 144, 157, 181, 283, 299, 338 n.
 svobodné zednářství 97, 190
 systém místních výborů 135
 – norem 147, 363

Š

šance na volný čas 249
 školní vzdělání 100, 160, 271, 321
 šlechta 64 n., 67, 69 nn., 83, 90 n., 94 n., 97, 103, 108 nn., 131, 137 n., 142 n., 154, 159, 217, 260

T

tajná politika 306
 – praxe 97, 119 n., 158, 219, 306
 tarifní partneři 302
 – smlouvy 242
 televize 252, 258 n., 267, 269 nn., 288 n., 293, 312 n., 327
 teritoriální hospodářství 75
 – státy 67, 231
 textilní manufaktura 125
 tisk 56, 73 n., 76, 79 nn., 84 n., 90, 115, 118, 126 nn., 133, 136, 140 nn., 144 n., 157, 170 n., 177, 181, 211, 217, 223, 264 nn., 281 nn., 285 nn., 292, 299, 307 n., 314 n., 327, 331, 338 n.
 – politický 142, 265, 287, 339
 tlak 112, 114, 214, 217, 220, 236, 267, 294, 311, 325 n., 329, 331, 347
 – přírody 191, 194, 198 n.
 tolerance 108, 220 n., 276, 304
 toryové 128, 132 n.

transformace 264, 318,
333, 335, 344
– sociálně státní 343
trh 72 n., 75, 77, 79 n. 84,
98 nn., 103, 112 n., 122,
126, 145 nn., 149 nn., 154,
162, 209, 217, 232 n., 235,
242, 255, 260 nn., 286,
290 nn., 302, 326, 328,
334 n.
– kapitálový 232, 245
– kulturních statků 90,
101, 259, 262
– práce 150, 236
– světový viz světový trh
– svobodný 152 n.
– volného času 259
– volný 154, 236
tržní hospodářství 231,
291
– mechanismus 301, 333
– styk 233
třetí stav 88, 162
třída buržoazní 162
třídní antagonismus 125,
213, 294
– boj 308
– rozdíl 213
– společnost viz společnost
třídní
– strana 308 n., 311
– vztahy 240
– zájem 137, 154, 162 n.,
208, 217, 277, 279, 308
třídy 71, 131, 138, 163,
182, 203, 209, 213, 215,
218, 221 n., 228, 236, 294,
308
tvorba cen 152, 161, 209
– kapitálu 249
tyranie veřejného mínění
221, 225

U

úbytek publicity 347
učení o právu 184, 198
umělecká kritika 104 nn.,
108
umění 65, 88, 90, 93, 99,
103 n., 106, 108, 138, 170,
184, 192, 202, 260, 272
únorová revoluce 216, 218
urbanizace 252, 270
úroveň vzdělání 217, 260
úředníci 82 n., 85, 137 n.,
143, 159, 204, 222, 246
usměrňování mínění 299
ústava 62, 131, 140 n.,
145, 154, 157, 159, 161,
176, 178 n., 184, 189, 191,
197 n., 207 n., 227 n., 232,
236, 242, 310, 315, 317,
333 nn., 343, 351 n., 355,
359, 361
ústavní normy viz normy
ústavní
– skutečnost 142, 345,
352, 361 n.
ústavodárce 334

V

válka 57, 134 n., 198, 238,
241, 295
velcí vlastníci půdy 159
velkoburžoazie 94 n., 102,
125, 131, 137 n., 159, 217
velký podnik 233, 245 n.,
285, 291, 295, 300
veřejnost 55 nn., 64, 70 n.,
74, 76, 78, 81, 85, 87, 89,
91 n., 97 n., 102, 104, 111,
117 nn., 122 n., 125 nn.,

132, 135 n., 139 nn.,
144 n., 147 n., 152, 154,
156 n., 160 nn., 167, 173,
176, 178 nn., 185 nn., 190,
193 nn., 199 nn., 204 n.,
209 nn., 219 nn., 224 n.,
228 n., 231 n., 235 n., 246,
251 nn., 263, 265, 268 n.,
273 nn., 279 nn., 283 n.,
286, 289 n., 294 nn.,
305 n., 309 nn., 326 nn.,
338 n., 344 nn., 349,
351 nn., 358, 360 nn.,
365 nn.
– dezintegrovaná 353
– dvorskoro-rytířská 63 n.,
90, 99
– helénská 58, 63, 118
– literární 90 n., 118,
121 nn., 125, 160, 163, 187,
195, 254 nn., 263, 265, 269,
273, 275
– manipulovaná 327
– občanská 55, 71, 83,
87 nn., 96 n., 108, 118,
121, 123, 140, 160, 163,
165, 183, 191, 200 n., 206,
209 nn., 215 nn., 228 n.,
231 n., 273 n., 276 n., 298,
305 nn., 320, 325, 333, 343,
345 n., 349, 368
– parlamentní 279, 314
– plebiscitně vytvořená
314
– politická 90 n., 118,
122 n., 140, 152, 163, 195,
211, 218, 254, 256, 264 n.,
273, 275 n., 294 n.,
301 nn., 306, 318 n.,
325 n., 333, 340, 343 nn.,
361
– politicky činná 89, 125,
127, 139, 145, 155 n., 159,
160, 162 n., 174, 179, 181,
189, 192, 204, 208, 213,

215 n., 222, 224, 228,
232, 283 n., 301, 306, 320,
338, 343 nn., 349, 353,
360 n.
– právní 314
– reprezentativní 59,
61 nn., 74, 76, 90, 96, 103,
224, 298
– vrchnostensky reglemento-
vaná 87, 97, 118
vláda 81 n., 119, 123,
127 nn., 133, 137, 139 n.,
145, 154 n., 159, 173 n.,
186 n., 213, 218 n., 223,
227, 289, 295, 312,
328 nn., 354, 360, 364
vládní komise 364
– a správní praxe 360 n.
– strany 133, 328, 330 n.
vlastníci 61, 94, 112 n.,
122 n., 125, 143, 146,
149 n., 154, 157, 159,
162 n., 192 nn., 203,
208 nn., 214 n., 221, 227,
234, 242, 245, 247, 253 nn.,
259, 275, 282, 290, 301,
307, 334, 344
vlastnictví 59 nn., 100,
113, 123, 149, 157, 159,
161 n., 167, 175, 192 n.,
203, 207, 212, 214, 218,
223, 241 n., 245, 248 n.,
289, 321, 333, 338, 341,
343
– kapitalisticky fungující
88, 146, 256
– soukromé 60, 122, 147,
157, 209, 214, 218, 246,
256, 340 n., 343
vlastník zboží 89, 146 n.,
152, 157, 192 n., 195, 209,
217, 248 n., 294
vnitřní prostor patriarchální
nukleární rodiny 111

volby 260, 318 n., 321,
 323, 325, 330 n., 333
 volební boj 320, 328,
 330 nn.
 – chování 309, 319, 322
 – manager 324
 – právo viz právo volební
 – program 136
 – reforma 210 nn.
 – rozhodnutí 275, 324,
 326
 – účast 321 n., 325
 voliči 132, 158, 172, 180,
 218, 224, 275, 307 nn., 320,
 323 nn., 331
 voličská základna 323
 voličské publikum viz
 publikum voličské
 volný čas 183, 214, 249,
 253, 255, 258 n., 261, 341,
 362
 – obchod 151
 volonté générale 175 n.,
 178, 355
 vrchnost 59 n., 68, 76, 77,
 80, 82 nn., 86 nn., 97, 118,
 138, 146, 148, 149, 167,
 207, 209, 220, 231, 284,
 300
 vrstva spotřebitelů 271
 – vzdělanců 271 n.
 vůle lidu 189, 317, 354
 výchova 136, 249, 256,
 309
 – spotřebitelů 294
 výkon moci 275, 280, 302,
 318, 351, 359, 361, 364,
 367
 – panství 368
 – zákona 300
 výroba 72 n., 77, 84,
 125, 137, 149, 151, 161,
 173, 213, 231, 233, 239,
 248, 254 n., 260, 291,
 342
 výrobci 151, 161, 209, 213,
 238, 240, 246, 261, 300
 výrobní proces 59, 77, 213,
 228, 291, 342
 – prostředky 161, 213 n.,
 240 n., 245
 – způsob 60, 72, 77, 84,
 125 n., 131, 146, 149,
 234
 vyrovnání moci 88, 349,
 351
 – zájmů 301 n., 348
 vytváření mínění 310, 334,
 366 n.
 – a vůle 315 n., 329,
 343, 355
 – spolků 340
 – vůle 309 n., 329, 331 n.,
 361
 vyvlastnění 57, 343
 vývoj sociálního státu 343
 výzkum trhu 292, 326
 – veřejného mínění 55,
 330, 355, 360 n., 364
 vzdělání 100, 103, 112 n.,
 122 n., 143, 159 n., 162,
 169, 203, 209, 217, 223,
 249, 260 n., 264, 266,
 270 n., 321, 340
 vzory chování 320
 vztahy panství 59, 72, 76,
 97

W

whigové 128, 132 n., 136,
 224

Z

zahraniční trhy 235
 zájem obecný 78, 156,
 162 n., 216, 221, 277,
 296 n., 303, 320, 336, 341,
 347 nn.
 – objektivní 132, 151, 329
 – partikulární 176, 203 n.,
 209, 221, 342
 – soukromý 60, 162, 176,
 179, 210, 217, 236, 239,
 255, 275, 279, 286, 290,
 294, 296 nn., 301, 303, 316,
 318, 339, 344
 – správy 81
 – třídní viz třídní zájem
 – veřejný 83 n., 133, 158,
 244, 297 n., 303, 315
 základní práva 157, 334 n.,
 337 n., 340 n., 343 n.
 – liberální 333 n.,
 336 nn.
 – sociální 337 n.
 – řád demokratický 339
 – svobody 146 n., 340
 zákon 119 nn., 141, 145,
 149 n., 153, 155, 157,
 168 n., 177, 182, 189,
 191 n., 218, 242 n., 255,
 277 nn., 326, 331, 336,
 338, 341
 – proti socialistům 236
 zákonná norma 122,
 276 n., 279
 zákonodárce 119, 154, 174,
 176, 197, 278, 300, 303
 zákonodárná kompetence
 154
 zákonodárství 120, 147,
 154, 156, 176, 185, 189,
 195, 203 n., 211 n., 215,
 236, 242, 278, 336
 zákony 57, 85, 112,
 120 nn., 142, 146 n., 150,
 154, 156, 159, 161, 175 n.,
 181, 189 n., 194 nn., 199,
 202, 217 n., 228, 232 n.,
 239, 260, 262, 277
 – abstraktní a všeobecné
 122, 301
 – obecné 185, 189, 192,
 301
 – přirozené 173 n., 191
 – svobody 191, 198
 – státu 98, 154, 168 n.
 – trhu 80, 98, 146, 152,
 154, 286
 zaměstnanci 238, 241,
 245 nn., 287, 302
 zaměstnavatelé 149, 302
 záruky statusu 246, 249,
 256
 – veřejné 241
 zásada rovnosti 338, 340
 zbožní forma 259, 260
 – výroba 72
 zdánlivé soukromí 251,
 253
 zespolečenštění 213, 232,
 244, 275
 zestátnění 244, 275
 zmocnění zákonem 153
 zniternění 250, 256, 364
 zplnomocňující zákon 278
 zpravodajský tisk 281
 zpravodajství 266, 288,
 314
 zprávy 74, 79 nn., 85, 104,
 107, 115, 128, 130, 140,
 265 n., 281 n., 284, 286,
 296, 307 n., 315, 327,
 357
 zvěcnění vztažené k intimitě
 269

Ž

živnost 73, 77, 83, 132,
147, 149, 259 n., 281, 285,
321

živnostenská svoboda 149

živnostenské právo 148 n.

žurnalismus 171, 264,

281 nn., 286, 290

žurnalistika 128 n., 136 n.

JÜRGEN HABERMAS

Strukturální přeměna veřejnosti

Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti

Z německého originálu Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Zu einer Kategorie der öffentlichen Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1990, přeložili Alena Bakešová a Josef Velek.

Odpovědná redaktorka Marta Landová

Obálku a titulní list navrhla Hana Blažejová

Technická redaktorka Marie Vučková

Typografie a sazba Martin Pokorný

Vydal Filosofický ústav AV ČR, Jiřská 1,

Praha 1, ve svém nakladatelství

FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

jako svou 113. publikaci, v ediční řadě

Morální a politická filosofie 8. svazek

Vytiskl Ústav jaderných informací, a.s.,

Elišky Přemyslovny 1335, Praha-Zbraslav

Vydání první

Praha 2000

Stran 424

**V edici Morální a politická filosofie
dosud vyšlo:**

**Axel Honneth: Sociální filosofie
a postmoderní etika**

svazek 1

- Josef Velek, *Formální koncept mravnosti
a politika uznání A. Honnetha. Úvod*
Axel Honneth, *Patologie sociálního. Tradice
a aktuálnost sociální filosofie* (1994)
Axel Honneth, *Odvracená strana spravedlnosti.
Habermas a etická výzva postmoderny* (1995)
Axel Honneth, *Posttradiční pospolitosti. Konceptuální
návrh* (1993)

Spor o liberalismus a komunitarismus

svazek 2

- Josef Velek, *Spor o liberalismus a komunitarismus.
Úvod*
Axel Honneth, *Meze liberalismu. K politicko-etické
diskusi o komunitarismu* (1991)
Rainer Forst, *Komunitarismus a liberalismus
– stadia diskuse* (1993)
Bert van den Brink, *Spravedlnost a solidarita.
Diskuse v politické filosofii mezi liberály
a komunitaristy* (1993)
Martin Endress, *Mezi politickým a komunitaristickým
liberalismem. K americkému sporu
a jeho německé recepci* (1993)
Hans Joas, *Komunitarismus – nové
„progresivní hnutí“?* (1995)

Etika autonomie a autenticity

svazek 3

- Josef Velek, *Charles Taylor a spor o autonomii
a autenticitu. Úvod*
Ludwig Nagl, *Meze etického univerzalizmu?
Analýza knihy Charlese Taylora „The Malaise
of Modernity“* (1992)
Holmer Steinfath, *Autenticita a uznání* (1993)
Karl-Otto Apel, *Záměry anglo-amerického
„komunitarismu“ z pohledu diskursivní etiky.
V čem spočívají „komunitární“ podmínky možnosti
postkonvenční identity osoby rozumu?* (1993)
Alessandro Ferrara, *Autenticita a projekt
moderny* (1994)
Maeve Cooková, *Individualita a solidarita* (1995)
Maeve Cooková, *Autenticita a autonomie: Taylor,
Habermas a politika uznání* (1997)

Spor o spravedlnost

svazek 4

- A. Bakešová, J. Velek, *Spor o spravedlnost. Úvod*
Klaus Günther, *Co znamená: „Každému to, co
mu náleží“? K novému odhalení distributivní
spravedlnosti* (1994)
Peter Fischer, *O spravedlnosti* (1995)
Peter Koller, *Pojetí společnosti a sociální
spravedlnost* (1994)
Otfried Höffe, *Lidská práva a směnná
spravedlnost* (1995)
Rüdiger Bubner, *„Spravedlnost vládne tam, kde
každý činí to, co mu náleží“* (1995)
Günter Figal, *Svoboda, reprezentace,
spravedlnost* (1995)

Rudolf Kolářský, Oleg Suša:
Filosofie a současná ekologická krize
svazek 5

Rudolf Kolářský, *Je současná ekologická krize
filosofickou krizí?*
Oleg Suša, *Filosofie současné ekologické krize,
metafora panství člověka nad přírodou
a problém hodnot ekologické odpovědnosti*

Michael Walzer:
Interpretace a sociální kritika (1987)
svazek 6

Jürgen Habermas:
**Problémy legitimacy v pozdním
kapitalismu (1973)**
svazek 7

V edici Morální a politická filosofie
připravujeme:

Charles Taylor
Etika authenticity (1991)
svazek 9

Amy Gutmannová (ed.):
Multikulturalismus.
Pojednání o politice uznání
(Ch. Taylor, K. A. Appiah,
J. Habermas, S. C. Rockefeller,
M. Walzer, S. Wolfová) (1994)
svazek 10